

המדינה האסלאמית דגל שחור מתנוסס מעליה

יורם שוייצר ועומר עינב, עורכים

המדינה האסלאמית

דגל שחור מתנוסס מעליה

יורם שוייצר ועומר עינב, עורכים

ההמכון למחקרי ביטחון לאומי, המשלב בתוכו את מרכז יפה למחקרים אסטרטגיים, הוקם בשנת 2006. למכון שתי מטרות מוצהרות: הראשונה, היא לערוך מחקרים בסיסיים בנושאי הביטחון הלאומי של ישראל, המזרח התיכון והמערכת הבינלאומית, וזאת על פי אמות המידה האקדמיות הגבוהות ביותר. המטרה השנייה, היא לתרום לדיון הציבורי ולעבודת הממשל בנושאים שנמצאים, או ראוי שיימצאו, בראש סדר היום הביטחוני של ישראל.

קהל המטרה של המכון הוא דרג מקבלי ההחלטות, מערכת הביטחון, מעצבי דעת הקהל בישראל, הקהילה האקדמית העוסקת בתחומי הביטחון בישראל ובעולם, והציבור המתעניין באשר הוא.

המכון מפרסם מחקרים שהוא מצא כראויים לתשומת הלב הציבורית, תוך שמירה על מדיניות נוקשה של אי משוא פנים. הדעות המובעות בפרסומים הן של המחברים בלבד ואינן משקפות בהכרח את עמדות המכון, נאמניו או האישים והגופים התומכים בו.

המדינה האסלאמית

דגל שחור מתנוסס מעליה

יורם שוייצר ועומר עינב, עורכים

The Islamic State: A Global Challenge

Yoram Schweitzer and Omer Einav, Editors

המכון למחקרי ביטחון לאומי (חברה לתועלת הציבור - חל"ץ)

חיים לבנון 40
ת.ד. 39950
רמת-אביב
תל-אביב 6997556

טל. 03-6400400
פקס. 03-7447590
דוא"ל: info@inss.org.il

אתר המכון: <http://www.inss.org.il>

ISBN: 978-965-7425-84-1

כל הזכויות שמורות © דצמבר 2015

הביא לדפוס: משה גרונדמן

עיצוב גרפי: מיכל סמוֹקובץ ויעל ביבר, המשרד לעיצוב גרפי, אוניברסיטת תל-אביב
עיצוב העטיפה: אדוה לוברני
שרטוט מפות: אביגדור אורגד

דפוס: אלינור, פתח תקווה

תוכן העניינים

7

הקדמה

שער א רקע

- איך נולדה "מדינה"? התהליכים והסיבות להקמת
13 'המדינה האסלאמית' / קובי מיכאל
23 הח'ליפות: קונצנזוס שנוי במחלוקת / אופיר וינטר
31 רדיקליזם וטרור אסלאמי – רקע היסטורי / מאיר ליטבק
39 העימות הפנימי במחנה הג'האד העולמי / יורם שוייצר

שער ב סך כל חלקיה

- 49 'המדינה האסלאמית' כאתגר מודיעיני / דודי סימן טוב ויותם הכהן
55 הכוח הצבאי של 'המדינה האסלאמית' / גבי סיבוני
63 'המדינה האסלאמית': ארגון עשיר – מדינה ענייה / שמואל אבן
וכרמית ולנסי
היבטי משילות והתבססות אזרחית של 'המדינה האסלאמית' /
71 כרמית ולנסי
האתגרים המשפטיים בלחימה נגד 'המדינה האסלאמית' /
77 קרן אבירם
השימוש של 'המדינה האסלאמית' במדיה חברתית: "שירת
85 הסיירה" של הטרור במאה העשרים ואחת / אדם הופמן
מדריך הטרמפיסט לגלקסיית 'המדינה האסלאמית' / אורית פרלוב
93

שער ג בית הגידול והסביבה הקרובה

- 'המדינה האסלאמית' והמדינה העיראקית: מורה נבוכים /
103 רונן זיידל
109 "ממלכת דאע"ש" בסוריה / אייל זיסר
כורדיסטן, 'המדינה האסלאמית' והשינויים הפרדיגמטיים
115 במזרח התיכון / עפרה בנג'ו
123 לבנון ועליית 'המדינה האסלאמית' / בנדטה ברטי
ירדן לנוכח אתגר 'המדינה האסלאמית' – הערכת מצב /
129 אשר ססר
השפעת 'המדינה האסלאמית' על אזרחיה הערבים של ישראל
ועל הפלסטינים בעזה ובגדה המערבית / אביעד מנדלבאום
135 ויורם שוייצר

שער ד הכוחות האזוריים

- איראן מול 'המדינה האסלאמית': האויב של אויבי הוא
145 גם אויבי / אפרים קם
151 'המדינה האסלאמית' נגד המדינה הסעודית / יואל גוז'נסקי
טורקיה והאיום מצד 'המדינה האסלאמית': האם נפל
157 האסימון? / גליה לינדנשטראוס
163 ישראל ו'המדינה האסלאמית' / שלמה ברום

שער ה מרחב ההשפעה

- 'וילאית סיני': השלוחה המצרית של 'המדינה האסלאמית' /
171 זאק גולד
177 'המדינה האסלאמית' בלוב: האתגר והמענה / שאול שי ואב ברא"ס
183 'המדינה האסלאמית' ושאيفותיה באפריקה / סמדר שאול
וירם שוייצר
התפשטות 'המדינה האסלאמית' בדרום-אסיה –
189 בין חזון למציאות / מירב משאלירם

שער ו המעצמות

- ארצות הברית נגד 'המדינה האסלאמית' / עודד ערן ואפיק ברק
199 רוסיה ואתגר 'המדינה האסלאמית' / צבי מגן, שרה פיינברג,
207 אילן שקלרסקי
213 האיחוד האירופי ועליית 'המדינה האסלאמית' / שמעון שטיין
סין ו'המדינה האסלאמית': הסכנה שאין לומר את שמה /
221 אייל פרופר

שער ז הערכת האיום וההתמודדות האסטרטגית

- האתגר האסטרטגי: הדרכים להתמודדות עם
231 'המדינה האסלאמית' / אודי דקל
239 אתגרי 'המדינה האסלאמית' – "הכזעקתה?" / עמוס ידלין

אחרית דבר

- 249 'המדינה האסלאמית': בין הנסתר לגלוי / יורם שוייצר ועומר עינב

- 259 הכותבים

הקדמה

תהליכים היסטוריים מתפתחים בדרך כלל בהדרגה ומתחת לפני השטח ולמודעות הציבורית, וקשה לזהות מראש את נקודות ההתחלה, ולרוב גם את נקודות הסיום שלהם. לעומת זאת, ניתן לאתר רגעים מכריעים של התרחשויות דרמטיות הנחקקות בזיכרון הקולקטיבי. נקודת מפנה כזו נרשמה ביוני 2014, החודש שבו ארגון 'המדינה האסלאמית בעיראק וא-שאם' (דאע"ש) פרץ לתודעה העולמית, עם כיבושה של העיר מוסול בעיראק, ולאחריו – עם הכרזתו של הארגון על הקמת 'המדינה האסלאמית' בראשות הח'ליף אבו בכר אל-בגדאדי.

השילוב בין הישגים צבאיים מרשימים לבין ערעור הסדר המדינתי הקיים מזה כמאה שנים באזור כיבושיה של 'המדינה האסלאמית' ואף מעבר לו, וכן האידאולוגיה הרדיקלית המנחה את פעולתה הצבועה בגוונים בוהקים של אסלאם סלפי-ג'האדי, הפתיעו מדינות במזרח התיכון ובזירה הבינלאומית. מאז לא פסקו הניסיונות להבין את שורשי צמיחתה של 'המדינה האסלאמית', את מהות התופעה, מאפייניה הייחודיים וההשלכות המגוונות של פעולותיה. בה בעת גברו המאמצים לגבש דרכים להתמודד עמה. 'המדינה האסלאמית' מצויה כיום בלב השיח הבינלאומי, הן בקרב מקבלי ההחלטות והן בקרב גופי המודיעין, האקדמיה והתקשורת. ניתן לייחס זאת, בין היתר, לכך ש'המדינה האסלאמית' נתפסת כאתגר רב-פנים – ביטחוני-צבאי, פוליטי, כלכלי, משפטי, אידאולוגי, תרבותי ומוסרי – ברמה הלאומית והאזורית, וגם כאתגר ליציבות העולם כולו.

קובץ זה הוא חלק מהמאמץ האינטלקטואלי הנעשה כיום במכוני מחקר רבים ברחבי העולם, המתחקים אחר תופעת 'המדינה האסלאמית' כדי להציע פרשנויות תקפות למהותה ולתורם למאמצים למגרה. באופן ממוקד יותר, מטרתו של המכון למחקרי ביטחון לאומי בפרסום הקובץ היא כפולה, ומאגדת שני מישורים משלימים: ראשית, נעשה בו ניסיון לבסס מצע מחקרי ומסד ידע עשירים על 'המדינה האסלאמית', באופן שיקדם את המחקר בתחום זה וישרת את התפתחותו; שנית, הבנת מורכבותם של האתגר ושל הקשיים שהוא מציב אמורה לסייע לבחינתן ולבחירתן של דרכי התמודדות עמו, שיספקו מענה יעיל ומושכל נגדו.

זהו קובץ מאמרים שנכתבו על ידי צוות החוקרים של המכון למחקרי ביטחון לאומי ומומחים מגופי מחקר נוספים בישראל. מבנה הקובץ משקף מודעות להיבטים השונים

והמגוונים שמייצגת תופעת 'המדינה האסלאמית'. המאמרים מציגים תמונה רחבה ומקיפה: הסבר וניתוח ההקשר ההיסטורי, הדתי והגאוגרפי לצמיחת התופעה, מאפייניה, דרכי פעולתה, השפעותיה על מדינות שונות, האתגר שהיא מציבה בפני המעצמות האזוריות והעולמיות, כיווני ההתפתחות האפשריים שלה בעתיד וכן דרכי הפעולה הנדרשות לשם החלשתה ואף מיגורה.

שמונה פרקי הקובץ משקפים נושאים אלה. הפרק הראשון כולל מאמרים הבוחנים את הקרקע שעליה צמחה 'המדינה האסלאמית': ההקשר התיאורטי הגאוגרפי של התפרקות מדינת הלאום במזרח התיכון והתפתחות רעיון הח'ליפות באסלאם, צמיחת הזרם הסלפי-ג'האדי הרקע המעשי לעלייתה של 'המדינה האסלאמית' מתוך המחנה שאליו היא משתייכת. הפרק השני עוסק בהכרת 'המדינה האסלאמית' כפי שהתהוותה, ובעיקר מאז הכרזתה, וזאת על פניה השונים, המישורים הרבים שבהם היא פועלת והאתגרים שהיא מציבה בפני יריביה. לשם כך ניתוחו ההקשרים המודיעיניים והצבאיים שנוגעים לדפוסי הפעולה של 'המדינה האסלאמית' ולאופן השתקפותם מהצד האזרחי. הניתוח ייעשה מהיבטים של משילות, כלכלה וסוגיות משפטיות, וכן של השימוש בתקשורת ובמדיה החברתית – רכיב משמעותי בהוויית 'המדינה האסלאמית' ובפעילותה – אשר ינותח גם דרך עיני הציבור שנחשף לאמצעים אלה ומושפע מהם. הפרקים השלישי, הרביעי, החמישי והשישי של הקובץ עוסקים ברמה הגאוגרפית ובפילוח גאוגרפי של תופעת 'המדינה האסלאמית' לפי מדינות וארגונים. הניתוחים מבחינים בין השחקנים השונים והתייחסותם לתופעה, ועוסקים בהשפעת 'המדינה האסלאמית' על מדינה מסוימת בתוך גבולותיה, לצד התנהלותה של אותה מדינה נגד 'המדינה האסלאמית' בשטחי פעילותה. הפרק השלישי עוסק בהשפעתה של 'המדינה האסלאמית' במרחב צמיחתה וסביבתה הקרובה, קרי בסוריה, בעיראק, בחבל הכורדי, בלבנון, בירדן ובקרב האוכלוסייה הסוניית במדינת ישראל ובשטחי הרשות הפלסטינית. הפרק הרביעי מתייחס לדינמיקה של הכוחות האזוריים המובילים במזרח התיכון – איראן, ערב הסעודית, טורקיה וישראל – מול התופעה. הפרק החמישי מטפל בהתרחבות מעגל ההשפעה של 'המדינה האסלאמית' אל מרחבים שמעבר לשטחים העיקריים שכבשה – מצרים, לוב, מרכז אפריקה ודרום-אסיה. הפרק השישי מתבונן בתופעה מהזווית הרחבה מכולן – המעצמתית – ומנסה לנתח את היחס בין 'המדינה האסלאמית' ובין השחקנים שמכתיבים את הסדר הבינלאומי – ארצות הברית, רוסיה, סין והאיחוד האירופי.

הפרק השביעי של הקובץ מוקדש לדיון בעוצמת האיום הנשקף מכיוון 'המדינה האסלאמית', אופיו ומהותו, בראייה אסטרטגית, זאת באמצעות שני מאמרים המציגים זוויות שונות לניתוח התופעה ודרכי ההתמודדות עמה. את הקובץ מסכם פרק ובו

מוצגות תובנות הנובעות מבחינת התופעה וניתוחה, בתקווה שתתרומנה לשיח בנושא 'המדינה האסלאמית' ולבחירת החלופות היעילות להתמודדות עם האתגר הגלום בה. סוגיה חשובה שיש לעמוד עליה היא סמנטית לכאורה, אך למעשה היא בעלת משמעות מהותית בקשר לקובץ זה. המינוח שנבחר ככותרת לתופעה הוא 'המדינה האסלאמית' ולא דאע"ש. השם דאע"ש כן מופיע כאשר ההתייחסות היא לארגון שנשא שם זה בטרם הכריז על עצמו כמדינה אסלאמית ביוני 2014; לטעמנו, הימנעות של מנהיגים ברחבי העולם ושל אחרים העוסקים בנושא זה משימוש בכינוי 'המדינה האסלאמית' בשל חשש מחיזוק "המותג", או לחלופין עקב הסתייגותם מזיהוי התופעה עם האסלאם בכללותו, הינה שגויה. דווקא השימוש בשם שאומץ על ידי אנשי 'המדינה האסלאמית' ככותרת המגלמת אותה מבהיר את המהות, את החזון ואת ראיית עצמה כח'ליפות. הגדרתה כ"אסלאמית" משקפת במדויק את שורשיה, את שאיפותיה ואת האידאולוגיה המנחה אותה, שבשמה היא פועלת להגשמת חזונה. 'המדינה האסלאמית' גם אינה מוגדרת בקובץ כארגון טרור. בחרנו להימנע מהכינוי ארגון טרור, משום שבראיתנו כינוי זה אינו משקף את מכלול ממדיה ופניה של התופעה, והשימוש בו עלול לגמד בעיני הקורא את מלוא עוצמתה וריבוי פניה.

מטבע הדברים, המאמרים הכלולים בקובץ זה רוויים ביטויים ושמות משפות זרות – בעיקר מהשפה הערבית. הנוסחים והתעתיק שנבחרו תואמים את המדיניות הנהוגה בפרסומי המכון למחקרי ביטחון לאומי לאורך שנים. זאת, במטרה להקפיד על שפה משותפת ואחידות סגנונית, גם אם כך נגרמת חריגה מסוימת מכללי התעתיק הרשמיים המקובלים. זאת ועוד, הנושא הנדון הוא חלק מקשת רחבה של מחקרים על אודות הזרם המחשבת־אופרטיבי ש'המדינה האסלאמית' משתייכת אליו. בהקשר זה, ניתן לעשות שימוש במספר מונחים, שכל אחד מהם מסמל משמעות מעט שונה: אסלאם רדיקלי/קיצוני, אסלאם פונדמנטליסטי, אסלאמיזם, ג'האדיזם ועוד. אנו בחרנו במונח סלפיה־ג'האדיה, על הטיותיו השונות, כדי לתאר זרם זה. נהיר לנו לחלוטין שניתן לדון בבחירה זו לעומת החלופות לה, אך לצורכי הדיון בקובץ, זהו המינוח שלטעמנו הוא המתאים ביותר לשקף את התופעה הנדונה. אמנם, לעתים ייעשה שימוש בביטויים אחרים באופן נקודתי, בהיעדר חלופה מתאימה, אך ככלל, ולמען השמירה על אחידות, הקפדנו על שימוש במונח סלפיה־ג'האדיה.

קובץ זה הוכן בכפוף למספר מגבלות שהשפיעו על צביונו. על אף קשת הנושאים הרחבה שאליה התייחסו המאמרים, יש היבטים נוספים של התופעה שלא כוסו כלל או שניתן היה להעמיק בהם יותר. בנוסף לכך, שיקולים מעשיים אילצו אותנו להגביל את היקף המאמרים הכלולים בקובץ ואת אורכם. השאיפה להפיק מחקר אינטגרטיבי, בהיר ויישומי הכתיבה מסגרת מצומצמת יחסית לכל מאמר. זאת ועוד, המאמרים משקפים מציאות מעודכנת לעת כתיבתם, אך יש לזכור שמדובר במערכה דינמית. ניתן

להניח שיחולו שינויים בסביבה האזורית והבינלאומית הרלוונטית ל'מדינה האסלאמית' לאחר פרסום הקובץ, ואפילו בפרק הזמן שבין כתיבת המאמרים לבין פרסומם – הפלת המטוס הרוסי בסיני ומתקפת הטרור בפריז בנובמבר 2015 הן דוגמאות להתרחשויות כאלה. בשל כך ניסינו להימנע מפרשנויות תלויות זמן במובהק ולהתייחס לתופעה בהסתכלות ארוכת טווח, ממוקדת תהליכים, ולא להסתפק בתיאור ובניתוח של אירועים נקודתיים שהתרחשו מאז הוקמה 'המדינה האסלאמית'.

תודתנו נתונה לכותבי המאמרים על היענותם החיובית לפנייה לקחת חלק בהכנתו של קובץ זה. תודה מקרב לב לענת קורץ, מנהלת המחקר במכון למחקרי ביטחון לאומי, למשה גרונדמן, מנהל הפרסומים במכון, ולג'ודי רוזן, עורכת הפרסומים במכון, על תרומתם הנכבדה להשלמתו של הקובץ ולהבאתו לדפוס.

יורם שוייצר, עומר עינב

דצמבר 2015

שער א

רקע

איך נולדה "מדינה"? התהליכים והסיבות להקמת 'המדינה האסלאמית'

קובי מיכאלי

'המדינה האסלאמית', שעל הקמתה ב-2014 הכריז מנהיגה אבו בכר אל-בגדאדי, הפכה מסוג של קוריוז לגורם מעצב של המרחב ולאתגר בינלאומי. נדמה שתהליך הקמתה של 'המדינה האסלאמית' והתפשטותה התאפשרו בגין צירוף של ארבע מגמות עיקריות: הטלת האזורית, שהובילה להתפרקותן של מדינות לאום ערביות במרחב ולהתדרדרותן לתהליכי כישלון מדינתי; ואקום אידאולוגי שהחל לאחר כישלון הפאן-ערביות וכישלונם הצורב של האחים המוסלמים והאסלאם הפוליטי, בדגש על מצרים, למלא את החלל; חוסר נכונות של המערב להתערב באופן ממשי, לצד היעדר מנהיגות עולמית ואסטרטגיה אמריקאית לא-רלוונטית;² חוסר יכולת של ארגוני אופוזיציה מתונים בסוריה לשתף פעולה ולגבש חזון משותף, לצד נוכחות ופעילות של ארגוני ג'האד במרחב.

בפרספקטיבה היסטורית, אפשר להבין את תופעת 'המדינה האסלאמית' כתוצאה של אי-יציבות מבנית כרונית של המרחב, שחוזה במאה השנים האחרונות ארבע מהפכות עיקריות. כל אחת מארבע המהפכות הובילה לעיצובו של מבנה כוח פוליטי שלא הלם את המבנה החברתי, המושתת מעיקרו על בסיס עדתי, שבטי או דתי. אי-ההלימה הובילה לשחיקת לגיטימציה של המשטרים ולפוטנציאל גבוה של התנגדות וחתרנות כלפיהם. ברוב המקרים שרד מודל מדינת הלאום בשל שלטון אוטוריטרי, שנשען על מנגנוני ביטחון ומודיעין יעילים.

שבריריות המודל הפוליטי באה לידי ביטוי בקושי של המשטרים, ברוב המדינות הערביות, להתמודד עם גלי ההדף של הטלתה הערבית, בהיחלשות השלטון המרכזי ובהאצת תהליכי כישלון מדינתי. האסלאם הפוליטי, שייצג את האידאולוגיה המתחרה העיקרית לאידאולוגיה הלאומית, כשל במבחן הראשון שבו נדרש לעמוד (האחים

המוסלמים במצרים). עם סילוקו הותיר חלל רעיוני, שאותו מיהרו לנסות למלא תנועות אסלאמיות סלפיות-ג'האדיות, שניצלו את התנאים שנוצרו בעקבות הכישלון המדינתי שהתפשט במרחב. הבולטת מבין התנועות הללו הייתה דאע"ש, שהובילה להקמתה של 'המדינה האסלאמית'.

במאמר זה יתוארו בפרספקטיבה היסטורית המאפיינים הסוציו-פוליטיים של אי-היציבות המבנית הכרונית במרחב, תיבחן משמעותה של תופעת המדינה הכושלת והתפשטותה באזור, ויפותח הטיעון המרכזי בעניין הזיקה בין התרחבות התופעה לבין התחזקות דאע"ש והקמת 'המדינה האסלאמית'.

אי-יציבות מבנית כרונית בפרספקטיבה היסטורית

הטלטלה הערבית קעקעה את ההיגיון הגאו-פוליטי המסדר של המרחב הערבי, שנשען על מדינות עם שלטון מרכזי וסמכותי וגבולות ברורים, אשר נוצרו בעקבות הסכם סייקס-פיקו (1916). מאז הקמתן חוו רוב המדינות הללו אי-יציבות שהובילה למשברים פוליטיים חריפים שאיימו על שרידותן, אך הן יכלו להם באמצעות מנגנוני דיכוי ושמרו על המבנה המדינתי – גם אם בשינויי משטר – עד להתנפצות גלי ההדף של הטלטלה הערבית.

מבחינה היסטורית, המרחב היה מאורגן על בסיס מסגרות מקומיות, חמולתיות, שבטיות, אתניות ודתיות, תוך מתאם בין זהות לבין טריטוריה.³ בטרטוריות מוגדרות התקיימו קבוצות אתניות, שבטיות או דתיות מוגדרות והומוגניות. לרוב, מדובר היה בחברות נחשלות (במובן של מיעוט יודעי קרוא וכתוב והיעדר תשתיות של תיעוש ומודרניזציה). כל שינוי של מבנה הכוח המסורתי היה בחזקת זר, מתריס ומהפכני ולכן בלתי-לגיטימי, ועורר בהכרח התנגדויות, שבחלק מהמקרים תורגמו למהפכות נגד. המהפכה הראשונה שחוזה האזור הייתה עם התפשטותה של האימפריה העות'מאנית. זו ארגנה את המרחב באופן פוליטי ומנהלי (סנג'קים), שאמור היה לאפשר לה שליטה יעילה. השלטון העות'מאני הצליח להוביל באופן מתון וממושך תהליכי מודרניזציה בלי התנגדות משמעותית, וידע לדכא כל התנגדות כזו ביד קשה. הסולטאנים הטורקים נהנו מסוג מסוים של לגיטימציה בגין הייחוס הדתי שלהם, ובמובנים רבים הייתה האימפריה העות'מאנית מעין ח'ליפות.

המהפכה המשמעותית השנייה התרחשה עם נפילת האימפריה העות'מאנית בשלהי מלחמת העולם הראשונה, ו"חלוקת השלל" בין המעצמות המנצחות, בריטניה וצרפת, במסגרת הסכם סייקס-פיקו (1916). במסגרת ההסכם וחלוקת המרחב לאזורי השפעה הוקמו יחידות פוליטיות-מדיניות מלאכותיות, שצירפו יחד קבוצות אתניות שונות, דתות יריבות ולעיתים דוברי שפות שונות למדינה אחת, בעלת זהות רופפת וחסרת

אתוס לאומי והיסטורי משותף. קווי הגבול ששורטטו מסגרו ישויות מדינתיות על בסיס מודל מדינת הלאום שרווח באירופה באותם ימים.

הדחת השלטון המלוכני במצרים במהפכת הקצינים בשנת 1952 ובעקבותיה מהפכות הבעת' בעיראק ובסוריה – סימלו את המהפכה השלישית. מהפכות הקצינים הביאו לעולם את החלופה הרעיונית-פוליטית בדמות הפאן-ערביות, ששיאה בהקמת הקע"מ (קהילה ערבית מאוחדת) בהנהגתו של נשיא מצרים דאז, א-נאצר. בעיראק, בסוריה ובלוב התקבע והתמסד שלטון עריץ שהצליח לשמר את המסגרת המדינתית הרב-עדתית, רב-שבטית ורב-דתית בכוח הזרוע, תוך דיכוי מתמשך של מתנגדי המשטר. בשלושת המקרים הללו היו שליטי המדינות בני מיעוט שטיפחו את מקורביהם ואת בני עדתם, דתם או שבטם, וקיפחו את כל האחרים. מבנה הכוח שנוצר היה מעוות וחסר לגיטימציה ציבורית של ממש.

הדיכוי והתסכול, לצד תמורות במערכת הבינלאומית בדגש על התפוררותה של ברית המועצות, שהייתה משענת אסטרטגית של אותם שליטים, וכן התרחבות הגלובליזציה, תקשורת ההמונים, הרשתות החברתיות וההצלחות המרשימות של אל-קאעדה – כל אלה הפכו למצע נוח למהפכה הרביעית. זו החלה כ"אפקט הפרפר" בשלהי שנת 2010 בשוק בתוניסיה, והפכה לטלטלה אזורית, שהובילה להתפרקותן של כמה מדינות לאום ערביות ולהתחזקות מרשימה, גם אם קצרת ימים, של האסלאם הפוליטי במרחב. במקביל בלטה במיוחד עלייתו המטאורית של האסלאם הסלפי-ג'האדי. במקרה של 'המדינה האסלאמית', היא באה לידי ביטוי בכיבוש טריטוריות נרחבות בצפון-מערב עיראק ובמזרח-סוריה, מחיקת הגבולות הבינלאומיים המוכרים והקמת הישות שהיא התשתית, בראיית מנהיגה ומאמיניו, לח'ליפות הגדולה. המהפכה הרביעית, באופן בולט יותר מקודמותיה, לוותה בהעמקת השסע החרף בעולם האסלאם, בין הסונה לבין השיעה. המאבק הדתי הפך גם למאבק פוליטי בין ערב הסעודית, הרואה עצמה כמנהיגת העולם הסוני, לבין איראן, מנהיגת העולם השיעי.

המהפכה הרביעית שבה והוכיחה שרוב מדינות הלאום הערביות במרחב לא הצליחו להתגבש במסגרת של יחידות פוליטיות, עם בסיס לגיטימציה ומנגנונים ממוסדים ליישוב סכסוכים ולשינויים חברתיים. מבני הכוח במדינות אלו מעולם לא היו לגיטימיים ויציבותם – כפי שהתבלט בסוריה ובעיראק – הושגה בכוח הזרוע. הטלטלה הערבית, שהפכה לשעת כושר למבקשי השינוי, ניתבה את המדינות הללו למסלול המדינה הכושלת. חולשתן של רבות ממדינות הלאום הערביות והמעבר המהיר למעמד מדינה כושלת, שבה מאבד השלטון המרכזי את סמכותו ואת יכולת המשילות, בדגש על המונופול על הפעלת הכוח, אפשרו את התנאים לעליית כוחות אחרים בדמות שחקנים לא-מדינתיים כדוגמת 'המדינה האסלאמית'.⁴ תנועות אלו מנצלות

את הוואקום המדינתי, תוך השתלטות על טריטוריות ואוכלוסייה, ניכוס פונקציות מדינתיות והצגת אידאולוגיה חלופית, כדי להתבסס ולעצב מחדש את המרחב. לפיכך, תופעת 'המדינה האסלאמית' והתרחבות תופעת המדינה הכושלת קשורות זו בזו. המדינות הכושלות כבר אינן רק אירוע מקומי או טרגדיה אנושית, המוגבלת למדינה אחת או לעם אחד. המדינות הכושלות הפכו לאתגר אזורי ובינלאומי בגין אי-היציבות שהן מייצאות למרחב, ומעצם הפיכתן לזירת עימות בין שחקנים אזוריים ובינלאומיים.⁵ גם 'המדינה האסלאמית', במבנה הרשתי המבוזר שלה, כבר אינה תופעה מקומית שהשפעתה מוגבלת למרחבים בעיראק ובסוריה; היא נוכחת בכל המרחב המזרח-תיכוני ושלוחותיה נבנות בהדרגה ובהתמדה גם במזרח-אסיה, במערב-אירופה ובצפון-אמריקה, במסגרת המאמץ לשינוי הסדר העולמי וקריאת התיגר על מערכת הערכים המכוננת של המערב.⁶

מהי מדינה כושלת ומדוע הפכה לאתגר בינלאומי?

מדינה כושלת⁷ מוגדרת ומאובחנת ככזו בהתייחס ליכולתה המוגבלת, או לאי-קיומה של יכולת לספק לאזרחיה ביטחון אנושי⁸ מינימלי הכרחי. רפיון המשילות נובע מחולשה בולטת של השלטון המרכזי ומהיעדר מונופול של המדינה על הפעלת הכוח. המושג 'משילות' משקף את איכות התפקוד של המוסדות המדינתיים מכוח היגיון מדינתי (stateness),⁹ ואת מידת הקפדתם על אכיפת חוקים ורגולציות באופן המאפשר למדינה לספק ביטחון (פנימי וחיצוני), חוק וסדר, בריאות וחינוך, לתפעל כלכלה ולממש את ריבונותה.¹⁰

במדינות כושלות מתרחבים אזורי הספר נעדרי המשילות, ההופכים לזירה המעודדת ומאפשרת פעילות של שחקנים חיצוניים – מדינתיים ולא-מדינתיים. האחרונים מערערים עוד את ההיגיון המדינתי, מעצימים את המאפיין הכאוטי של המציאות ומסייעים ליצוא אלימות וחוסר יציבות לסביבת המדינה הכושלת. שחקנים לא-מדינתיים, המצליחים להשתלט על טריטוריות ואוכלוסיות עוברים תהליך של התמסדות לצורך שיפור מנגנוני השליטה שלהם במרחב ובאוכלוסייה. תהליכי ההתמסדות הופכים את השחקנים הלא-מדינתיים לשחקנים מדינתיים-למחצה, דוגמת חמאס ברצועת עזה, חזבאללה בדרום-לבנון ו'המדינה האסלאמית' בעיראק ובסוריה.¹¹

מדינות הלוקות בפרגמנטציה פנימית, המשולבת עם מוסדות חלשים או לא מתפקדים, הן מדינות העלולות להפוך למדינות כושלות. מייקל הדסון סיווג מדינות שונות על פני רצף שבין מדינות שבריריות למדינות יציבות ודינמיות בהתייחס לשני המשתנים הללו, והסיק כי כאשר האפקטיביות נמוכה והפרגמנטציה גבוהה, קיימת סכנה ממשית ליציבות המדינה:¹²

פרגמנטציה פוליטית מבוססת זהות גבוהה	פרגמנטציה פוליטית מבוססת זהות נמוכה	
מצב שברירי תחת שליטה: ערב הסעודית וסוריה (לפני 2011)	מדיניות דינמיות: סין, טורקיה וצ'ילה	אפקטיביות שלטונית גבוהה
מצב שברירי ולא יציב: ניגריה, סומליה, לוב, עיראק וסוריה (שלוש השנים האחרונות אחרי 2011).	מצב יציב ואטי: ארמניה, בנגלדש, טנזניה	אפקטיביות שלטונית נמוכה

מדינות רבות בעולם נמצאות על הרצף המייצג דרגות שונות של כישלון מדינתי.¹³ ייחודו של כל מקרה ודרגת הכישלון המדינתי הם תוצר של הזיקות בין עוצמת האיומים והאתגרים מבית ומחוץ לבין רמת התפקוד של המוסדות המדינתיים, או בלשונו של פוקימה: "איכות המדיניות".¹⁴ ככל שרמת התפקוד של המוסדות המדינתיים נמוכה יותר ורמת הלגיטימציה שרוחש הציבור למוסדות ולשלטון נמוכה יותר, וככל שהמצוקה ועוצמת הסכסוכים מבית ומחוץ גבוהה יותר, כך גבוהה יותר רמת הכישלון המדינתי. ככל שרמת הכישלון המדינתי גבוהה יותר, כך גדל פוטנציאל ההתפשטות וההשתלטות של שחקנים לא־מדינתיים ואחרים, לרוב אלימים, הרואים עצמם כאלטרנטיבה למדינה.¹⁵

השתלטות 'המדינה האסלאמית' על צפון־מערב עיראק ומזרח־סוריה והקמת הח'ליפות בחודש יוני 2014 היא עדות לתופעה זו. השלכותיה מקרינות על יציבותן ועתידן של עיראק ושל סוריה, שלמעשה כבר לא קיימת כמדינה, וכן על ירדן ועל הביטחון והיציבות האזוריים. 'המדינה האסלאמית' מייצרת "גלי הדף", המשפיעים בתורם גם על המתרחש בזירות רחוקות. זאת באמצעות עידוד כוחות חתרניים בדמותם של ארגוני טרור סלפים ג'האדים השותפים לרעיון ולדרך, דוגמת אלה הפועלים בשטחי הרשות הפלסטינית ובחצי־האי סיני, ותשתיות טרור במערב־אירופה ובצפון־אמריקה. מאפיין בולט ומשמעותי נוסף של מדינות כושלות הוא פילוג אתני ודתי והיעדר אתוס לאומי מלכד. דוגמה מובהקת לכך ניתן למצוא באפגניסטן – מדינה רב־לאומית הכוללת קבוצות אתניות שונות שנכפה עליהן לחיות יחד. חיכוכים וסכסוכים מתמידים הפכו את המדינה לשדה קטל של מיליציות חמושות הנלחמות זו בזו, אף שכולם מוסלמים.¹⁶ סוריה ועיראק, כמו לוב ותימן ואפילו לבנון, הן דוגמאות דומות. לכל אחת מהמדינות הללו ייחוד אתני, עדתי ושבטי משלה, אך בכולן כאחת מתקיים העיקרון של פילוג אתני, עדתי ודתי, לצד היעדר אתוס לאומי מלכד.

טענה זו עולה בקנה אחד עם טענתו של בני מילר בדבר היעדר מתאם בין לאום למדינה (State-to-nation imbalance) כגורם לאי־יציבות אזורית ולסכסוכים פנימיים ואזוריים כאחד. זאת, להבדיל ממדינה לכידה (קוהרנטית) שבה מתקיים מתאם בין

לאום למדינה, גבולותיה וריבונותה אינם שנויים במחלוקת, מוסדותיה השלטוניים יציבים והיא מפגינה מונופול על הפעלת הכוח.¹⁷ לטענתו, גם אם האליטות במדינות שאינן לכידות מנסות להגיע להסדר, לחצים פנימיים וחיצוניים יכשילו את ההסדר.¹⁸ אין ספק, שעיראק וסוריה הן דוגמאות בולטות המחזקות טיעון זה. 'המדינה האסלאמית' ניצלה את תהליכי הכישלון המדינתי בסוריה ובעיראק, שאינן מדינות לכידות, לצורך התפשטות, השתלטות והתבססות, אשר הובילו להקמת הח'ליפות.

תופעת המדינה הכושלת אינה עתידה להיעלם מהזירה הבינלאומית, קובע דיוויד ריילי, וההתנגשות בין מדינות מבוססות ומתפקדות לבין מדינות כושלות היא בלתי־נמנעת.¹⁹ אחת הסיבות להתנגשות הבלתי־נמנעת היא האיום הביטחוני שמייצרות מדינות כושלות. בשטחן ומשטחן פועלים ארגונים המצליחים לייצא אלימות וטרור למדינות מבוססות ומתפקדות, גם כאשר אין להן גבולות משותפים עם אותן מדינות. הגלובליזציה, הטכנולוגיה והנגישות למאגרי נשק מדינתיים, ובכללם גם לנשק להשמדה המונית, מאפשרים לאותם ארגונים להפעיל טרור חוצה גבולות ולזרוע כאוס בעלויות נמוכות ובנוחות יחסית. לכן, "מדינות חלשות כמו אפגניסטן יכולות לייצר סכנה גדולה לאינטרסים הלאומיים שלנו כמדינות חזקות".²⁰ תובנה זו תקפה גם במקרה של סוריה ועיראק, שבשטחיהן קמה 'המדינה האסלאמית', אשר הופכת לאיום אזורי ובינלאומי. המדינות הכושלות אינן מסוגלת לאכוף כוח וסמכות בגבולותיהן ובאזורים סביבן, ולכן נוצרים אזורי ספר ההופכים לאזורי פעילות מועדפים של ארגוני הטרור. הסדר והאיזון הגלובלי מסתמך על יכולתן של מדינות לשמר את החוק והסדר בגבולותיהן. לכן, כל מדינה כושלת מפרה את הסדר העולמי בדרגה כזו או אחרת. התוצאות הן טרור עולמי, עקירה של המונים והפיכתם לפליטים,²¹ רצח עם, הפרת זכויות אדם בסיסיות, שחיתות מקומית ובינלאומית והתגברות הפשע.

עיראק היא דוגמה עכשווית בולטת לתהליכי כישלון מדינתי. השסעים העמוקים בין הסונים לבין השיעים בעיקר, לצד הבדלנות הכורדית, משפיעים על מידת הלגיטימציה של השלטון המרכזי ועל איכות תפקודו. חולשת השלטון המרכזי באה לידי ביטוי גם באיכויות הירודות של הצבא וברמות משמעת ונאמנות נמוכות של רבים מהחיילים והיחידות. אלה מחלישים את אחיזתה השלטונית של המדינה באזורים המרוחקים מהבירה ומכשירים את התנאים להתבססותה של 'המדינה האסלאמית' באותם אזורים. 'המדינה האסלאמית' מבססת אחיזתה בשטח באמצעות טרור ואימה שהיא מטילה על האוכלוסייה המקומית, תוך ניצול עוינותה של האוכלוסייה הסונית כלפי השלטון המרכזי השיעי. תהליכים אלה מחלישים עוד את השלטון המרכזי, והדבר מאפשר לקבוצות אתניות אחרות דוגמת הכורדים לנצל את שעת הכושר להיפרד מהמדינה ולכוון ישויות עצמאיות, המשתלטות בתורן על משאבים כלכליים באופן המחליש עוד את השלטון המרכזי ואת המוסדות המדינתיים, וחוזר חלילה.

בעידן שלאחר המלחמה הקרה גברו אתגרי ביטחון פנימיים כמלחמות אזרחים, גרילה וטרור המאפיינים מדינות כושלות, והם הפכו לאיום המרכזי על הביטחון האזורי (בזירות השונות) והעולמי. מאז מלחמת העולם השנייה מתו יותר אנשים בעקבות איומים אלה מאשר במלחמות בין צבאות סדירים.²² אירועי טרור, ובראשם זה שארע ב־11 בספטמבר 2001, הבהירו לקהילה הבינלאומית כי לא ניתן להתעלם מהתופעה המאיימת על הביטחון העולמי. השפעותיה מרחיקות הלכת קשורות ביכולות הנשק הכימי, הביולוגי והגרעיני שמחזיקות כמה מהמדינות המסווגות כמדינות כושלות בדרגה כלשהי (פקיסטן כדוגמה). החשש הגדול הוא מזליגת הנשק הגרעיני לידיים לא רצויות. בעיראק, למשל, מאגרי אורניום ברמת העשרה נמוכה נתפסו בידי 'המדינה האסלאמית' ביולי 2014.²³

סיכום ומבט לעתיד

הגידול במספרן של המדינות הכושלות בעקבות הטלטלה במזרח התיכון הוא איום על היציבות האזורית. האיום מחריף בשל השפעתם הגוברת של ארגוני האסלאם הקיצוניים במרחב והמעורבות הגדלה של שחקנים חיצוניים בענייני פנים של מדינות כושלות. השחקנים החיצוניים יכולים להיות מדינות דוגמת איראן בסוריה, בעיראק ובתימן, או ערב הסעודית בתימן ובסוריה, או שחקנים לא־מדינתיים כדוגמת 'המדינה האסלאמית' בעיראק, בסוריה, במצרים, בלוב וברצועת עזה.

מה שנראה במבט ראשון כעימות בין קבוצות חמושות וכוחות הממשל כמו בסוריה, בעיראק, בלוב ובתימן הוא, למעשה, זירת מאבק בין כוחות אזוריים ועולמיים, בין השיעה לבין הסונה, ואפילו בין סונים מתונים לסלפים, דוגמת המתרחש בסוריה, בלוב וברצועת עזה. המשמעות היא חולשה גוברת של המשטרים הערביים לאכוף את מרותם בשטחים, לצד התעצמותה של 'המדינה האסלאמית' והתפשטות השפעתה במרחב ומעבר לו.

ההתמודדות עם תופעה זו מחייבת רמות גבוהות של שיתופי פעולה, חיזוק גורמים אזוריים מתונים, נחישות ומנהיגות עולמית ואזורית. לשחקנים האזוריים תפקיד מפתח בהתמודדות זו. בלעדיהם לא תוכל המערכת האזורית להתייצב, גם אם תשקענה המעצמות תשומות אדירות במאבק נגד 'המדינה האסלאמית' ובתהליכי בנייתן של המדינות הכושלות.

לאחר חמש שנות טלטלה, מדינות עלולות להתפרק או להתארגן מחדש במסגרות פדרטיביות שונות. ייתכן גם שישויות מדיניות עצמאיות תתקיימנה ללא הכרה מצד השלטון המרכזי או הכרה בינלאומית (למשל הכורדים ו'המדינה האסלאמית'). ייתכן שמודל מדינת הלאום אינו בהכרח המודל הרלוונטי לאזורים מסוימים במזרח התיכון. אולי מודלים בעלי מאפיינים פדרטיביים ייחודיים רלוונטיים יותר למדינות המאופיינות

בשסעים שבטיים, אזורים ודתיים עמוקים דוגמת לוב, סוריה, עיראק, תימן והרשות הפלסטינית. אמנם, הקהילה הבינלאומית מסתייגת משינוי גבולות ומפירוקן של מדינות קיימות, משום החשש לערער את היציבות האזורית והבינלאומית המושתתת על לבנת היסוד של מדינת הלאום הריבונית. אולם, עמי ערב מבקשים כעת גם את החופש לחיות במסגרת פוליטית התואמת את זהותם.²⁴

מדינות לאום, כמו עיראק וסוריה מאבדות שליטה במרחבים עצומים הנופלים לידי ארגונים סלפים-ג'האדים, המבקשים להקים בהם את בסיס הח'ליפות החדשה, ומאיימים להמשיך את התפשטותה והתרחבותה גם לכיוון ירדן, ערב הסעודית ומדינות המפרץ. מנגד, שרידותה של 'המדינה האסלאמית' אינה מובנת מאליה – היא פועל יוצא של יכולת ההתפשטות והשליטה שלה מול עוצמת ההתנגדות למאמציה אלו. נדמה שכוחה הצבאי של 'המדינה האסלאמית' מוגבל וכי היא לא תוכל לעימות צבאי עם צבאות מדינות כמו הצבא הטורקי, למשל, ולבטח לא לפעילות צבאית מתואמת של ברית או קואליציה של מדינות ערביות, בגיבוי טורקי ובסיוע בינלאומי. עיראק וסוריה לא תוכלנה לאתגר בכוחות עצמן, אלא אם כן יחול שינוי משמעותי במעמדה של איראן ובמאפייני מעורבותה. הכורדים ימשיכו להילחם על נחלתם ולהרחיק את כוחות 'המדינה האסלאמית', כל אימת שאלה ינסו לחדור אל המרחב הכורדי. בהיעדר קואליציה אזורית בתמיכה בינלאומית, עלולה המציאות הנוכחית להתקבע ולהפוך את המרחב הסורי-עיראקי לשדה קטל למשך שנים רבות.

הערות

- 1 המחבר מבקש להודות ליואל גוז'נסקי, שותפו לכתיבת המחקר בנושא המדינות הכושלות, שבו נעזר המחבר בחלקים מסוימים של הפרק.
- 2 לדיון מעמיק בסוגיית כשלי האסטרטגיה האמריקאית וחוסר הרלוונטיות שלה, ראו: Robinson, Linda Paul D. Miller, John Gordon IV, Jeffrey Decker, Michael Schwillie, Raphael S. Cohen, *Improving Strategic Competence Lessons from 13 Years of War*, Prepared for the United States Army and Published by the RAND Corporation, Santa Monica, California USA, 2014, http://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/research_reports/RR800/RR816/RAND_RR816.pdf; Michael Eisenstadt, "Aligning Means and Ends, Policies and Strategy in the War on ISIL," Testimony submitted to the House Armed Services Subcommittee on Emerging Threats and Capabilities," The Washington Institute, June 24, 2015, <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/aligning-means-and-ends-policies-and-strategy-in-the-war-on-isil>; Michael Eisenstadt, "The War Against ISIL: In Search of a Viable Strategy," War on the Rocks, The Washington Institute, June 15, 2015, <http://washin.st/1LaOWJt>; "CIA Reorganizes for the Long War against Violent Extremism," *Middle East Briefing*, <http://mebriefing.com/?p=1627>; Jeffrey, James. "The ISIS Fight and the State of the Union Address," *Policy Watch 2358*, The Washington Institute, January 21, 2015, <http://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/the-isis-fight-and-the-state-of-the-union-address>; Tina Kaidanow, "Expanding Counterterrorism Partnerships: U.S. Efforts to Tackle the Evolving Terrorist Threat," The Washington Institute, January 26, 2015, <http://www>.

- washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/expanding-counterterrorism-partnerships-u.s.-efforts-to-tackle-the-evolving
- 3 על החשיבות במתאם בין זהות לטריטוריה ואי-היציבות כתוצאה מהיעדר מתאם כזה, ראו: Benjamin Miller, "When and How Regions Become Peaceful: Potential Theoretical Pathways to Peace," *The International Studies Review*, Vol. 7, No. 2. (June 2005), pp. 229-267.
- 4 להרחבה בעניין התנאים להשתלטות שחקנים לא-מדינתיים על פונקציות מדיניות ראו בהרחבה: Robert, I. Rotberg, "Failed States in a World of Terror," *Foreign Affairs*, July-August 2002, <https://www.foreignaffairs.com/articles/2002-07-01/failed-states-world-terror>
- 5 להרחבה בעניין ההשלכות הגלובליות הבעייתיות שיש למדינות כושלות ראו בהרחבה: Amy Zegart, "Stop Drinking the Weak Sauce," *Foreign Policy – The Magazine*, February 23, 2015, http://foreignpolicy.com/2015/02/23/nuclear-cyber-cold-war-weak-states-strategy/?utm_source=Sailthru&utm_medium=email&utm_term=*Editors%20Picks&utm_campaign=2015_EditorsPicks_PROMO_1_Carnegie_CorporationJD2%2F23
- 6 להרחבה בעניין התפשטות ארגוני הג'האד והמדינה האסלאמית' ראו: יורם שוייצר, "מלחמתה של מצרים בחציהאי סיני – לא שלה בלבד", **מבט על**, גיליון 661, המכון למחקרי ביטחון לאומי, 3 בפברואר 2015, <http://heb.inss.org.il/index.aspx?id=4354&articleid=8667>
- 7 בספרות מקובלים מונחים חלופיים כדוגמת מדינה שברירת (fragile state), מדינה קורסת (Collapsed state) וכישלון מדינתי (state failure). מפאת קוצר היריעה, לא ארחיב בכל הנוגע לסיבות לשימוש במונחים שונים, ולצורך הדיון בפרק זה אשתמש במונח 'מדינה כושלת'.
- 8 As stated in paragraph 143 of the 2005 World Summit Outcome (A/RES/60/1), entitled 'Human Security', the Heads of State and Government stressed "the right of all people to live in freedom and dignity, free from poverty and despair," and recognized that "all individuals, in particular vulnerable people, are entitled to freedom from fear and freedom from want, with an equal opportunity to enjoy all their rights and fully develop their human potential.
- 9 Francis Fukuyama, *State Building: Governance and World Order in the Twenty-First Century*, (London: Profile Books, 2005), pp.1-3.
- 10 שם, עמ' 7-3.
- 11 כרמית ולנסי, "המושל והנמשל: המרכיבים האזרחיים בהתבססות 'המדינה האסלאמית'", **שורטי – ביטחון לאומי בגובה העיניים**, המכון למחקרי ביטחון לאומי, 28 ביוני 2015, <http://heb.inss.org.il/index.aspx?id=5193&Blogid=9948>
- 12 Michael Hudson, *Arab Politics: The Search for Legitimacy* (New Haven, CT: Yale University Press, 1977, p. 391.
- 13 *The Annual Fragile States Index*, The Fund for Peace, 2014, <http://ffp.statesindex.org/>
- 14 Fukuyama, *State Building*, p. 5
- 15 יואל גוז'נסקי ואמיר קוליק, "מדינות כושלות – השלכותיה של התופעה על הסביבה האסטרטגית של ישראל", **עדכן אסטרטגי**, כרך 13, גיליון 2 (2010), עמ' 33-46.
- 16 מרדכי קידר, "אספקלריה – אמריקה תצא, הטרור ייכנס", **מראה – מגזין בענייני מדינה, חברה ותרבות**, גיליון 351, מרס 2014, http://www.maraah-magazine.co.il/show_item.asp?levelId=65470&ItemId=27&katavalId=3537&itemType=0
- 17 Benjamin Miller, "When and How Regions Become Peaceful: Potential Theoretical Pathways to Peace," *The International Studies Review*, Vol. 7, No. 2. (June 2005), pp. 229-267.
- 18 טענה זו מזכירה את התאוריה של AZAR בנוגע לכוחות הפנימיים שמשמרים את הסכסוך בתחום

- (NRR):Edward E. Azar, Jureidini & McLaurin, "Protracted Social Conflict: היחסים הנורמליים: Theory and Practice in the Middle East," *Journal of Palestine Studies*, 8(1), 1978, pp. 41-60.
- David Reilly, "The Two-Level Game of Failing States: Internal and External Sources of State 19 Failure," *Journal of Conflict Studies*, Vol. 28, 2008, p. 17.
- The National Security Strategy of the United States of America, 2002, 20
<http://www.whitehouse.gov/nsc/nss.pdf>
- על המשמעויות ההומניטריות וההשלכות הקשות על הביטחון האזורי של בעיות פליטים, ראו 21
 בהרחבה:
- Benedetta Berti, "Syrian Refugees and Regional Security," *SADA Middle East Analysis*, 22
 February 5, 2015.
- James Fearon and David Laitin, Ethnicity, "Insurgency and Civil war," *American political 22 Science Review*, Vol. 97, No. 1, 2003, p. 75.
- Michelle Nicholas, "Exclusive: Iraq tells U.N. that 'terrorist groups' seized nuclear materials," 23
Reuters, July 9, 2014.
- גוז'נסקי וקוליק, "מדינות כושלות." 24

הח'ליפות: קונצנזוס שנוי במחלוקת

אופיר וינטר

מוסד הח'ליפות ותיק כמעט כמו האסלאם עצמו. שורשיו נטועים בימים שלאחר מות מוחמד בשנת 632, עת התכנסו המוסלמים ובחרו "ח'ליפה" (מילולית: "יורש" או "ממלא מקום"), או בנוסח המוכר יותר – ח'ליף. בעוד השיעים מכירים רק בעלי בן-אבי טאלב כיורשו הלגיטימי של הנביא, הסונים מכירים בארבעה הח'ליפים הראשונים "ישרי הדרך" (אל-ח'לפאא' א-דאשדון), וכן בשושלות הח'ליפות העיקריות שבאו בעקבותיהם – האומיית, העבאסית, הממלוכית והעות'מאנית. מוסד הח'ליפות שלט בעולם המוסלמי הסוני במשך קרוב ל-1,300 שנה, ונהנה מהגמוניה יחסית עד ביטולו על ידי מייסד טורקיה המודרנית, מוסטפא כמאל אתאטורק, ב-1924. לאורך השנים ידע מעמדו של הח'ליף עליות ומורדות: בתקופות מסוימות כללו סמכויותיו ניהול נרחב של היבטים פוליטיים, אדמיניסטרטיביים, פיננסיים, משפטיים וצבאיים של הח'ליפות, ובתקופות אחרות הן התמצו בתפקידים בעלי אופי סמלי-רוחני בעיקרו, כמו הובלת תפילות – בדומה לתפקידיו של האפיפיור הקתולי בימינו.¹ פרשנים סונים הגדירו את מהותו של מוסד הח'ליפות בתקופות שונות באופנים שונים, אך נטו להסכים על הרעיון המרכזי שלפיו הח'ליפות הוקמה במטרה לנהל את ענייניהם של המוסלמים בהתאם לחוקי האל, ולארגן את חייהם בהתאם לעקרונותיה של ההלכה האסלאמית.² הכרזת 'המדינה האסלאמית' על אודות חידוש הח'ליפות הוכיחה שאין מדובר רק במוסד דתי-שלטוני היסטורי, אלא ברעיון חי ונושם שמלווה את המוסלמים גם בימינו אלה ומסעיר את דמיונם. סוד כוחה של הח'ליפות כפול: ראשית, היא טומנת בחובה הבטחה נוסטלגית לתיקון הסדר הפוליטי המודרני, שנתפס בעיני רבים כעושק ומושחת, ולהשבת הסדר האסלאמי השורשי והצודק. זאת, דרך איחוד כלל המוסלמים במסגרת שתשקם את כבודם ותקנה להם שגשוג מדיני וכלכלי; שנית, הח'ליפות היא רעיון המוטמע בתרבות ובהיסטוריה של האסלאם, והיא נהנית מקונצנזוס רחב בקרב חכמי הלכה סונים מזרמים מגוונים. עם זאת, לצד ההסכמה הרווחת על כך שהח'ליפות מהווה משאת נפש נשגבת, מתנהל בין חכמי הלכה ויכוח עז סביב מהותה, העיתוי

המתאים לחידושה, אופן מינוי העומד בראשה ויחסי הגומלין בינה לבין מדינות הלאום הערביות המודרניות. מבחינה זו, הוויכוח על הח'ליפות מהווה נדבך נוסף במאבק שניטש על ההגמוניה והסמכות ההלכתית בין כוחות מתחרים באסלאם הסוני של ימינו.

'המדינה האסלאמית' כמימוש חזון הח'ליפות

דובר 'המדינה האסלאמית', אבו מוחמד אל-עדנאני, הכריז בחגיגות ב-29 ביוני 2014 על חידוש הח'ליפות ועל מינויו של אבו בכר אל-בגדאדי לח'ליף. ההכרזה עוררה התלהבות בקרב רבבות מוסלמים ממדינות ערב והמערב, אשר החלו לנהור בעקבותיה אל שדות הקרב והעשייה הפוליטית-חברתית בסוריה ובעיראק ולהקדיש – במקרים רבים אף להקריב – את חייהם למען ביסוס הח'ליפות והרחבתה. תשעה עשורים לאחר שאתאזורכ ביטל את הח'ליפות בטענה שהיא מערכת אנכרוניסטית הממיטה אסונות ופגעים על המוסלמים בכלל ועל טורקיה בפרט, הוכח שלא נס ליחה. הח'ליפות – שהייתה בעיני כוחות לאומניים שפעלו במזרח התיכון בראשית המאה העשרים סמל לפיגור ולחוסר אונים של האסלאם לעומת המערב – הפכה לבשורת העתיד, בעוד מדינות הלאום הערביות – שסימלו בעבור אותם כוחות חילוניים את העתיד והיו אמורות להגשים חזון של עצמאות ומודרניזם – מצאו עצמן בעמדת מגננה.

הזמן, כך נראה, השכיח מהלבבות את שקיעתה האומללה של האימפריה העות'מאנית – הח'ליפות האחרונה. לא פחות מכך, חולשת מדינות הלאום הערביות וכישלון האידאולוגיות החילוניות שמשלו בכיפתן לאורך המאה העשרים לממש את הבטחותיהן – הם שהקימו את רעיון הח'ליפות לתחייה. חזון של איחוד האומה תחת מנהיג אחד שישליט עליה את החוק האסלאמי הסתמן בעיני ציבור מוסלמי גדול כאלטרנטיבה שתבטא את אמונותיו, תשקף את ערכיו ותגשים את מטרותיו. במישור הפנימי, בכוחה של הח'ליפות לשקם את הסדר המשפטי והפוליטי האורגני ששרר מימים ימימה. במישור הבינלאומי, היא תיאבק בעוולותיהם של המשטרים הערביים-מוסלמים שסטו מדרך הישר ושל מעצמות המערב הכופרות, ותשיב את הציוויליזציה האסלאמית, את האומה האסלאמית ואת המוסלמים באשר הם למקומם הראוי.³

בלב הכרזת הח'ליפות ניצבה דמותו של אל-בגדאדי, אשר הפך חלק בלתי-נפרד מהמיתוג של 'המדינה האסלאמית', תוך הדגשת קשרי היוחסין שלו לשבטו של הנביא מוחמד והשכלתו הדתית. הארגונים הסלפים-ג'האדים שהכירו בח'ליפות נשבעו אמונים לאל-בגדאדי באופן אישי – צעד שביטא את כוח המשיכה המרשים שצברו הח'ליף ומפעלו, אם כי לא סילק את סימני שאלה לגבי יכולתה העתידית של 'המדינה האסלאמית' לשמר את לכידותה ולבחור יורש מוסכם לאחר הסתלקותו. אל-בגדאדי, כך הובטח בהכרזת הח'ליפות, יבנה מוסדות, יסלק עושק, ישליט צדק וישכין ביטחון במקום ההרס, השחיתות, הדיכוי והפחד הקיימים. הגיעה העת, נאמר, שאומת מוחמד

תסיר מעליה את הקלון ותחדש את תפארתה. הסימנים המבשרים על הניצחון כבר ניכרים: דגל 'המדינה האסלאמית' מתנוסס אל על, בעוד דגלי מדינות הלאום הכופרות שמוטים, גבולותיהן פרוצים וחייליהן הרוגים, שבויים ומובסים. אותות אלה מחיים את החלום המצוי בעמקי לבו של כל מוסלמי מאמין, ואת התקווה המפעמת בקרבו של כל לוחם ג'האד בדבר חידוש הח'ליפות.⁴

הפולמוס סביב הח'ליפות באסלאם הסוני העכשווי

הכרזת הח'ליפות נתנה את האות לפתיחת פולמוס פנים-אסלאמי חריף בין 'המדינה האסלאמית' ליריביה, ושיקפה את המאבקים בינה לבין הכוחות המסורתיים על ההגמוניה בשדה ההלכתי. הח'ליפות לא כוונה רק לבנייה של מציאות חדשה, אלא למלחמה נגד כל שקדם לה. אל-עזדנאני הבהיר כי עם הקמת הח'ליפות הוסרה הלגיטימיות של כל ארגון אסלאמי אחר. על כלל המוסלמים להישבע אמונים לח'ליף אל-בגדאדי, ולא – יהיו אשמים בפילוג אומת האסלאם. התביעה המתריסה כוונה קודם כול כלפי שלוחת אל-קאעדה בסוריה, ג'בהת א-נוסרה, המתחרה הישירה על ייצוג החזון הסלפי-ג'האדי במרחב. יתרה מכך, הייתה זו קריאת תיגר נגד אוטוריטות הלכתיות, הנחשבות על פי 'המדינה האסלאמית' לכופרות, דוגמת האחים המוסלמים והממסדים הדתיים המזוהים עם המשטרים הערביים החילוניים.

האופוזיציה להכרזת הח'ליפות איחדה, אפוא, יריבים מושבעים שמצאו עצמם ניצבים באותו מתרס נגד 'המדינה האסלאמית'. היא העמידה מול חכמי הלכה על כל גווניהם אתגר דומה של התמודדות עם הקסם שמהלך רעיון הח'ליפות על קהלים מוסלמיים רחבים, בעיקר צעירים. עם זאת, נימוקי הנגד שהעמידו מתנגדיה של 'המדינה האסלאמית' היו שונים: כוחות סלפים-ג'האדים והאסלאם הפוליטי, שעבורם מהווה הח'ליפות יעד ארוך טווח, נדרשו לאפולוגטיקה פתלתלה כדי ליישב את הסתירה בין שלילת 'המדינה האסלאמית' לבין תמיכה עקרונית בכינון הח'ליפות. לעומת זאת, משטרים ערביים הרואים בחזון הח'ליפות איום קיומי ישיר על מדינותיהם נדרשו להסביר מדוע מדינות ערב המודרניות אינן נופלות מבחינה הלכתית ממוסד אסלאמי שורשי כמו הח'ליפות. הפולמוס ההלכתי סביב הח'ליפות חשף חילוקי דעות אסטרטגיים לגבי עתיד אומת אסלאם, ויכוחים טקטיים על האמצעים הראויים והמועילים להגשמת יעדיה ושסעים סביב היחס לסדר המדינתי השורר במזרח התיכון.

כבר בנאום הכרזת הח'ליפות זיהתה 'המדינה האסלאמית' שלוש ביקורות הלכתיות אפשריות על המהלך, וציידה את חסידיה בשלוש תשובות אפשריות שנועדו להדוף אותן: (1) נגד הטענה כי הח'ליפות הוכרזה ללא קונצנזוס מוסלמי ("אג'מאע"), לגלגה 'המדינה האסלאמית' על עצם הדרישה לביסוס הסכמה כללית בקרב הפלגים, הגדודים, החטיבות, הקואליציות, הצבאות, החזיתות, התנועות והארגונים של אומת האסלאם;

(2) נגד הטענה שההכרזה התקבלה ללא התייעצות ("שורא") עם הממסדים הדתיים במדינות ערב, היא הצביעה על האבסורד בדרישה שתתייעץ עם אויבים הנאבקים בה, וכלל לא מכירים בה; (3) נגד הטענה שהנסיבות אינן בשלות להכרזה מעין זו קבעה כי כל השתהות בכינון הח'ליפות לאחר שנוצרו רכיביה החיוניים – הווה אומר, השתלטות על שטחים נרחבים בעיראק ובסוריה – תיחשב מבחינה הלכתית לחטא.⁵ התנגדות אל-קאעדה להכרזה שדרשה במפגיע כי יתבטל בפני 'המדינה האסלאמית' הייתה מתבקשת מבחינה פוליטית, אך סבוכה מבחינה רעיונית. אבות הארגון, אוסאמה בן-לאדן ואיימן א-זואהירי, דנו בח'ליפות, הגו בה וסימנו אותה כיעד, אך לא עסקו כמעט במימושה בפועל. רעיון של ח'ליף שיאחד את המוסלמים תחת דגל האסלאם ויכונן חברה מוסרית ואדוקה הופיע במשנתם כאידאל נחשק ושימש בתעמולתם אמצעי לגיוס מוסלמים לג'האד העולמי נגד ארצות הברית ובעלות בריתה. אולם, על אף שראו במדינות הלאום הערביות שייתפסו על ידי הארגון "גרעין" אפשרי של ישות אסלאמית מאוחדת, הם לא כיוונו את מאבקם המידי אל עבר פירוקן וביטול גבולותיהן; הם חתרו לסילוק האליטה השלטונית הכופרת, לפגיעה בכוחות החיצוניים התומכים בה וליצירת התנאים הדרושים לקידום הרפורמות הפוליטיות, הדתיות והחברתיות שהטיפו להן.⁶ כך לדוגמה, ג'בהת א-נוסרה, שלוחתה הסורית של אל-קאעדה, מתמקדת במאבק לסילוק משטר אסד ולהקמת אמירות בסוריה, מתוך אמונה שחזון הח'ליפות יוכל להתגשם רק בשלב מאוחר יותר, בתום השגת הכרעה בזירה הסורית.

היחס החיובי לח'ליפות, לצד הסתייגות מאופן קידומה בידי 'המדינה האסלאמית', באו לידי ביטוי בתגובתה של ג'בהת א-נוסרה להכרזה על חידושה. מאמר בביטאונה 'א-רסאלה' הכיר בתקווה שמעניקה הח'ליפות לדור מוסלמי צעיר החי במציאות אפולולית ומדכאת של הגמוניה מערבית על אדמות האסלאם, ו"נאחו בכל הבזק אור כאילו מדובר היה בעלות השחר". במאמר גם הובעה הערכה להיבטים מסוימים במפעלו של אל-בגדאדי בעיראק ובסוריה, דוגמת שחרור אסירים מבתי הכלא וגיוס מאמינים לדרך הג'האד. בה בעת, הוא דחה בתוקף את הכרזת הח'ליפות על סמך שלושה נימוקים: ראשית, ההליך הפסול שבמסגרתו אל-בגדאדי לא נועץ בחכמי הלכה ולא נבחר על ידיהם; שנית, ההשכלה הדתית הלקויה של הח'ליף המיועד, אשר מתיימר לנהל את ענייני המוסלמים בלי שכתב ולו חיבור הלכתי משמעותי אחד; שלישית, הנזק שממיטה 'המדינה האסלאמית' על קידום הפרויקט הסלפי-ג'האדי. כנטען במאמר, ההוצאות להורג האכזריות שביצעה הולידו את הקואליציה הבינלאומית נגדה, יצרו לאסלאם מוניטין של דת ברברית וחסרת רחמים והרחיקו מאמינים מדרך הג'האד, שנתפסת כמילה נרדפת למרחץ דמים, שחיטה והרג. במקום לאחד את המוסלמים תחת דגל האסלאם, אל-בגדאדי פילג אותם והתמקד בהתגרות בכופרים במחיר פגיעה

בחייהם. המסקנה הנובעת מכך, נקבע, היא שאל-בגדאדי אינו הח'ליף המיוחל שיוביל את המוסלמים מחושך לאור, אלא מי שמדרדר את האומה שאולה.⁷ האחים המוסלמים נקלעו למלכוד אפולוגטי דומה מול הכרזת הח'ליפות. כמו 'המדינה האסלאמית', הם מבקשים באורח מסורתי לקדם מהפכה שיעדה הסופי הקמת ח'ליפות, וכינונה מחדש של אומת האסלאם כמסגרת מדינית ממשית. אולם, בשעה ש'המדינה האסלאמית' רואה בכך יעד מידי ופועלת להגשמתו בכוח בשטחים המאפשרים זאת, האחים המוסלמים מתייחסים לח'ליפות כאל יעד ארוך טווח ובלתי-מוגדר, שיוגשם באופן הדרגתי אי-שם במועד בלתי-ידוע בעתיד. בנוסף, בעוד 'המדינה האסלאמית' סולדת מרעיונות לאומיים, האחים המוסלמים אינם מוצאים כל רע בתחושת הנאמנות הלאומית לטריטוריה מסוימת, ובלבד שהרגשות הפטריוטיים נותרים משניים למחויבות העמוקה לאומת האסלאם.⁸

הגם שתגובת האחים המוסלמים על הכרזת הח'ליפות של 'המדינה האסלאמית' הצטיינה בנימה אמביוולנטית, מסקנתה הייתה נחרצת: היא בטלה ומבוטלת מבחינה הלכתית. המנהיג הרוחני הבלתי-רשמי של התנועה בדור הנוכחי, יוסוף אל-קרדאווי, פרסם הודעה מטעם 'האיחוד העולמי של חכמי ההלכה המוסלמים' אשר נפתחה בהבעת הזדהות עקרונית עם חלום הח'ליפות, ונמשכה בהסתייגות מהניסיון להגשימו בטרם בשלו לכך התנאים. ברוח משנתו של אבי האחים המוסלמים, חסן אל-בנא, נקבע כי תנאים אלה כוללים הקמת מדינות הנשלטות על ידי השריעה, מקיימות ביניהן קשרים הדדיים, נהנות מעוצמה חומרית, רוחנית ואנושית ומתאפיינות בלכידות פנימית המחסנת אותן מפני תוקפנות חיצונית. מעבר לכך, הכרזת הח'ליפות של אל-בגדאדי אינה עומדת בקריטריונים הלכתיים נוספים. היא התקבלה באורח חד-צדדי, מבלי שזכתה בקונצנזוס כלל-אסלאמי וצלחה הליך היועצות כמתחייב בקוראן (סורה 3: פסוק 159); היא אינה משרתת את מטרות המוסלמים, אלא מוציאה שם רע לרעיון הח'ליפות ומעודדת את איחוד כוחותיהם של אויבי האסלאם נגד המורדים הנאבקים על זכויותיהם הלגיטימיות בסוריה ובעיראק; והיא פותחת פתח לאנרכיה בפסיקה ההלכתית, ביוצרה מצב שבו כל ארגון מפקיע לחזקתו את הסמכות להכריע בנושא כבד משקל כח'ליפות.⁹

הממסד הדתי הרשמי במצרים, ובראשו מוסד אל-אזהר ובית הפסיקה המצרי הכפוף לו, נהנה מהשפעה ניכרת במצרים ובעולם המוסלמי סוני בכללותו. על רקע הכרזת הח'ליפות, וכפי שנהגו ממסדים דתיים גם במדינות סוניות אחרות, הוא החל לפעול במרץ לדה-לגיטימציה של 'המדינה האסלאמית', וייסד גוף מיוחד שנועד לשמש משקל נגד לפסיקותיה ומעצור בפני חלחול רעיונותיה.¹⁰ בשונה מאל-קאעדה והאחים המוסלמים, הוא הגיע לידי העלאת ספקות של ממש על עצם מוסד הח'ליפות ולא רק על העיתוי, הצורה והתוחלת של הכרזתה. האתגר המרכזי שעמד בפניו בבואו להתמודד

עם כינון 'המדינה האסלאמית' ועם שבועת האמונים שהעניק לה בנובמבר 2014 ארגון 'אנצאר בית אל-מקדס' בחצי-האי סיני, היה עיגון הלגיטימיות של מדינת הלאום על חשבון מוסד הח'ליפות ההיסטורי. עמדה זו שיקפה שיקולים פוליטיים משתנים ולא תפיסה הלכתית סדורה, שהרי עד הכרזת 'המדינה האסלאמית' נזהר בית הפסיקה המצרי מערעור על עצם רעיון הח'ליפות. בפסק הלכה שפרסם גוף זה במאי 2011 הוא אף הגדיר את הח'ליפות כמצווה דתית, בציינו כי מדינות הלאום המודרניות אינן מבטלות את הכמיהה לח'ליפות, אלא משמשות לה תחליף זמני בעתות של חולשה. לשיטתו דאז, פירוק הח'ליפות ב-1924 היה אסון שניחת על המוסלמים וחילק אותם למדינות בהתאם להסכם סייקס-פיקו. ראשי המדינות המודרניים, מצדן, מונעים אנרכיה ומעניקים יציבות למאמינים, ועל כן יש לציית להם ואסור למרוד בשלטונם.¹¹ לאחר הכרזת הח'ליפות זכתה עמדת בית הפסיקה המצרי לעדכון. הלגיטימיות של מדינת הלאום לא נשענה עוד רק על היעדר ח'ליפות, אלא זכתה לביסוס מועצם המנותק מתלות שלילית זו. המופתי של מצרים וראש בית הפסיקה המצרי, שוקי עלאם, פרסם בנובמבר 2014 ספר באנגלית שקהל היעד העיקרי שלו היה צעירים מוסלמים במערב, וכותרתו "המאבק הרעיוני: בית הפסיקה של מצרים נאבק בהקצנה". בניגוד לטענת 'המדינה האסלאמית', הוא קבע כי הח'ליפות אינה מוסד מקודש השאוב מהטקסטים הדתיים וכי הנביא מוחמד כלל לא ציווה עליה, אלא הייתה זו מסגרת שלטונית שהתפתחה מתוקף הנסיבות הפוליטיות, החברתיות והדתיות של התקופה. על פי הנרטיב שהוצע בחיבורו, לאחר מותו של מוחמד היה צורך בממלא מקום שיסייע למוסלמים לשמור על לכידותם ולהפיץ את בשורתם. עם זאת, אין פירוש הדבר שהאסלאם הוא דת סטטית המחייבת את מאמיניה לאמץ צורה מאובנת של ממשל ולשוב לימי הביניים. אדרבא, הגמישות היא בנפשו של האסלאם, ופסקי ההלכה הם הגשר בין המסורת המשפטית לעולם בן-זמננו ובין "העבר וההווה, המוחלט והיחסי, והתיאורטי והפרקטי". פירוש הדבר, לדברי עלאם, הוא שהמוסלמים רשאים לבחור כל שיטת ממשל המשרתת את ענייניהם בתקופה נתונה ושאינן כל פסול הלכתי בהגדרת מצרים כמדינת לאום דמוקרטית ומודרנית.¹²

סיכום

הח'ליפות היא מוסד היסטורי, אך גם רעיון המפעם בקרב מוסלמים רבים וממשיך להשפיע ללא הרף על השיח הפוליטי, הדתי והרעיוני באסלאם הסוני בימינו, וביתר שאת – לאחר ההכרזה על כינון 'המדינה האסלאמית'. הפולמוס בין 'המדינה האסלאמית', אל-קאעדה, האחים המוסלמים והממסדים הדתיים המדינתיים סביב הח'ליפות אינו דילמה הלכתית גרידא, אלא מאבק פוליטי על קביעת זהותו של הפרשן הלגיטימי של הטקסטים הקדושים ומשמעויותיהם. זהו מאבק בין ישות שמשרתת מסר רדיקלי,

חתרני ומצית דמיון המנפץ את גבולותיהן של מדינות הלאום, לבין כוחות בעלי גוון טריטוריאלי ייחודי; בין איש דת נטול סמכות מוסדית מוכרת המכתיר עצמו לח'ליף וסוחר אחריו המוני מאמינים, לבין חכמי הלכה בעלי מעמד רשמי הנלחמים על שימור ההגמוניה בשדה הדתי; ובין גוף המיטיב לפנות לדור המוסלמי הצעיר בשפה ובכלי המדיה שמדברים אל לבו, לבין מוסדות ותיקים שנאלצים להסתגל למציאות המשתנה ולפעול מחוץ למרחב הנוחות הטבעי שלהם כדי לתחזק את השפעתם. המאבק על מעמד הח'ליפות צפוי להימשך גם בשנים הבאות והוא לא יוכרע רק באמצעות חיסול אל-בגדאדי או הדיפת התקדמות לוחמיו בשדה הקרב, אלא גם – ואולי בעיקר – בשדה הפוליטי-הלכתי של הנחלת התפיסות והשלטת הרעיונות.

הערות

- 1 "Khalifa," in *Encyclopedia of Islam: New Edition* (Liden: Brill, 1978), pp. 937-953.
- 2 אסעד אל-קאסס, **משבר הח'ליפות והאימאמות והשלכותיו המודרניות** (ערבית) (ביירות: אל-ע'דיר, 1997), עמ' 21-25; Fauzi M. Najjar, *The Islamic State: A Study in Traditional Politics* (Darien: Monographic Press, 1967), pp. 13-15.
- 3 אבי מחמד אל-עדנאני, "זוהי הבטחת האל", **מא'ססת אל-בתאר אל-אעלאמיה**: <http://snipurl.com/2ac457y>
- 4 אל-עדנאני, "זוהי הבטחת האל".
- 5 אל-עדנאני, "זוהי הבטחת האל".
- 6 Reza Pankhurst, *The Inevitable Caliphate?* (London: Hurst & Company, 2013), pp. 133-160, 202.
- 7 Abu Faruq al-Muhajir, "Khilafa One Year On," *Al-Risalah* 1 (July 2015), pp. 21-25.
- 8 Pankhurst, *The Inevitable Caliphate?* pp. 194, 199.
- 9 עלי מחיי אל-דין אל-קרה דאע'י ויוסף אל-קרדאווי, "האיחוד העולמי של חכמי ההלכה המוסלמים מדגיש כי הכרזת הח'ליפות האסלאמית מטעם ארגון המדינה בעיראק חסרת לגיטימיות ובלתי-מציאותית", האיחוד העולמי של חכמי ההלכה המוסלמים, 3 ביולי, 2014.
- 10 למשל: מרצד אל-אפתאא, "חוברת 'כפירתן של מדינות ערב' כמכשיר חדש של דאע'ש למשיכת לוחמים ורעור יציבותן של מדינות ערב" (ערבית), בית הפסיקה המצרי, 10 באפריל, 2015, <http://snipurl.com/2ac48qx>
- 11 מזכירות הפסיקה, "הח'ליפות והמדינות האסלאמיות", בית הפסיקה המצרי, 18 במאי, 2011, <http://goo.gl/W9UDr4>
- 12 Shawki Allam, *The Ideological Battle: Egypt's Dar al-Iftaa Combats Radicalization* (November 2014), pp. 102-108, [http://dar-alifta.org/BIMG/The%20Ideological%20Battle%20\(2\).pdf](http://dar-alifta.org/BIMG/The%20Ideological%20Battle%20(2).pdf)

רדיקליזם וטרור אסלאמי - רקע היסטורי

מאיר ליטבק

'המדינה האסלאמית' היא הביטוי הקיצוני והאלים ביותר של הפונדמנטליזם האסלאמי בעידן המודרני. הפונדמנטליזם האסלאמי הוא חלק מתופעה עולמית, שמשמעה תגובה אקטיביסטית לוחמנית של חברות שונות בעולם לתחושת האיום על זהותן הדתית-תרבותית, בשל תהליכי המודרניזציה והגלובליזציה שמקורם בציוויליזציה המערבית. כמו כן, הפנייה לאקטיביזם דתי הייתה ועודנה תגובה לטלטלות חברתיות וכלכליות קשות שחברות אלה חוו בעקבות תהליכי המודרניזציה, במיוחד בקרב אלה שלא זכו ליהנות מפירותיה.

תחושת המצוקה והחשש לאבדן הזהות הדתית-תרבותית היו חזקים במיוחד בחברות מוסלמיות ובמזרח התיכון הערבי בפרט, ממחצית המאה התשע עשרה ועד ימינו. אלה נבעו מהפער העמוק בין התפיסה האסלאמית העצמית בדבר מקומו הראוי של האסלאם, אשר נועד מטבעו לעליונות על כל הציוויליזציות האחרות, לבין הנחיתות הפוליטית, הכלכלית והטכנולוגית של העולם המוסלמי בעת החדשה מול המערב. הפער בולט במיוחד נוכח העובדה שבניגוד ליהדות ולנצרות, האסלאם כדת וכציוויליזציה זכה מראשיתו להצלחה מרשימה ביותר, שהאפילה על אירופה ולא נפלה בצורה משמעותית מהישגי הציוויליזציה ההודית והסינית. הישג היסטורי זה עודד את האמונה כי הצלחתו של האסלאם בעולם הזה היא אחת ההוכחות לצדקתו התיאולוגית. לפיכך, חולשתן ונחיתותן של חברות מוסלמיות בעידן המודרני ועליונותה של הציוויליזציה המערבית עוררו תחושת מצוקה פסיכולוגית ואף תיאולוגית, בעקבות הקושי להסביר את הפער בין המציאות לבין האמונה.

אחת התגובות המרכזיות למשבר הייתה תנועת הסלֶפִּיה הרפורמיסטית, שהייתה מזוהה עם מוחמד עבדה (נפטר ב־1905), שכיהן כמופתי של מצרים. נקודת המוצא של זרם זה התבססה על האמונה המקובלת כי האסלאם בתקופת "האבות הקדמונים ישרי הדרך" ("אֶסְלַף אֶצֶלָח"), כלומר תקופת הנביא מוחמד ושלושת הדורות שאחריו, היה בשיא תפארתו, ולכן הוא אמור לשמש דוגמה ומופת למוסלמים בכל הדורות. עבדה

הוסיף לרעיון זה את הקביעה כי האסלאם היה מראשיתו דת רציונלית, אשר השכיחה להתקדם ולהתפתח בזכות הסתגלות נבונה לנסיבות תוך שמירה על לוז מהותה, אך הוא איבד את היכולת הזאת במאה השלישית לקיומו בגלל שיתוף פעולה פסול בין שליטים עריצים, אנשי דת מושחתים ומפקדי צבא ממוצא טורקי, שהביאו עמם את מנהגיהם הפגאניים. הפתרון שלו לבעיה היה ברענון החוק האסלאמי על ידי הפעלת "אג'ת'האד", כלומר השימוש בכלים תבוניים רציונליים על מנת לפרש מחדש את החוק הדתי, וכדי לספק פתרונות הלכתיים לשאלות ולבעיות משפטיות וערכיות שעלו בעידן החדש. זאת, תוך הבנה לדרישות הזמן ולאיינטרס של טובת הציבור ("מצלחה"). בפועל הציע עבדה לשלב באופן מבוקר בתרבות המוסלמית מכלול שיטות ורעיונות הלקוחים מתרבות המערב, כדי להתאים את האסלאם לעידן המודרני אך בלי שיאבד את זהותו.¹ תלמידו של עבדה, מוחמד רשיד רדא (נפטר ב־1935) המשיך בקו הזה, אולם הטלטלה שבאה בעקבות מלחמת העולם הראשונה הביאה לשינוי חד בעמדתו ובתנועת הסלפיה כולה. התפוררותה של האימפריה העות'מאנית – האימפריה המוסלמית האחרונה בהיסטוריה, השלמת ההשתלטות המערבית על רוב ארצות האסלאם ועל המזרח התיכון בפרט, ביטול הח'ליפות – סמל אחדותו הפוליטית-תרבותית של עולם האסלאם – על ידי מוסטפא כמאל אתאטורק בשנת 1924 ועלייתה של הלאומיות החילונית, כל אלה יצרו תחושת משבר קשה אצל רדא וחסידי. מבחינתם, לא ניתן היה להפריד בין הפן התרבותי לפן האימפריאליסטי של אירופה. יתרה מזו, תרבות המערב עצמה נתפסה כניצבת במשבר עמוק בעקבות ההרג הנורא בתקופת המלחמה, וערכיה נראו באותה עת חלולים מתמיד. מסקנתם הייתה המשך התמיכה במודרניזציה של האסלאם, אך תוך התנגדות נחרצת לאימוץ ערכי המערב.² ניתן לראות המשכיות בין משנתו של רדא לבין כתביו של חכם ההלכה הגדול, תקי א־דין אחמד אבן תימיה (1263–1328), ולתורתו של מוחמד אבן עבד אל־והאב (1703 – 1792), מייסד זרם הוואביה השמרני, שהטיפו לגישה פוריטנית נוקשה בפרשנותם הדתית ולהפעלת אלימות כלפי הסוטים מדרך האסלאם הטהור. אך בשונה מהעבר, הפונדמנטליזם האסלאמי בימינו בא בתגובה לתהליכי מודרנה וחילון, הנתפסים כמסכנים את עצם קיומו של האסלאם, בעוד ההגות הפוריטנית המוקדמת נוצרה בתקופה שבה שלטה הדת כאידאולוגיה הבלעדית.

רדא היה תיאורטיקן שהטיפ לרעיונותיו באמצעות כתב העת 'אל־מנאר' (המגדלור), שיצא בקהיר והופץ בקרב כלל הקהילות המוסלמיות בעולם. אולם, האיש שאחראי יותר מכול למעבר מתאוריה למעשה היה חסן אל־בנא (1906–1949), שייסד את תנועת האחים המוסלמים במצרים בשנת 1928, ועיצב את תפיסותיה ואת דרכי פעולתה. אל־בנא היה תוצר של תהליכי המודרניזציה, כבן למשפחה כפרית דתית שעבר לעיר הגדולה ובה זכה לחינוך מודרני. הוא נשלח לשמש מורה בעיר אסמאעיליה, שרוב תושביה היו

מהגרים שנעקרו מקהילתם הכפרית ולא הייתה להם מסגרת חלופית, ומעליהם שכנה אוכלוסייה אירופית גדולה שהכתיבה את צביונה ה"מתמערב" של העיר. אל-בנא לא נבדל מקודמיו באבחון הבעיה: ראשית, במשך מאות שנים ספג האסלאם השפעות זרות שקלקלו את המסר המקורי שלו והשחיתו את המוסלמים. שנית, האסלאם סבל מקיפאון ולא היה מסוגל לספק תשובות לבעיות דת וחברה שהופיעו בשל המודרניזציה וההתמערבות, והתוצאה הייתה התרחקות המאמינים מהדת. הפתרון שהציע היה כפול, "מודרניזציה של האסלאם ואסלאמיזציה של המודרנה", שפירושה רענון האסלאם באמצעות האג'ת'האד, תוך דחיית ערכי המערב והחזרת המאמינים לדת הנכונה, וכן השלטת ערכי האסלאם על המציאות המודרנית. החידוש הגדול היה בדרך שהתווה כדי להחזיר את המאמינים לחיי הדת, ומרכזיותה של הפוליטיקה בתפיסתו. אל-בנא פיתח את אסטרטגית ה'דעווה', ששילבה הטפה דתית עם בניית רשת שירותי רווחה, שהמדינה לא השכיחה או לא רצתה לספק. בתמורה לקבלת שירותי הרווחה כדוגמת גני ילדים, טיפול רפואי ומתן צדקה, האזרחים התחייבו להשתתף בפעילות הדתית של התנועה ולאמץ אורח חיים אסלאמי. תהליך האסלאמיזציה של החברה היה אמור לנוע מלמטה למעלה ולהביא בסיומו להקמת משטר אסלאמי ("נט'אם אסלאמי"). אל-בנא הסביר כי הפוליטיקה היא מרכיב מהותי באסלאם, והקמתה של מדינה שתתנהל על פי חוקי ההלכה האסלאמית – השריעה – היא ערך מרכזי באסלאם. הוא שלל את הדמוקרטיה הליברלית מתוקף היותה רעיון זר לאסלאם, שנועד לפצל את המאמינים לסיעות יריבות. עם זאת, מאחר שהבין את כוח המשיכה של הדמוקרטיה, הוא דיבר על מודל עתידי של "דמוקרטיה אסלאמית", שבה יוכלו להשתתף רק תנועות אסלאמיות שהקוראן והשריעה יהיו המצע שלהן. אל-בנא ייחס לרעיון הג'האד חשיבות רבה, ואף טבע את הססמה "אללה הוא תכליתנו, הנביא מנהיגנו, הקוראן חוקתנו, הג'האד דרכנו, והמוות למען אללה הוא הנעלה שבמשאלותינו". עם זאת, הוא טען שיש לדחות את מימוש הג'האד לעתיד.³

בתחילת דרכו של אל-בנא הפעלת אלימות פוליטית נגד מוסלמים. עם זאת, בתום מלחמת העולם השנייה הוא אישר לפעילים צעירים שרצו לקצר את הדרך למדינה האסלאמית המיוחלת להקים ארגון טרור חשאי במסגרת התנועה. בשנים 1946–1949 אף רצחו פעילי מספר פוליטיקאים פרו-בריטיים. כמו כן שלחו האחים המוסלמים מתנדבים לסייע לפלסטינים במלחמה נגד היישוב הציוני ב-1948. בשל מעשי הטרור הוצאה התנועה אל מחוץ לחוק ב-1948. כנקמה רצח פעיל בתנועה את ראש ממשלת מצרים נוקראשי בדצמבר 1948, ובתגובה רצחו סוכני משטרה את אל-בנא בפברואר 1949. על אף שהוצאו אל מחוץ לחוק המשיכו האחים המוסלמים בפעילותם ואף תמכו בגמאל עבד א-נאצר שעלה לשלטון בהפיכה צבאית ב-23 ביולי 1952, בתקווה לשמש מדריכו הרוחניים. אולם, ב-1954 התגלע קרע בינם לבין א-נאצר עקב גישתו

האוטוריטרית וסירובו להעניק להם השפעה, ובשל פנייתו למשטר חילוני. בעקבות ניסיון התנקשות בחיי א-נאצר ב-1954 הוציא המשטר המצרי את האחים המוסלמים אל מחוץ לחוק, ואף רדף אותם עד מותו של א-נאצר ב-1970.

מדיניותו החילונית של המשטר הנאצריסטי וצעדי הדיכוי נגד האחים המוסלמים הביאו להולדתו של הזרם הסלפי-ג'האדי באסלאם. אבי זרם זה היה סיד קטב (1906-1966), שהיה אחד האידאולוגים המרכזיים של האחים המוסלמים עד מאסרו ב-1964. בעת שהייתו בבית החולים של הכלא, בעקבות עינויים קשים שעבר, כתב קטב את ספרו "מעאלם פי א-טריק" (ציוני דרך), הנחשב לספר היסוד של זרם זה. במציאות האנושית, לדברי קטב, ישנם שני מצבים אפשריים: "חאכמיה", שמשמעותה ריבונות האל ושלטון מוחלט של חוקי האסלאם, כאשר כל דבר פחות מכך משמעותו נסיגה ל"ג'אהליה" – תקופת הברבריות והבערות שקדמה לאסלאם. לדעת קטב, מצרים ושאר ארצות האסלאם נמצאו למעשה בתקופת ה"ג'אהליה" החדשה, מפני שהשתעבדו מרצון לחוקים ולרעיונות מעשי ידי אדם כדוגמת הלאומיות והסוציאליזם, ותושביהן היו למוסלמים בשם בלבד. קטב התייחס מגישתם של האחים המוסלמים בדבר אסלאמיזציה הדרגתית של החברה מלמטה, בטענה כי המדינה הערבית המודרנית לא תאפשר לנאמני האסלאם להפיץ את תורתם – בין אם בשל הפעלת אמצעי דיכוי נוקשים, ובין אם על ידי שטיפת מוחם של האזרחים באמצעות מערכות החינוך והתקשורת. הברירה שנותרה בידי נאמני האסלאם האמיתיים הייתה לפרוש מהחברה למעין גטו מרצון שבו יוכלו לחיות על פי חוקי האסלאם, ובמקביל – לאגור נשק ולמשוך לשורותיהם תומכים נוספים. כאשר יהיו חזקים מספיק יתפסו נאמני האסלאם את השלטון בכוח, ואז ישתמשו הם בכליה של המדינה המודרנית כדי לאכוף את חוקי האסלאם על החברה. כדי להצדיק את המרד בשלטון, רעיון המנוגד למסורת המוסלמית, הסתמך קטב על אבן-תימיה, שקבע כי שליט שאינו מציית לחוקי האסלאם הוא כופר ויש להכריז נגדו ג'האד.⁴

קטב הוצא להורג ב-1966, אך במהלך שהותו בכלא הוא השפיע על שורה של פעילים אסלאמיסטים צעירים שהיו כלואים עמו ואימצו את רעיונותיו. שני אירועים – מלחמת ששת הימים ב-1967 ומותו של א-נאצר ב-1970 – העניקו לתנועות ולרעיונות האסלאמיסטיים תנופה מחודשת. התבוסה חשפה את כישלון החזון הפאן-ערבי הסוציאליסטי של הנאצריזם, ובחלל האידאולוגי שנוצר בעולם הערבי נתפס האסלאם כחלופה הטובה ביותר. האסלאם הוצג כמערכת חובקת כול המספקת את הפתרונות לבעיית העולם הזה והעולם הבא, וכדרך היחידה להגשמת תחייה ועוצמה ערבית ואסלאמית. רעיונותיהם של האסלאמיסטים היו כוללניים ולא נכנסו לפרטים שהיו חושפים את חוסר המעשיות שבהם, ולכן היו בעלי כוח משיכה רב. הפתרון האסלאמי הוצג כפתרון אותנטי, ששורשיו נעוצים בתרבות המקומית והוא מתאים לתנאים

המקומיים, בשונה מפתרונות מיובאים כגון הליברליזם או הסוציאליזם, שמקורם הזר הוצג כגורם מרכזי לכישלונם באזור. הדרך האסלאמית הוצגה כדרך שזכתה להצלחה רבה בעבר הרחוק, אך בניגוד לחלופות האחרות שנכשלו כולן, היא לא נוסתה בהווה.⁵ בשנות השבעים ניכר גם כישלונם של הסוציאליזם הערבי בחילוצן של ארצות ערב מנחשלותן הכלכלית, ובעיקר במתן תעסוקה למאות אלפי צעירים בוגרי תיכון ואוניברסיטה. ססמתן של התנועות האסלאמיות "האסלאם הוא הפתרון" הייתה בעלת כוח משיכה אדיר במיוחד עבור אותם צעירים, שסיכוייהם למצוא תעסוקה, דיור ואף להתחתן היו מוגבלים.

הנשיא המצרי אנואר א-סאדאת שירש את א-נאצר שחרר מהכלא אלפי עצירים אסלאמיסטים, ואפשר לאחים המוסלמים לחדש את פעילותם, גם אם תחת מגבלות. מדיניות הפתיחות הכלכלית של א-סאדאת, שהרחיבה את הפערים החברתיים, הגבירה את כוח המשיכה של מערכת הרווחה של האחים המוסלמים לשכבות ניכרות במצרים. בה בעת, חלק מהפעילים הצעירים ששחררו מהכלא הקימו כמה ארגונים ששאפו להפיל את השלטון במצרים. שלושה מבין הארגונים הללו היו חשובים במיוחד: "א-תכפיר" ואל-ג'ה'רה" בראשותו של שוכרי מוסטפא, שמנתה כמה עשרות סטודנטים ואשר חטפה ורצחה את שר ההקדשים לשעבר של מצרים ב-1977; "ג'מاعت אל-מסלמין לל-תכפיר" בראשות טה א-סמוי, שאנשיו שרפו מסגדים שלא היו כשרים מספיק לטעמם; ארגון "אל-ג'ה'ד" בהנהגתו של עבד א-סלאם פרג', שאנשיו רצחו את הנשיא סאדאת באוקטובר 1981.⁶ השלטונות המצריים חיסלו את הארגונים הללו, עצרו מאות מתומכיהם והוציאו להורג עשרות מהם. אולם, התופעה לא נעלמה.

הפלישה הסובייטית לאפגניסטן בדצמבר 1979 היוותה נקודת ציון משמעותית בהתפתחותן של התנועות הסלפיות. עד אז התמקדו התנועות הללו במאבק ב"אויב הקרוב", כלומר בשליטי ארצותיהם, מתוך האמונה כי הם מאיימים על הקהילה המוסלמית מִבְּפְנִים ומונעים ממנה להגשים את יעדיה הדתיים והפוליטיים. אולם, הפלישה הסובייטית הביאה לשינוי סדר העדיפויות וליציאה למאבק ב"אויב הרחוק", המסכן את האסלאם מבחוץ. בעקבות כך נהרו לאפגניסטן אלפי צעירים מרחבי המזרח התיכון כדי ליטול חלק בג'ה'ד ויצרו בפעם הראשונה בהיסטוריה "אינטרנציונל אסלאמי". בין הבאים לאפגניסטן היו אוסאמה בן-לאדן מערב הסעודית, שהתבלט כאיש ארגון מעולה, וההוגה הרדיקלי עבדאללה עזאם הפלסטיני, שהחיבור ביניהם הוביל להקמתו של "המשרד למתן שירותים למג'אהדין", שפעל כמרכז לגיוס מתנדבים מוסלמים, ומאוחר יותר – לייסוד ארגון אל-קאעדה.

עזאם העלה את הג'ה'ד לדרגת המצווה השנייה בחשיבותה באסלאם לאחר האמונה בייחודו של האל, ולחובה אישית המוטלת על כל מוסלמי. אבל, בשונה מהוגים אחרים וכנראה בשל מוצאו הפלסטיני, הוא התמקד בחובה להשיב לשלטון

האסלאם את כל השטחים שנכבשו בידי אויביו החיצוניים – החל מפלסטין וקוסובו וכלה בסיציליה וספרד – אך ורק באמצעות ג'האד. הוא הסביר כי לוחמי האסלאם חייבים לגבש סדר עדיפויות שלפיו יתמקדו בזירה אחת כיעד ראשוני לג'האד, אך יציבו זירה נוספת כיעד משני. לאחר שחרור היעד הראשוני והקמת אמירות אסלאמית בו יעבור הג'האד ליעד השני, ובה בעת יוחלט על יעד שלישי, וכך יימשך הג'האד עד שחרור כל האדמות האסלאמיות והקמת הח'ליפות, שתשתרע מאינדונזיה במזרח עד מרוקו וספרד במערב. על אף היותו פלסטיני טען עזאם כי אפגניסטן צריכה להיות היעד הראשון לג'האד, ולא פלסטין. ראשית, מפני שהסיכוי להשיג ניצחון מהיר גדול יותר, ושנית מפני שהחברה הפלסטינית עברה תהליך התמערבות והשחתה מוסרית בשל מגעה עם ישראל, בעוד החברה האפגנית נשארה נאמנה יותר לדת, ולפיכך יהיה קל יותר להקים בה תחילה את המדינה האסלאמית האוטופית. עד שחרור כל האדמות האסלאמיות יש לקיים, בו בזמן ובמידת האפשר, ג'האד גם באדמות האסלאמיות שעתידות להיות משוחררות (למשל מצרים ואלג'יריה), וכן באדמות שמתקיים בהן עימות בין המוסלמים "העשוקים" לשליטיהם המוסלמים או הלא מוסלמים (למשל בפיליפינים).⁷

עזאם היה זה שהניח את היסודות להקמת ארגון אל-קאעדה, והיה לאורך כל תקופת מלחמת אפגניסטן למורו הרוחני של בן-לאדן. על בסיס רעיון "אל-קאעדה א-צ'לבה" (הבסיס המוצק) שהגה עזאם, הכריז בן-לאדן בסוף נובמבר-תחילת דצמבר 1989 בפשאוויר על הקמת ארגון אל-קאעדה, ופתח שלב חדש בהיסטוריה של הטרור העולמי. גורם מרכזי שזרז את הקמת אל-קאעדה היה כישלונם של הארגונים הסלפים-ג'האדיים במצרים, בסוריה ובאלג'יריה להפיל את המשטרים הקיימים. הכישלון נבע ממספר גורמים: המשטרים הערביים השכילו ליישם את לקחי המהפכה באיראן והפעילו אמצעי דיכוי אכזריים ומתוחכמים כדי לנטרל את הסלפים-ג'האדיים. בה בעת, האמצעים הטרוריסטיים האכזריים שלהם, כולל מעשי רצח חסרי אבחנה של אזרחים תמימים וקטיעת איברים וכלה בפגיעה בכלכלה המקומית, הרחיקו מהם רבים מתומכיהם הפוטנציאליים, שהעדיפו את המשטרים המושחתים על פני הטרוריסטים האכזריים.⁸ הכישלון בהפלת המשטרים הערביים הביא את בן-לאדן לאבחנה כי התמיכה האמריקאית היא זו שמאפשרת למשטרים להתקיים, ומשם למסקנה כי יש לסלק את ארצות הברית מהאזור על ידי פעולות טרור נגדה. כלומר, בשונה מהארגונים הסלפים-ג'האדיים האחרים, אל-קאעדה מיקד את פעילותו ב"אויב הרחוק" ופנה לטרור חוצה גבולות. פעולות הטרור של אל-קאעדה נגד ארצות הברית, ובראשן המתקפה ב-11 בספטמבר 2001, תרמו להחלטתו של נשיא ארצות הברית ג'ורג' וו' בוש לפלוש לאפגניסטן ב-2001, ומאוחר יותר לעיראק ב-2003. מהלך זה העניק תנופה מחודשת לאל-קאעדה, ומתנדבים מכל רחבי המזרח התיכון נהרו לעיראק כדי לקחת חלק בג'האד. המנהיג

הראשון המזוהה עם אל-קאעדה בעיראק היה אבו מוסעב א-זרקאוי, פושע פלילי מירדן שגילה את הדת ונעשה ג'האדיסט. ואולם, בין א-זרקאוי ובין בן-לאדן ויד ימינו, אימנן א-זוואהירי, התגלעו חילוקי דעות בנוגע לסדר העדיפויות במאבק. א-זרקאוי התמקד בטרור ובמעשי רצח המונים בשיעים, שאותם הגדיר ככופרים ובוגדים באסלאם, ואילו בן-לאדן העדיף להתמקד במאבק בארצות הברית. א-זרקאוי חוסל בידי האמריקאים ביוני 2006, יורשיו אבו איוב אל-מסרי (אבו חמזה אל-מוהאגר) ואבו עמר אל-בגדאדי נהרגו אף הם בידי האמריקאים באפריל 2010. היורש הפעם היה אבראהים עוואד אבראהים עלי אל-בדרי א-סאמראני, הידוע יותר בכינויו אבו בכר אל-בגדאדי, אשר שינה את שם הארגון ל'מדינה האסלאמית בעיראק', ובגלגולה הנוכחי – 'המדינה האסלאמית'.

סקירה קצרה זו על גלגולי הפונדמנטליזם האסלאמי מראה תהליך לינארי כמעט של רדיקליזציה ומעבר מהטפה לאלימות. התהליך נבע משילוב של מספר גורמים: החשוב ביותר – העמקת המשבר החברתי-כלכלי והפוליטי של העולם הערבי, שיצר את הקרקע הפורייה להקצנה והעלה דור של צעירים מיואשים הנאחזים במסר הרדיקלי כפתרון למצוקות האזור. שנית, תחושת האיום התרבותי אף גברה נוכח תהליכי הגלובליזציה. שלישית, כישלונם של האחים המוסלמים להגיע להשפעה פוליטית דרך הטפה או בחירות דחף אסלאמיסטים רבים לדרך האלימות. מאז שנות השבעים נעו הרדיקלים ממאבק בשליטי ערב למלחמה בארצות הברית – מנהיגת עולם הכפירה – וחזרה פנימה עם פרוץ הטלטלה הערבית ב-2011. על אף הבסיס האידאולוגי המשותף של הארגונים הסלפים-ג'האדים, רדיקליזם מוביל בדרך כלל לפיצולים ולמאבקי כוח בין אישים וארגונים המתיימרים להוביל ולהושיע את עולם האסלאם. השילוב בין אידאולוגיה רדיקלית הרואה את העולם בצבעי שחור ולבן לבין קשיים בהשגת האידאל הביאו לאימוץ דרכי פעולה רצחניות, אשר רוב קרבנותיהן היו ערבים ומוסלמים, שהתנהגותם לא הייתה טהורה דיה עבור האסלאם הטהור. אלימות זו, לא זו בלבד שלא פתרה את מצוקת המוסלמים בעידן המודרני, אלא אף החמירה אותה.

הערות

- 1 Albert Hourani, *Arabic Thought in the Liberal Age, 1789 – 1939* (Cambridge, 1983), pp. 103-160.
- 2 שם, עמ' 171-209.
- 3 אפרים ברק (עורך), **האסלאם הוא בשורתנו והג'האד דרכנו: חסן אל-בנא קובץ אגרות** (תל אביב: מרכז דיין ללימודי המזרח התיכון, 2012), עמ' 17-48.
- 4 אוריה שביט, "הג'האד והג'אהליה החדשה של סיד קטב", בתוך: יוסף קוסטינר (עורך), **הג'האד: שורשים אידיאולוגיים** (תל אביב: מרכז דיין ללימודי המזרח התיכון, 2012), עמ' 29-40.
- 5 מאיר ליטבק, "מבוא", בתוך: מאיר ליטבק (עורך), **אסלאם ודמוקרטיה בעולם הערבי**, (תל אביב: משרד החינוך; מט"ח, 1997), עמ' 16.

- 6 דוד שגיב, "האידיאולוגיה של ארגוני הג'האד במצרים", **המזרח החדש**, גיליון ל"ו (תשנ"ד), עמ' 147-132.
- 7 אסף מליח ושאול שי, **מכאבול לירושלים: אל קאעידה, הג'האד האיסלאמי העולמי והעימות הישראלי-פלסטיני** (תל אביב: מטר, תש"ע).
- 8 Emmanuel Sivan, "Why Radical Muslims Aren't Taking Over Governments," *MERLA*, Vol. 2, No. 2, May 1998, pp. 102-108.

העימות הפנימי במחנה הג'האד העולמי

יורם שוייצר¹

הקמת ארגון דאע"ש באביב 2013 וההכרזה על הקמת 'המדינה האסלאמית' בהנהגת אבו בכר אל-בגדאדי כח'ליף ביוני 2014 יצרו קרע ופיצול בין כלל הארגונים המשתייכים למחנה הג'האד העולמי והמזדהים אתו – מחנה שבראשו ניצב עד אותה עת ארגון אל-קאעדה. ראשיתו של הסכסוך באפריל 2013, עם הכרזתו החד-צדדית של אל-בגדאדי על איחוד בין ארגון 'המדינה האסלאמית בעיראק' (Islamic State of Iraq – ISI), שאותו הנהיג כשלוחה שותפה בברית עם אל-קאעדה, לבין ארגון ג'בהת א-נוסרה בסוריה, בהנהגתו של אבו מוחמד אל-ג'ולאני. ההחלטה של אל-בגדאדי, מבלי שנועץ וקיבל אישור לכך מאיימן א-זוואהירי, מנהיג אל-קאעדה, או בלי להתיעץ בעניינה עם אל-ג'ולאני קוממה את השניים. אל-ג'ולאני אף מיהר לדחות את הכרזת האיחוד, תוך הבעת נאמנות לא-זוואהירי כאמיר אל-קאעדה וכמפקדו העליון. א-זוואהירי מצדו ניסה לפשר בין הצדדים הניצים ולשמור על אחדות השורות, אולם ניסיונו לא צלח ובמאי 2013 פסק כי עיראק תישאר באחריות אל-בגדאדי, ואילו אל-ג'ולאני יהיה אחראי לסוריה, כאשר בנוסף יהיה ארגון ג'בהת א-נוסרה השלוחה הסורית של אל-קאעדה וחבר מן המניין במערך הבריתות שלו.² לאחר שנה של ניסיונות תיווך ופשרה נוספים, שלוו בחילופי האשמות חריפים בין דוברי 'המדינה האסלאמית' לבין תומכי אל-קאעדה, הגיע הקרע לשיא בהכרזתו של א-זוואהירי בפברואר 2014 על אודות התנערותו מכל אחריות לפעילות דאע"ש בעיראק ובסוריה, וסילוקו של הארגון ממערך הבריתות של אל-קאעדה.³

מכאן, קצרה הייתה הדרך להכרזתו של דובר דאע"ש, אבו מוחמד אל-עדנאני, על הקמת 'המדינה האסלאמית' ועל מינוי אל-בגדאדי כח'ליף בסוף יוני 2014. צעד זה היווה למעשה הפיכה בתוך מחנה הג'האד העולמי והקפיץ באחת את מעמדו של אל-בגדאדי מעל לזה של א-זוואהירי לעמדת המנהיג החדש של הג'האד העולמי, מתוקף היותו מחליפו עלי אדמות של הנביא מוחמד. בעקבות זאת התעוררו מחלוקות חריפות ומאבקי כוח בין תומכי 'המדינה האסלאמית' לבין תומכי אל-קאעדה ונדרשה

מהם הכרעה חד-משמעית: האם לדבוק בהנהגה הישנה או להעביר את הנאמנות, כמתחייב, לח'ליף. המהלך הלא-שגרתי של מינוי הח'ליף קומס אנשי דת מוסלמים בכירים, אשר פסלו את החוקיות והלגיטימיות של המינוי בפרט, ואת אופן התנהלותה של 'המדינה האסלאמית' במקומות שאותם כבשה, בכלל.⁴ בנוסף, הם הפנו ישירות מכתב לאל-בגדאדי, אשר עליו חתמו 126 אנשי דת בכירים ופורסם בספטמבר 2014, ובו פורטו עיקרי ביקורתם על עוולות 'המדינה האסלאמית' ועל פרשנותה המעוותת לצווי האסלאם. הכותבים הדגישו את איסור השימוש במושגים דתיים ואת הוצאתם מהקשר שהקוראן והחדית' ייחסו להם.⁵ כן מופיעים במכתב 24 איסורים שעל פי הקוראן והחדית', 'המדינה האסלאמית' עוברת עליהם: איסור לפסוק פסק הלכה (פתווה) בלי להכיר כהלכה את הטקסטים האסלאמיים, איסור על "תכפיר" (הכרזת מוסלמים כ"בלתי-כשרים"), איסור עבדות, איסור ניצול נשים וילדים, איסור פגיעה בנוצרים או בעמי הספר (אהל א-ד'ימה) ואיסור לכפות על אנשים להמיר את דתם. 'המדינה האסלאמית', מצדה, התעלמה מהגינוי הגורף ומדברי הביקורת, כשבפועל היא מבטלת את חשיבותם אל מול עליונותו של הח'ליף אל-בגדאדי.⁶

תוצאה מרכזית וברורה של מהלכי אל-בגדאדי הייתה הטלתה העזה בשורות מחנה הג'האד העולמי. עד הקמת 'המדינה האסלאמית', וחרף שורת המכות שספג ארגון אל-קאעדה בעשור האחרון בשל אבדן רבים ממפקדיו "ההיסטוריים", ובראשם מנהיגו בן-לאדן,⁷ הוא הצליח לשמר את נאמנותם של שותפיו המרכזיים ובהם אל-קאעדה בחצי-האי ערב, אל-קאעדה במגרב האסלאמי, א-שבאב הסומלי, ג'בהת א-נוסרה (שהחליף ב-2014 את אל-קאעדה בעיראק, לאחר שאל-בגדאדי סולק בידי א-זוואהירי) ואל-קאעדה בתת-היבשת ההודית (AQIS – Al Qaeda in the Indian Sub Continent).⁸ אולם, לאחר הקמת 'המדינה האסלאמית' החלו פילוגים בתוך הארגונים וביניהם, וכן תהליך של העתקת נאמנויות מא-זוואהירי לח'ליף אל-בגדאדי, בעיקר בקרב ארגונים שנהגו לראות באל-קאעדה ובמפקדו העליון מודל לחיקוי, מורה הלכה ומקור להזדהות. מאז הקמתה הצליחה 'המדינה האסלאמית' לצרף לשורותיה ארגונים ופלגים שחלקם הזדהו בעבר עם אל-קאעדה, המאוגדים כיום ב-34 פרובינציות ('וילאיתים') ופועלים בעיראק, סוריה, מצרים, לוב, תימן, אלג'יריה, ערב הסעודית, ח'וראסאן (אפגניסטן-פקיסטן-רפובליקות מרכז-אסיה), צפון-קווקז וניגריה. ארגונים שונים הפועלים במדינות הללו נשבעו אמונים לאל-בגדאדי אחרי תהליך ממושך, שבו נבחנו בקפידה ונמצאו מתאימים על ידי 'המדינה האסלאמית' להתקבל לשורותיה כשותפים-כפיפים. הקריטריונים בחנו את מידת תרומתם הפוטנציאלית של הארגונים לקידום האינטרסים של 'המדינה האסלאמית', את יכולתם המבצעית, את אחיזתם בשטח נרחב ואת יכולתם לאחד ארגונים נוספים תחת הנהגתם ונאמנותם המלאה לרעיון הח'ליפות. ארגונים אלה ברובם הזדהו בעבר עם אל-קאעדה וחלקם אף הביעו נאמנות לארגון,

שאותו המירו בנאמנות ל'מדינה האסלאמית'. בין הבולטים בארגונים אלה ראוי לציין את 'אנצאר בית אל-מקדס' – ארגון מצרי סלפי-ג'האדי הפועל בעיקר בחצי-האי סיני אך גם בתוככי מצרים, אשר הביע בעבר נאמנות לבן-לאדן ולמחליפו א-זוואהירי עם הקמתו בשלהי 2011, ונשבע אמונים ל'מדינה האסלאמית' בנובמבר 2014 ושינה את שמו ל'וילאית סיני'. עם זאת, ראוי לציין כי במצרים פועלים עדיין פלגים שלא שינו נאמנות, כדוגמת קבוצת המוראביטון בהנהגתו של השאם אל-עשמאוו, שנטש את 'אנצאר בית אל-מקדס' לטובת פעילות עצמאית עם זיקה לאל-קאעדה.⁹

ארגון נוסף הפועל באזור גאוגרפי שונה, שהיה מזוהה בעבר עם אל-קאעדה למרות שלא היה שייך באופן רשמי למערכת הבריתות שלו ועבר לשורות 'המדינה האסלאמית', הוא בוקו חראם הניגרי. ארגון זה קיים קשרים הדוקים עם אל-קאעדה ושותפיו, בעיקר במגרב ובסומליה, אשר התבטאו באימון פעיליו ובמימוןם על ידי האחרונים. כך עבר בהדרגה לשתף פעולה עם 'המדינה האסלאמית' עד לאיחוד הרשמי ביניהם במרס 2015, כאשר מנהיגו, אבו בכר שקאו, נשבע אמונים לאל-בגדאדי. תהליכים דומים עברו על קבוצות כדוגמת 'עקבה איבן נאפע' בתוניסיה, ארגון 'אנצאר א-שריעה' בלוב, לוחמים שפרשו מ'אמירות הקווקז' בצ'צ'ניה ובדגסטן ופלגים פורשים מקרב הטליבאן ושותפיו באפגניסטן, שהוכרו כ'וילאית ח'וראסאן'. צעד דומה ביצעו ארגונים אחרים כדוגמת 'אל-אנצאר א-דולה אל-אסלאמיה' בעזה וארגונים בדרום-מזרח אסיה כדוגמת 'אבו סייף' בפיליפינים וארגון 'ג'מעת אנצאר וא-תווחיד' (JAT - Jamaah Ansharut Tauhid) באינדונזיה. בהקשר זה בולט במיוחד המעבר של הארגון האוזבקי (The Islamic Movement of Uzbekistan) IMU, אשר היה מבעלי-הברית הבולטים של אל-קאעדה ושיתף אותו פעולה באופן הדוק במשך שנים רבות באפגניסטן ובפקיסטן. בעקבות הכרזת מותו של מולה עומר, מנהיג הטליבאן ההיסטורי שכיהן כאמיר של אל-קאעדה ושותפיו, נשבע גם הוא אמונים לאל-בגדאדי ב-31 ביולי 2015.¹⁰

השיח הציבורי והממסדי – המודיעיני, האקדמי והתקשורתי – אשר לתוצאות העימות המתנהל בין שני המחנות מצביע על הכרעה ברורה לטובת 'המדינה האסלאמית'. ההשקפה הנחרצת והפסימית ביותר אשר לסיכוייו של אל-קאעדה לשרוד מן העימות עם 'המדינה האסלאמית' נשמעה דווקא מפי אלה הנתפסים כבני-סמכא וכתומכי אל-קאעדה, ואשר היו אף מהבולטים באנשי הדת הבכירים שחתמו על המכתב שהופנה נגד מינויו של אל-בגדאדי: בריאיון נדיר שהעניקו לנוי יורק טיימס ביוני 2015 טענו מוחמד אל-מקדיסי ואבו קתאדה – שניים ממורי ההלכה החשובים ומתומכי אל-קאעדה – כי הארגון הגיע אל קצה דרכו וכי הוא הפסיד במערכה נגד 'המדינה האסלאמית'.¹¹ קביעה זו בנויה לדידם על דימוי 'המדינה האסלאמית' כישות טרור מצליחה, בעלת הישגים צבאיים בכיבוש ובשליטה בשטחים נרחבים, בעיקר בעיראק ובסוריה, אשר

נהנית מכיסוי תקשורתי עולמי חסר תקדים – בניגוד לאל-קאעדה, המתקשה לגייס אמצעים והשפעה בקרב הצעירים המוסלמים.

בהקשר זה ראוי לציין לשם המחשה, כי בשנתיים שחלפו מאז הקמת דאע"ש וההכרזה על הקמת 'המדינה האסלאמית', מושגים אלה מופיעים בגוגל למעלה מ-240 מיליון פעמים, לעומת כ-50 מיליון איזכורים של אל-קאעדה. האסטרטגיה התקשורתית המתוחכמת של 'המדינה האסלאמית' מתבססת על פעולות במרחב הסייבר, שאותן היא מבצעת באמצעות אגף התקשורת שלה בערוצי המדיה החברתית: יו-טיוב, פייסבוק, טוויטר, טאמבלר ואחרים. לצד פעילות זו מתקיימת פעילות תקשורתית עצמאית של אוהדיה ותומכיה, המקדמים את ענייניה במדיה החברתית, ויחדיו הן מתגבשות לכלל עוצמה רכה אפקטיבית.¹² מנגד, אל-קאעדה ושותפיו, אשר נתפסו בעבר כאמני השימוש ב"תקשורת הישנה" לקידום האג'נדה של הג'האד העולמי ופעילים כיום גם הם במדיה החברתית "המודרנית", אינם פנויים או אינם מסוגלים, בשל מגבלות באמצעים וכוח אדם, להתחרות בשלב זה ב'מדינה האסלאמית'. במקום זאת הם מתמקדים בעיקר במאמצים מיוחדים לביצור מעמדם בזירות הלחימה השונות, שבהן הם מתחרים עם אנשי 'המדינה האסלאמית' על הדומיננטיות בקרב תומכי הג'האד העולמי.

המאבקים הצבאיים בין שני המחנות מתנהלים כיום בזירות שונות, כשביטוי בולט לכך ניתן למצוא בסוריה, המהווה זירת ג'האד מרכזית. ג'בהת א-נוסרה, בשיתוף ארגונים החברים בקואליציות מקומיות כדוגמת 'ג'יש אל-פתח' ו'אנצאר א-שריעה' נלחמים ב'מדינה האסלאמית' (ובכוחות המשטר) באזורי אדליב, דרעא וחלב.¹³ בלוב לוחמים ארגונים תומכי אל-קאעדה, וביניהם 'מג'לס שורא דרנה' שהתאחד עם 'גדודי אבו סלים', נגד שותפי 'המדינה האסלאמית'. בקווקז קיימת יריבות בין ארגון 'אמירות הקווקז' שהביע אמונים לאל-קאעדה בקיץ 2014¹⁴ לבין פעילים בארגון שנשבעו אמונים והתקבלו לשורות 'המדינה האסלאמית' ביוני 2015. באפגניסטן, מנהיג הטליבאן החדש, מולה אחת'ר מוחמד מנצור, העניק מחדש תמיכה לאל-קאעדה, לאחר שקיבל שבועת אמונים מא-זוואהירי באוגוסט 2015.¹⁵ גם בתימן ובערב הסעודית נראה כי ארגון אל-קאעדה בחצי-האי ערב טרם אמר את מילתו האחרונה במערכה מול 'המדינה האסלאמית'. למרות מספר פיגועי ראווה שביצעו ארגונים המזדהים עם 'המדינה האסלאמית' בערב הסעודית ובתימן, נראה כי התמיכה באזורים הללו נוטה לכיוון הברית של אל-קאעדה ושותפיו. גם באפריקה אין בשלב זה יתרון לאף אחד מהצדדים – בניגוריה מרכז בוקו חראם את התמיכה ב'מדינה האסלאמית', ובסומליה משמש א-שבאב נציגו ותומכו של אל-קאעדה.

על אף התנופה והדימוי המנצח שממנו נהנית 'המדינה האסלאמית' כישות עצמאית בעלת יומרות מרקיעות שחקים לכיבושים ולהקמת ח'ליפות, היא נמצאת רק בתחילת דרכה – בייחוד כשהיא ניצבת מול קואליציה של יותר מ-60 מדינות ערביות ומערביות.

אל-קאעדה, לעומת זאת, שעד לאחרונה נתפס בעיני רבים כאיום הטרור המסוכן מכולם, דווקא נהנה מהסטה חלקית של תשומת הלב של הקואליציה הבינלאומית ממנו והלאה, ובחסות מסך העשן שמפזרת 'המדינה האסלאמית' הוא מנצל את ההזדמנות כדי לשקם ולבסס את תשתיתו במקומות שונים בעולם. נראה, אם כן, כי למרות הנחרצות שבה מוכתרת 'המדינה האסלאמית' כמנהיגתו החדש והבלתי-מעורער של מחנה הג'האד העולמי, עדיין מוקדם מדי להספיד את השפעתם של אל-קאעדה ומערכת הבריתות שלו על מפת הטרור העולמי.

חשוב להבין כי היריבות בין אל-קאעדה ושותפיו לבין 'המדינה האסלאמית' ותומכיה אינה נובעת ממחלוקת על החזון, אלא ממחלוקת על האסטרטגיה הנדרשת על מנת להגשימו ועל הקצב והדרך היעילה שבה אפשר לממשו. התחרות המרה ביניהם נובעת במידה רבה ממניעים אישיים וארגוניים המנחים מאבק על יוקרה ועוצמה. ייתכן כי ברבות הימים, לאחר הסתלקותם של מנהיגי אל-קאעדה ו'המדינה האסלאמית', ובעיקר לנוכח האפשרות כי שני המחנות יוכו קשות על ידי הקואליציה הבינלאומית הפועלת נגדם, הם ייאלצו בעל כורחם לשוב ולפעול יחדיו כדי להתגונן וכדי לנסות לקדם את חלומם – להחזיר את עטרת האסלאם ליושנה. נראה כי בטווח הקצר תימשך התחרות המרה בין המחנות על לבם ותמיכתם של אוהדיהם, המתנהלת כיום במלוא עוצה. אולם, בעתיד הם עלולים לפעול בצוותא ולהחריף את איום הטרור הבינלאומי הסלפי-ג'האדי – יחד ולחוד. לכן, על מנהיגי הקואליציה הבינלאומית נגד הטרור להמשיך לפגוע בשני המחנות גם יחד, אשר למרות המאבק ביניהם משתייכים לאותו זרם רעיוני ומטרותיהם דומות, אף כי דרכם הנוכחית שונה ונתונה במחלוקת פנימית. המערכה נגד אל-קאעדה ובעלי-בריתו חייבת להימשך במלוא התנופה, במקביל למערכה המתרכזת כיום בבלימת התפשטותה של 'המדינה האסלאמית', משום שמדובר בשני צדדים של אותה מטבע. התחרות ביניהם היא כר פורה לפעילות 'הפרד ומשול'. זו הזדמנות לפעילות של לוחמה מודיעינית מבצעית לשיסוי מחנה אחד במשנהו, באמצעות גיוס פעילים מקרבם וניהול לוחמה פסיכולוגית מבצעית להשחרה ולליבוי קרבות ביניהם. אסור לאכזריות הקיצונית של התנהלות 'המדינה האסלאמית', המקשה את זו של אל-קאעדה ושותפיו, ליצור אשליה כי ניתן להגיע להבנות עם שני ארגונים אלה. אחריותם של מנהלי המערכה נגדם חייבת להתמקד בהכרעה של שניהם כאחד.

הערות

- 1 ברצוני להודות לטלי רוטשילד, עוזרת מחקר בתכנית למחקר טרור ומלחמה בעציונות נמוכה, על סיועה לכתיבת מאמר זה.
- 2 Basma Atassi, "Qaeda chief annuls Syrian-Iraqi jihad," *Al-Jazeera*, June 9, 2013, http://www.aljazeera.com/news/middleeast/2013/06/2013699425657882.html?utm=from_old_mobile_mergerle

- 3 Liz Sly, "Al-Qaeda disavows any ties with radical Islamist ISIS group in Syria, Iraq," *Washington post*, February 3, 2014, https://www.washingtonpost.com/world/middle_east/al-qaeda-disavows-any-ties-with-radical-islamist-isis-group-in-syria-iraq/2014/02/03/2c9afc3a-8cef-11e3-98ab-fe5228217bd1_story.html; Thomas Joscelyn, "Al Qaeda's general command disowns the Islamic State of Iraq and the Sham," *The Long War Journal*, February 3, 2014, http://www.longwarjournal.org/archives/2014/02/al_qaedas_general_co.php
- 4 Agence France Presse-Amman, "Jordan's Abu Qatada says caliphate declaration 'void'," *Al-Arabiya*, July 16, 2014, <http://english.alarabiya.net/en/News/middle-east/2014/07/16/Jordan-s-Abu-Qatada-says-caliphate-declaration-void-.html>; Dr. Tariq Abd al-Halim and Hani al-Sibai, "A Declaration of Innocence so as to Allow Both Those Who Die and Those Who Live [to] Be Aware," *Jihadology*, April 19, 2014, <http://jihadology.net/2014/04/19/new-audio-message-from-dr-%E1%B9%ADariq-abd-al-%E1%B8%A5alim-and-hani-al-sibai-a-declaration-of-innocence-so-as-to-allow-both-those-who-die-and-those-who-live-be-aware/>
- 5 Open Letter to Dr. Ibrahim Awwad Al-Badri, alias 'Abu Bakr Al-Baghdadi', and to the Fighters and Followers of the Self-Declared 'Islamic State', September 19, 2014, <http://www.lettertobaghdadi.com>
- 6 שם.
- 7 יורם שוייצר, "אל-קאעדה והג'האד העולמי – בחיפוש אחר כיוון", בתוך: ענת קורץ ושלמה ברום (עורכים), **הערכה אסטרטגית לישראל 2012–2013** (תל אביב: המכון למחקרי ביטחון לאומי, 2013), <http://www.inss.org.il/uploadImages/systemFiles/%D7%A9%D7%95%D7%99%D7%99%D7%A6%D7%A8.pdf>
- 8 al Qaeda in the Indian subcontinent, AQIS)) *Global Security*, "Muhammad Jamal Network (MJN) al-Qa'ida in Egypt Jamal Network," N.D, <http://www.globalsecurity.org/military/world/para/mjn.htm>; Ahmed Eleiba, "What is the significance of Al-Qaeda's presence in Sinai?" August 2, 2015, *Al-Ahram*, <http://english.ahram.org.eg/News/136788.aspx>
- 10 Jund Allah Studios, "Jund Allah Studios presents a new video message from the Islamic Movement of Uzbekistan: "Ramaḍān Message and Announcing In It Its Bay'ah to the Caliph of the Muslims Abū Bakr al-Baghdādī," *Jihadology*, July 31, 2015, <http://jihadology.net/2015/07/31/jund-allah-studios-presents-a-new-video-message-from-the-islamic-movement-of-uzbekistan-rama%E1%B8%8Dan-message-and-announcing-in-it-its-bayah-to-the-caliph-of-the-muslims-abu-bakr-al-bagh/>
- 11 The Soufan Group, "Islamic State Gains Traction in Southeast Asia," *The Soufan Group*, August 12, 2014, <http://soufangroup.com/tsg-intelbrief-islamic-state-gains-traction-in-southeast-asia>
- 12 Shiv Malik, Ali Younes, Spencer Ackerman and Mustafa Khalili, "How Isis crippled al-Qaida," *The Guardian*, June 10, 2015, <http://www.theguardian.com/world/2015/jun/10/how-isis-crippled-al-qaida>
- 13 Aaron Y. Zelin, "Picture or It Didn't Happen: A Snapshot of the Islamic State's Official Media Output," *Perspectives on Terrorism*, 9:4, August 2015, p. 88, <http://www.terrorismanalysts.com/pt/index.php/pot/article/view/445/html>
- 13 Live Leak, "Syria - Announcement of the Formation of a New Rebel Coalition for Aleppo, Ansar ash-Sharia," *Live Leak*, July 2, 2015, http://www.liveleak.com/view?i=1a0_1435867919; Ben Hubbard, "Al Qaeda Tries a New Tactic to Keep Power: Sharing It," *The New York Times*, June 9, 2015, <http://www.nytimes.com/2015/06/10/world/middleeast/qaeda-yemen->

syria-houthis.html?_r=0; מרכז המידע למודיעין ולטרור על שם אלון מאיר עמית, יולי 2015, http://www.terrorism-info.org.il/Data/articles/Art_20838/H_113_15_1417619654.pdf

Bill Roggio & Thomas Joscelyn, "Russian Troops Kill Leader of Islamic Caucasus Emirate," 14 *The Long War Journal*, April 19, 2015, <http://www.longwarjournal.org/archives/2015/04/russian-troops-kill-leader-of-islamic-caucasus-emirate.php>

Alessandria Masi, "Al Qaeda Leader Pledges Allegiance To New Afghan Taliban Leader As 15
ISIS Makes Gains In Afghanistan," *Ibtimes*, August 13, 2015, <http://www.ibtimes.com/al-qaeda-leader-pledges-allegiance-new-afghan-taliban-leader-isis-makes-gains-2053044>

Joanna Paraszczuk, "Is al-Zawahiri's oath to Taliban a sign al-Qaeda is finished? Will ISIL step In?," *Informed Comment*, August 16, 2015, <http://www.juancole.com/2015/08/zawahiris-taliba-finished.html>

שער ב

סך כל חלקיה

'המדינה האסלאמית' כאתגר מודיעיני

דודי סימן טוב ויותם הכהן

'המדינה האסלאמית' הינה כוח עולה במזרח התיכון הפועל להפיכת הסדר הקיים מן היסוד, תוך שינוי גבולות, הפיכת משטרים והובלת מלחמת דת. הופעתה מאתגרת את קהילות המודיעין במערב בשל היותה ישות שמאפייניה – אסטרטגיים ואופרטיביים כאחד – שונים מאלה שאתם הן התמודדו ומתמודדות מבחינה מודיעינית.

אין אפשרות לדון במודיעין על 'המדינה האסלאמית' כמקשה אחת. גם אי־אפשר לנתק אותו מנקודת המבט של הגורם המעוניין באותו מודיעין. על כן, יש לפרק את האתגר המודיעיני לרמות השונות של העשייה הביטחונית: מודיעין לאומי הנדרש לקברניטים; מודיעין אסטרטגי הנדרש לראשי הצבאות; מודיעין מערכת־אופרטיבי הנדרש למפקדי הזירות במערכה; ומודיעין מבצעי־טקטי הנדרש לכוחות הלוחמים, באוויר או ביבשה.¹

טרם ניתוח האתגר המודיעיני, חשוב להבחין בין נקודות מבט מודיעיניות גנריות מול כל אתגר אסטרטגי ואופרטיבי, וכן באתגר המודיעיני הייחודי ש'המדינה האסלאמית' מהווה בעיניים מערביות (הסוגיות האיסופיות הנובעות מהמערכה המודיעינית המתנהלת מול הארגון לא תפורטנה כאן). 'המדינה האסלאמית' מהווה אויב ממשי עבור ארצות הברית ובעלות בריתה, ובו הן נלחמות בדרגות שונות של עצימות. ישראל מהווה אמנם אויב בראיית 'המדינה האסלאמית', אך אינה נמצאת נכון ל־2015 בראש סדר העדיפות שלה. עם זאת, על ישראל להניח הנחות מחמירות בכל הנוגע לאיומים הנשקפים לה מכיוון 'המדינה האסלאמית'. הנחות אלו צריכות לבוא לידי ביטוי, בראש ובראשונה, בפעילותה של קהילת המודיעין הישראלית ובמאמצים שהיא נוקטת כדי ללמוד את 'המדינה האסלאמית' ולהיערך מולה.

'המדינה האסלאמית' היא תופעה רחבה, שיש לה שלוחות בעיקר במזרח התיכון ובאפריקה. הליבה הפיזית והתקשורתית שלה נמצאת אמנם לפי שעה בעיראק ובסוריה, אך נוכחותה במרחב הקיברנטי מביאה אותה גם לעומק תודעתו של המערב. שאלת גבולות הדיון המודיעיני בתופעה זו היא בחירה אסטרטגית הנובעת מההקשר האסטרטגי

של העוסקים בה. כך, הבחירה של ארצות הברית לעסוק בנוכחות האזורית הרחבה של 'המדינה האסלאמית' נובעת מהמערכה הניטשת ביניהן.

מאמר זה יעסוק ברובו באתגר המודיעיני של 'המדינה האסלאמית' כפי שהוא נראה מנקודת המבט של הגורם שמנהל את המאמץ הכולל נגדה, קרי הקואליציה הבינלאומית בהובלת ארצות הברית, עם השלכות לישראל. למרות דמיון מסוים בין ישראל לארצות הברית מנקודת המבט של האתגר המודיעיני, אופי העימות שעלול להתחולל בין ישראל ובין 'המדינה האסלאמית' שונה בתכלית. לפיכך, יתקיים דיון נפרד במאמץ המודיעיני הישראלי אל מול האתגר שהיא מהווה.

הבחירה המגולמת במאמר זה נובעת מהבנתנו את ההקשר האסטרטגי והאופרטיבי של תופעת 'המדינה האסלאמית' מבחינת ישראל. בחירה זו מתייחסת לתופעה כפי שהיא באה לידי ביטוי בעיקר בעיראק ובסוריה, ובאופן משני בחצי-האי סיני. בהקשר זה קיימים שני היבטים מרכזיים: האינטרסים הגאואסטרטגיים של ישראל במרחב הצפוני-מזרחי והשפעת עלייתה של 'המדינה האסלאמית' עליהם; וההכרח של ישראל לשמר משטר ביטחון ראוי בגבולותיה.

עליית 'המדינה האסלאמית' כהפתעה אסטרטגית

נסיקתה של 'המדינה האסלאמית' ביוני 2014 הכתה את ארגוני המודיעין בארצות הברית בתדהמה. הנשיא אובמה הפנה ביקורת כלפי קהילת המודיעין האמריקאית, בטענה כי זו לא העריכה נכוחה את המתרחש בסוריה ואת אי-יכולתו של הצבא העיראקי למנוע מהכוחות הסלפים-ג'האדים להתבסס במרחב.² טענה אחרת כלפי ארגוני המודיעין בארצות הברית גורסת כי אלה הופתעו מהצלחת דאע"ש וממהירות התקדמותו לעבר הכרזת הח'ליפות, והעריכו כי האיום המרכזי הצפוי בהקשר זה הוא חזרתם של המתנדבים למדינות האם המערביות.³

בתגובה לטענות נגדם, ארגוני המודיעין בארצות הברית הזכירו התרעה שנתנו בשנת 2012 בדבר התחזקות הכוחות הסלפים-ג'האדים, שאליה לא התייחס הממשל משום שלא רצה להסתבך שוב בעיראק.⁴ היו שהסבירו את הפער המודיעיני בכך שאין זה מתפקידו של המודיעין לעקוב אחר הכוחות העיראקיים, שנחשבו לכוחות עמיתים. טענה זו לוותה בהדגשת הצמצום ביכולות האיסוף בעיראק החל משנת 2011.⁵ אחרים הסבירו כי גם ראשי 'המדינה האסלאמית' עצמם הופתעו מהצלחתם. טענה זו מתייחסת לאופי הכאוטי של ההתהוות האסטרטגית, ובמיוחד למציאות במזרח התיכון בשנים האחרונות, ומעלה למעשה תהייה על עצם היכולת של גופי המודיעין לספק התרעה. אולם, המשמעות המרכזית של ההיבטים המתוארים לעיל אינה ההפתעה המודיעינית או מחדל ההתרעה, אלא חוסר הרלוונטיות המתמשך של המודיעין המערבי לסביבה האסטרטגית הנוכחית במזרח התיכון. זאת, בראש ובראשונה, בשל היעדר הבנה של

האזור והסביבה בהם צמחה 'המדינה האסלאמית'. הדיון סביב סוגיית ההפתעה בלבד מחמיץ תפקיד מרכזי של המודיעין – סיוע בעיצוב מדיניות כלפי המתרחש בזירה.

'המדינה האסלאמית' כחלק מ"המערכת האקולוגית"

כדי ליצור הבנה אסטרטגית של 'המדינה האסלאמית', יש צורך להבין את "המערכת האקולוגית" ("אקוסיסטם") בה היא צמחה, ובכלל זה את היחסים והקשרים שהיא מקיימת עם מדינות באזור ועם שחקנים אחרים. כאשר דנים במאבק המתמשך בג'האד העולמי, סוגיות תרבותיות ודתיות הופכות לרלוונטיות יותר. מסגרת המודיעין ברמה הלאומית נדרשת להבין את התופעה והרעיון הרלוונטיים, ולדון בהיבטים דתיים, היסטוריים, תרבותיים, חברתיים ושבטיים. נקודת מבט ייחודית להבנת התופעה הינה נקודת מבט גניאולוגית של התפתחות תופעת הסלפיה ג'האדיה.⁶ על המודיעין להפנים משמעויות היסטוריות, הכוללות הבנה תיאולוגית עמוקה. בהקשר זה ראוי לציין את אמירתו של מפקד המבצעים המיוחדים של ארצות הברית במזרח התיכון, כי המערב לוקה בהבנת הרעיון שעומד מאחורי התופעה: "לא ניצחנו את הרעיון [...] אפילו לא הצלחנו להבין אותו".⁷

בנוסף, מודיעין אסטרטגי על 'המדינה האסלאמית' מחייב הבנת משמעותו של הוואקום השלטוני שהתהווה בצפון-מזרח סוריה, וכן הבנת המערכה שמנהלים המשטר הסורי וחזבאללה נגד ואקום זה, כמו גם הבנת משמעותה של התמודדות שאר כוחות האופוזיציה בסוריה אתו. כדי לעמוד על עומק התופעה, יש צורך לשלב יחד הבנות מדיניות וגאו-אסטרטגיות עם הבנה תרבותית וחברתית של הקבוצות במרחב.

ההגדרה העצמית של 'המדינה האסלאמית' כ"ח'ליפות", על המשמעויות התיאולוגיות הנגזרות מכך לגבי מה שניתן לכוונת "גאולה כאן ועכשיו", מבהירה כי אין להתייחס לגוף זה כאל מדינה במובנה המערבי, אלא כאל רעיון חתרני הקורא תיגר על הסדר המערבי והמדינתי הקיים, רעיון שיש לו השלכות מידיות על אופן ההתפתחות העתידי של התופעה. הבנה של הלך מחשבה דתי-משיחי זה גם תאפשר הסתכלות נוספת על צעדים של 'המדינה האסלאמית', שבעיניים מערביות נראים לכאורה חסרי היגיון פוליטי-אסטרטגי, ואשר מקימים עליה את העולם כולו.

היבט אחר של האתגר המודיעיני הוא הצורך לבחון מודיעינית את כלכלת 'המדינה האסלאמית'. בחינה זו חיונית לשם הערכת אורך הנשימה שלה ואיתור מקורות כוחה. אלה גם אמורים לשמש מקור למטרות צבאיות לתקיפה. נושא אחרון לטיפול מודיעיני הוא מידת המשילות והשליטה של 'המדינה האסלאמית'. זו באה לידי ביטוי בהיבטים ובתחומים שונים, כגון חינוך, דת, משפט ותשתיות, ומבוססת בין היתר על יצירת תחושה של פחד ויראה בקרב התושבים. אם המערב יצליח להתחקות אחר תחומי החוזק והחולשה של 'המדינה האסלאמית', ייתכן והוא יוכל לפגוע בהם בשיטות שונות,

ולהביא בכך להקטנת עוצמתה מבית. בדרך זו, ההתמודדות עם 'המדינה האסלאמית' תתנהל לא רק בשדה הקרב.

לאן תתפשט 'המדינה האסלאמית'?

שאלת ההתפשטות העתידית של 'המדינה האסלאמית' רלוונטית מאוד מבחינת ישראל, מאחר שהיא משיקה לשאלה האם ובאילו נסיבות תהפוך מדינת ישראל לגורם שהמערכה נגדו תהיה חלק מסדר העדיפויות של 'המדינה האסלאמית'. התשובה על שאלה זו תושפע, בין היתר, מאופן פעולתם של מכלול השחקנים, ובייחוד מאופן פעולתה של הקואליציה הבינלאומית.

ההתנהלות של 'המדינה האסלאמית' עד כה מלמדת שהיא תתפשט לאותם מקומות שיש בהם תשתית אתנית אוהדת, וכן לכאלה שבהם היא תזוהה ואקום משילותי. המודיעין נדרש למפות אזורים מועדים מבחינה חברתית ומשילותית, כדי להבין לאן יש סיכוי רב יותר ש'המדינה האסלאמית' תתפשט. מיפוי זה יסייע בעיצוב אסטרטגיה, שעשויה להשפיע על הכיוון שאליו תתפשט 'המדינה האסלאמית' בפועל, יותר משתעשה זאת הערכת תכניותיה – שיתכן ואינן ידועות גם לראשיה עצמם.

'המדינה האסלאמית' כאתגר מודיעיני אופרטיבי חדש

למדינת ישראל ניסיון רב בהתמודדות עם ארגונים צבאיים למחצה והיא פיתחה יכולות מתקדמות נגד האתגרים שאלה כופים על צבאות מערביים. יש לציין כי כל האתגרים האופרטיביים המשמעותיים שצמחו מול ישראל בשנים האחרונות נוצרו מתוך חיכוך מתמיד, באופן שאפשר לשני הצדדים ללמוד ולהתכונן לעימות בהמשך. האתגר המרכזי שיצרו יריבותיה של ישראל מתוך החיכוך הוא "היעלמות סטטית" כפיצוי על נחיתותן. המענה הישראלי לאתגר זה מגולם, בין השאר, ביצירת "בנק מטרות" לעימות עתידי. לעומת זאת, 'המדינה האסלאמית' סיגלה חלופה שונה: "היעלמות דינמית", המבוססת על תנועה, כיבוש שטחים, או ויתור עליהם כשהנסיבות מחייבות.

המענה האופרטיבי-מודיעיני שגיבשה ישראל במסגרת המערכות שהיא מנהלת עם ארגונים צבאיים למחצה נמצא בשילוב בין הכנה מודיעינית מתמשכת ובין שליטה מודיעינית (דוגמת יכולת "אחיזת שטח") בזמן אמת. האתגר המשמעותי בהתמודדות אופרטיבית ומבצעית עם 'המדינה האסלאמית' הוא הצורך לפתח "בנק מטרות" של תופעה, שלמעשה עדיין אינה פעילה בגבולה הצפוני של ישראל. מענה חלקי לכך הינו מעקב אחר ההיערכות הלוגיסטית של 'המדינה האסלאמית' בכיוונה של ישראל, אם תהיה כזו.

כדי לאפשר פיתוח גישה רלוונטית להתמודדות עם 'המדינה האסלאמית', המודיעין נדרש, כמו בהתמודדות עם כל יריב אחר, לזהות מרכזי כובד או היגיון שלאורו היא

פועלת, שאם ייפגעו, יקרין הדבר על תפקודה הכולל. כדי להגיע להבנה אופרטיבית רלוונטית, יש להבין את הזיקות בין אופי הקשרים המתקיימים בין המחוזות השונים של 'המדינה האסלאמית', את האופן שבו בנוי ופועל המערך הצבאי שלה, אילו מפקדות קיימות ומה היחס ביניהן, מבנה שדרת הפיקוד וההנהגה הדתית ומידת השליטה של 'המדינה האסלאמית' באזורים השונים. מודיעין אופרטיבי על אודות 'המדינה האסלאמית' נדרש לחקור את יכולותיה הלוגיסטיות, לבחון את מידת הכשירות שלה, את הדרכים בהן היא מגייסת כספים, כוח אדם ואמצעי לחימה. זאת, במטרה להצביע על נקודות תורפה בתהליכים אלה, שפגיעה בהן תוכל לשבש את פעילותה.

הסייבר כמרחב מודיעיני לאיסוף ולהשפעה

כיוון פעולה מודיעיני ייחודי מרכזי בהתמודדות עם 'המדינה האסלאמית' הוא תחומי הסייבר, התקשורת והמדיה החברתית. 'המדינה האסלאמית' מצטיינת בניצול תחומים אלה הן לצורך גיוס תומכים ולוחמים והן כמצע להעברת מסרים של הרתעה והפחדה. המודיעין על מרחב הסייבר נדרש כיעד איסופי ראשי על אודות שלוחותיה של 'המדינה האסלאמית' ומאגר המתגייסים שלה, ובנוסף לכך כיעד מרכזי לשיבוש ולהעברת מסרים הסותרים את מסרי התעמולה של 'המדינה האסלאמית', כגון מסרי לוחמה פסיכולוגית להעמקת סכסוכים ושסעים בין מפקדים ותתי־ארגונים. כן מהווה הסייבר מרחב בו ניתן ליצור חיכוך עם 'המדינה האסלאמית', שיאפשר היכרות טובה עמה ויגביר את יכולת הלמידה על אודותיה.

סיכום

השיח המודיעיני על אודות תופעת 'המדינה האסלאמית' עסק בראשיתו בסוגיית ההתרעה – האם קהילת המודיעין האמריקאית התריעה על תופעה זו או לא. מאמר זה גורס שהשאלה לא הייתה התרעה כסוגיה נפרדת, אלא מהו המודיעין שיש לפתח במערב וב ישראל כדי לתמוך את תהליך קבלת ההחלטות ועיצוב המדיניות הרלוונטית אל מול האתגר העולה של 'המדינה האסלאמית'.

לצד זאת, חשוב לציין כי המודיעין הישראלי נדרש להתרעה על 'המדינה האסלאמית' ברמות שונות: ברמה האסטרטגית – האם ומתי תעלה ישראל בסדר העדיפות של 'המדינה האסלאמית'? מהו הכיוון אליו תתפשט 'המדינה האסלאמית'? מהם הסיכונים ממנה למשטרים מתונים באזור? ברמה האופרטיבית – מהן כוונותיה הקונקרטיות של 'המדינה האסלאמית' נגד ישראל: הטרדה? פיתוח של איום קבוע מתמשך? האם קיימת היערכות אופרטיבית של 'המדינה האסלאמית' כלפי ישראל, ואם כן, האם היא רואה את ישראל כחלק מהקואליציה הבינלאומית, או כיעד בפני עצמו? ברמה הטקטית – האם מתוכנן פיגוע של 'המדינה האסלאמית' נגד ישראל, ואם כן, מהם פרטיו?

הלחימה ש'המדינה האסלאמית' מצויה בה בהווה היא בעלת פוטנציאל גדול לפיתוח מודיעין על דפוסי הפעולה שלה; היא גם מהווה אתגר מרכזי: מדינת ישראל עלולה לפגוש מולה יריב זריז, מסתגל, היודע לפעול בסביבה עתירת אש ומודיעין ולנהל מבצעים מורכבים ואכזריים. המודיעין נדרש, לפיכך, להכין את המערכת להפתעה אפשרית, בעיקר מתוך ההכרח לגבש מענה אופרטיבי מול תופעה שישראל טרם התנסתה בה בשדה הקרב. תפקידים נוספים הנדרשים מהמודיעין לאחר שהמערכה כבר החלה הם העמקה והבנה של תופעת 'המדינה האסלאמית' כרעיון וכממסד צבאי ואזרחי; הבנת הכיוונים אליהם היא יכולה להתפשט כתלות ביריביה הפוטנציאליים; והשפעת פעולתה של הקואליציה הבינלאומית על כיוונים אלה.

המודיעין על תופעת 'המדינה האסלאמית' נדרש להיות שילובי מאי פעם. עליו לכלול שיתוף פעולה בין גופי וגורמי המודיעין השונים של המדינה (המחקר והאיסוף), וגם שיתוף פעולה עם מערכי מודיעין זרים. קהילות המודיעין המתמודדות עם אתגר 'המדינה האסלאמית' נדרשות להקים צוותים משותפים לפיתוח ידע בסוגיות אסטרטגיות ואופרטיביות.

אתגר 'המדינה האסלאמית' הוא ייחודי. ההתמודדות אתו נעשית בלי שקיימים ניסיון ומסורת, כמו אלה שמלווים את פעילותה של מדינת ישראל מול אתגרים אסטרטגיים ואופרטיביים אחרים מזה עשרות שנים. ישות ייחודית זאת בדמותה של 'המדינה האסלאמית', הפועלת בשיטות מתקדמות, כולל ברשת, ובעלת כושר הסתגלות מהיר להתפתחויות מודרניות מחייבת את קהילת המודיעין הישראלית לסגל לעצמה תכונות דומות של זריזות והתאמה מהירה לאתגר המודיעיני המשתנה.

הערות

- 1 איתי ברון, **המחקר המודיעיני – בירור המציאות בעידן של תמורות ושינויים** (רמת השרון: המרכז למורשת המודיעין, 2015), עמ' 48–49.
- 2 אפרים קם, "מתקפת הפתע של ארגון 'המדינה האסלאמית': ההיבט המודיעיני", **עדכן אסטרטגי**, כרך 18, גיליון 3, אוקטובר 2015, <http://snipurl.com/2ac1gqb>.
- 3 Peter Baker and Eric Shmitt, "Many Missteps in Assessment of ISIS Threat," *The New York Times*, September 29 2014, <http://www.nytimes.com/2014/09/30/world/middleeast/obama-fault-is-shared-in-misjudging-of-isis-threat.html>.
- 4 Paul Lewis, "ISIS not comparable to al-Qaida pre-9/11, US intelligence officials say," *The Guardian*, September 3, 2014, <http://www.theguardian.com/world/2014/sep/03/isis-militants-al-qaida-911-intelligence-officials>.
- 5 שם.
- 6 אפרים קם, "עליית המדינה האסלאמית", **עדכן אסטרטגי**, כרך 17, גיליון 3 (אוקטובר 2014), עמ' 41.
- 7 Graeme Wood. "What ISIS Really Wants," *The New York Times*. 24 december 2014, <http://www.theatlantic.com/magazine/archive/2015/03/what-isis-really-wants/384980/>

הכוח הצבאי של 'המדינה האסלאמית'

גבי סיבוני

מבין הסרטונים שמפיעה 'המדינה האסלאמית' דרך קבע ברשת, שניים מלמדים רבות על בניין הכוח הצבאי שלה וממחישים את שני רכיבי האימון העיקריים שהיא מבקשת להנחיל לאנשיה. בראשון נראים ילדים באימוני סבולת, כשמדריכיהם מכים אותם באמצעים שונים. במקטע אחר באותו סרטון נראית הקבוצה באימוני הסתערות באש.¹ בסרטון השני נראית קבוצה של ילדים לבושים במדי קרב מנומרים, העוברים תהליך אינדוקטרינציה כלוחמי ג'האד במחנה האימונים "מכון פארוק" שבעיר א־רקה.² ניתוח של מסמך מטעם לשכת החינוך של 'המדינה האסלאמית' מחודש ספטמבר 2014³ ממחיש את עומק הפעולה במערכת החינוך בקרב האוכלוסייה הנשלטת על ידה, תוך שינוי מוחלט של תכניות הלימודים והתמקדות בלימודים שמחזקים את המוטיבציה, את רוח הלחימה ואת הרצון להקרבה של הצעירים בבתי הספר.

קשה להעריך את היכולות הצבאיות של 'המדינה האסלאמית' בלי להבין את השקעתה בחינוך ובתעמולה, ובעקבות כך את עוצמת רוח הקרב של לוחמיה. זאת ועוד, נראה שהאימונים הצבאיים מהווים רכיב משני לעומת המאמץ המושקע בחישול רוח הלוחמים. מאמר זה מציג את היכולות הצבאיות והמבצעיות של 'המדינה האסלאמית', תוך בחינת רכיביו של בניין הכוח: דוקטרינה, אמצעי לחימה, כוח אדם, ארגון, פיקוד ושליטה ואימונים.⁴ בצד זאת יש לזכור גם את רכיבי העוצמה הרכה של 'המדינה האסלאמית' – מוטיבציה ורוח קרב – שאותם קשה אמנם לאמוד, אך נודעת להם השפעה רבה על היכולת הצבאית שלה.

דוקטרינה

בהיעדר מסמכים אותנטיים המפרטים את דוקטרינת הפעולה הצבאית של 'המדינה האסלאמית', ניתן לנתח את תפיסת הפעולה באמצעות תצפית על השיטות המבצעיות של כוחותיה. כן ניתן למצוא סימוכין לתפיסה האסטרטגית הכוללת. הפעולה המבצעית מעוצבת לפי מה שמכונה 'דוקטרינת ההלם' של 'המדינה האסלאמית'.⁵ זו מורכבת

משלושה שלבים, שהוגדרו בחיבור האסטרטגי המכוון של תנועות הג'האד – The Management of Savagery.⁶ השלב הראשון מתמקד בהקמה של "מרחבי אכזריות": המרחב נכבש באכזריות חסרת רחמים, שבעקבותיה מטילה 'המדינה האסלאמית' הלם ומורא על התושבים. בשלב השני מנוהל המרחב באופן המספק מידה מסוימת של ביטחון לאוכלוסייה המבועתת. לבסוף, בשלב השלישי מועבר המרחב הכבוש לשלטון מלא, לפי הפרשנות הסלפית-ג'האדית של השריעה.

בהמשך למסמך דוקטרינה זה, תפיסת הפעולה המבצעית של 'המדינה האסלאמית' כוללת שלושה יסודות: הראשון – שימוש באכזריות חסרת פשרות כלפי מתנגדיה, בבחינת "למען יראו וייראו". השני – לוחמה פסיכולוגית רחבה, המופעלת באמצעות מגוון כלים העומדים לרשותה, כשהעיקרי שבהם הוא שימוש נרחב ברשת, לצד הפצת שמועות והפעלה של גיס חמישי בקרב אויביה. התוצאה היא הטלת אימה בקרב התושבים וכוחות ההגנה, הפוגעת בצורה מהותית בעמידותם.

הרכיב השלישי מבוסס על ניידות וגמישות פעולה, המאפשרים תנועה ותגבור כוחות מהיר לפי הצורך. 'המדינה האסלאמית' פועלת באמצעות צוותי לחימה קטנים המתניידים באמצעות כלי רכב מסחריים בעלי עבירות גבוהה, החמושים במקלעים, כלי נ"ט ונ"מ. בהתקפה וכיבוש של יעדים קרובים מפעילה 'המדינה האסלאמית' אש מרגמות, בגיבוי אש צלפים ומקלעים קודם להסתערות של לוחמיה.⁷ כאשר היעדים רחוקים יותר נעשה שימוש נרחב במחבלים מתאבדים, כדי לגרום דמורליזציה בקרב המגנים ואף להכין את התנאים הנדרשים להתקדמות הכוחות אל היעד לצורך מתקפת הכיבוש. בקרב ההגנה על מרחבים אורבניים עושה 'המדינה האסלאמית' שימוש בביצורים כדי לנתב את האויב למרחבים צפופים, שבהם חשים כוחותיה שיש להם יתרון בלחימה. לעומת זאת, נראה כי לוחמיה מתקשים להתמודד עם כוחות העושים שימוש בירי צלפים מרחוק.⁸

לצורך מתקפות מאורגנות על שטח הבנוי בצפיפות או על עיר גדולה מפעילה 'המדינה האסלאמית' גם יחידות מיוחדות, שמטרתן לחדור את ההגנה הקדמית בטרם יגיע הכוח העיקרי, ולהטיל אימה וטרור במרחב באמצעות פיגועי התאבדות, הנחת מטענים, צליפה ועוד. כוחות אלה נבחרים מתוך קבוצות קנאים חדורי מוטיבציה הנכונים להקרבה עצמית, ולכן אפקטיביות הפעולה שלהם רבה.⁹

אמצעי לחימה

'המדינה האסלאמית' עושה שימוש באמצעי לחימה מכל הבא ליד. מקורם של האמצעים מגוון, כשעיקרם שלל שנלקח מצבאות עיראק וסוריה, וחלקם מארגוני המורדים בסוריה.¹⁰ במחקר שבוצע על ידי מרכז מחקר בלונדון עולה נתון אחר, שלפיו 'המדינה האסלאמית' עושה שימוש גם בנשק ותחמושת שמקורם בצבא האמריקאי, ואשר

הועברו ככל הנראה במסגרת סיוע מערב הסעודית.¹¹ ברשותה סוגים שונים של רקטות, מרגמות, טילי נ"ט – ביניהם טילים מתקדמים מסוג קורנט – ואמצעים מתקדמים נגד מטוסים, העלולים לפגוע ביכולתם של כוחות הקואליציה להפעיל מסוקים או מטוסים מנמיכי טוס במרחב הלחימה.¹²

ל'מדינה האסלאמית' גם נשק כבד יותר כגון כלי רכב משוריינים, כמה עשרות טנקים סובייטיים מסוג T55, ארטילריה ואף מספר טילי סקאד ומטוסי מיג 21 שנתפסו שלל, אולם לא ברור אם הם שמישים לפעילות מבצעית. 'המדינה האסלאמית' אף עושה שימוש באמצעים מתקדמים יותר: קיימים סרטונים המראים כי יש בידיה מטוסים ללא טייס המשמשים לצורכי איסוף מודיעין.¹³ מעבר לכך, אחד הנושאים המטרידים הוא חתירתה להשתלטות על אמצעי לחימה אסטרטגיים דוגמת נשק כימי, ולפי מספר דיווחים כבר נעשה שימוש בנשק כזה בלחימה.¹⁴

פעולתה של 'המדינה האסלאמית' נוכחת גם בתחום הסייבר. זו התמקדה עד כה בעיקר בשני ממדים: שימוש רחב בכלי מדיה חברתית לצורך לוחמה פסיכולוגית, ושימוש באותה במה לצורך גיוס אנשים ומשאבים. כן מתרבות העדויות על ניסיונותיה לעשות שימוש התקפי במרחב הסייבר, לדוגמה תקיפה של תשתיות מדינתיות.¹⁵ אף שתחום זה נמצא בחיתוליו, יש להניח שבכפוף לגיוס המשאבים הנדרשים, לא תהסס 'המדינה האסלאמית' לפעול מול אויביה באופן נרחב גם במרחב זה.

כוח אדם

הדיווחים על אודות מספר הלוחמים של 'המדינה האסלאמית' אינם אחידים. לפי מקורות מודיעין אמריקאים, נכון לפברואר 2015 עמד מספר הלוחמים על כ-20,000, מתוכם רק בסוריה יש כ-3,400 לוחמים ממדינות מערביות.¹⁶ מקור אחר ב-CIA העריך בסוף שנת 2014 את מספר הלוחמים בכ-31,000 – שהם 10,000 לוחמים יותר מן האומדן הקודם.¹⁷ ההערכות באשר לגידול זה מצטרפות לאומדן הנפגעים של 'המדינה האסלאמית' בעקבות הלחימה ותקיפות הקואליציה. ההערכה מלמדת שלמעלה מ-10,000 מאנשי 'המדינה האסלאמית' נהרגו¹⁸ מאז תחילת מתקפת הקואליציה.¹⁹ ניסיון העבר בלחימה מסוג זה מראה שככל הנראה חלק משמעותי מן ההרוגים אינם לוחמים, אלא אזרחים שחלקם אף בלתי-מעורבים בלחימה.

גיוס כוח האדם מבוסס על מספר מקורות. עיקר הכוח המגויס מגיע מאוכלוסייה מקומית בסוריה ובעיראק. ההיקף הכולל של הזרים מוערך בכ-12,000, כאשר רובם מגיעים ממגוון מדינות באירופה, מצפון-אמריקה, מאוסטרליה, מצפון-אפריקה ומהמזרח התיכון הערבי.²⁰ אחת התופעות המעניינות לגבי הלוחמים הזרים היא שהם מהווים חלק נכבד ממאגר המתאבדים הפוטנציאליים, עד כי לרבים מהם ברור שהם מתגייסים כדי למות.²¹ אחרים מגויסים לפי תחומי ידע ומומחיות, לא רק לצורכי לחימה אלא גם

לצורכי מודיעין, לוחמה פסיכולוגית ופעילות סיוע לוגיסטית וטכנולוגית. עם זאת, קשה להעריך את אמינותם של המספרים האלה וכן לקבוע תשובה מדויקת לשאלה – מי נחשב לוחם? 'המדינה האסלאמית' אינה מונוליטית ולכן קשה למצוא מחויבות חוזית של האנשים לקבוצות לחימה מאורגנות, כזו שתוכל להעיד על סדרי גודל צבאיים.

ארגון, פיקוד ושליטה

'המדינה האסלאמית' מאורגנת באמצעות מחוזות. לכל מחוז מערכת שלטונית אוטונומית יחסית, וכאלה הם גם הכוחות הפועלים באותו מחוז. הכוחות הצבאיים מאורגנים באופן המאפשר להם גמישות מרבית ואין להם מסגרות קשיחות ומקובעות. כך הם יכולים לממש את הדוקטרינה שלהם, המחייבת ניידות ויכולת תגבור מהירים. עיקר הכוח נמצא במרחבים עירוניים ולאורך צירי תנועה, המאפשרים לו תגבור מהיר של כוחות באמצעות צוותי קרב מעורבים, הכוללים: רגלים, טנקים, ניוד מהיר, נ"ט, נ"מ, חבלה ולוגיסטיקה. עם התגברות תקיפות הקואליציה הצטמצמו איגודי הכוחות והם מתבססים על צוותי קרב קטנים וניידים. בהיעדר אמצעי תקשורת ייעודיים נעשה שימוש בלחימה גם באמצעי מדיה חברתית, דוגמת טוויטר או ווטסאפ.²²

הפיקוד והשליטה מבוזרים כדי לאפשר את אותה גמישות וניידות. כך, מפקדים נוקטים יוזמות מקומיות ללא צורך בהיררכיה פיקודית רבת-שלבית ומורכבת.²³ למעשה, 'המדינה האסלאמית' יצרה מערכת פיקוד ושליטה הפוכה: מלמטה למעלה – לא עוד חלוקה היררכית של הפיקוד והשליטה, הנשענת על מפקדים אסטרטגיים, מערכתיים וטקטיים, אלא שיטוח של תהליך קבלת ההחלטות באופן המאפשר למפקדים זוטרים חופש פעולה רב, במטרה להגיב במהירות להזדמנויות מבצעיות.²⁴

אימונים ותרגילים

חלק ניכר מלוחמי 'המדינה האסלאמית' הוכשר במסגרות הצבאיות שבהן שירתו קודם להצטרפותם אליה, כשבמקרים רבים ובאופן אירוני, הם נהנו מהכשרה במימון אמריקאי.²⁵ אשר למתגייסים חדשים, מערך ההכשרות מתבסס על סדרה הנמשכת מספר שבועות במחנות אימונים. מקור שראיין כמה אנשי 'המדינה האסלאמית' מציין שיש סוגים אחדים של הכשרות במחנות, שנמשכות בין שבועיים לחודש. עיקר ההכשרה משלבת תוכן רעיוני, קרי אינדוקטרינציה להעצמת האמונה האסלאמית, יחד עם אימונים צבאיים בסיסיים.²⁶ אף שנראה כי הלוחמים הם באיכות בינונית, הרי התהליך שעובר לוחם בארגון הוא רב-עוצמה ומשפיע רבות על יכולותיו המבצעיות. לצד זאת, 'המדינה האסלאמית' משקיעה מאמץ רב בהכשרה צבאית של צעירים מקומיים, הן במסגרת השפעתה על תכניות החינוך והתאמתן לצרכיה, והן במחנות אימונים המיועדים לנערים.

סיכום ומסקנות

'המדינה האסלאמית' ממשיכה להתעצם על אף הפגיעה בה על ידי כוחות הקואליציה, הן בכוח אדם והן באמצעי לחימה. אחד ממקורות עוצמתה נעוץ בתפיסת הפיקוד המבוזרת, שאותה היא מיישמת. לזו נודעת משמעות רבה בבניית היכולת המבצעית, נחישותה ושרידותה. אף על פי כן, היו אירועים מקומיים שבהם הובסו כוחות 'המדינה האסלאמית' כשנתקלו באויבים מאורגנים ונחושים. כך היה בלחימה מול לוחמי הפשמרגה הכורדים בעיראק, אשר הפעילו אף הם שיטות לחימה מבוזרות.²⁷ במקרה זה התגלו אנשי 'המדינה האסלאמית' כלוחמים ברמה בינונית ומטה מבחינה מבצעית. הצלחתה של 'המדינה האסלאמית' להגדיל את מצבת הלוחמים שלה, על אף האבדות הכבדות שספגה מכוחות הקואליציה, מראה עד כמה תקיפות בלבד, המבוצעות ללא מתווה אסטרטגי ברור, מתקשות לייצר הישג משמעותי. ל'מדינה האסלאמית' מבנה צבאי יעיל המצליח לפגוע בצבאות עיראק וסוריה. יכולותיה המבצעיות אינן גבוהות, אולם בתמיכה של רוח לחימה ונכונות הקרבה גבוהה, היא מצליחה להרחיב את שליטתה במרחב. זאת, בנוסף לחולשת יריביה הקורסים לתוך עצמם. בעיראק, לאחר התאוששות כוחות המשטר בסיוע האיראנים והאמריקאים, 'המדינה האסלאמית' נסוגה מעט. ראוי שהתופעה תנתב את מדינות הקואליציה ובראשן ארצות הברית לגבש אסטרטגיה רלוונטית ואפקטיבית.

אסטרטגיה אפשרית היא תפיסה של איום 'המדינה האסלאמית' כ"מחלה כרונית" שאינה ניתנת לפתרון מלא, ושיש ללמוד לחיות איתה תוך "קבלת תרופות" באופן קבוע. הנמשל כמובן מצביע על הבנה שההתמודדות עם 'המדינה האסלאמית' צריכה להיות רציפה ולאורך זמן, כשברור כי לא ניתן להביסה באופן מוחלט כעת, ולכן אין לנסות זאת. מטרות הפעולה תהיינה, אם כך, דחיקה של 'המדינה האסלאמית' למרחבים מצומצמים שבהם השפעתה תהיה נסבלת מצד הקהילה הבינלאומית, תוך המשך התקיפות באופן קבוע ולאורך זמן רב. 'המדינה האסלאמית' טרם התמודדה עם כוחות צבא מקצועיים העושים שימוש במיומנויות של קרב משולב. אולם, ניסיון העבר מראה שגם כוחות סדורים מתקשים, לעתים, להתמודד עם אויב נחוש העושה שימוש בלחימת גרילה.

לצד זאת, ניתן להעריך ש'המדינה האסלאמית' נמצאת בעיצומו של תהליך התמסדות. הרצון לשלוט במרחב שנכבש מקרין גם על הצורך לייצר שליטה הדוקה יותר על המפקדים ועל קבוצות הלוחמים. המעבר למסגרות צבאיות סדורות יותר ולתהליכי פיקוד ושליטה היררכיים הוא תהליך התפתחות טבעי וחד-כיווני. אולם, לתהליך זה יתלוו מחירים מבחינת 'המדינה האסלאמית', משום שהוא עתיד להקל על כוחות צבאיים סדורים לפעול מולה.

הערות

- 1 “New Video Shows ISIS Training Child Soldiers,” Youtube, March 18, 2015, https://www.youtube.com/watch?v=f_0dOyUS0Cw
- 2 “In an ISIS training camp, children told: ‘Behead the doll,’” AP, 18 July, 2015, <http://english.alarabiya.net/en/perspective/features/2015/07/18/In-an-ISIS-training-camp-children-told-behead-the-doll-.html>,
- 3 יהונתן דחוח-הלוי, “האסטרטגיה של לשכת החינוך של דאע”ש”, המרכז הירושלמי לענייני ציבור ומדינה, 2 במרס, 2015.
- 4 מאמר זה מתייחס לישות ‘המדינה האסלאמית’ שהוקמה במרחב עיראק וסוריה, ולא לשלוחות ולמחוזות מרוחקים שלה בלוב, בסיני ובאפריקה.
- 5 Steve Niva, “The ISIS shock doctrine,” The Immanent Frame, February 20, 2015, <http://blogs.ssrc.org/tif/2015/02/20/the-isis-shock-doctrine>
- 6 Abu Bakr Naji, “The Management of Savagery: The Most Critical Stage through Which the Umma Will Pass,” Translated by William McCants, Institute for Strategic Studies at Harvard University, May 23, 2006, <https://azelin.files.wordpress.com/2010/08/abu-bakr-naji-the-management-of-savagery-the-most-critical-stage-through-which-the-umma-will-pass.pdf>
- 7 Alaa al-Lami, “ISIS’ fighting doctrine: Sorting fact from fiction,” *Al-Akhbar*, October 31, 2014, <http://english.al-akhbar.com/node/22280>
- 8 שם.
- 9 The Butcher, “Inghemasiyoun’: Secret to ISIS Success: Shock Troops Who Fight to the Death,” Pundit from another Planet, July 8, 2015, <http://punditfromanotherplanet.com/2015/07/08/inghemasiyoun-secret-to-isis-success-shock-troops-who-fight-to-the-death>
- 10 “Does ISIS keep its same military strength?,” Beirut Centre for Middle East Studies, March 27, 2015, <http://beirutcentre.net/2015/03/does-isis-keep-its-same-military-strength>
- 11 Islamic State Weapons in Iraq and Syria, Analysis of weapons and ammunition captured from Islamic State forces in Iraq and Syria, Conflict Armament Research – London, September 2014, http://www.conflictarm.com/wp-content/uploads/2014/09/Dispatch_IS_Iraq_Syria_Weapons.pdf
- 12 Kirk Semple and Eric Schmitt, “Missiles of ISIS May Pose Peril for Aircrews in Iraq,” *The New York Times*, October 26, 2014, http://www.nytimes.com/2014/10/27/world/middleeast/missiles-of-isis-may-pose-peril-for-aircrews.html?_r=0
- 13 Islamic State Weapons in Iraq and Syria
- 14 “Islamic State used chemical weapons against peshmerga, Kurds say,” *The Guardian*, March 14, 2015, <http://www.theguardian.com/world/2015/mar/14/islamic-state-isis-used-chemical-weapons-peshmerga-kurds>
- 15 Tobias Feakin, “ISIS pushes for offensive cyber capability,” *The Strategist*, June 1, 2015, <http://www.aspistrategist.org.au/isis-pushes-for-offensive-cyber-capability>
- 16 Kevin Strouse, “We Don’t Actually Know How Big ISIS is—And Neither Does ISIS,” *Overtaction*, March 3, 2015,

- http://www.overtaction.org/2015/03/we-dont-actually-know-how-big-isis-is-and-neither-
does-isis
- Denver Nicks, "CIA Says ISIS Ranks May Have Tripled," *Time*, September 12, 2014, 17
http://time.com/3340662/cia-isis-isil
- 18 בהעדר הערכה לגבי מספר הפצועים, ניתן להניח על פי ניסיון העבר בלחימה מסוג זה שהוא יהיה
בקירוב כפול ממספר ההרוגים.
- Laura Smith-Spark and Noisette Martel, "U.S. official: 10,000-plus ISIS fighters killed in 19
9-month campaign," *CNN*, June 4, 2015,
http://edition.cnn.com/2015/06/03/middleeast/isis-conflict
- L.L. "Foreign Fighters In Iraq and Syria," Radio Free Europe, updated on January 29, 2015, 20
http://www.rferl.org/content/infographics/foreign-fighters-syria-iraq-is-isis-isil-
infographic/26584940.html
- The Butcher, "Inghemasiyoun". 21
- Metin Gurcan, "How to defeat Islamic State's war machine," *Al-Monitor*, October 14, 2014. 22
- שם. 23
- Dog Leaks, "The ISIS and its Military Tactics," *Invisible-dog*, Issue 35, November, 2014, 24
http://www.invisible-dog.com/isis_tactics_eng.html
- Souad Mekhennet, "The terrorists fighting us now? We just finished training them," *The* 25
Washington Post, August 18, 2014,
https://www.washingtonpost.com/posteverything/wp/2014/08/18/the-terrorists-fighting-us-
now-we-just-finished-training-them/
- Hassan Hassan, "The secret world of ISIS training camps – ruled by sacred texts and the 26
sword," *The Guardian*, January 25, 2015,
http://www.theguardian.com/world/2015/jan/25/inside-isis-training-camps
- Metin Gurcan, "Don't expect peshmerga to beat Islamic State," *Al-Monitor*, September 1, 27
2014,
http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2014/09/turkey-syria-iraq-kurdistan-isis-military-
pesmerga.html#

‘המדינה האסלאמית’: ארגון עשיר – מדינה ענייה

שמואל אבן וכרמית ולנסי

מאמר זה עוסק בהיבטים הכלכליים של ‘המדינה האסלאמית’. במאמר מוצגות הערכות לגבי מקורות ההכנסה וההוצאה שלה, לגבי המאמץ הכלכלי שהיא עושה להקמת מדינה של ממש, ולגבי הלוחמה הכלכלית שמנהלת הקואליציה הבינלאומית הפועלת נגדה.

ההיבט הכלכלי בהתפתחות ‘המדינה האסלאמית’

מקורה של ‘המדינה האסלאמית’ (דאע”ש) בעיראק, בשנת 2003. דאע”ש היה איגוד של קבוצות אסלאמיות סוניות סלפיות ג’האדיות שפעל נגד הקואליציה המערבית שלחמה במדינה, וזאת באמצעות טרור. בשנת 2004 הצטרף לארגון אל-קאעדה העולמי, ובשנת 2006 הגיע לעצמאות כלכלית. את פעילותו בעיראק הוא מימן באמצעות הברחות נפט ופעולות פליליות אחרות, בנוסף על התרומות שקיבל מגורמים סוניים במפרץ הפרסי.¹ מצבו הכלכלי האיתן של דאע”ש היה בין הגורמים שחיזקו את הנהגתו אל מול אל-קאעדה העולמי ואפשרו לו להתפשט במזרח התיכון.

לאורך השנים התגלעו חילוקי דעות בין הנהגת אל-קאעדה ובין שלוחתו בעיראק. חילוקי דעות אלה הגיעו לשיא ב-2013, בעקבות רצון דאע”ש להרחיב את פעילותו לסוריה. הנהגת אל-קאעדה, שהקימה שנה קודם לכן את ג’בהת א-נוסרה – שלוחתה הרשמית בסוריה – החליטה בפברואר 2014 לנתק את הקשר עם דאע”ש.

ביוני 2014 הכריז דאע”ש על הקמת “ח’ליפות עצמאית” (‘המדינה האסלאמית’) בשטחים שבשליטתו בעיראק ובסוריה. ההערכות באשר לסך האוכלוסייה הנמצאת תחת שליטת ‘המדינה האסלאמית’ משתנות בהתאם להגדרת מרחב השליטה שלה. ההערכה המרחיבה אומדת את סך האוכלוסייה בשטחים אלה בשמונה מיליון נפש, והמצומצמת יותר – המתייחסת לאוכלוסייה הנמצאת תחת שליטתה הישירה של ‘המדינה האסלאמית’ – מוערכת בחמישה מיליון נפש.² לשם השוואה, אוכלוסיית עיראק כולה מונה כ-33 מיליון נפש ואוכלוסיית סוריה – כ-18 מיליון נפש.

מלבד בסוריה ובעיראק, יש ל'מדינה האסלאמית' שלוחות במדינות אחרות: מצרים, לוב, ניגריה ועוד, וכן פעילים ותומכים ברחבי העולם. מדובר בארגונים מקומיים שזיקתם ל'מדינה האסלאמית' מתבטאת בנאמנות אידאולוגית, אך לא בשלוחות ממש, שמטבען מהוות נטל כלכלי על קופתה.

ייחודה של 'המדינה האסלאמית', שהוגדרה כ"ארגון הטרור העשיר בעולם", טמון בין היתר בעצמאותה הכלכלית, קרי ביכולתה לייצר זרם הכנסות משמעותי ומגוון, אשר מאפשר לה לממן את פעילותה הארגונית מבלי להיות תלויה במקורות מימון חיצוניים (כפי שתלויים למשל אל-קאעדה וחזבאללה). המשאבים הכלכליים שבידי 'המדינה האסלאמית' מאפשרים את התפשטותה המהירה והתפשטות זו מאפשרת לה להשתלט על משאבים כלכליים נוספים.

הכנסות 'המדינה האסלאמית'

מאז 2014 הצליחה 'המדינה האסלאמית' להשתלט על נכסים כלכליים בעיראק ובסוריה, בהם בארות נפט ושדות גז, תעשיות מלט, פוספטים, שדות חקלאיים ומאגרי מזון.³ ברשותה כספים שגולה מבנקים עיראקיים, נשק וציוד שלל שלקחה מצבאות עיראק וסוריה, כלי רכב ומבנים. 'המדינה האסלאמית' גם גובה מסים שונים, דמי סחיטה וכופר. היא אף זוכה לתרומות מגורמים פרטיים ומאגודות אסלאמיות במזרח התיכון ובאירופה.⁴ בנוסף, פורסם כי 'המדינה האסלאמית' עוסקת בסחר בנשים, בסמים ובעתיקות, ואפילו באברי אדם.⁵

קיימת תודתיות גבוהה בסך ההכנסות של 'המדינה האסלאמית' ובהתפלגותן בין מקורות ההכנסה השונים. לפי פרסום ממאי 2015, גורם מקצועי בממשל האמריקאי מעריך שמדובר בסכום שנתי העולה על שני מיליארד דולר.⁶ שר החוץ הצרפתי, לורן פביוס, ציין באוגוסט 2014 כי צרפת מעריכה שבידי 'המדינה האסלאמית' יש סכום של כמה מיליארדי דולר. הוא התייחס לגיוס תרומות שלה בחו"ל וציין כי מדינות המערב והמזרח התיכון חייבות להסכים על צעדים שיגבילו את משאביה הכספיים.⁷

אנרגיה

נכון לספטמבר 2014, 'המדינה האסלאמית' שלטה בשדות נפט שהפיקו כ-120 אלף חביות נפט ביום, עם הכנסה יומית של שלושה עד שישה מיליון דולר.⁸ זו אמנם כמות קטנה ביחס לסך תפוקת הנפט בעיראק (3.3 מיליון חביות ביום בממוצע בשנת 2014), אך משמעותית עבורה.⁹ יצוין כי גורמים סוריים, לרבות משטרו של בשאר אל-אסד, נאלצים לקנות מ'המדינה האסלאמית' נפט מדי יום, על אף מצב הלחימה השורר בין הצדדים. בנוסף, 'המדינה האסלאמית' שולטת ב-45 אחוזים מעתודות הגז בסוריה,

בלא יכולת להפיק מהם גז (לפחות בשלב הזה), וכן בארבע תחנות כוח בסוריה, עם סך תפוקה פוטנציאלית של 2.3 אלפי מגה וואט.¹⁰

פעילותה של הקואליציה בראשות ארצות הברית נגד 'המדינה האסלאמית', ובכלל זה נגד מקורותיה הכלכליים, החלה ברבעון האחרון של שנת 2014. אחת מתוצאותיה הבולטות הייתה ירידה בהכנסותיה של 'המדינה האסלאמית' מנפט. במסגרת זו נפגעו מתקני הפקת הנפט ובית זיקוק בתחום שליטתה. בנוסף לכך, מאז אוגוסט 2014 חלה ירידה של יותר מ-50 אחוזים במחירי הנפט בעולם, דבר המשפיע כמובן גם על המחירים הזולים ממילא שבהם מוכרת 'המדינה האסלאמית' את הנפט שהיא מפיקה. בעקבות כל אלה, הכנסותיה מנפט פחתו לכמיליון דולר ביום, והן תמשכנה לרדת ככל שתצלחנה מתקפות הקואליציה.¹¹

הפער בין משאבי הנפט הגדולים בדרום-עיראק לבין משאבי צפון המדינה ימשיך להוות את אחד מגורמי העימות בין 'המדינה האסלאמית' ובין המשטר בבגדאד, השולט כיום בעיקר על המרחב השיעי בדרום המדינה. לעומת זאת, כמות הנפט בסוריה היא קטנה יחסית ומצויה בעיקר במחוז דיר א-זור שבמזרח המדינה.

המסים והסחיטה

'המדינה האסלאמית' מגדילה את הכנסותיה באפיק המסים והסחיטה. אפיק זה מבטיח זרם הכנסה שוטף, בשונה מהשלל, שהוא משאב מתכלה, ומההכנסות מהפקת הנפט שנפגעו בעקבות הפעולות האוויריות של קואליציה הבינלאומית. אולם, גם בתחום זה פוטנציאל הסחיטה מוגבל ליכולת האוכלוסייה לשלם בתנאים כלכליים קשים.

בין המסים הבולטים שגובה 'המדינה האסלאמית' ניתן למנות את מס ההכנסה. פקידי הממשל העיראקי הנמצאים בתחום שליטתה של 'המדינה האסלאמית' משלמים לה עד 50 אחוזים משכרם (הכנסה הנאמדת ב-300 מיליון דולר ב-2014), וחברות משלמות מס הכנסה של עד 20 אחוזים על חוזים והכנסות.¹² כמו כן, דווח על מיסוי של מעבר סחורות ועל "דמי שירות והגנה" (משפחות שילדיהן לא התגייסו ל'מדינה האסלאמית' משלמות כפליים). משפחות המעוניינות להגר לחו"ל דרך טורקיה נדרשות לשלם כופר בסך 8,000 דולר לנפש.¹³ בנוסף לכך, נגבים דמי סחיטה וכופר, כולל גביית דמי חסות (ג'זיה – מס גולגולת) ממיעוטים, ביניהם נוצרים, וסחיטת כספים ממשפחות של בני ערובה שהוחזקו בידי 'המדינה האסלאמית' ושחררו בתמורה לכופר.

לפי הערכה, סך המס ודמי הסחיטה ש'המדינה האסלאמית' גבתה בשנת 2014 הגיע להיקף של כ-600 מיליון דולר. היקף הכספים שנשדדו מבנקים עיראקיים נאמד בכ-500 מיליון דולר¹⁴ – מקור הכנסה חד-פעמי בגבולות הכיבוש הקיימים.

משאבי המים

למרות תשומת הלב הרבה הניתנת למשאבי הנפט שבשליטת 'המדינה האסלאמית', יש לשליטתה במקורות המים תפקיד חשוב יותר בהתפשטותה. 'המדינה האסלאמית' כולה, על תושביה, ממוקמת במרחב שבין הנהרות פרת וחידקל, שעיראק וסוריה תלויות בהם לשתייה, לתעשייה, להפקת נפט, לחקלאות ולייצור חשמל.

השליטה במים משמשת את 'המדינה האסלאמית' למאבק במשטר בבגדאד ובתומכיו ולשעבוד האוכלוסייה בשטחים שנכבשו. ב-2014–2015 כבשה 'המדינה האסלאמית' סכרים בעלי חשיבות אסטרטגית במעלה הנהרות וחסמה תנועת מים לאזורים שבתחום הממשלה, בהם הערים כרבלא ונג'ף השיעיות. במקרים מסוימים היא אף הציפה שטחים באמצעות שחרור מופז של מים, בין היתר לצרכים צבאיים. בסוריה כבשה 'המדינה האסלאמית' את סכר טבקה ואת אגם אסד על נהר פרת, המספקים חשמל לעיר חלב, עבורו היא גובה תשלום.¹⁵

הוצאות 'המדינה האסלאמית'

ההוצאות העיקריות של 'המדינה האסלאמית' הן על שכר ופעילות שוטפת. היא מעסיקה עשרות אלפי פעילים בסוריה ובעיראק.¹⁶ נראה ש'המדינה האסלאמית' מנצלת את המצוקה הכלכלית של האוכלוסייה המקומית כדי להרחיב, מרצון או בכפייה, את מעגל פעיליה ותומכיה באמצעות הטבות כלכליות.

הוצאות השכר הן כנראה רכיב הוצאה הגדול ביותר של 'המדינה האסלאמית', והן נאמדו בחמישה עד עשרה מיליון דולר בחודש. בשנת 2014 הציעה 'המדינה האסלאמית' ללוחמים בסוריה שכר חודשי של 200–300 דולר לפעיל, בתוספת מענק לכל ילד ומימון לנשות הלוחמים – שכר הגבוה מזה שמציע לחבריו ארגון אחר הפועל בסוריה, ובוודאי מדמי הקיום שמעניקים ארגונים הומניטריים לפליטים.¹⁷ מפקדים 'במדינה האסלאמית' מקבלים שכר גבוה יותר, ברום במהלך שנת 2015 חלה ירידה חדה בשכר שמציע הארגון לפעילים – עד כדי מחצית. כל אחד ממרכיבי ההוצאה האחרים הוא נמוך יותר, משום ש'המדינה האסלאמית' מתבססת על ביזה ושלל של ציוד צבאי ואזרחי ועל הפקעת קרקעות ותשתיות. עלויות פעולות הטרור של 'המדינה האסלאמית' בחו"ל אינן משמעותיות.

אומדן סך הוצאות הכספים של 'המדינה האסלאמית' לשנת 2015 הוא בסדר גודל של מספר מאות מיליוני דולר. הוצאות אלו נמוכות משמעותית מסך הכנסותיה של 'המדינה האסלאמית', כמצוין לעיל.

הקמת המשק של 'המדינה האסלאמית'

מימוש החזון להקמת מדינה (ח'ליפות עצמאית), הנושאת באחריות לגורל האוכלוסייה בתחומה, מהווה אתגר יוצא דופן לישות טרור הנתונה בעימות קשה עם הקהילה הבינלאומית. עם זאת, חזון זה של 'המדינה האסלאמית' מקבל ביטוי מעשי בפעולותיה, הכוללות הקמת משרדי פנים ואוצר, משטרה, רשויות סעד ורווחה, בתי ספר (ותכניות לימוד) ואף מאפיות.¹⁸ 'המדינה האסלאמית' חותרת למשול בכל מקום שאותו היא כובשת, ובמסגרת זו היא מטפלת באספקת השירותים לאוכלוסייה המקומית, כמו מים, דרכים ומערכת משפט.¹⁹

'המדינה האסלאמית' כופה באכזריות את שלטונה על תושבי השטחים שכבשה, על בסיס פרשנותה הדקדקנית את חוקי השריעה. לכך עשויה להיות השפעה מצמצמת על הפעילות הכלכלית באזורים הכבושים, כגון ירידה בתעסוקת נשים,²⁰ ירידה בהשקעות, בסחר החוץ ועוד. גם המסים שגובה 'המדינה האסלאמית' הינם תוצאה של סחיטה של אוכלוסייה ולא של אמנה חברתית מהסוג שעליה מבוססת מדינה. בהקשר זה יצוין כי 'המדינה האסלאמית' עושה שימוש במונח "צדקה", ולא במונח מסים, כדי להעניק ממד אסלאמי לגיטימי לגביית הכספים.²¹

בנובמבר 2014 הציגה 'המדינה האסלאמית' מערכת מטבעות חדשה: מטבעות "פולוס" מנחשת בערכים של עשר ועשרים (כ-6 ו-12 סנט אמריקאי בהתאמה), מטבעות "דרהם" מכסף בערכים של "דרהם" אחד (שווה ערך לכדור אמריקאי), חמישה "דרהם" ועשרה "דרהם"; מטבע מזהב בערך של "דינאר" אחד (כ-160 דולר אמריקאי) ומטבע של חמישה "דינארים".²² באוגוסט 2015 חשפה 'המדינה האסלאמית' את תהליך ייצור המטבעות הזהב והכסף החדשים. ככל הנראה, במטבעות כבר נעשה שימוש באזורים בשליטתה בסוריה ובעיראק.²³

הכנסותיה של 'המדינה האסלאמית' במצבה הנוכחי גדולות מעבר לצרכיה הארגוניים הישירים, אבל קטנות מכדי לממן את ההוצאות הדרושות לקיום שוטף של מדינה בעלת מיליוני תושבים על מנגנוניה. ברם, ממשלת עיראק, השוללת כל פגיעה בריבונותה על מרחב עיראק, מממנת גם מנגנוני ממשל בתחום שליטתה של 'המדינה האסלאמית' בעיראק, וכך מאפשרת את תפקודם.²⁴ 'המדינה האסלאמית', מצדה, גובה כאמור מסים מהשכר הממומן מכספים אלה.

הלוחמה הכלכלית של הקואליציה הבינלאומית ב'מדינה האסלאמית'

'המדינה האסלאמית' ניצבת מול מערכה של קואליציה בינלאומית, הכוללת לוחמה צבאית וכלכלית. אסטרטגיית הלוחמה הכלכלית של הקואליציה נשענת על מספר מאמצים עיקריים: פגיעה באש בתפקוד של נכסים כלכליים הנמצאים בתחום שליטתה של 'המדינה האסלאמית', כגון מתקני הנפט; פיקוח מוגבר על תנועת משאבים וכספים אל

ומחוץ לשטחים שבשליטת 'המדינה האסלאמית', בסיוע טורקי וכורדי; פגיעה במערכת הפיננסית של 'המדינה האסלאמית'. בכלל זה שיבוש המערכת הפיננסית הפנימית שלה באמצעות זיהוי הפעילים העוסקים בכך ופגיעה בהם, ובידוד 'המדינה האסלאמית' בתוך עיראק ומחוץ לה. אחד המאמצים מכוון למנוע ממנה יכולת להשתמש במוסדות פיננסיים לניהול ולהעברות כספים בעיראק, בסוריה, בטורקיה בירדן ובמקומות אחרים. מאמץ נוסף הוא לפגוע בגיוס כספים על ידי 'המדינה האסלאמית', בעיקר מתורמים זרים. בתוך כך פועלת הקואליציה לחשיפת רשתות חיצוניות המשמשות את 'המדינה האסלאמית' בתחום הפיננסי והרכש. ככל שתקיפות הקואליציה בשטחי 'המדינה האסלאמית' תימשכנה, כך תאלץ 'המדינה האסלאמית' להסתמך על רשתות חיצוניות אלו כדי לייבא משאבים וציוד.²⁵

הקואליציה הבינלאומית נזהרת שמאמציה אלה לא יפגעו ביעדים שבשליטת 'המדינה האסלאמית' באופן שיסב נזק הומניטרי או אקולוגי. זהו האילוץ המשמעותי ביותר של הקואליציה במערכה נגד 'המדינה האסלאמית' בתחום הכלכלי.

סיכום ומשמעויות

המשאבים שבידי 'המדינה האסלאמית' מספיקים די והותר למימון הפעילות הצבאית שלה ואף להחלת טווח מסוים של משילות בשטחים עליהם השתלטה. אולם, המעבר למתכונת של מדינה מבוססת ומתפקדת לאורך זמן מחייב הכנסות שוטפות גדולות הרבה יותר. אם 'המדינה האסלאמית' תצליח להשתלט על משאבי הנפט בדרום-עיראק ולסחור בהם (והקואליציה הבינלאומית לא תמנע זאת), תהיה זאת קפיצת מדרגה גדולה ביכולותיה הכלכליות. לעומת זאת, הפסקת התפשטותה, ואף התכווצותה, או המשך פגיעה בנכסיה וניצול מלא של מלאי הביזה על ידיה, יפגעו משמעותית ביכולותיה אלו. שליטת 'המדינה האסלאמית' בסכרי המים, החיוניים לכל עיראק, מהווה יתרון אסטרטגי גדול עבורה. יתרון זה מאפשר לה להשפיע מהותית, מוחשית ותודעתית, הן בתחומים הנמצאים בשליטתה והן מחוץ להם. זהו סיכון גדול למשטר בבגדאד ולאוכלוסייה הנאמנה לו.

נוכח חשיבותו של הגורם הכלכלי בתפקוד 'המדינה האסלאמית', נראה שהקואליציה הבינלאומית תמשיך להשקיע מאמצים ולשכלל אותם בניסיון להסב פגיעה כלכלית משמעותית ל'מדינה האסלאמית' ולהצר את יכולותיה. היא תעשה זאת תחת אילוץ משמעותי של הצורך לצמצם עד כמה שניתן את הפגיעה באוכלוסייה המקומית.

הערות

Jean-Charles Brisard and Damien Martinez, "Islamic State: The Economy-Based Terrorist Funding," Thomson Reuters, October 2014, <https://risk.thomsonreuters.com/sites/default/files/GRC01815.pdf>

- James Fromson and Steven Simon, "ISIS: The Dubious Paradise of Apocalypse Now," *Survival*, May 11, 2015, <https://www.iiss.org/en/publications/survival/sections/2015-1e95/survival--global-politics-and-strategy-june-july-2015-b48d/57-3-02-fromson-and-simon-02f4>
- Brisard and Martinez, "Islamic State: The Economy-Based Terrorist Funding".
- Nour Malas and Maria Abi-Habib, "Islamic State Economy Runs on Extortion, Oil Piracy in Syria, Iraq," *The Wall Street Journal*, August 28, 2014, <http://www.wsj.com/articles/islamic-state-fills-coffers-from-illicit-economy-in-syria-iraq-1409175458>
- "למכירה: לב וכבד תוצרת דאע"ש", פז"ס, 21 בדצמבר, 2014, <http://www.mako.co.il/pzm-magazine/Article-c9735393eac6a41006.htm>
- John Hall, "Are ISIS earning more than \$2billion a year? New study of terror group's income suggests previous estimates are far too low," *Mail Online*, March 20, 2015, <http://www.dailymail.co.uk/news/article-3003919/Are-ISIS-earning-2billion-year-New-study-terror-group-s-income-suggests-previous-estimates-far-low.html>
- "לדאע"ש יש כיום כמה מיליארדי דולר שמגיעים מתורמים בקטאר", כלכליסט, 28 באוגוסט, <http://www.calcalist.co.il/articles/0,7340,L-3639007,00.html>, 2014
- יואב זיתון, "בכיר באמ": 'רק 8 מחותמי המכתב ב־8200 היו חשופים לשיחות חסויות', Ynet, 17 בספטמבר, 2014, <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4572229,00.html>
- Al-Arabiya News, "Experts: ISIS makes up to \$3 million daily in oil sales," *Al-Arabiya*, August 28, 2014, <http://english.alarabiya.net/en/perspective/analysis/2014/08/28/Experts-ISIS-makes-up-to-3-million-daily-in-oil-sales.html>
- BP Statistical Review of World Energy 2015, June 2015, <https://www.bp.com/content/dam/bp/pdf/energy-economics/statistical-review-2015/bp-statistical-review-of-world-energy-2015-full-report.pdf>
- זיתון, "בכיר באמ": 'רק 8 מחותמי המכתב ב־8200 היו חשופים לשיחות חסויות'.
- Michal R. Gordon and Eric Schmitt, "U.S. Steps Up Its Attacks on ISIS-Controlled Oil Fields in Syria," *The New York Times*, November 12, 2015, <http://www.nytimes.com/2015/11/13/us/politics/us-steps-up-its-attacks-on-isis-controlled-oil-fields-in-syria.html>
- Sarah Almuktar, "ISIS Finances Are Strong," *The New York Times*, May 19, 2015, <http://www.nytimes.com/interactive/2015/05/19/world/middleeast/isis-finances.html>
- "למכירה: לב וכבד תוצרת דאע"ש", פז"ס, 21, דצמבר, 2012.
- Almuktar, "ISIS Finances Are Strong".
- הדס ממן, "בין משק המים לנשק המים", *MiddleNews*, 14 ביוני, 2015.
- זיתון, "בכיר באמ": 'רק 8 מחותמי המכתב ב־8200 היו חשופים לשיחות חסויות'.
- Lina Khatib, "The Human Dimension of Life Under the Islamic State," Carnegie Middle East Center, March 4, 2015, <http://carnegie-mec.org/2015/03/04/human-dimension-of-life-under-islamic-state>
- Charles C. Caris, Samuel Reynolds, "ISIS Governance in Syria," *Middle East Security Report*, No. 22, Institute for the Study of War, July 2014.
- Hannah Fairfield, Tim Wallace and Derek Watkins, "How ISIS Expands," *The New York Times*, may 21, 2015.
- דאע"ש קורא לנשים להישאר בבתים. כפי שפרסם במסמך רשמי המכונה "מסמך העיר" באירקה:

- "הסתגרו בחצר הנשים, אלא אם כן יש צורך ביציאה, כך נהגו אימהות המאמינים, חברי הנביא",
13 ביוני 2014,
<http://en.abna24.com/service/iraq/archive/2014/06/13/615736/story.html>
- Birke Sarah, How ISIS Rules?," *NYR Daily*, February 5, 2015, 21
<http://www.nybooks.com/blogs/nyrblog/2014/dec/09/how-isis-rules/>
- 22 "דאע"ש מציג מטבע חדש: הדינר האסלאמי, **הארץ**, 14 בנובמבר, 2014,
<http://www.haaretz.co.il/news/world/middle-east/1.2485948>
- Ro Yeger, "Worth their weight in gold: ISIS reveals new coins to replace 'satanic conception
of banks," *Jerusalem Post*, August 30, 2015, 23
[http://www.jpost.com/Middle-East/ISIS-Threat/Worth-their-weight-in-gold-ISIS-reveals-](http://www.jpost.com/Middle-East/ISIS-Threat/Worth-their-weight-in-gold-ISIS-reveals-new-coins-to-replace-satanic-conception-of-banks-413689)
[new-coins-to-replace-satanic-conception-of-banks-413689](http://www.jpost.com/Middle-East/ISIS-Threat/Worth-their-weight-in-gold-ISIS-reveals-new-coins-to-replace-satanic-conception-of-banks-413689)
- 24 הכנסותיה של הממשלה בבגדאד בשנת 2014 נאמדו בכ-100 מיליארד דולר אמריקאים, כ-217
מיליארד דולר במונחי כוח קנייה. (CIA, The world fact book, Iraq, July 2015). בשנת 2015 ניכרה
ירידה חדה בהכנסות ממשלת עיראק בעקבות ירידת מחירי הנפט.
- 25 Daniel Glaser, Assistant Secretary for Terrorist Financing, Department of the
Treasury, in ASPEN conference: "Iraq/Syria: Worse Now Than Before?," July 23, 2015,
<https://www.youtube.com/watch?v=vN7uePaY9nE&feature=youtu.be>

היבטי משילות והתבססות אזרחית של 'המדינה האסלאמית'

כרמית ולנסי

בשנת 2004 פרסם אבו בכר נאג'י, מי שנחשב להוגה הדעות ולאסטרטג של ארגון אל-קאעדה, ספר בשם "ניהול בחשיכה" ("אדארת א-תוחש") המכיל תכנית סדורה להפצת הרעיון הסלפי-ג'האדי בעולם ולכינון ח'ליפות. כותרת הספר מתייחסת ל"מצב ביניים" כאוטי, שנוצר בין שליטה דועכת של גורם אחד לבין ביסוס שליטה בידי גורם אחר.¹ כעשור לאחר מכן, בין אם בהשפעתו של אבו בכר נאג'י ובין אם לאו, החל רעיון זה לקרום עור וגידים בניצוחה של 'המדינה האסלאמית', שצמחה משלוחת אל-קאעדה בעיראק. למעשה, התוויית הדרך ל"ניהול בחשיכה" על פי נאג'י מזכירה במידה רבה את שלבי התבססותה של 'המדינה האסלאמית', ובעיקר את מאפייני משילותה במרחב הכאוטי שנוצר בסוריה ובעיראק.

הכרזת מנהיג 'המדינה האסלאמית', אבו בכר אל-בגדאדי, ביוני 2014 על הקמת ח'ליפות הפכה את ארגונו מעוד ארגון טרור סלפי-ג'האדי אליה לישות האחראית על חיי היומיום של מיליוני התושבים החיים בשטחים שכבש בסוריה ובעיראק. 'המדינה האסלאמית' מבססת עצמה מאז בקרב האוכלוסייה האזרחית ומפתחת סממני משילות, קרי מנהלת מערך אזרחי ומקיימת שליטה על אוכלוסייה בשטח נתון, באופן דומה למדינה.

משילות של ארגונים אלימים אינה תופעה חדשה, ודוגמאות לכך ניתן למצוא כבר במאה השמונה עשרה (למשל במקרה של מנהיג העבדים, טוסן לוברטור, במלחמת האזרחים בהאיטי). דוגמאות מאוחרות יותר קיימות בקולומביה, באינדונזיה, בניגריה, בסרילנקה וכמובן בהקשרים קרובים יותר בזמן ובמקום - חזבאללה בלבנון וחמאס ברצועת עזה.

סוגי המשילות של 'המדינה האסלאמית'

במקרה של 'המדינה האסלאמית', תהליך "בניית המדינה" נעשה באמצעות שלושה ממדים המזינים זה את זה – רעיון, תועלת וכפייה. אלה מתורגמים לפרקטיקות ולמוסדות, שנועדו להעמיק את התבססות הארגון בשטח.

ברמה הרעיונית, 'המדינה האסלאמית' פועלת באמצעות מגוון מנגנונים להפצת האידאולוגיה ויישום ההלכה המוסלמית (השריעה). מאז קיץ 2013 הוקמו בתי משפט הלכתיים בצפון-סוריה, וכשנה לאחר מכן גם בעיראק. בתי משפט אלה דנים במחלוקות בין תושבים ובינם לבין פעילי 'המדינה האסלאמית'. מעניין לראות, כי כמו "ארגונים מושלים" אחרים, גם בקרב 'המדינה האסלאמית' זכתה הקמתם של בתי משפט לעדיפות, ולפיכך היא מומשה כבר בשלבים הראשוניים של ההתבססות.² מערכת בתי המשפט, כמו גם מנגנוני אכיפה אחרים, נועדו להפגין את עוצמת 'המדינה האסלאמית', לבסס את מעמדה בקרב האזרחים כישות שולטת ולהוכיח לתושבים את יעילותה בניהול החיים האזרחיים.

היבט נוסף שנועד להשריש את האידאולוגיה הדתית של 'המדינה האסלאמית' הוא כינון מערכת חינוך. בעיראק זו השתלטה על אוניברסיטת מוסול, ובסוריה (בחלב ובא-רקה) היא הקימה בתי ספר יסודיים ותיכוניים עבור האוכלוסייה המקומית, וכן עבור משפחותיהם של המתנדבים הזרים (שם הלימודים מתקיימים בשפה האנגלית).³ מערכת החינוך של 'המדינה האסלאמית' מתנהלת על פי תכנית לימודים עצמאית, מתמקדת בלימודי דת, אוסרת על לימוד מקצועות "מערביים" (פילוסופיה, פסיכולוגיה, היסטוריה ומוזיקה) או כל תוכן העומד בסתירה לערכי האסלאם בראייתה, ומחייבת הפרדה בין נשים לגברים בכיתות הלימוד.⁴ לצד זאת, 'המדינה האסלאמית' פועלת במידה רבה לקעקע את הזהויות הקודמות של האזרחים בשטחים שבשליטתה. ביטויים לכך ניתן למצוא בניסיון למחוק ארכיונים, להרוס עתיקות של דתות וציביליזציות אחרות, ואפילו להנפיק דרכונים ומטבעות זהב חדשים של הח'ליפות.⁵

ברמה התועלתנית, 'המדינה האסלאמית' מעניקה תגמולים חומריים בדמות מענקים כספיים, שירותים ואספקת צרכים הומניטריים לאוכלוסייה. אלה כוללים מזון ומים, ביגוד, דלקים, חשמל, שירותי רפואה ותברואה. משרדי ההסברה של 'המדינה האסלאמית' מפרסמים מעת לעת סרטוני וידאו, המנסים להנחיל את המסר כי חיי השגרה והפעילות המסחרית בעיר מתנהלים ללא הפרעה. פעילי 'המדינה האסלאמית' נראים בסרטונים אלה כשהם מנקים ומשפצים רחובות, מתחזקים קווי חשמל ותעלות השקיה, מפעילים שוק מזון, בית תמחוי לנזקקים, בית יתומים ואפילו בית מלון.⁶

היבט משילותי זה נועד לגייס לגיטימציה ותמיכה מצד האוכלוסייה, על סמך יכולתה של 'המדינה האסלאמית' לספק סדר וביטחון, וכן שירותים ומוצרים בסיסיים, המאפשרים לאוכלוסייה לקיים שגרת חיים תקינה. מצב זה מנוגד למצב ששרר קודם

לכן, שבו האוכלוסייה יכלה לקיים שגרת חיים באופן חלקי בלבד, אם בכלל, לאור אוזלת ידם של המשטרים המדינתיים באזורים אלה והכאוס ששרר בהם.

פרקטיקות ההתבססות המזוהות ביותר עם 'המדינה האסלאמית' הן של כפייה, פחד ואלימות. 'המדינה האסלאמית' מפעילה משטרת מוסר ("אל-חסבה"), לצד המשטרה המקומית הרגילה ("א-שרטה אל-אסלאמיה"), שמטרתן היא לכפות את ההלכה האסלאמית ואת כללי ההתנהגות הרצויים לפי תפיסותיה של 'המדינה האסלאמית'. בנוסף לכך, הוקם מנגנון לגביית מסים מהאוכלוסייה – "צדקה" בלשונה. בסוריה למשל, תושבי 'המדינה האסלאמית' מחויבים במס חודשי בסך 1,500 לירות סוריות (כ-6.83 דולר). מי שלא עומד בתשלום מסתכן במלקות, בחטיפה ואף בהוצאה להורג.⁷

שלבי ההתבססות האזרחית

מאפייני ההתבססות האזרחית ותהליכי בניית 'המדינה האסלאמית', כפי שהתרחשו בא-רקה שבסוריה ובמוסול שבעיראק, מזכירים תהליכי התבססות הקיימים בקרב ארגונים אחרים. הם גם עשויים ללמד על אסטרטגיית ההתבססות המנחה את 'המדינה האסלאמית' בשטחים שכבשה ושהיא עשויה לכבוש בעתיד.

ביסוס משילות בקרב ארגונים חמושים אינו מתרחש ברוב המקרים בשלבים הראשונים לפעילות, אלא לאחר תהליך התפתחותי מסוים, שסופו בשליטה על שטח. עד פברואר 2014, כשעוד פעלה כשלוחת אל-קאעדה בעיראק, התרכזה 'המדינה האסלאמית' בעשייה הצבאית; מאז היא החלה להקים מוסדות אזרחיים (אחדים מהם אף הוקמו, כאמור, כבר בשלהי 2013), כחלק מחזון הקמתה של ח'ליפות, אך גם במטרה להשיג עוצמה, תמיכה ויציבות, תוך שימור הרלוונטיות והלגיטימציה הארגונית. אסטרטגיית ההתבססות של 'המדינה האסלאמית' משקפת דינמיקה של "ליהוט" (Juggling) בין שלושת הממדים שצוינו לעיל – הרעיון, התועלת והכפייה. השלב הראשון במסגרת הרעיון המסדר כולל את ההשתלטות הצבאית (כפייה). לאחר ההחזקה בשטח, הארגון מעתיק את המאמץ לממד התועלתני ומפתח שירותים חברתיים בסיסיים, תוך "קניית" אמון התושבים באמצעות מתן הטבות ותגמולים. בהיבט הרעיוני, אחד מצעדיו הראשונים של הארגון הוא לתלות שלטי חוצות ופרסומים ברחבי העיר, אשר מדגישים את חשיבות הדת, הג'האד והשריעה. בהמשך משתלט הארגון על מוסדות קיימים ומגדיר אותם מחדש תחת זהותו (לרוב באמצעות הנפת דגליו על המבנים). המוסדות הראשונים עליהם משתלט הארגון הם בדרך כלל בתי המשפט (כפי שאירע כאמור בצפון-סוריה)⁸ – מהלך לא מורכב מבחינה טכנית, הדורש מעט משאבים ולרוב אינו מעורר מחלוקת בקרב האוכלוסייה.

בשלב שלאחר מכן מעמיק הארגון את המסר הרעיוני ומקים מנגנוני כפייה דתית, לצד ביסוס מערכות חינוך. רמת המורכבות של יצירת מוסדות חינוך הינה גבוהה יותר,

שכן הם דורשים אנשי מקצוע ומומחים. במקביל מקל הארגון על הקושי להסתגל למצב החדש באמצעות הענקת סיוע הומניטרי לאוכלוסייה (שוב, אמצעי תועלתני), ורק בשלב מאוחר יותר, לאחר שהתבסס בשטח, הוא מפעיל שירותים מורכבים יותר, כמו אספקת חשמל ומים.

לאחר ההתבססות התועלתנית והרעיונית מגביר הארגון את אמצעי הכפייה והאיומים נגד האוכלוסייה. הסיבה לכך שגופי אכיפה נוקשים ואלימים נוצרים בשלבים מאוחרים יותר הוא החשש מלהרתיע יתר על המידה את האוכלוסייה, וכך לאבד את תמיכתה. בדרך זו ניתן להסביר מדוע "אל-חסבה" – משטרת המוסר והצניעות של 'המדינה האסלאמית' – הנתפסת כאמצעי אכיפה מאיים ונוקשה, התבססה בסוריה (בחלב ובאד-רקה) רק באביב 2014, לאחר שהוקמו מנגנוני משילות אחרים.⁹

אחד מתהליכי ההתבססות של 'המדינה האסלאמית' הוא פנייה למנהיגים מקומיים ולראשי שבטים בבקשה שיאישו תפקידים ביורוקרטיים ויפעילו את מוסדות המדינה השונים. מנהיגים וראשי שבטים אלה משובצים כטכנוקרטות לפי תחום מומחיותם – רופאים, מורים, אנשי ניהול וחשבונאות. שיטה זו מסייעת ל'מדינה האסלאמית' להעמיק את הלגיטימציה שלה באמצעות שילוב של מתנגדים פוטנציאליים, לצמצם את המשאבים שהיא צריכה להשקיע בהכשרת כוח אדם חדש וליצור תלות וזיקה בינה ובין האוכלוסייה המקומית.

ההתבססות האזרחית של 'המדינה האסלאמית' – משמעויות

כמו ארגונים אלימים אחרים, ביסוס המשילות של 'המדינה האסלאמית' לא מעיד בהכרח על תהליך של מיסוד מלא של הארגון שסופו נטישת המאבק הצבאי; למעשה מדובר על ניהול פעילות אזרחית במקביל להמשך הפעילות הצבאית. המפגש בין הזהות האזרחית ובין הזהות הצבאית יוצר עוצמות מגוונות ובסיס תמיכה רחב יותר ל'מדינה האסלאמית' לעומת ארגונים אלימים שאינם מושלים. עוצמות אלו עלולות להקשות על ההתמודדות עמה, גם אם מבט מעמיק יותר חושף כי לצד העוצמות מתהווים מתחים ונקודות תורפה, הנוצרים מעצם קיומן של זהויות הנמצאות במתח זו עם זו. נקודת התורפה הראשונה נוגעת ליכולתה של 'המדינה האסלאמית' לבסס תמיכה ולגיטימציה ממשיות בקרב הציבור. זאת, נוכח המתח בין הדימוי האכזרי, האלים והמרתיע שלה לבין ניסיונה להצטייר כתנועה "חברתית" המיטיבה עם האזרח ורווחתו. האימה שמטילה 'המדינה האסלאמית' על האוכלוסייה עלולה לפגוע בניסיון לשלב אותה ב"מדינה" ולהביא לצמצום השימוש שלה בשירותים ובמתקנים שהשלטון מציע. במצב כזה, תמיכת האוכלוסייה ב'מדינה האסלאמית' עלולה להיות שטחית ומבוססת פחד, ולפיכך זמנית ורעועה.

שנית, ההתבססות על התשתית האזרחית עשויה אמנם להגביר את התמיכה ב'מדינה האסלאמית', אולם היא גובה מחיר שאין ודאות שזו תוכל להמשיך לשלם לאורך זמן. משילות דורשת יכולות, ניסיון, אנשי מקצוע ומנהל, וכן היקף רחב של משאבים ומימון שיאפשרו להגשים את החזון השאפתני של 'המדינה האסלאמית'. על אף הכנסותיה, המוערכות נכון למרס 2015 ביותר משני מיליארד דולר לשנה,¹⁰ נראה כי כבר כיום מתקשה 'המדינה האסלאמית' לבסס משילות בהיקף מתמשך ויציב. הקשיים נובעים ממצוקה בכוח אדם מקצועי ומימון, אשר יתפעל את מגוון התשתיות ביעילות ועל פי תכנית-על מתכללת. כך למשל, השימוש הקלוקל של פעילי 'המדינה האסלאמית' בסכר טבקה שבסוריה גרם לירידה משמעותית במפלס המים של נהר אסד הסמוך לו ופגע באספקת המים באזור חלב וא-רקה.

לבסוף, נקודת תורפה המאפיינת כל ארגון אלים שעובר תהליכי מיסוד, המתבטאים בין היתר בהקמת זרוע חברתית או פוליטית, קשורה ביצירת מטרות צבאיות עבור הצד הנלחם בו. מארגון אשר פעל בשלבים הראשונים בחתימה נמוכה, תוך שימוש בדפוסים של היעלמות והסתתרות בשדה הקרב, נוצרה "מדינה אסלאמית" בעלת "כתובת", קרי מוסדות ממשיים ובעלי תפקידים חשופים, העשויים להיות יעדים לתקיפה. ואכן, התקיפות האוויריות הראשונות של הקואליציה הבינלאומית כללו פגיעה במתקנים האזרחיים של 'המדינה האסלאמית' בא-רקה. בעקבות כך, החלו פעיליה להיטמע בקרב האוכלוסייה, לצמצם את נוכחותם במוסדות השלטון במהלך היום (למשל במחסומים ובמשרדים מנהליים), ולחדש את פעילותם רק בשעות החשיכה.¹¹

סיכום

הממד הצבאי האלים הוא אמנם ליבת מאפייניה של 'המדינה האסלאמית' ועשייתה, אולם אינו בלעדי; הוא משולב עם ממדים רעיוניים ותועלתניים המשתקפים במערך המשילותי שלה. הכרת הזירות השונות בהן פועלת 'המדינה האסלאמית' והמתחים הנוצרים בעקבות כך חשובה להבנה מעמיקה שלה ולגיבוש דרכי התמודדות יעילות אתה. שאיפת המשילות של 'המדינה האסלאמית' היא ביטוי לעוצמתה ולכוח המשיכה שלה, אולם, בו בזמן ייתכן שהיא מהווה את עקב אכילס שלה: בטווח הארוך, היכולות והמשאבים הנדרשים לניהול 'המדינה האסלאמית' יתעצמו בקו ישר עם התפשטותה. התמודדות אפקטיבית עם 'המדינה האסלאמית' אינה יכולה להתמצות במבצע צבאי בלבד, אלא מחייבת לשלב מאמצים אזרחיים ופוליטיים. בהיעדר חלופה פוליטית ומשילותית בת-קיימא לאוכלוסיות החיות במרחבי 'המדינה האסלאמית', האחרונה עלולה להוות מקור משיכה גם לאנשים שאינם מזוהים בהכרח עם הרעיון האידאולוגי והדתי שלה. עם זאת, בטווח הארוך, יצירת תשתית משילותית-אזרחית וייצוג פוליטי

הוגן, בתמיכה והכוונה של גורמים מקומיים, עשויים לתת מענה הולם למצוקות התושבים ולצמצם את כוח המשיכה של 'המדינה האסלאמית'.

הערות

- 1 Abu-Bakr Naji, "The Management of Savagery: The Most Critical Stage Through Which the Umma Will Pass," Harvard University, 2006, <https://azelin.files.wordpress.com/2010/08/abu-bakr-naji-the-management-of-savagery-the-most-critical-stage-through-which-the-umma-will-pass.pdf>.
- 2 כפי שאירע למשל במקרה של "הנמרים הטמילים" בסרילנקה (LTTE), "התנועה העממית לשחרור סודאן" (SPLM) ו"התנועה הקונגולזית לדמוקרטיה בקונגו" (RCD).
- 3 Al-Arabiya staff, "ISIS opens English-language schools in Syria's Raqqa: report," February 24, 2015, <http://english.alarabiya.net/en/perspective/features/2015/02/24/ISIS-opens-English-language-schools-in-Syria-s-Raqqa-report-.html>
- 4 Aymenn Jawad Al-Tamimi, "Aspects of Islamic State (IS) Administration in Ninawa Province," January 17, 2015, <http://www.aymennjawad.org/15946/aspects-of-islamic-state-is-administration-in>.
- 5 "דאע"ש מנפיק דרכונים כדי למשוך תומכים מרחבי העולם" (ערבית), **אל-ערביה**, 17 באוגוסט 2014.
- 6 "ISIS New Propaganda Video - John Cantlie Report From Mosul Iraq," Youtube, January 4, 2015, <https://www.youtube.com/watch?v=RN3ktXbLzIY>
- 7 Sarah Almuttar, "ISIS Finances Are Strong," *The New York times*, May 19, 2015, <http://www.nytimes.com/interactive/2015/05/19/world/middleeast/isis-finances.html>
- 8 Charles C. Caris, Samuel Reynolds, "Middle East Security Report, ISIS. Governance in Syria," Institute for the Study of War, July 2014.
- 9 שם.
- 10 John Hall, "Are ISIS earning more than \$2billion a year? New study of terror group's income suggests previous estimates are far too low," *Mail Online*, March 20, 2015, <http://www.dailymail.co.uk/news/article-3003919/Are-ISIS-earning-2billion-year-New-study-terror-group-s-income-suggests-previous-estimates-far-low.html>
- 11 Sarah Birke, "How ISIS Rules?," *NYR Daily*, February 5, 2015, <http://www.nybooks.com/blogs/nyrblog/2014/dec/09/how-isis-rules/>

האתגרים המשפטיים בלחימה נגד 'המדינה האסלאמית'

קרן אבירם

הופעתה של 'המדינה האסלאמית' בזירה העולמית, ובפרט מעשי הזוועה שביצעה בעיראק ובסוריה, הובילו מדינות וארגונים בינלאומיים להכרה באיום הנשקף ממנה – במזרח התיכון ומעבר לו – ולנקיטת פעולות במישורים שונים על מנת להתמודד עמה. מאמר זה יסקור בקצרה את ההיבטים המשפטיים בשלוש סוגיות מרכזיות בלחימה נגד 'המדינה האסלאמית': חוקיות התקיפות נגדה בעיראק ובסוריה; סמכותו של בית הדין הפלילי הבינלאומי; וסוגיית הלוחמים הזרים.

חוקיות התקיפות הצבאיות נגד 'המדינה האסלאמית' בעיראק ובסוריה

החל מאוגוסט 2014 מבצעת ארצות הברית תקיפות צבאיות נגד 'המדינה האסלאמית' בעיראק, כשבהמשך הצטרפו אליה מספר מדינות וביניהן אוסטרליה, בריטניה, קנדה וצרפת להקמת קואליציה, המונה יותר מ-60 מדינות, תוקפת בעיראק ומסייעת לכוחות הביטחון העיראקיים. החל מספטמבר 2014 מובילה ארצות הברית גם תקיפות נגד 'המדינה האסלאמית' בסוריה, כשבין המדינות שלצדה ירדן, קטאר, בחריין וערב הסעודית.

המבצע הבינלאומי נגד 'המדינה האסלאמית' המכונה Inherent Resolve (נחישות טבועה)¹ מעלה שאלות משפטיות בנוגע לבסיס המשפטי להפעלת כוח צבאי נגדה. כפי שיובהר להלן, קיימת הסכמה רחבה יחסית לגבי הבסיס המשפטי לפעולה צבאית בעיראק. לעומת זאת, בכל הנוגע לתקיפות בסוריה קיימת מחלוקת לגבי הרציונל המשפטי שבבסיס הפעלת הכוח².

סעיף (4)2 למגילת האו"ם קובע את הכלל הבסיסי לגבי עצם השימוש בכוח (jus ad bellum), ואוסר על "איום או שימוש בכוח נגד השלמות הטריטוריאלית או העצמאות הפוליטית של כל מדינה, או בכל אופן אחר שאינו עולה בקנה אחד עם מטרות האומות המאוחדות". בנוסף לאיסור הכללי כוללת מגילת האו"ם שני חריגים

מפורשים: הרשאה מטעם מועצת הביטחון בהתאם לסעיפים 39 ו-42; והגנה עצמית (אינדיווידואלית או קולקטיבית) בהתאם לסעיף 51. חריג נוסף, הנובע מהמשפט הבינלאומי המנהגי, הוא הסכמת המדינה לכך שיעשו פעולות צבאיות בשטחה. קיימת מחלוקת בסוגיה – האם ניתן להצדיק גם חריגים נוספים, כגון שימוש בכוח למניעת משבר הומניטרי חריף (התערבות הומניטרית).

הרשאה מטעם מועצת הביטחון לא ניתנה, הן ביחס לתקיפות הצבאיות בעיראק והן ביחס לאלו בסוריה. זאת, בשל הדינמיקה הפוליטית הבינלאומית בקרב חברות המועצה. אילו ניתנה הרשאה כזאת, ככל הנראה היא הייתה מייתרת כל דיון משפטי נוסף בנוגע להצדקה המשפטית של הפעולות הצבאיות ומחזקת בצורה משמעותית את הלגיטימציה הבינלאומית למבצע.

המבצע הצבאי בעיראק

הבסיס המשפטי העיקרי להצדקת הפעילות הצבאית נגד 'המדינה האסלאמית' בעיראק הוא הסכמתה של עיראק לפעילות זו. במכתב ששלח שר החוץ העיראקי למזכ"ל האו"ם ביוני 2014 הודגשו הסכנה הביטחונית שבה מצויה עיראק בשל פעילותה של 'המדינה האסלאמית', ובקשתה של עיראק לסיוע מצד הקהילה הבינלאומית במתן אימונים צבאיים ואמצעי לחימה מתקדמים לכוחותיה.³ במכתב נוסף ששלח שר החוץ העיראקי למועצת הביטחון בספטמבר 2014, הוא ציין כי 'המדינה האסלאמית' מבססת אזורי מחסה בגבולותיה של עיראק, ומשם היא מאמנת, מתכננת, מממנת ומפעילה פיגועי טרור בשטחה, ומסכנת את אזרחיה.⁴ הודגש כי ממשלת עיראק, בהתאם למשפט הבינלאומי ומתוך כבוד לריבונותה המלאה, ביקשה מארצות הברית להוביל מאמצים בינלאומיים נגד 'המדינה האסלאמית' בהסכמתה המפורשת. מכאן, הסכמתה של ממשלת עיראק מקנה בסיס משפטי מוצק לפעולות הצבאיות של ארצות הברית וקואליציית המדינות בעיראק, ככל שהן מתוחמות בזמן ובהיקף להסכמתה הקונקרטית של עיראק.⁵

המבצע הצבאי בסוריה

לעומת המקרה העיראקי, המצב המשפטי ביחס לסוריה בעייתי יותר. הממשלה הסורית לא הצהירה עד כה על הסכמתה לפעולות צבאיות בשטחה מצד מדינות זרות, למרות שהיא נהנית ממספר יתרונות ברורים הנובעים מתקיפת יעדים של 'המדינה האסלאמית', שכן האחרונה פועלת להפלת המשטר הסורי. ניתן לטעון להסכמה שבשתיקה מצד הממשל הסורי, שאף נזהר מהתערבות או משיבוש התקיפות. אולם, הצדקה מעין זו שנויה במחלוקת, במיוחד כשניגשים לבסס הצדקה חוקית לפעולות צבאיות בשטחה הריבוני של מדינה אחרת.

הצדקה אחרת שניתן להעלות היא הגנה עצמית לפי סעיף 51 למגילת האו"ם. אמנם, קיימת עמדה שלפיה אין כלל זכות להגנה עצמית נגד התקפה שמקורה בארגון

לא־מדינתי – עמדה שמצאה ביטוי בחוות הדעת המייעצת של בית הדין הבינלאומי לצדק (ICJ) משנת 2004 בעניין גדר הביטחון של ישראל. עם זאת, נראה כי מדינות דוחות עמדה זו וספק אם מדובר בעמדה מבוססת, במיוחד בנסיבות שבהן ארגון לא־מדינתי שולט בשטח ומתפקד למעשה כ"מעין מדינה". מדינות רבות נוטות לפרש בהרחבה את זכות ההגנה העצמית ולהתיר שימוש בכוח צבאי גם נגד ארגון לא־מדינתי בשטחה של מדינה אחרת, אם היא "לא רוצה או לא יכולה" למנוע את השימוש בשטחה לפעולות טרור.

תנאי מרכזי להגנה עצמית של מדינה הוא "התקפה חמושה" נגדה שעומדת ברף עצימות מספק. אשר לעיראק שספגה וממשיכה לספוג מתקפות רצחניות על ידי 'המדינה האסלאמית', נראה כי אין ספק שמתקיימת עצימות מספקת לטענת הגנה עצמית אינדיווידואלית, המאפשרת לעיראק לתקוף בסוריה. ביחס למדינות האחרות עולה השאלה – האם האיום הנובע מפעולותיה של 'המדינה האסלאמית' בסוריה עולה כדי "מתקפה חמושה" נגדן ברמת העצימות הנדרשת, או לחלופין, מצדיק טענה לנחיצות לסכל "מתקפה חמושה" הקרובה להתממש (imminent), במסגרת התפיסה של "הגנה עצמית מקדימה". אמנם, יש טענות לקיומו של חריג המאפשר שימוש בכוח לשם חילוץ והגנה על אזרחי מדינה בשטחה של מדינה אחרת, אך זהו חריג מוגבל וקיימים ספקות לגבי עצם קיומו והיקפו. מדינות מסוימות נימקו את פעילותן הצבאית בסוריה נגד 'המדינה האסלאמית', בין היתר, בטענות להגנה עצמית אינדיווידואלית לרבות הגנה עצמית מקדימה מפני מתקפות המכוונות כלפיהן.⁶

הצדקה אחרת שיכולות ארצות הברית והקהילה הבינלאומית להעלות היא "הגנה עצמית קולקטיבית". זאת, בשל בקשתה של עיראק לסיוע מצדן בהתמודדות עם 'המדינה האסלאמית', קרי שימוש בכוח על ידי מדינה אחת או יותר, שנתבקשו לסייע למדינה שהותקפה להגן על עצמה. זוהי, ככל הנראה, ההצדקה המשפטית הדומיננטית שעליה מתבססת ארצות הברית. במכתב ששלחה שגרירת ארצות הברית באו"ם, סמנתה פאוור, למזכ"ל האו"ם בספטמבר 2014, היא ציינה את בקשתה המפורשת של עיראק ממדינתה להוביל מאמצים בינלאומיים נגד 'המדינה האסלאמית', והצדיקה את הפעילות הצבאית בסוריה בטענה כי משטר אסד אינו מסוגל להתמודד באופן אפקטיבי עם 'המדינה האסלאמית' שפועלת משטחה של סוריה.⁷ נראה כי בשל המורכבות המשפטית, מדינות רבות נמנעות בינתיים מהצטרפות לקואליציה התוקפת בסוריה.

בית הדין הפלילי הבינלאומי (ICC)

בשל הפשעים הנרחבים המבוצעים על ידי 'המדינה האסלאמית' בעיראק ובסוריה התרבו הקריאות להתערבותו של בית הדין הפלילי הבינלאומי. באפריל 2015 פרסמה תובעת בית הדין הצהרה מטעמה, ובה ציינה כי הפשעים המבוצעים על ידי 'המדינה

האסלאמית' – הכוללים בין היתר הוצאות להורג המוניות; אונס נשים; עינויים ורצח של קבוצות מיעוט אתניות ודתיות – מהווים פשעים חמורים. אלה מהווים מקור לדאגה מצד הקהילה הבינלאומית ואיום על השלום והביטחון באזור ובעולם.⁸ למרות זאת, מכיוון שעיראק וסוריה אינן חברות בחוקת בית הדין (אמנת רומא), אין לבית הדין 'סמכות שיפוט טריטוריאלית' לגבי פשעים שנעשו בשטחן. בית הדין יכול, לכאורה, להפעיל 'סמכות שיפוט פרסונלית' ביחס לפעילים זרים שהם אזרחים של מדינות החברות בבית הדין, גם ללא סמכות שיפוט טריטוריאלית. ואכן, המידע שאסף משרד התובעת מצביע על אלפי לוחמים זרים שהצטרפו ל'מדינה האסלאמית' ממדינות חברות וביניהן ירדן, צרפת, בריטניה, גרמניה, בלגיה, הולנד ואוסטרליה. עם זאת, התובעת ציינה כי יש להביא בחשבון את מדיניות בית הדין שמתמקדת באנשים "האחראים ביותר" לפשעים החמורים, וכי נכון לאפריל 2015, 'המדינה האסלאמית' מובלת מבחינה צבאית ופוליטית על ידי פעילים שהם אזרחי עיראק וסוריה. לנוכח זאת הגיעה התובעת למסקנה כי "סמכות השיפוט לפתיחת חקירה מקדמית לסיטואציה זו צרה מדי, בשלב זה".

חרף עמדה זו, ישנן דרכים אחרות להקנות סמכות שיפוט לבית הדין בנוגע לפשעי 'המדינה האסלאמית'. מועצת הביטחון יכולה להפנות סיטואציות לבית הדין גם אם אינן עומדות בתנאי הסמכות הרגילים, כפי שעשתה לגבי דארפור⁹ ולוב¹⁰. למרות שהמגבלות הפוליטיות במועצת הביטחון מונעות קבלת החלטה כזו לגבי סוריה – בגלל התנגדות רוסיה וסין – ניתן להגביר מאמצים לקבלת החלטה כזו ביחס לעיראק, לפחות. כמו כן, עיראק עצמה יכולה להצטרף לחוקת בית הדין, וכך להקנות לו סמכות שיפוט לחקור את הפשעים בשטחה. בספטמבר 2015 התפרסמו גם ידיעות על מאמציו של תובע בית הדין לשעבר, לואיס מורנו-אוקמפו, להקנות לבית הדין סמכות שיפוט בנוגע לקהילה היזידית בעיראק¹¹. לטענתו, נגד המיעוט היזידי מתבצע "רצח עם מתמשך", ולכידתם של פעילים זרים ממדינות החברות בבית הדין והמעורבים ברצח העם תספק את הבסיס הדרוש לפתיחת חקירה פלילית. דרך קלה יותר להקנות סמכות שיפוט לבית הדין ביחס למיעוט היזידי היא הפנייה אד הוק של עיראק באופן ספציפי ביחס לפשעים שבוצעו נגד היזידים באזור סינג'אר, החל מאוגוסט 2014 (התקופה שבה החלה המתקפה נגדם). בית הדין אף הביע נכונות לחקור פשעים של ארגונים המשוויכים ל'מדינה האסלאמית' ופועלים בלוב – מדינה שבה יש לבית הדין סמכות שיפוט, בעקבות הפנייה ממועצת הביטחון בשנת 2011¹².

לוחמים זרים

התופעה הגוברת של התגייסות אזרחים ממדינות שונות ללחימה בעיראק וסוריה (להלן: "לוחמים זרים"), הפכה עם השנים לאחת הדאגות המרכזיות של הקהילה

הבינלאומית – במיוחד של מדינות אירופה. הערכות מצביעות על יותר מ-20,000 לוחמים זרים בעיראק ובסוריה, כאשר כחמישית מהם אזרחי מדינות אירופה. לוחמים זרים, במיוחד אלה שצברו ניסיון לחימה, מציבים סכנות רבות למדינות המקור שלהם עם שובם אליהן, לרבות הענקת השראה רעיונית לאזרחים הנמצאים במדינה לבצע פעולות טרור.

ההתמודדות הקונקרטית עם תופעת הלוחמים הזרים היא המשך ישיר להתמודדות המתמשכת עם תופעת הטרור העולמי. האו"ם אימץ במשך השנים מספר אמות נגד טרור והתקבלו כמה החלטות של מועצת הביטחון בנושא. ב־2014 קיבלה מועצת הביטחון שתי החלטות מרכזיות ומחייבות על פי פרק 7 למגילת האו"ם, המתמקדות בלוחמים זרים. החלטה 132170¹³ שהתקבלה באוגוסט 2014 ממשיכה את מערכת החובות מהחלטות קודמות ומחייבת את המדינות לפעול למניעת מימון הטרור, בדגש על מאגרי הנפט המהווים הכנסה כלכלית שמתפעלת את ארגוני הטרור. כן הובעה נכונות לכלול ברשימת הסנקציות של האו"ם את מי שמגייס לוחמים או משתתף בפעולות של 'המדינה האסלאמית' ואת מי שמממן או מארגן את תנועתם של לוחמים זרים. בנוסף, על המדינות לנקוט צעדים למניעת הצטרפותם של לוחמים זרים לארגוני הטרור, ולהעמידם לדין.

החלטה 132178¹⁴ מספטמבר 2014 מגדירה לראשונה "לוחמי טרור זרים":

...foreign terrorist fighters, namely individuals who travel to a State other than their States of residence or nationality for the purpose of the perpetration, planning, or preparation of, or participation in, terrorist acts or the providing or receiving of terrorist training, including in connection with armed conflict...

ההחלטה מחייבת להגדיר כעברה פלילית את תנועתם של לוחמי טרור זרים; איסוף ומימון כספים לפעולותיהם וארגונם או גיוסם. כמו כן, ההחלטה מחייבת מדינות למנוע את כניסתם של לוחמי טרור זרים או את מעברם בשטחיהן, מבקשת מהמדינות לדרוש מחברות התעופה להעביר מידע על נוסעים לרשויות המדיניות וקוראת לשיתוף פעולה בינלאומי בנושא.

ברמה המדינית ננקטו צעדים שונים ליישום המחויבויות הבינלאומיות. בישראל, למשל, הוגדרה 'המדינה האסלאמית' כהתאחדות בלתי־מותרת¹⁵ והועמדו לדין כמה אזרחים בגין נסיעתם והצטרפותם לשורותיה. מדינות אחרות אימצו צעדים כמו החרמת דרכונים ושליטת אזרחות, בעוד אחרות התמקדו בתכניות של שילוב מחדש בקהילה¹⁶. בסיכומי של דבר, למרות ההיבטים החיוביים בהחלטות מועצת הביטחון

ובחקיקה המדינתית הן זכו גם לביקורת לא מעטה, בעיקר בשל החשש מניצול לרעה של ההוראות להפרות זכויות אדם נרחבות.

סיכום

המאבק ב'מדינה האסלאמית' מציב אתגרים משפטיים לא פשוטים. הקושי הקיים בעשור האחרון להצדיק שימוש בכוח בזירה הבינלאומית על מנת להתמודד עם האיומים החדשים ממחיש את הצורך להתאים בדרך פרשנית את המשפט למציאות המשתנה. המסגרת של שימוש בכוח וזכות ההגנה העצמית שנוסחה בעידן של מלחמות בין מדינות ריבוניות אינה מתאימה, כפי שהיא כיום, באופן מלא למציאות הקיימת ולזו שתלוט, ככל הנראה, בעתיד הנראה לעין של לחימה ממושכת ולרוב לא מוכרעת נגד ארגוני טרור המתבססים ופועלים ממדינות כושלות, מחישים בעיות הומניטריות ומהווים איום מתמשך על ביטחוןן של מדינות רבות. ככל שהלחימה בסוריה תימשך, ובמידה שמדינות נוספות יבצעו פעולות צבאיות בסוריה נגד 'המדינה האסלאמית' בטענה להגנה עצמית, הדבר עשוי להשפיע על עיצוב הפרשנות העתידית של זכות ההגנה העצמית במשפט הבינלאומי, לרבות המונח המרכזי בו – 'התקפה חמושה', ולסייע באופן מעשי בהבסת 'המדינה האסלאמית'.

מישור נוסף נוגע לבית הדין הפלילי הבינלאומי. על מנת להתגבר על היעדר סמכות שיפוט טריטוריאלית, על המדינות להגביר את מאמצי המודיעין ולסייע לבית הדין להפעיל סמכות שיפוט פרסונלית ביחס לפעילים בכירים ב'מדינה האסלאמית', שהם אזרחים ממדינות חברות. העמדה לדין של בכירה יכולה לסייע בהצגת חזית אחידה של הקהילה הבינלאומית נגדו, ובמתן תפקיד למשפט הפלילי הבינלאומי ככלי למאבק בפשעים שמבצעים ארגוני האסלאם הסלפי-ג'האדי.

עם זאת, נדמה שהפתרון היעיל ביותר מצוי באפיק הפוליטי-הבינלאומי, ובמיוחד במועצת הביטחון ובנכונותה לפעול על מנת להתיר את הסבכים המשפטיים. המאמץ הבינלאומי להבסת 'המדינה האסלאמית', תוך ציות למשפט הבינלאומי ולדיני זכויות האדם, מחייב לנווט את הפוליטיקה הבינלאומית במטרה למקסם את פעולותיה למשימה זו. כך לעניין הרשאתה של מועצת הביטחון לפעולה צבאית; הטלת סנקציות כלכליות על פעילי 'המדינה האסלאמית' ואף על מדינות שמסייעות לה; הפניה לבית הדין הפלילי הבינלאומי; הגברת שיתוף הפעולה הבינלאומי בהעברת נתונים ואימוץ פרקטיקות נגד טרור.

הערות

1 Iraq and Syria Operations Against ISIL Designated as Operation Inherent Resolve, October 15, 2014, <http://www.centcom.mil/en/news/articles/iraq-and-syria-ops-against-isil-designated-as-operation-inherent-resolve>

- 2 Louise Arimatsu and Michael N. Schmitt, "Attacking "Islamic State" and the Khorasan Group: Surveying the International Law Landscape," *Columbia Journal of Transnational Law Bulletin*, 53 (2014), pp. 1-29.
- 3 Letter dated 25 June 2014 from the Permanent Representative of Iraq to the United Nations addressed to the Secretary-General, U.N. Doc. S/2014/440, June 25, 2014, http://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/s_2014_440.pdf
- 4 Letter dated 20 September 2014 from the Permanent Representative of Iraq to the United Nations addressed to the President of the Security Council, U.N. Doc. S/2014/691, September 20, 2014, http://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/s_2014_691.pdf
- 5 ראו למשל את עמדתה של בריטניה בנוגע לפעולות הצבאיות נגד 'המדינה האסלאמית' בעיראק (25 בספטמבר, 2014), <https://www.gov.uk/government/publications/military-action-in-iraq-against-isil-government-legal-position/summary-of-the-government-legal-position-on-military-action-in-iraq-against-isil>
- 6 ראו למשל את נאומו של נשיא ארצות הברית, ברק אובמה, ב־10 בספטמבר 2014. הנאום כולל מגוון אמירות בנוגע להתערבות הצבאית בעיראק נגד 'המדינה האסלאמית' והיתכנות לפעילות דומה בסוריה. בין היתר, בשל הגנה עצמית קולקטיבית (סיוע לעיראק), הגנה עצמית אינדיבידואלית (הגנה על אזרחים אמריקאים) והגנה עצמית מקדימה (איום גובר מעבר למדינות האזור, כולל ארצות הברית),
<https://www.whitehouse.gov/the-press-office/2014/09/10/statement-president-isil-1>
ראו גם את טענתה המשפטית של בריטניה להגנה עצמית בתקיפת פעילי 'המדינה האסלאמית' בסוריה:
- Michael Wilkinson, "David Cameron: Britain mounted fatal air strikes in Syria," *The Telegraph*, September 8, 2015, <http://www.telegraph.co.uk/news/uknews/terrorism-in-the-uk/11848600/David-Cameron-Britain-mounted-fatal-air-strike-in-Syria-live.html>
- בעקבות מתקפת הטרור בפריז ב־13 בנובמבר 2015 הצהיר שר החוץ הצרפתי כי החלטת צרפת על תקיפות אוויריות במחוז א־רקה שבסוריה נגד 'המדינה האסלאמית' מהווה מעשה של "הגנה עצמית", שכן צרפת ממשיכה להיות מאוימת מצדה, ראו: Ben Doherty, "France launches 'massive' airstrike on Isis stronghold of Raqqa," *The Guardian*, November 6, 2015, <http://www.theguardian.com/world/2015/nov/16/france-launches-massive-airstrike-on-isis-stronghold-in-syria-after-paris-attack>
- 7 Letter dated 23 September 2014 from the Permanent Representative of the United States of America to the United Nations addressed to Secretary-General, U.N. Doc. S/2014/695, September 23, 2014, http://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/s_2014_695.pdf
- 8 Statement of the Prosecutor of the International Criminal Court, Fatou Bensouda, on the alleged crimes committed by ISIS, April 8, 2015, http://www.icc-cpi.int/en_menus/icc/press%20and%20media/press%20releases/Pages/otp-stat-08-04-2015-1.aspx
- 9 Security Council Resolution 1593, U.N. Doc. S/RES/1593, March 31, 2005, <http://www.icc-cpi.int/NR/rdonlyres/85FEBD1A-29F8-4EC4-9566-48EDF55CC587/283244/N0529273.pdf>

- Security Council Resolution 1970, U.N. Doc. S/RES/1970, February 26, 2011, 10
<http://www.icc-cpi.int/NR/rdonlyres/081A9013-B03D-4859-9D61-5D0B0F2F5EFA/0/1970Eng.pdf>
- Former ICC prosecutor recognizes Yezidi genocide, *RUDAW*, September 2, 2015, 11
<http://rudaw.net/english/kurdistan/020920151>
- Statement to the United Nations Security Council on the Situation in Libya, pursuant to 12
UNSCR 1970 (2011), *International Criminal Court Website*, May 12, 2015,
http://www.icc-cpi.int/en_menus/icc/press%20and%20media/press%20releases/Pages/otp-stat-12-05-2015.aspx
- Security Council Resolution 2170, U.N. Doc. S/RES/2170, August 15, 2014, 13
[http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/2170\(2014\)](http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/2170(2014))
- Security Council Resolution 2178, U.N. Doc. S/RES/2178, September 24, 2014, 14
http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/2178; Policy Brief, Responding to Foreign Terrorist Fighters: A Risk-Based Playbook for states and the International Community, Global Center on Cooperative Security, November 2014,
<http://www.globalcenter.org/publications/responding-to-foreign-terrorist-fighters-a-risk-based-playbook-for-states-and-the-international-community/>
- ב־3 בספטמבר 2014 הכריז שר הביטחון של ישראל, משה (בוגי) יעלון, על 'המדינה האסלאמית' 15
כעל התאחדות בלתי־מותרת. ראה ילקוט הפרסומים 6872, י"ב באלול התשע"ד, 7 בספטמבר 2014, עמ' 7922
<http://index.justice.gov.il/Units/Reshomot/publications/Pages/OfficialGazette.aspx>
- Treatment of Foreign Fighters in Selected Jurisdictions: Country Surveys, ראו 16
Library of Congress (Law Library), <http://www.loc.gov/law/help/foreign-fighters/country-surveys.php>

השימוש של 'המדינה האסלאמית' במדיה חברתית: "שירת הסירנה" של הטרור במאה העשרים ואחת

אדם הופמן

אחד ההיבטים הבולטים ביותר בהווייתה של 'המדינה האסלאמית' הוא הפעילות הנרחבת שלה במדיה החברתית. פריצתה המטאורית אל דעת הקהל העולמית בקיץ 2014 לוותה לא רק בכיבוש שטחים נרחבים בעיראק ובסוריה, אלא גם בקמפיין מרשים ומתוכנן היטב במדיה החברתית במספר שפות. הקמפיין כלל סרטונים, תמונות, מגזינים מעוצבים, מזמורים אסלאמיים (נאשידים) ופעילות תקשורתית ענפה ברשת טוויטר. הוא גרם לכך שדאע"ש ו'המדינה האסלאמית' הפכו משמות של ארגון סלפי-ג'האדי קטן וברוטלי, שהחל את פעילותו בעיראק לאחר הפלישה האמריקאית למדינה ב-2003, למותג המזוהה עם טרור עולמי ואסלאם סלפי, ואשר מוכר בכל בית במערב ובעולם הערבי. באופן זה, באמצעות פעילות ענפה ומתוככמת במדיה החברתית והפקת סרטוני זוועה באיכות צילום "הוליוודית", הפכו 'המדינה האסלאמית' ומנהיגה, אבו בכר אל-בגדאדי, לפני החדשות של איום הטרור האסלאמי במאה העשרים ואחת. 'המדינה האסלאמית' אינה ישות הטרור הראשונה העושה שימוש באינטרנט ובכלים הטכנולוגיים הנוספים הזמינים בעידן המידע. ארגון אל-קאעדה, שהקים אוסאמה בן-לאדן בסוף שנות השמונים של המאה העשרים, עשה שימוש נרחב באינטרנט,¹ וא-שבאב הסומלי החל להשתמש בטוויטר באנגלית כבר ב-2011.² עם זאת, השימוש בערוצים אלה לא היווה חלק מרכזי מאסטרטגיית התקשורת של שני הארגונים. לפי מחקר מקיף של מכון המחקר הבריטי קוויליאם (Quilliam) על התעמולה של 'המדינה האסלאמית', זו שינתה באופן מהפכני את פני הפעילות התקשורתית הסלפי-ג'האדית, על ידי כך שזנחה את עקרון ביטחון השדה שאפיין ארגוני טרור קודמים לטובת דינמיות. מהות השינוי היא ש'המדינה האסלאמית' יכולה להפיק תעמולה המספרת סיפור, ומרגשת או מזעזעת את קהלה בהתאם לזהותו.³

שימוש זה במדיה החברתית אפשר ל'מדינה האסלאמית' לספר את הנרטיב שלה באופן בלתי־לוי בתקשורת המסורתית (עיתונות מודפסת, טלוויזיה ורדיו) ולעצב במידה רבה את תדמיתה הרצויה, כפי שהיא משתקפת בדעת הקהל העולמית. בעוד שאוסאמה בן־לאדן היה זקוק לפרסום בעיתון אל־קודס אל־ערבי כדי להפיץ את ההכרזה על הקמת "החזית האסלאמית העולמית נגד הצלבנים והיהודים" ב־1998, ולערוץ אל־ג'זירה כדי לשדר את נאומו בשנות האלפיים, השימוש במדיה החברתית – ערוץ תקשורת פתוח ונגיש לכל – מאפשר ל'מדינה האסלאמית' להפיק ולהפיץ לקהל רחב מאות סרטי תעמולה ותוצרי מדיה אחרים, באופן עצמאי מהמגבלות והצנזורה של כלי תקשורת מסורתיים. ואכן, נוכחותה המסיבית של 'המדינה האסלאמית' ברשתות החברתיות והשימוש שהיא עושה במוסדות הפקה רשמיים מראים שהיא מאמצת אפשרויות טכנולוגיות אלו יותר מכל שחקן לא־מדינתי אחר הפועל במרחב.

אופן הפעולה של 'המדינה האסלאמית' במדיה החברתית: ניצול המבנה המבוזר

ל'מדינה האסלאמית' ישנם כמה גופי תקשורת מרכזיים האחראים על הפקת תכני התעמולה השונים שלה: מוסדות 'אל־פורקאן' ו'אל־אעתצאם', האחראים על הפקת סרטים בערבית; 'מרכז התקשורת אל־ח'אית', האחראי להפקת סרטים ופרסומים לקהל מערבי; ומוסד 'אל־אג'נאד', האחראי להפקת נאשידים. מעבר למוסדות אלה, 'המדינה האסלאמית' מפעילה גם תחנת רדיו בשם 'אל־ביאן', האחראית על שידורי תעמולה בתוך שטחי הח'ליפות שהקימה, וסוכנות ידיעות המפרסמת בטוויטר חדשות הקשורות אליה. בנוסף לגופים מרכזיים אלה, לכל פרובינציה ('וילאיה') של 'המדינה האסלאמית' יש משרד תקשורת מקומי משלו, האחראי לצילום והפצת סרטים ו"דוחות מצולמים" מההתרחשויות השוטפות באזורו.

לפי מחקר מאוגוסט 2015, גופי התקשורת המקומיים של המחוזות השונים אחראים על רוב (78 אחוזים) תוצרי התקשורת של 'המדינה האסלאמית'.⁴ מבנה מבוזר זה של גופי תקשורת מרכזיים, לצד משרדי תקשורת מקומיים, מסביר את היקף הפרסומים הנרחב של 'המדינה האסלאמית' ותדירותם הגבוהה: המחקר מצא שגופי התקשורת השונים פרסמו בממוצע 18 תוצרי מדיה בכל יום.⁵ מבנה זה מאפשר ל'מדינה האסלאמית' להקרין תדמית של פעילות תמידיה בהיקף גלובלי (ולא רק בשטחי הליבה שלה, קרי עיראק וסוריה), ולהראות לתומכיה שכוחותיה מצויים בהתקדמות מתמדת בבניית הח'ליפות ובלחימה באויביה.

החידוש העיקרי של אסטרטגיית התקשורת של 'המדינה האסלאמית' ביחס למקרי עבר הינו ניצול הרשתות החברתיות לצורכי הפצת תעמולה. רשתות אלו, ובראשן טוויטר, הן ערוץ התקשורת העיקרי של 'המדינה האסלאמית'. לפי מחקר מקיף של

מכון ברוקינגס ממרס 2015, בכל רגע נתון ישנם לפחות 46,000 חשבונות פעילים של תומכי 'המדינה האסלאמית' בטוויטר.⁶ בכירים אמריקאים העריכו ש'המדינה האסלאמית' מייצרת כ-90,000 ציוצים מדי יום.⁷

מעבר לנוכחות המסיבית הגלויה של תומכי 'המדינה האסלאמית' בטוויטר, הם משתמשים ברשת זו בתגיות (קטגוריות תוכן הקשורות לנושא מסוים) "תמימות", שאינן קשורות אליה או לפעילות טרור כלשהי, וזאת כדי למקסם את החשיפה למסר של 'המדינה האסלאמית' בשיח הכללי המתקיים במדיה החברתית. באופן זה השתמשו תומכי 'המדינה האסלאמית' בתגיות הפופולריות של משחקי הגביע העולמי בכדורגל ב-2014, ושל משאל העם שנערך בסקוטלנד, כדי להפיץ את הסרטים ו"הציוצים" שלה בקרב הקהל הרחב.⁸ "חטיפת תגיות" זו גורמת לכך שמשתמשים שאינם תומכים בהכרח ב'מדינה האסלאמית' יפוצו מחדש את תעמולתה, וכך ימקסמו את החשיפה שלה בקרב קהל רחב של מיליוני משתמשים בטוויטר. שימוש זה בטוויטר, המנצל באופן מרבי את המבנה המבוזר של המדיה החברתית ומסתמך על התומכים המקוונים של 'המדינה האסלאמית' כדי להפיץ ולקדם את תוצרי התעמולה הרשמיים שלה, הינו חסר תקדים לעומת הפעילות התקשורתית של ארגוני טרור אחרים בעבר.⁹

ביזוריות זו אינה מקרית, אלא מהווה חלק מאסטרטגיה מודעת של 'המדינה האסלאמית' להפיץ את מסריה ולשמור על נוכחות ברשת לאורך זמן. ספר אלקטרוני רשמי שלה הקביל את השימוש המבוזר שלה במדיה החברתית לפעילותה הפיזית:

"העולם המקוון של 'המדינה האסלאמית' דומה לעולם האמיתי (הלא מקוון) שלה, מהבחינה שהכול מבוזר (...) התוכן של 'המדינה האסלאמית' (סרטונים, ספרים אלקטרוניים, חשבונות מדיה חברתית) מפוזר בכל רחבי האינטרנט, בדיוק כפי שהמחוזות של 'המדינה האסלאמית' מפוזרים במקומות שונים. על ידי ביזור של כל (הפעילויות) מליבת המנהיגות (של 'המדינה האסלאמית'), גם אם מחוז נתפס במרחב המקוון או בעולם האמיתי, המנהיגות והפרויקט הכללי של הח'ליפות עדיין בטוחים ויכולים להמשיך ולהתרחב במקום אחר".¹⁰ באופן זה, הפעילות של 'המדינה האסלאמית' במדיה החברתית מאפשרת לה להמשיך ולהפיץ את מסריה ומקשה על המאבק בתעמולה שלה.

השפעות הפעילות של 'המדינה האסלאמית' במדיה החברתית

התוצאה העיקרית של הפעילות הנרחבת של 'המדינה האסלאמית' במדיה החברתית היא העצמת ההשפעה שלה ברחבי העולם ושיווקה כמותג גלובלי. מותג זה מציג את האידאולוגיה של הח'ליפות כאוטופיה אסלאמית "טהורה", אשר נלחמת באויביה באכזריות, אך מבטיחה צדק חברתי, מנהל תקין וסדר חיים מוסרי-דתי נכון ואותנטי לתומכיה. בעוד שהקהל במערב מכיר בעיקר את הברוטליות המשתקפת מסרטי הזוועה של 'המדינה האסלאמית', האוטופיה שהיא מוכרת במדיה החברתית הינה כוח המשיכה

המשמעותי ביותר מבחינת מצטרפים חדשים. כוח משיכה זה ניכר במספר הגבוה של לוחמים זרים שהצטרפו ל'מדינה האסלאמית', המוערך לפי דוח רשמי של האו"ם ביותר מ-25,000 איש – המספר המתועד הגבוה ביותר של לוחמים זרים שהצטרפו לעימות כלשהו אי-פעם.¹¹

האפשרויות הגלומות במדיה החברתית להפצת תעמולה ולגיוס פעילים גרמו לכך שהיא מוגדרת על ידי מומחים אחדים בתור "המסגד הרדיקלי" של העשור הנוכחי – אתר הגיוס והפצת האידאולוגיה המועדף על פעילי ארגוני הג'האד השונים.¹² בעוד שמספר הלוחמים הזרים הוא הנתון המדאיג ביותר מבחינת שירותי הביטחון במערב ובישראל, יש להדגיש כי כוח המשיכה של 'המדינה האסלאמית' אינו מוגבל רק לגברים צעירים המבקשים להצטרף אליה כלוחמים. בניגוד לאל-קאעדה ולארגוני ג'האד אחרים, אשר הציגו דגם של מאבק אליטיסטי ופנו בשל כך לחלק מסוים מאוד של האוכלוסייה, 'המדינה האסלאמית' מציגה את עצמה כפרויקט תרבותי כולל וכבית למוסלמים בכל העולם. כפי שמתואר באחד מסרטי התעמולה שלה בערבית, מטרתה היא "לעורר את האומה (קהילת המאמינים הגלובלית) האסלאמית".¹³ בעקבות תפיסה זאת, 'המדינה האסלאמית' קוראת למוסלמים מכל העולם לעשות 'הג'רה' (הגירה, על שם המעבר המכונה של הנביא מוחמד וחבריו ממכה לאל-מדינה ב-622 לספירה) לשטחיה.¹⁴ המדיה החברתית משמשת ערוץ הפצה עיקרי למסרים אלה, ובעקבות זאת מצליחה 'המדינה האסלאמית' למשוך אליה מצטרפים מרקעים מגוונים. כאלה הן למשל שלוש נשים מבריטניה שעזבו את בעליהן ונסעו לסוריה עם ילדיהן במטרה להצטרף לח'ליפות, וכן זוג צעירים מעיירה קטנה במיסיסיפי שבארצות הברית, תלמידת תיכון מצטיינת וסטודנט לפסיכולוגיה, שניסו לנסוע לסוריה במטרה דומה.¹⁵ במקרים אלה ורבים נוספים, "שירת הסירנה" של 'המדינה האסלאמית' הצליחה להרחיב את השפעת האידאולוגיה שלה הרבה מעבר לשטחי הלחימה שלה בעיראק ובסוריה, ולמשוך אל שטחי הח'ליפות גם אנשים שאינם בעלי רקע סלפי-ג'האדי.

ההתמודדות עם אתגר המדיה החברתית של 'המדינה האסלאמית': הצורך בנרטיב מתחרה

הבנת אופן הפעילות המבוזר של 'המדינה האסלאמית' במדיה החברתית יכולה לסייע בגיבוש פתרונות אפקטיביים להתמודדות עם תופעה זו. באופן טבעי, מדינות רבות מוטרדות מהשימוש הנרחב של 'המדינה האסלאמית' במדיה החברתית. רוברט הניגאן, ראש ארגון המודיעין הבריטי העוסק במודיעין אלקטרוני, GCHQ, תיאר את רשת האינטרנט והרשתות החברתיות כ"רשת הבקרה והפיקוד המועדפת על טרוריסטים",¹⁶ ופוליטיקאים רבים קראו לסלק את כל חשבונותיהם של תומכי 'המדינה האסלאמית' מטוויטר ומשאר הרשתות החברתיות.

פתרונות טכנולוגיים מסוג זה קשים מאוד, עד בלתי־אפשריים ליישום, בשל האופי המבוזר של זרימת המידע במדיה החברתית והשליטה המוגבלת על התכנים המופצים בה: גם כאשר חברות טכנולוגיה סוגרות חשבונות של תומכי 'המדינה האסלאמית', חשבון חדש צץ כעבור דקות תחת שם שונה. בנוסף לכך, מאז חברות המדיה החברתית החלו לסגור אלפי חשבונות הקשורים ל'מדינה האסלאמית', תומכיה בטוויטר עברו במקום זאת להשתמש בתגיות כדי להפיץ את הפרסומים החדשים שלהם לקהל הרחב. בהקשר זה יצוין, כי בניגוד לחשבונות של משתמשים ספציפיים, הניתנים לחסימה והשעיה, קשה הרבה יותר לסלק תגיות תוכן שלמות. כך, האפקט של סגירת חשבונות של תומכי 'המדינה האסלאמית' הינו מוגבל, ולכן מהווה פתרון חלקי מאוד לשימוש שלה במדיה החברתית.

לצד המאבק הטכנולוגי בשימוש של 'המדינה האסלאמית' במדיה החברתית, יש להציג נרטיב מתחרה לזה של תומכיה, המתבסס על קולות מוסלמים ומזרח תיכוניים – קהל היעד העיקרי של 'המדינה האסלאמית'. נראה שמתגבשות יוזמות הצועדות בכיוון זה: ביולי 2015 הוכרז על הקמת "מרכז צואב" (דרך הישר בערבית) – מרכז חדש לתקשורת דיגיטלית נגד 'המדינה האסלאמית' – שהוקם במשותף על ידי ממשלות ארצות הברית ואיחוד האמירויות הערביות.¹⁷ בנוסף לכך הושק קמפיין מדיה חברתית, שהופק על ידי מכון קוויליאם, בשם #NotAnotherBrother. קמפיין זה מדגיש את המחיר האנושי הנגרם לקהילות מוסלמיות בבריטניה בעקבות הצטרפות מוסלמים צעירים ל'מדינה האסלאמית'.¹⁸ גולת הכותרת של הקמפיין הינה סרטון המציג מתגייס בריטי ל'מדינה האסלאמית', הכלוא בסוריה ומכה על חטא הצטרפותו לשורותיה ומפציר באחרים להימנע מאותה טעות.¹⁹

בנוסף ליוזמות חשובות אלו, המציגות קולות מוסלמים אחרים במאבק נגד 'המדינה האסלאמית' וחושפות את מעשי הזוועה שלה, יש להמשיך ולהילחם בהתפשטותה ובנוכחותה בשטח. התעמולה של 'המדינה האסלאמית' מוכרת לתומכיה ולקהל הרחב ניצחון תמידי ולחימה בלתי־פוסקת של לוחמיה נגד טווח רחב של אויבים, אולם תבוסה מתמשכת בשדה הקרב תקהה את כוח המשיכה של תעמולה זו ותקשה על 'המדינה האסלאמית' לגייס לשורותיה פעילים נוספים. מאמץ משולב במדיה החברתית ובעולם "האמיתי" הינו הדרך הטובה ביותר להשפיע על קהל המתגייסים הפוטנציאלי ולהיאבק ב"שירת הסירנה" של 'המדינה האסלאמית'.

הערות

1 Jarret M. Brachman, "High-Tech Terror: Al-Qaeda's Use of New Technology," Fletcher Forum for World Affairs, 30 (2006), p. 149.

2 Alex Altman, "Why Terrorists Love Twitter," *Time*, September 11, 2014, <http://time.com/3319278/isis-isil-twitter/>; Will Oremus, "Twitter of Terror," *Slate*, December

- 21, 2011, http://www.slate.com/articles/technology/technocracy/2011/12/al_shabaab_twitter_a_somali_militant_group_unveils_a_new_social_media_strategy_for_terrorists.html
- Charlie Winter, "The Virtual 'Caliphate': Understanding Islamic State's Propaganda Strategy," 3
Quilliam, 2015, p. 4.
- Aaron Y. Zelin, "Picture Or It Didn't Happen: A Snapshot of the Islamic State's Official 4
Media Output," *Perspectives on Terrorism*, Vol. 9, No. 4, August 2015, p. 88,
<http://www.terrorismanalysts.com/pt/index.php/pot/article/view/445/html>
- שם, ע' 86. 5
- ISIS Twitter Census, p. 7. 6
- Eric Schmitt, "U.S. Intensifies Effort to Blunt ISIS' Message," *The New York Times*, February 7
16, 2015,
[http://www.nytimes.com/2015/02/17/world/middleeast/us-intensifies-effort-to-blunt-isis-](http://www.nytimes.com/2015/02/17/world/middleeast/us-intensifies-effort-to-blunt-isis-message.html?_r=0)
[message.html?_r=0](http://www.nytimes.com/2015/02/17/world/middleeast/us-intensifies-effort-to-blunt-isis-message.html?_r=0)
- Heather Marie Vitale and James M. Keagle, "A Time to Tweet, as Well as a Time to Kill: 8
ISIS's Projection of Power in Iraq and Syria," *Defense Horizons* Vol. 77, No. 1, Institute for
National Strategic Studies (INSS), National Defense University, October 2014,
<http://ndupress.ndu.edu/Portals/68/Documents/defensehorizon/DH-77.pdf>
- Yannick Veilleux-Lepage, "Retweeting the Caliphate: The Role of Soft-Sympathizers in the 9
Islamic State's Social Media Strategy," Conference paper, presented at the 6th International
Symposium on Terrorism and Transnational Crime, Antalya, Turkey, December 4-7, 2014,
[http://www.researchgate.net/profile/Yannick_Veilleux-Lepage/publication/273896091_](http://www.researchgate.net/profile/Yannick_Veilleux-Lepage/publication/273896091_Retweeting_the_Caliphate_The_Role_of_Soft-Sympathizers_in_the_Islamic_States_Social_Media_Strategy/links/550ffcf60cf2752610a19f1c.pdf)
[Retweeting_the_Caliphate_The_Role_of_Soft-Sympathizers_in_the_Islamic_States_Social_](http://www.researchgate.net/profile/Yannick_Veilleux-Lepage/publication/273896091_Retweeting_the_Caliphate_The_Role_of_Soft-Sympathizers_in_the_Islamic_States_Social_Media_Strategy/links/550ffcf60cf2752610a19f1c.pdf)
[Media_Strategy/links/550ffcf60cf2752610a19f1c.pdf](http://www.researchgate.net/profile/Yannick_Veilleux-Lepage/publication/273896091_Retweeting_the_Caliphate_The_Role_of_Soft-Sympathizers_in_the_Islamic_States_Social_Media_Strategy/links/550ffcf60cf2752610a19f1c.pdf)
- The Islamic State*, E-book (2015), p. 80. 10
- Edith M. Lederer, "UN report: More than 25,000 Foreigners Fight with Terrorists," AP, April 11
2, 2015, [http://bigstory.ap.org/article/cec52a0dbfab4c00b89bc543badf6c20/un-report-more-](http://bigstory.ap.org/article/cec52a0dbfab4c00b89bc543badf6c20/un-report-more-25000-foreigners-fight-terrorists)
[25000-foreigners-fight-terrorists](http://bigstory.ap.org/article/cec52a0dbfab4c00b89bc543badf6c20/un-report-more-25000-foreigners-fight-terrorists)
- Winter, "The Virtual Caliphate," p. 7. 12
- Al-Furqan Media, "Ala Minhaj al-Nubuwa (Upon the Prophetic Methodology)," July 2014. 13
Dabiq, Al-Hayat Media Center, issue 3, September 2014. 14
- Hassan Hassan, "Three Sisters, Nine Children, One Dangerous Journey to the Heart of ISIS. 15
What is the Lure of the Caliphate?" *The Guardian*, June 21, 2015,
[http://www.theguardian.com/world/2015/jun/21/three-sisters-nine-children-what-is-the-](http://www.theguardian.com/world/2015/jun/21/three-sisters-nine-children-what-is-the-lure-of-the-isis-caliphate)
[lure-of-the-isis-caliphate](http://www.theguardian.com/world/2015/jun/21/three-sisters-nine-children-what-is-the-lure-of-the-isis-caliphate); Richard Fausset, "Young Mississippi Couple Linked to ISIS,
Perplexing All," *The New York Times*, August 14, 2015, [http://www.nytimes.com/2015/08/15/](http://www.nytimes.com/2015/08/15/us/disbelief-in-mississippi-at-how-far-isis-message-can-travel.html?hp&action=click&pgty)
[us/disbelief-in-mississippi-at-how-far-isis-message-can-travel.html?hp&action=click&pgty](http://www.nytimes.com/2015/08/15/us/disbelief-in-mississippi-at-how-far-isis-message-can-travel.html?hp&action=click&pgty)
[pe=Homepage&module=first-column-region®ion=top-news&WT.nav=top-news](http://www.nytimes.com/2015/08/15/us/disbelief-in-mississippi-at-how-far-isis-message-can-travel.html?hp&action=click&pgty)
- Robert Hannigan, "The Web is a Terrorist's Command-and-Control Network of Choice," 16
The Financial Times, November 3, 2014,
<http://www.ft.com/intl/cms/s/2/c89b6c58-6342-11e4-8a63-00144feabdc0.html#axzz3QhKjyb33>
- Asma Ajroudi, "U.S., UAE take on ISIS in 'information war'," *Al-Arabiya*, July 8, 2015, 17
[http://english.alarabiya.net/en/media/digital/2015/07/08/-Sawab-UAE-U-S-launch-anti-ISIS-](http://english.alarabiya.net/en/media/digital/2015/07/08/-Sawab-UAE-U-S-launch-anti-ISIS-digital-communication-center-.html)
[digital-communication-center-.html](http://english.alarabiya.net/en/media/digital/2015/07/08/-Sawab-UAE-U-S-launch-anti-ISIS-digital-communication-center-.html); "US, UAE Launch Anti-IS Online Messaging Center
in Abu Dhabi," *The Daily Star*, July 8, 2015, [http://www.dailystar.com.lb/News/Middle-](http://www.dailystar.com.lb/News/Middle-East/2015/Jul-08/305796-us-uae-launch-anti-is-online-messaging-center-in-abu-dhabi.ashx)
[East/2015/Jul-08/305796-us-uae-launch-anti-is-online-messaging-center-in-abu-dhabi.ashx](http://www.dailystar.com.lb/News/Middle-East/2015/Jul-08/305796-us-uae-launch-anti-is-online-messaging-center-in-abu-dhabi.ashx)

Mark Sweney, "Anti-Isis YouTube Video Aims to Counter Terror Group's Social Media 18
Campaigns," *The Guardian*, August 4, 2015, [http://www.theguardian.com/media/2015/
aug/04/anti-isis-youtube-video-notanotherbrother](http://www.theguardian.com/media/2015/aug/04/anti-isis-youtube-video-notanotherbrother)
#NotAnotherBrother, *YouTube*, August 3, 2015, [https://www.youtube.com/watch?v=IjIQ0c 19
tzyZE&list=PLyCnHE3hqntzaUH-S_36IfNZowpzUF8e&index=1](https://www.youtube.com/watch?v=IjIQ0c19tzyZE&list=PLyCnHE3hqntzaUH-S_36IfNZowpzUF8e&index=1)

מדריך הטרמפיסט לגלקסיית 'המדינה האסלאמית'

אורית פרלוב

אחת מנקודות המבט החשובות להבנתה ולבחינתה של תופעת 'המדינה האסלאמית', אם לא החשובה שבהן, היא של האזרחים המצויים במגע ישיר או כמעט ישיר עמה. מרחב הפעולה האינטנסיבי של 'המדינה האסלאמית' כיום הוא בעולם הערבי, ובמיוחד בסהר הפורה, בו היא שולטת על שטחים נרחבים בעיראק ובסוריה.

מאמר זה מנסה להתחקות אחר הקולות הבוקעים ממדינות ערב ביחס לסוגיות שונות הקשורות ב'מדינה האסלאמית': מהי האידאולוגיה שלה?; כיצד ניתן להצטרף לשורותיה?; מהן דרכי גיוס הכספים וכוח האדם, ומהו קהל היעד שלה?; ובעיקר, כיצד היא משתמשת ברשתות החברתיות ולאילו מטרות?

הניתוח והמסקנות המוצגים במאמר זה הינם תוצאה של שיחות עם מעצבי דעת קהל ברשתות החברתיות בשנים 2014-2015 – בעיראק, סוריה, לבנון, ירדן, מצרים ולוב. הכוונה אינה לנתח כיצד 'המדינה האסלאמית' רואה את עצמה, אלא את התדמית הציבורית שלה ואת השיח הציבורי המתקיים בחברה הערבית לגביה. משום כך, ולצורך כתיבת המאמר, לא נעשה שימוש בחשבונות הזרוע הצבאית והזרוע התקשורתית של 'המדינה האסלאמית', וגם לא בפורומים (סגורים ופתוחים) של פעיליה או מפיצי בשורתה.

רעיון, מטרה, שיטה ואמצעים

בראשית הדיון ב'מדינה האסלאמית' יש להבין את מהות התופעה. המטרה המרכזית אליה מכוונת 'המדינה האסלאמית' היא הקמת ח'ליפות לכלל המוסלמים. מה שהחל בארגון שהתפצל מאל-קאעדה בעיראק, הפך ל'מדינה האסלאמית בעיראק ובסוריה' (דאע"ש), וממנה ל'מדינה האסלאמית', אליה מסתפחות אט אט פרובינציות ('וילאיתים') חדשות באזורים אלה וגם מחוץ להם.

מטרה זו של 'המדינה האסלאמית' היא נגזרת של הבסיס האידאולוגי לתופעה: בנוסף להקמת ח'ליפות בעלת רצף טריטוריאלי שתשקף את האידאולוגיה של 'המדינה האסלאמית', על אזרחי אותה מדינה לקבל על עצמם את ההלכה הסונית הסלפית מימי הנביא מוחמד, כפי שהיא מתפרשת על ידה. היעד הראשון בדרך להקמת הח'ליפות הוא השבתם ל"דרך הישר" של המוסלמים הסונים ש"סטו מן הדרך" – "הכופרים", שאינם מוכנים לקבל על עצמם את האסלאם הנכון. היעד הבא, לאחר השבת המוסלמים הסונים "הכופרים" ל"דרך הישר", הוא מאבק בשיעים – המכונים בפי אנשי 'המדינה האסלאמית' "רפידים" (מתנגדים, דוחים) – ובעלאוויים ("נוסיריים"), ולאחר מכן מאבק בנוצרים, בטורקמנים, ביזידים, בכורדים, בדרוזים ולבסוף ביהודים.

השיטה להשגת יעדים אלה, בראיית 'המדינה האסלאמית', נחלקת לכמה רמות. ברמה הגאופוליטית, דרך הפעולה היא מחיקת מדינות הלאום. לטענת 'המדינה האסלאמית', מדינות הלאום הן תוצר מערבי מלאכותי ואימפריאליסטי של סוף המאה התשע עשרה, שמטרתו הייתה לשבור את הזהות השבטית, הדתית וההיסטורית של אזור המזרח התיכון. מחיקת הגבולות ויצירת רצף גאוגרפי יאפשרו להקים ח'ליפות חזקה וצודקת. היחלשות השלטון והמשילות במדינות המזרח התיכון, וכישלון האסלאם הפוליטי לאחר 2011 (כפי שהוכח במצרים עם הפלת שלטון האחים המוסלמים ב-2013), פתחו צוהר ל'מדינה האסלאמית' לקדם את יעדיה אלה ולצבור אהדה ציבורית.

ברמה הארגונית, 'המדינה האסלאמית' מקיימת מנגנוני קבלת החלטות היררכיים שמעניקים לה מרחב תמרון רב. שיטת הפעולה שלה היא דואלית וכוללת, מצד אחד, את ההנהגה הבכירה הפועלת באופן ריכוזי, ומצד אחר – את מנהיגי השטח, הלוחמים ומערך המדיה, שפועלים באופן דינמי ומבוזר. הווה אומר, הח'ליף וסגניו קובעים את המדיניות והאסטרטגיה, בעודם מאפשרים חופש פעולה לדרג הזוטר בכל הקשור לטקטיקה, לתזמון ולמערך הבריתות הנרקם בשטח. אי לכך, גם אם הנהגת 'המדינה האסלאמית' תיפגע, תהיה לכך השפעה מוגבלת בלבד על תפקוד דרג הביניים ומטה. ברמה האישית, 'המדינה האסלאמית' בחרה במנגנון מסורתי ויעיל הפועל לפי שבועת נאמנות ("בַּיְעָה") לה ולח'ליף. ברגע שהנתינים מכירים בשלטונו של הח'ליף, הוא מכיר בנתיניו; אויבי הח'ליף הם אויבי הנתינים, ואלה יקריבו את חייהם במאבק באותם אויבים. הביעה ניתנת ליישום בנוחות רבה, שכן אינה מצריכה את הנתין להיות קרוב פיזית לח'ליף או אפילו להיות חלק מהמערכת ההיררכית של המדינה. כך, לדוגמה, אם ארצות הברית תוקפת את 'המדינה האסלאמית' בעיראק, אזרח אמריקאי שנשבע נאמנות לח'ליף וחי בארצות הברית מחויב, ללא צורך בתיאום מראש, לבצע פעולה נגד מטרות אמריקאיות שם. אותו הדין חל לגבי כל מקום בעולם, כל עוד מדובר בתקיפת האויב. גם אם 'המדינה האסלאמית' לא הייתה שותפה לתכנון

הפעולה, קרוב לוודאי שלא תתנער מהמעשה, ולעתים קרובות תשמח לקבל על עצמה אחריות עליו ולנכסו לעצמה.

ברמה הכלכלית, 'המדינה האסלאמית' מממנת את עצמה במספר דרכים, הכוללות חטיפות ודרישת כופר, הברחות נשק, סחיטת דמי חסות, השתלטות על מוסדות פיננסיים וניצול משאבים טבעיים. היבט מעניין, שמשתקף היטב ברשתות החברתיות, הוא חוגי הבית שמקיימת 'המדינה האסלאמית' ("דיוואַניאַת"). חוגי הבית מתמקדים בניסיונות לשכנע מלומדים ואנשי דת ידועים באסלאם הסלפי, בעיקר בכווית, בערב הסעודית, במגרב, בפקיסטן ובאפגניסטן, לתרום ל'מדינה האסלאמית'. לוחמים ואנשי יחסי ציבור מגיעים למדינות אלה ומקיימים חוגי בית, בהם מציג מערך ההסברה פעולות ומבצעים באמצעות סרטונים קצרים ביו-טיוב. היחידה שתצוגת התכלית שלה היא המרשימה ביותר זוכה למימון וחסות מבעלי הממון. דרך זו הייתה שכיחה בשלב הראשון של קיום דאע"ש, טרם הקמתה של 'המדינה האסלאמית' בגלולה הנוכחי, וצומצמה לאחר הכרזת המלחמה של הקואליציה הבינלאומית נגדה והניסיון להטיל סנקציות על מקורות המימון שלה.

'המדינה האסלאמית' כ"מחלה"

ההיבטים שתוארו לעיל מרכיבים את תפיסת העולם של 'המדינה האסלאמית', כפי שהיא באה לידי ביטוי בעיקר מאז הכרזת הח'ליפות. המשותף לכל אלה הוא הפלטפורמה הייחודית בה נעזרת 'המדינה האסלאמית' כדי להגשימם – המדיה החברתית. זוהי למעשה הבשורה הגדולה שמבדילה ומייחדת את 'המדינה האסלאמית' מקודמיה וממתחריה הנוכחיים – ויש להקדיש לה התייחסות נפרדת.

לפי הלך הרוח הכללי, רבים ברשת רואים בתופעת 'המדינה האסלאמית' מחלה ממארת בגופו של האסלאם הסוני, עם מספר רב של נשאים (המכונים ברשת "מועדון המעריצים"). האידאולוגיה, קרי הנגיף, מועברת באופן ויראלי באמצעות הרשתות החברתיות. יכולת ההדבקה היא מהירה ויעילה, ומצריכה עלויות מזעריות ולוגיסטיקה פשוטה. על המחסור בכלי נשק מתקדמים מפצה 'המדינה האסלאמית' בטכנולוגיות תקשורת חדישות, המעניקות לחברים המשתמשים בהן תהודה רחבה עשרות מונים מגודלה האמיתי ומהיקף פעילותה.

מלבד הפצת המסרים והתעמולה המועברים באמצעות כלים אלה, יכולים לוחמי 'המדינה האסלאמית' לתאם ולתעד את מהלכיהם באמצעות האפליקציות וחברות ההפקה שהקימה. נוסף על כך, ל'מדינה האסלאמית' מערך הסברה מהרחבים והיעילים ביותר במזרח התיכון, וכן פרויקט תיירותי להבאת לוחמים ואזרחים מוסלמים זרים אל האזורים שבשליטתה. היא עושה זאת באמצעות מערך שיווק ויחסי ציבור משוכלל, הפועל ביותר מ-24 שפות במדינות אירופה, אפריקה ואסיה.

'המדינה האסלאמית' היא תשובה מצוינת לשאלה: מה קורה כשאידאולוגיה של המאה השביעית פוגשת טכנולוגיה של המאה העשרים ואחת? אחת הסיבות למיתוס ההצלחה של 'המדינה האסלאמית' ולהפיכתה לאיום אסטרטגי על יציבותן של מדינות במזרח התיכון ומחוצה לו, היא שילוב של שני רכיבים: הראשון הוא שימוש בברבריות, והשני הוא קידום תהליך הרדיקליזציה של צעירים מובטלים במדינות ערב. 'המדינה האסלאמית' מיישמת שיטות הפחדה והרתעה, השואבות השראה מהמסורת הסלפית והאבית, בשם אידאולוגיה מבית מדרשם של אבן תימיה וסיד קטב, שלצורך הפצתה היא עושה שימוש בטכנולוגיה חדישה. דוגמה לכך ניתן לראות בקליפים הרבים אותם מצלמים לוחמי 'המדינה האסלאמית' בעת או לאחר כיבוש אתרים שונים, בהם הם עורפים ראשים, עורכים טבח המוני בירי לתוך בורות, מטביעים שבויים בתוך כלובים, שורפים אנשים בעודם בחיים, כורתים ידיים ורגליים, הורגים בסקילה, משליכים להט"בים מגגות, עושים שימוש בילדים לביצוע מעשי רצח אכזריים, ועוד. בעוד שהמערב מעוניין להרחיק את הפחד והאימה מהציבור, 'המדינה האסלאמית' מקרבת ומנגישה אותם לכל המעוניין, באופן ישיר ובלתי־אמצעי. כך, תמונות של שרפת טייס או כריתת ראשים של עיתונאים מגיעות לכ־150 מיליון צפיות ביו־טיוב, הן בקרב תושבי המזרח התיכון והן מחוצה לו, וזאת בפחות משבע דקות. קליפים מזעזעים אלה מופקים בעלות מזערית וזוכים לתפוצה רחבה, שיכולה להתחרות בכל סרט פעולה המופק בהוליווד. שילוב התכנים עם הכלים להפצתם יוצר מפלצת תקשורתית אדירה. התוצאה היא יחס לא נכון בין היקפה בפועל של תופעת 'המדינה האסלאמית' לבין אפקט הפחד שהיא יוצרת, המלווה בדימוי של ניצחון וביצירת כוח משיכה בקרב צעירים ומהגרים מוסלמים רבים במערב.

מטרות השימוש במדיה החברתית

התהודה שלה זוכה 'המדינה האסלאמית' ברשת מיועדת לשרת מספר מטרות. הראשונה והעיקרית שבהן הינה גיוס כוח אדם.¹ מלבד מטרה זאת, הרשת משמשת לעידוד והגברת תהליכי רדיקליזציה בקרב קהל היעד במדינות ערב והמערב;² גיוס כספים;³ יצירת אפקט של פחד בעלות מינימלית; ניווד כוחות המוני; יצירת מותג יוקרתי מבחינה ויזואלית באמצעות שימוש בפס קול ופס תמונה רחבים יותר ואיכותיים יותר; תיאום תנועות של הכוחות בשטח; ו"חיי נצח" לרעיונות ולאידאולוגיה (בעוד שלוחמי 'המדינה האסלאמית' עצמם יכולים למות). כל ניסיון שנעשה עד כה להיאבק בתופעת 'המדינה האסלאמית' ברשת הביא דווקא להתעצמותה.

'המדינה האסלאמית' השתמשה במגוון רשתות חברתיות כדי להשיג את יעדיה: אחרי שחסמו בפניה את פייסבוק, דיאספורה (Diaspora) ופרנדיקה (Friendica), היא נותרה עם טוויטר, שאת השימוש בו היא הצליחה להביא לידי אומנות של ממש.

טוויטר מאפשר גיוס מהיר ורחב, ובזמן קצר, תוך שמירה על אנונימיות. 'המדינה האסלאמית' מחזיקה ברשותה מספר רב של עמודי טוויטר רשמיים ולא רשמיים, במספר שפות, ואלה מצליחים להופיע בכל רגע נתון, להיעלם ולהסיט את השיח לפי הצורך. בנוסף לכך, פועל "צבא אינטרנטי" גדול ומיומן של 'המדינה האסלאמית', אשר אחראי לדיונים בסוגיות דתיות ועל תיוג, מיתוג ומיקוד שיח. לפני הקמפיין האינטרנטי הנגדי שהפעילו טוויטר, גוגל ויו-טיוב נגד 'המדינה האסלאמית', הצליחה האחרונה להגיע לממוצע של 10,000 ציוצים ואזכורים של התיוגים⁴ שלה על בסיס יומי. מגמה זו אמנם צומצמה בעקבות צעדי הנגד של האתרים הללו, אך מערך המדיה של 'המדינה האסלאמית' עדיין יודע כיצד לחדור לתוך מרחב השיח ברשת ולהתייצב בראש רשימת מגמות השיח שם.

המדיה החברתית כלשכת גיוס

מערך גיוס הפעילים הינו הממד הבולט ביותר בפעילותה של 'המדינה האסלאמית' במדיה החברתית. היכולת לתכנן, להעריך ולבחון הצלחתם של קמפיינים אינטרנטיים (ויראליים) מתחיל ונגמר בהגדרת קהל היעד. 'המדינה האסלאמית' לא שונה בעניין זה מאחרים. ניתוח התנהגותה מלמד שקהל היעד העיקרי שלה מחוץ לעיראק וסוריה מורכב מארבע קבוצות עיקריות: יחידים בעלי נטייה לאסלאם סלפי ולג'האד; אסלאמיסטים מתוסכלים (תומכי וחברי האחים המוסלמים לשעבר), שניתן בקלות לדחוף אותם לכיוון של רדיקליזם אליס; התושבים המקומיים של האזור אותו 'המדינה האסלאמית' מעוניינת לכבוש – כצעד של מלחמה פסיכולוגית שמטרתה לשבור את רוחם ולצמצם את נכונותם להיאבק נגדה; "הזאבים הבודדים" – פרטים (לרוב גברים) הנמצאים בשוליים החברתיים, אשר מעוניינים לממש פנטזיות של משחקי מלחמה, כיבושים וקרבות ירי בהשפעת שעות רבות מול משחקי מחשב אלימים.

מחלקת המדיה של 'המדינה האסלאמית', ובפרט אגף תעמולת המלחמה והגיוס שלה, עושים שימוש רחב בטכנולוגיית גו-פרו (Go Pro) לשם הדמיה ממשית של משחקי מלחמה בזמן אמת. מכך ניתן ללמוד כי קהל היעד העיקרי לגיוס לוחמי חוץ הוא לאו דווקא לוחמים מהסוג הראשון – הג'האדיסטים – כפי שאפשר היה לצפות, אלא אנשים מהסוג הרביעי, קרי מחפשי הריגושים והמלחמה.

'המדינה האסלאמית' עושה שימוש ייעודי ברשת לא רק לצורכי מערך הגיוס, אלא גם לתיאום ולוגיסטיקה של כוחותיה, בין היתר באמצעות אפליקציות שונות ברשת. האפליקציה העיקרית והגדולה ביותר שלוחמי 'המדינה האסלאמית' משתמשים בה היא Zello – אפליקציה מוצפנת שתפקידה להפוך את הטלפונים הסלולריים למכשירי קשר טקטי ומספקת לכל הלוחמים מערך תיאום מתוחכם ופשוט מבחינה לוגיסטית. כן, קיימת טכניקה מוסכמת לקראת מבצעים וכיבוש ערים, המכונה "ציוצי מלחמה".

כחלק מפעילות זו, האקרים של 'המדינה האסלאמית' משתלטים על אפליקציות פתוחות, מורידים את העמודים של המשתמשים באפליקציה, ובמשך מספר דקות מעבירים להם תכני תעמולה וקריאות עידוד באמצעות חשבונות משתמש פעילים. אחת האפליקציות הידועות ביותר היא "שחר של בשורות משמחות" (Dawn of Glad Tidings), שהושקה באפריל 2014 והוסרה שלושה חודשים לאחר מכן על ידי גוגל פליי (Google Play). אפליקציה זו, שהוצגה למשתמשיה כמעדכנת בחדשות מסוריה, עיראק והעולם המוסלמי, נודעה בכך שאפשרה ל'מדינה האסלאמית' להחליף את "תופי המלחמה" בציוצי מלחמה. משתמשים אשר הורידו את האפליקציה ונרשמו באמצעות חשבון הטוויטר שלהם, אפשרו למעשה (מבלי דעת) לבעלי האפליקציה – 'המדינה האסלאמית' – להשתלט על דפי הטוויטר שלהם, לשלוט במסרים שיוצאים מהם ולהציף את הדף הראשי בציוצים חוזרים, תמונות, קישורים ותיוגים. גלי הציוצים האלה הצליחו לעקוף את מדיניות דואר הזבל (spam) של טוויטר. כך קרה ביום כיבוש מוסול ביוני 2014; אז צייץ מערך המדיה כ-40,000 ציוצים הקשורים לקרב, דבר שיצר הד עצום שהציף את הרשת.

חשוב להדגיש כי נקודת העוצמה של האפליקציות היא גם נקודת החולשה שלהן: תהליך הזיהוי נעשה קל יותר, ולכן מרגע שטוויטר, גוגל ויו-טיוב הכריזו מלחמה על 'המדינה האסלאמית', אלפי חשבונות הושמו וזמן השידור של הסרטונים ביו-טיוב עד להסרתם מהרשת הצטמצם – מרבע שעה בעבר לכשבע דקות כיום.

סיכום ומשמעויות

לכלים הטכנולוגיים החדשים נודע תפקיד קריטי בשירות 'המדינה האסלאמית', מאז הקמתה ועד היום. מדובר למעשה בטרור מסוג חדש ומתקדם, הנשען על מערך תמיכה תקשורתי שמפיק הפחדה מרבית בעלויות ובלוגיסטיקה מזעריות, וכן יוצר שפה חדשה ועולם חדש של דימויים.

מיתוגה ומיצובה של 'המדינה האסלאמית' כמוצר מצליח (לפי שעה) הושגו על אף שאין ברשותה נשק מתקדם, ולמרות שהיא נוחלת הפסדים נגד הקואליציה הבינלאומית ומאבדת יותר ויותר שטחים מדי יום – מה שמקשה עליה לצקת תוכן לרעיון הח'ליפות שהיא מקדמת. מכאן נובע צורך מידי לגבש מדיניות ואסטרטגיה כוללות לטיפול בתופעת 'המדינה האסלאמית' – החל בהתייחסות לסיבות הופעתה של "המחלה" בתוך האסלאם הסוני (שחיתות המשטרים; חוסר היעילות של המערכות הציבוריות; האפליה העדתית; דיכוי זכויות אדם; היעדר חירויות; אבטלה של צעירים, ועוד) וכלה בטיפול בהן, תוך הבנת שדה הקרב המודרני: הכלים (טלפונים סלולריים חכמים, טאבלטים ומחשבים ניידים), הזירה (מדיה חברתית על סוגיה השונים) ו"תורת

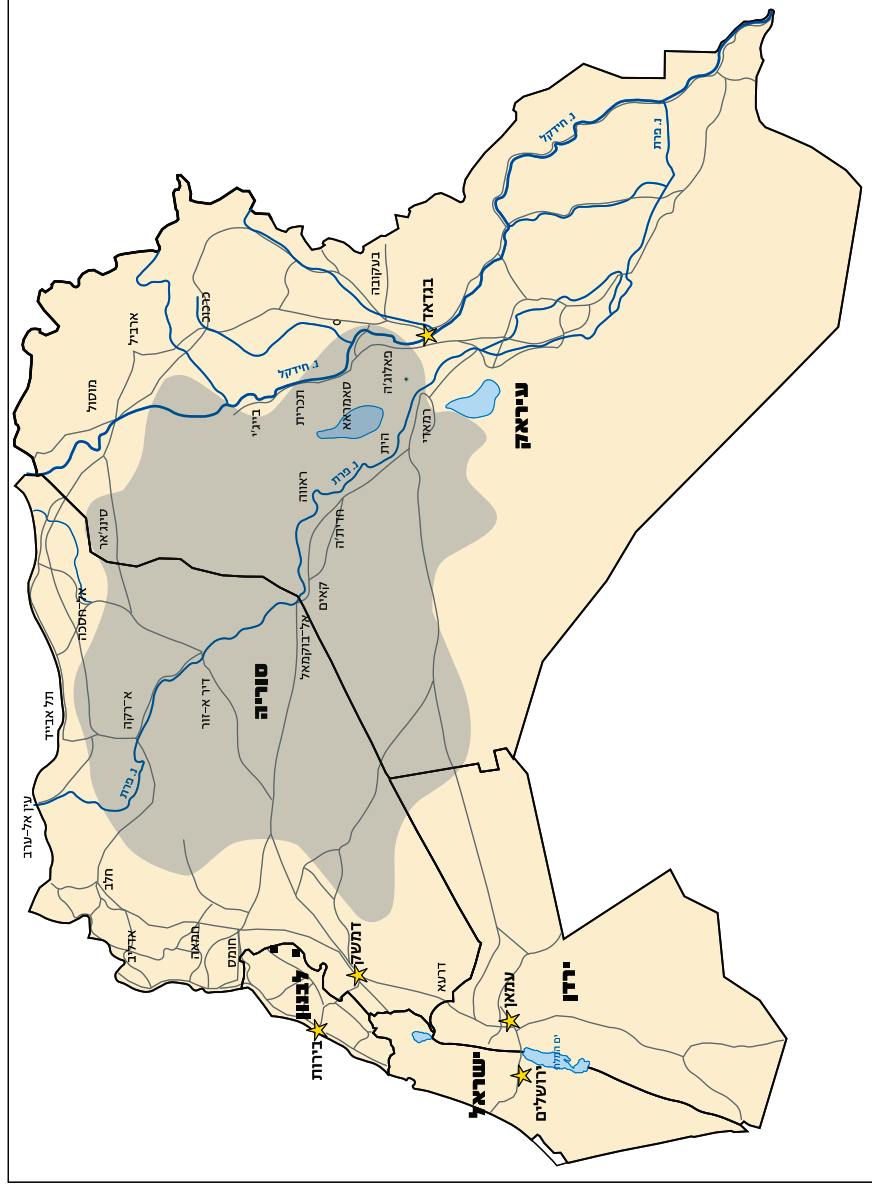
המלחמה" בה משתמשת 'המדינה האסלאמית' – הן כדי לאפשר את עצם קיומה והן כדי להמשיך ו"להפיץ את המחלה".

הערות

- 1 Aaron Y. Zelin, "Foreign Jihadists in Syria: Tracking Recruitment Networks," *PolicyWatch* 2186, The Washington Institute, December 19, 2013, <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/foreign-jihadists-in-syria-tracking-recruitment-networks>
- 2 J.M. Berger and Bill Strathearn, "Who Matters Online: Measuring influence, evaluating content and countering violent extremism in online social networks," *ICSR*, March 2013, http://icsr.info/wp-content/uploads/2013/03/ICSR_Berger-and-Strathearn.pdf
- 3 J.M. Berger, "Following the Money Men," *Intelwire*, June 14, 2014, <http://news.intelwire.com/2014/06/following-money-men.html>
- 4 <https://twitter.com/ActiveHashtags>
- 5 ITV Report, "Isis official app available to download on Google Play," *ITV*, <http://www.itv.com/news/2014-06-17/isis-official-app-available-to-download-on-google-play/>

שער ג

בית הגידול והסביבה הקרובה

מרחבי שליטה וחסימה משוערים של המדינה האסלאמית בסוריה וביראק (ספטמבר 2015)

'המדינה האסלאמית' והמדינה העיראקית: מורה נבוכים

רוקן זיידל

חודש אוגוסט 2015 היה חם מאוד בעיראק, ובבגדאד נרשמו 51 מעלות בצל. גל החום עורר מחאה עממית נרחבת, שכוונה בעיקר נגד שר האנרגיה, האחראי לאספקת החשמל המקרטעת, ובעקיפין נגד הצמרת הפוליטית ושחיתותה. ההפגנות לא דוכאו על ידי המשטרה, שאף חילקה בקבוקי מים למפגינים. יתרה מזאת, רוח המחאה הקיפה את כל עברי הציבור העיראקי: פוליטיקאים, אנשי ציבור ואפילו המיליציות השיעיות. ראש הממשלה, חידר אל-עבאדי, הצטרף אף הוא למחאה, ובזכות תמיכתו של בכיר אנשי הדת השיעים בעיראק, עלי סיסתאני, הסיר מעליו את איום ההדחה. לעומת זאת, נראה היה כאילו בחזית הלחימה נגד 'המדינה האסלאמית' העניינים מתקררים: ידיעות על הלחימה נדחקו לשולי החדשות, ההתקפה על מוסול נראתה רחוקה, בוודאי בתנאי הקיץ, ונוצרה שגרה שהזכירה את הדיווחים היומיומיים ממלחמת עיראק-איראן. שגרה זאת עלולה כמובן להטעות, שכן 'המדינה האסלאמית' מציגה בפני עיראק איום מורכב.

המדינה העיראקית

מוקדם עדיין להספיד את המדינה העיראקית. שיעור ההתנדבות המרשים לשורות המיליציות מעיד על כוח פנימי ועל להט פטריוטי ועדתי שהיא מייצרת. לא פחות חשוב, המדינה העיראקית נהנית ממספר יתרונות בולטים על יריבתה, 'המדינה האסלאמית': בתחום הצבאי מדובר ביתרון עצום בכוח אדם, בנשק ובתחמושת וכן בבלעדיות אווירית. ממשלת עיראק גם נהנית מסיוע בינלאומי פעיל ומתמיכה אזורית. גם בהיבטים אחרים, המדינה העיראקית היא הרבה יותר "מדינתית" מיריבתה: זו מדינה ריכוזית מאוד, שבה לשליטה במרכז, כלומר בבגדאד, משמעות רבה. כך למשל 'המדינה האסלאמית' בעיראק נאלצת להשתמש במטבע עיראקי המופק בבגדאד. זאת ועוד, תושבי בגדאד, הנמצאים בשליטת המדינה העיראקית, נהנים מאספקת חשמל

של שמונה שעות ביום, בעוד שהעיר מוסול, שנכבשה על ידי 'המדינה האסלאמית', חוברה רק באביב 2015 לחשמל דרך סכר מוסול המצוי בשליטה כורדית, כיוון שהייתה מנותקת עד אז מרשת החשמל המרכזית. גם במצב זה הם נהנים מאספקת חשמל רק שעתיים ביום, נכון לכתובת שורות אלו.

מאמר זה יתאר את המצב בשטח עיראק ויצביע על מגמות שני הצדדים – המדינה העיראקית ו'המדינה האסלאמית' – בטווח הקרוב והבינוני. אל מול האיום הרציני ביותר על קיומה, הצליחה המדינה העיראקית להקים כוח צבאי משמעותי, הכולל את כוחות הביטחון הסדירים (צבא, ביטחון פנים, משטרה), מיליציות מבוססות ועממיות (אל-חשד א-שעבי), כוחות ביטחון מחוזיים במחוזות הסוניים וארגונים שבטיים סוניים. מאז קיץ 2015 מנסה ארצות הברית לחדש את פעילותם של מנגנוני 'צחוה' – כוחות שבטיים סוניים צבאיים למחצה, שפעלו בעיקר במערב-עיראק. בצפון המדינה פועלים כוחות הפשמרגה הכורדיים, אשר צפויים להיות שותפים בכירים במבצע לכיבוש מוסול מחדש.

החולשה העיקרית של המדינה העיראקית, שמונעת ממנה פריצת דרך במאבק עם 'המדינה האסלאמית', היא חוסר התיאום המשוע בין מרכיבי הכוח השונים ובינם לבין הגורמים האזוריים – איראן, טורקיה, הכורדים, ירדן, סוריה וערב הסעודית – והקואליציה הבינלאומית בראשות ארצות הברית. בעקבות כך, מבצעים פשוטים אורכים יותר זמן מהצפוי, והכוחות השונים אינם מסוגלים להתמודד עם 'המדינה האסלאמית' ביותר מחזית אחת בו-זמנית.

בנוסף לכך, כל הישג של 'המדינה האסלאמית', כמו כיבושה מחדש של העיר רמאדי במערב-עיראק במאי 2015, מערער את הביטחון העצמי של המערכת המדינית העיראקית ומשבש את תכניותיה. כיבוש מחודש זה של רמאדי הביא לביקורת נוקבת של שר ההגנה האמריקאי, אשטון קרטר, על הכוחות העיראקיים.² ייתכן שהיה זה לחץ אמריקאי שהביא להחלטה להפנות לפתע את המאמץ ממתקפה לשחרור מוסול, שבוששה לבוא, למתקפת נגד במערב-עיראק. מתקפה זאת מגלמת את חוסר התיאום בין הגורמים העיראקיים השונים, ובעיקר בין הצבא וממשלת אל-עבאדי לבין המיליציות השיעיות, הזוכות לגיבוי איראני ותומכות ביריבו של אל-עבאדי, נורי אל-מאלכי. כך למשל, בעוד שהצבא והממשלה העיראקיים קראו לכיבושה מחדש של רמאדי כיעד בעדיפות ראשונה במחוז המערבי של עיראק, המיליציות דרשו לכבוש קודם כל את העיר פלוג'ה.³

זירת הקרבות העיקרית של המדינה העיראקית היא במרחב שבין פלוג'ה לרמאדי במערב-עיראק. מבחינתה, שליטה במרחב זה תגוון על בגדאד מהאגף המערבי הפגיע ותמנע את הגעת כוחותיה של 'המדינה האסלאמית' לעבר הערים הקדושות לשיעים בדרום המדינה.⁴ הכוחות העיראקיים הטילו ביולי 2015 מצור על פלוג'ה ורמאדי. פלוג'ה,

שנפלה לידי 'המדינה האסלאמית' כבר בפברואר 2014, צפויה להיות יעד קשה יותר לכיבוש. זירת הפעילות העיקרית השנייה היא מחוז צלאח א־דין, מצפון לבגדאד. לאחר כיבושה מחדש של העיר תכרית באפריל 2015, המשיכו הכוחות העיראקיים צפונה לעבר העיירה בייג'י, שלידה שוכן מסוף הנפט הגדול במדינה. הכוחות חדרו לעיירה, אולם לא הצליחו למגר לחלוטין את כוחות 'המדינה האסלאמית' במקום. על מסוף הנפט, שיצא מכלל שימוש, הוטל מצור, אך הוא לא נכבש מידי 'המדינה האסלאמית'.⁵ ההתקדמות צפונה, שנבלמה בינתיים, נחוצה למדינה העיראקית כדי לקרב כוחות למוסול. נכון לאוגוסט 2015, אין עדיין כוחות ממשלתיים במחוז נינוא (מוסול), ובחלקים ממחוז כרכוכ הנמצאים בשליטת 'המדינה האסלאמית'. הכוחות היחידים הנלחמים נגדה במחוזות אלה הם הכורדים ומיליציות מקומיות. מגמה נוספת של כוחות הממשלה היא לחזק את השליטה במרחב המדברי שבין העיר סאמראא מצפון לבגדאד לבין מחוז אנבאר המערבי. במרחב זה נמצאים מספר בסיסים חשובים של חיל האוויר ובו גם שוהים היועצים האמריקאים.⁶ עם זאת, ספק אם הממשלה תצליח במגמתה זו: מדובר באזור מדברי שומם למדי, ומעבר הגבול הסמוך, אבו כמאל, נמצא בשליטת 'המדינה האסלאמית'.

'המדינה האסלאמית'

כיבושה מחדש של רמאדי במאי 2015 (ובמקביל, כיבוש תדמור בסוריה) היה הישג טריטוריאלי משמעותי ראשון ל'מדינה האסלאמית' מאז קיץ 2014. היא אינה מהווה איום מידי על בגדאד, כפי שהיה בעבר, איבדה שליטה במחוז המזרחי דיאלא ובתכרית, ונסוגה משטחים שכבשה בצפון הכורדי. לפיכך, הישגיה העיקריים הם עצם הישרדותה ויכולתה להתארגן לכיבושים חדשים.

"הפרויקט" של אבו בכר אל-בגדאדי מבוסס על הקמת מדינה עם מוסדות ועל "ג'האד" בעת ובעונה אחת. במקומות שנמצאים תחת שליטתה של 'המדינה האסלאמית' שוכללו מנגנוני השליטה שלה, תוך חיסול כל חלופה. במוסול (בירת הח'ליפות), בתלעפר, בפלוג'ה, בחוויג'ה, בשרקאט ובערים נוספות הונהג משטר אסלאמי מחמיר, ולצדו הונהגו צעדי אכיפה. בכל המקומות הללו ממשיכות לתפקד מערכות ציבוריות, כגון העירייה ומערכת החינוך, ולספק שירותים לציבור. חשוב לציין ש'המדינה האסלאמית' אינה מתפעלת את המנגנונים המקצועיים הללו, אלא רק משגיחה על תפקודם. בניגוד לדעה המקובלת, 'המדינה האסלאמית' אינה ארגון טרור שעבר הסבה לניהול מדינה, אלא ארגון המשליט טרור על אוכלוסייה כנועה, והיא זאת אשר ממשיכה להפעיל את המוסדות הציבוריים.

עיקר יתבה של 'המדינה האסלאמית' מושלך על תחום הפעילות הצבאית. זו נחלקת לשני סוגי משימות – התקפית והגנתית. במסגרת הפעילות ההתקפית בולט המצור

המתמשך על העיר חדית'ה, ממערב לרמאדי⁷. העיר נמצאת בלב אזור הנשלט לחלוטין בידי 'המדינה האסלאמית', אך למרות זאת היא טרם נפלה בידה. מצב זה מחזק את ההבנה, שכבר הוכחה בעבר, ש'המדינה האסלאמית' מתקשה במלחמות מצור. כיבוש חדית'ה יחזק את שליטתה של 'המדינה האסלאמית' במערב מחוז אנבאר וייצור שם לראשונה אזור הומוגני. כיבוש כזה גם יכניס ל'מדינה האסלאמית' כסף ונשק שלל, ובנוסף לכך יש לו משמעות מעצם העובדה שהעיר יושבת על כביש מהיר מסוריה לעומק השטח בעיראק. במסגרת הפעילות ההגנתית נערכת 'המדינה האסלאמית' למתקפה במוסול, ואנשיה מנסים למנוע את התקדמות הכוחות העיראקיים באזור בייג'י ולהגן על פלוג'ה ורמאדי, שהמצור עליהן מתהדק. בנוסף, ממשיכים אנשי 'המדינה האסלאמית' לזרוע פחד והרס במקומות אחרים בעיראק, ובעיקר בבגדאד. 'המדינה האסלאמית' סובלת מחולשות רבות: היא נלחמת נגד מספר צבאות, בכמה וכמה חזיתות; נאלצת להתמודד עם אתגרי שליטה לא פשוטים, לנהל מדינה ולהילחם בעת ובעונה אחת; היא סובלת ממחסור בכוח אדם, בהכנסות ולאחרונה גם בנשק ובתחמושת⁸. כל אלה עשויים להחרیف ומחייבים את 'המדינה האסלאמית' לקבל החלטות מורכבות ולנקוט צעדים בשטח.

'המדינה האסלאמית' אינה יחידה טריטוריאלית רציפה, אלא מספר מרכזי שלטון, וביניהם מרחבים ריקים שבהם מתקיימת נוכחות מסוימת שלה ותו לא. מניתוח צבאי של הלחימה עולים שני נתונים נוספים. 'המדינה האסלאמית' בעיראק אינה יחידה אחת. אין חיבור בין מרכזי השליטה במוסול בצפון לאלה שבמחוז אנבאר, דרומה משם. הקשר בין שני האזורים מתקיים רק דרך סוריה. כמו ב"כלים שלובים", 'המדינה האסלאמית' בעיראק שלובה באזורים בסוריה המצויים בשליטתה. גורם חולשה נוסף של 'המדינה האסלאמית' הוא העובדה, שלמרות היבילות של רכבי השטח שברשותה, היא תלויה מאוד ברשת כבישים. תלות זו הופכת את שיירותיה לפגיעות ומקשה עליה לקיים שליטה אפקטיבית בשטחים שאין בהם מערכת כבישים.

לבסוף, 'המדינה האסלאמית' צריכה להיות מוטרדת מהאפשרות של שינוי במדיניותה של טורקיה כלפיה. אם מתקיימת בה חשיבה אסטרטגית, 'המדינה האסלאמית' צריכה להיות ערה לכך שטורקיה היא נכס אסטרטגי שני בחשיבותו רק לסוריה. שינוי אמיתי בעמדת טורקיה כלפיה יפגע בערוץ העיקרי להצטרפות המתנדבים הזרים, יגביל מאוד את מקורות ההכנסה מסחר ואת אספקת הנשק, ועלול להוות איום צבאי מסוכן על השטחים שבשליטת 'המדינה האסלאמית' בעיראק ובסוריה. האישור שנתנה טורקיה בקיץ 2015 להפעיל מטוסי קרב אמריקאים מבסיס אינג'ירליק נגד יעדים של 'המדינה האסלאמית' הוא סימן מבשר רעות עבורה.

מגמות עתידיות

"אב אלהאב" ("חודש אוגוסט הלוהט") חייב המתנה בגזרות השונות בעיראק. המתקפה על מוסול מתעכבת, ושר ההגנה העיראקי, ח'אלד אל-עבידי, רמז לכך כשאמר ב-15 אוגוסט 2015 כי "הצבא העיראקי מתכוון לניצחון באנבאר ובייג'י", אך לא הזכיר את מוסול.⁹ נדמה כי ממשלת עיראק מתרכזת בהשבת השליטה על הערים פלוג'ה ורמאדי, בעוד ש'המדינה האסלאמית' מתרכזת בכיבוש חדית'ה.

נכון לעכשיו, חולשותיהם הרבות של הכוחות משני צדי המתרס גורמות לכך שהם מבטלים זה את זה ויוצרים תחושה של תיקו. מבחינתה של ממשלת עיראק, המפתח להצלחה הוא בשיפור התיאום בין מרכיבי הקואליציה במישורים השונים של המאבק נגד 'המדינה האסלאמית'. לכאורה, מדובר במשימה פשוטה, אך למעשה המחלוקת בין כוחות הביטחון ובין המיליציות היא ביטוי למחלוקת בין הממשלה ובין הכוחות העדתיים השיעיים – בין אל-עבאדי (העומד מאחורי כוחות הביטחון) לאל-מאלכי (חביב המיליציות), ובין שיעים (המיליציות) לסונים, ואפילו בין ארצות הברית, שקראה לצמצם את נוכחות המיליציות בשטח, לאיראן. תיאום מוצלח בין כל הגורמים הללו, כפי שהיה בכיבוש תכרית ובחיסולו של אבו מוסלם א-טורקמני, הוא כנראה החריג שאינו מעיד על הכלל. בנוסף לכך, הכוחות העיראקיים סובלים מהיעדר כמעט מוחלט של מודיעין שטח.

חלקה של ארצות הברית בקרבות אמור להיות משמעותי הרבה יותר. משמעותה האפשרות של להשתמש בבסיס האווירי אינג'ירליק שבטורקיה היא הגדלה ניכרת במספר הגיחות; על מסוקי "אפאצ'י" להישלח לאזור כדי להגדיל את הסיוע לכוחות הלוחמים. ארצות הברית כבר סיפקה לעיראק ארבעה מטוסי F-16, וממשיכה להכשיר טייסים עיראקיים לטוס במטוסים כאלה. אולם, מטוסים מסוג זה נחוצים פחות מאשר מסוקי קרב. על ארצות הברית לספק לעיראק גם אמצעי התגוננות מפני מחבלים מתאבדים ומטעני צד, כגון רובוטים לפירוק מטענים וטילי נ"ט לשימוש נגד משאיות תופת. בנוסף לכך, עליה להמשיך בהכשרת מיליציות שבטיות סוניות, במיוחד באזורים הנמצאים בשליטה מוחלטת של 'המדינה האסלאמית', כלומר מערב-אנבאר וסביבות מוסול. שבטי שמר, ג'בור ועביד – שבטים סוניים גדולים מאוד החיים ופועלים באזור שבשליטת 'המדינה האסלאמית' או סמוך לו – נלחמים בה ומשוועים לעזרה אמריקאית. ארצות הברית חייבת להמשיך לחזק את ראש הממשלה, אל-עבאדי, ואת כוחות הביטחון של עיראק אל מול המיליציות ואיראן, ולהימנע מביקורות והטפות מיותרות באמצעי התקשורת. עליה לעשות זאת מתוך מבט אל הקרבות ומתוך התייחסות למה שעלול לקרות בעיראק עם סיומם: התחזקות אפשרית של המיליציות והשתלטות למעשה על המדינה העיראקית.

'המדינה האסלאמית' היא ישות סלפית-ג'האדית דוגמטית. כגוף סוני המייחס חשיבות עצומה לעקרון "אחדות האל" ("תוואיד") ולמלחמה בפוליטיאזים ("שירכ"), היא אינה בנויה לפשרות, ובמיוחד לא לפשרות עם אויבים אידאולוגיים מרים – בראש ובראשונה השיעים. הג'האד, במובן של לוחמה אקטיבית להפצת האידאולוגיה והרחבת המדינה, הוא יסוד מרכזי בתורתה. הישגיה בעיראק אינם מספקים אותה, ובעתיד היא עשויה לנסות לכבוש את בגדאד או לפלוש לערים הקדושות לשיעים – כרבלא ונג'ף. 'המדינה האסלאמית' עדיין לא ניסתה לאגף את האזור המיושב לאורך שני הנהרות של עיראק דרך המדבר הדרומי-מערבי. ייתכן שהסיבות לכך הן לוגיסטיות, אולם לא מן הנמנע שהיא תנסה לעשות מהלך כזה בעתיד. הצלחת ניסיון כזה תביא אותה אל אזור הגבול הסעודי.

יש להכיר בכך, שלא הרבה ידוע על הליכי קבלת ההחלטות בצמרת 'המדינה האסלאמית'. בהנחה שתוכה כברה והיא תמשיך ללכת בקו שמתווה אבו בכר אל-בגדאדי, נראה כי ההכרעה בעיראק תהיה צבאית ולא מדינית. אולם, גם אם תובס 'המדינה האסלאמית' בעיראק ותאלץ לסגת מכל השטחים שכבשה במדינה, נוכחותה בסוריה תמשיך להעיב גם על המצב בעיראק. הקמת גבול ממשי ומוחשי בין עיראק לסוריה תהיה צעד הכרחי במצב כזה.

הערות

- 1 Mustafa Habib, "The Hero of Baghdad's Protests: Senior Iraqi Cleric 'Saves' The Government - And Iraq From Iran?," *Niqash*, August 12, 2015, <http://www.niqash.org/en/articles/politics/5077>
- 2 Barbara Starr, "Carter: Iraqis Showed no 'Will to Fight' in Ramadi," CNN, May 24, 2015, <http://edition.cnn.com/2015/05/24/politics/ashton-carter-isis-ramadi/>
- 3 קרים עבד זאיר, "המיליציות צרות על פלוג'ה משלושה כיוונים ודאע"ש אוחד באל-ח'אלדיה" (ערבית), **א-זמן**, 10 ביולי, 2015, <http://www.azzaman.com/?p=121147>
- 4 מחמד א-צאלחי, "הכוחות נעים להידוק הטבעת סביב חדית'ה ולכניסה לפלוג'ה" (ערבית), **א-זמן**, 7 ביולי, 2015, <http://www.azzaman.com/?p=120705>
- 5 עלי אל-מוסוי, "הכוחות המשותפים טיהרו את ביג'י ופונים לשחרור א-שרקאט וכניסה למוסול (ערבית), **א-זמן**, 29 ביוני, 2015.
- 6 Ronen Zeidel, "Fighting in Iraq: The Military Aspect," *Tel-Aviv Notes*, Vol. 9, No. 13, July 2015, http://www.dayan.org/tel-aviv-notes-vol-9-no-13-july-23-2015#_ftn7
- 7 מחמד א-צאלחי, "הכוחות נעים".
- 8 **א-זמן**, 16 ביוני, 2015.
- 9 **א-זמן**, 17 באוגוסט, 2015.

"ממלכת דאע"ש" בסוריה

אייל זיסר

חמש שנים של מלחמת אזרחים עקובה מדם הובילו לקריסתה של המדינה הסורית ולניפוצו של הפסיפס החברתי שהתקיים בה. מבין חורבותיה של מדינה זאת, ועוד קודם לכן, מבין חורבותיה של המדינה העיראקית, הגיח ארגון 'המדינה האסלאמית בעיראק ובא-שאם' (דאע"ש), המבקש לרשת ישויות אלו ולמלא את החלל שהותירו אחריהן. 'המדינה האסלאמית' השתלטה על מזרחה של סוריה בקיץ 2014, שם היא מהווה חלופה אפקטיבית למוסדות המדינה הסורית שנגוזו ואינם. עתה נשואות פניה להשתלט גם על חלקיה המערביים של סוריה, אם וכאשר יקרוס המשטר שם. נראה כי לאף לא אחת מקבוצות המורדים הפועלות כיום במערבה של סוריה יש את הכוח לעצור בעדה.

אפשרות של השתלטות 'המדינה האסלאמית' על מערבה של סוריה היא בעלת משמעות מרחיקת לכת לעתידו של כל המרחב הסורי, שכן בניגוד לקבוצות מורדים אחרות הפועלות בו, 'המדינה האסלאמית' אינה גוף מקומי בבסיסו המבקש לשלוט בסוריה, אלא גוף השואף לצבוע אותה בצבעים אסלאמיים סלפיים. מדובר בישות בעלת תפיסת עולם וזהות כל-אסלאמית, הנושאת עיניה אל מעבר למרחבים של סוריה ועיראק בלבד. לחלופין, ובראייה ממעיטה, מדובר ב"פרויקט עיראקי", שבבסיסו היסוד הסוני-ערבי בעיראק, שמקורו צמחו וממנו באו מנהיגי התנועה, אבו בכר אל-בגדאדי, ועוזריו הקרובים.

'המדינה האסלאמית' רואה עצמה עדיין כישות ג'האדית לוחמת ומתפשטת. מכאן, שהתנהלותה באזורים הנמצאים תחת שלטונה נועדה, בראש ובראשונה, לשרת יעד או ייעוד אלה של מלחמת ג'האד ושל מסעות התפשטות. עם זאת, עבור מיליוני הסורים שמצאו עצמם תחת שלטונה של 'המדינה האסלאמית' מדובר בהפוגה, גם אם זמנית ומתעתעת, מאימי המלחמה העקובה מדם המתחוללת בארצם. אוכלוסייה זו – ערבית סוניית, ברובה מסורתית וחלקה משמרת את המבנה השבטי – מקבלת ביתר קלות והשלמה, גם אם ללא התלהבות, את הפרקטיקות של 'המדינה האסלאמית' ומנגנוניה, המבקשים להחזיר את המרחב הסורי-עיראקי אלף שנה אחורה, אל ימי ראשית האסלאם.

קיץ 2014 – השתלטות 'המדינה האסלאמית' על מזרח-סוריה

ביוני 2014 פרץ ארגון דאע"ש ממעמקי המדבר הסורי-עיראקי והשתלט על מרחבים ניכרים בצפון-מערבה של עיראק, ובכלל זה על העיר מוסול. במקביל להצלחותיו בעיראק עלה בידי הארגון להשתלט על מרבית מזרחה של סוריה (אזור הג'זירה) – החל באבו כמאל שלגבול סוריה-עיראק, עבור בעיר א-רקה שאותה הפכו לוחמי הארגון למרכז שלטונם במזרח-סוריה, ובואכה העיר חלב במערב. הצלחותיו הצבאיות של דאע"ש הכשירו את הקרקע להכרזתו של מנהיג הארגון, אבו בכר אל-בגדאדי, ב-29 ביוני 2014, על כינונה של ח'ליפות בראשותו¹ – 'המדינה האסלאמית'.

מאז השתלטותה על מזרחה של סוריה בקיץ 2014, 'המדינה האסלאמית' פעלה להרחיב את מעגל השפעתה ושליטתה בארבעה כיווני פעולה מרכזיים: במזרחה של סוריה – ביסוס שלטונה באזור הג'זירה (מזרחה של סוריה, מחוזות דיר א-זור, חסכה וא-רקה), תוך שהיא פועלת לחסל את המובלעות במזרח המדינה שעדיין נותרו בידי המשטר, דוגמת העיר טבקה (עליה השתלטה בקיץ 2014), וכן הערים חסכה ודיר א-זור שהפכו ליעד קבוע למתקפותיה. במקביל ניסתה 'המדינה האסלאמית', לשווא, לדחוק את רגליהם של הכורדים מן המובלעות שבהן החזיקו בצפון המדינה, דוגמת קובאני (עין אל-ערב); בצפונה של סוריה – עוד בקיץ 2014, ומאוחר יותר באביב 2015, הצליחה 'המדינה האסלאמית' לבסס לעצמה אחיזה במרחבים הכפריים שמצפון וממזרח לעיר חלב. עם זאת, מאמציה להגיע אל העיר חלב עצמה נבלמו בידי קבוצות מורדים יריבות; במרכז של סוריה – לוחמי 'המדינה האסלאמית' ניסו בלא הצלחה לפרוץ בכיוונה של העיר חומץ. עם זאת, במאי 2015 עלה בידיהם לכבוש את העיר תדמור, המהווה את שער הכניסה מהמדבר המזרחי למרכז של סוריה; בדרומה של סוריה – לוחמי 'המדינה האסלאמית' הצליחו להיאחז באביב 2015 בכמה מפרבריה של דמשק, ובמקביל להתקדם עד למרגלותיו המזרחיים של הר הדרוזים. בנוסף לכך, עלה בידיהם להשיג את נאמנותן של כמה מקבוצות המורדים הפועלות בגבול סוריה-לבנון, ברקס הרי קלמון, וכן ברמת הגולן הסורית².

המרחב הסורי של "ממלכת דאע"ש"

המרחב הסורי שבשליטת 'המדינה האסלאמית' הינו חלק מהח'ליפות המשתרעת גם על חלקה הצפון-מערבי של עיראק. בראש הח'ליפות עומד הח'ליף אבראהים, הלוא הוא אבו בכר אל-בגדאדי (ובשמו המלא: אבראהים עוואד אבראהים עלי אל-בדרי א-סאמראני). לצדו פועלת שורה של מועצות המהוות את עמוד התווך של 'המדינה האסלאמית'³. אל-בגדאדי שני סגנים האחראים על ניהול הפרובינציות השונות ('וילאיות') של המדינה. הסגן לענייני המחוזות במרחב הסורי הוא עבדאללה אל-אנבארי, או אבו

עלי אל-אמבארי, אשר שימש כקצין מודיעין בצבא עיראק בתקופת סדאם חוסיין. מושלי פרובינציות ('ואלי') כפופים להלכה לסמכותו של אל-אמבארי.⁴ כל מחוז נחלק לגזרות (קטעא), ואלו נחלקות לאזורי משנה – ערים ומרחבים כפריים. בראש כל אזור משנה שכזה עומד אמיר. בכל מחוז פועלים מוסדות מקומיים האחראים על ניהול ענייני השוטפים: משפט ואכיפת החוק, הלכה וענייני דת, ובכלל זה משטרת דת, וכן אספקת שירותים לתושבים על ידי משרד השירותים (דיואן אל-ח'דמאת), או המוסד לשירותים ציבוריים (מואססת אל-ח'דמאת אל-עאמה). אלה כפופים למושל המחוז, אך מצויים בקשר ותיאום עם המועצות והמשרדים שברמת ההנהגה של 'המדינה האסלאמית'.⁵

מחוזות 'המדינה האסלאמית' במרחב הסורי

המחוזות של 'המדינה האסלאמית' תואמים לרוב את החלוקה המנהלית שהתקיימה בעיראק ובסוריה. המחוזות הסוריים של 'המדינה האסלאמית' הם: מחוז א-רקה שבירתו א-רקה, המהווה את המרכז השלטוני שלה במזרחה של סוריה; מחוז חלב; מחוז אדליב; מחוז דמשק; מחוז אל-באדיה (מחוז המדבר, שמו של מחוז חומץ); מחוז חמאה; מחוז החוף (שמו של מחוז לטקיה). יצוין כי חלק מהמחוזות, דוגמת אדליב, החוף ודמשק, אינם מצויים לפי שעה בשליטת 'המדינה האסלאמית'.⁷ לצד מחוזות אלה נמצאים מחוז אל-ח'יר (הטוב) – שם חדש שניתן למחוז דיר א-זור – ומחוז אל-ברכה (הברכה), שהוא שמו החדש של מחוז חסכה. בסוף אוגוסט 2014 הקימה 'המדינה האסלאמית' את מחוז הפרת ('וילאית אל-פראת'), שבו נכללו העיר אבו כמאל הסורית והעיר אל-קאא'ם העיראקית. הקמת מחוז זה נועדה לסמל את "ניפוץ" הגבולות שנקבעו בהסכם סייקס-פיקו, היינו הגבולות המסורתיים בין המדינה העיראקית למדינה הסורית.

נראה שקיימות הבנות שבשתיקה בין 'המדינה האסלאמית' לבין המשטר הסורי, הכורדים, טורקיה ואף קבוצות מורדים אחרות, ובראשן ג'בהת א-נוסרה. הבנות שבשתיקה אלו כוללות תנועה חופשית של סחורות ובני אדם בין המרחבים השונים בסוריה, ובעיקר מכירת נפט ומוצרי ותחזוקה של מתקני תשתית, דוגמת סכרים ותחנות כוח שבידי 'המדינה האסלאמית'. תחזוקתם של מתקני התשתית נעשית בשיתוף פעולה עם ממשלת סוריה, שגם מוסיפה לשלם משכורות לעובדי מדינה המצויים באזורים שבשליטת 'המדינה האסלאמית'.⁸

שני ממדים בשלטונה של 'המדינה האסלאמית' במזרחה של סוריה ראויים לציון: האחד הוא יחסה לשבטים הערביים המהווים גורם כוח משמעותי במרחב זה; השני הוא יחסה למיעוטים. השבטים היו מקור כוח ותמיכה חשוב ל'מדינה האסלאמית' בראשית דרכה בעיראק. בסוריה הם היוו יעד למאמצי 'המדינה האסלאמית' לגייס

את הקואליציות השבטיות השונות לצדה. אולם, בניגוד לשבטים בעיראק, יחסיה של 'המדינה האסלאמית' עם השבטים בסוריה מאופיינים במתח ועוינות, וזאת בשל סירובם של רבים מהם להכפיף עצמם למרותה ולוותר על האוטונומיה שממנה נהנו מאז פרצה המלחמה בסוריה. סירוב זה הביא את 'המדינה האסלאמית' לפעול באלימות ואף ברצחנות כדי לכפות את מרותה.⁹

בסוגיית המיעוטים, 'המדינה האסלאמית' מקבלת את קיומן של העדות הנוצריות השונות כ"בני חסות" (אהל א־ד־ימה), ומניחה להן לחיות את חייהן במרחבים שבשליטתה. כך למשל, בפברואר 2014 היא העניקה חסות אסלאמית (עהד אמאן) לתושביה הנוצרים של העיר א־רקה שבסוריה והתירה להם להמשיך לחיות את חייהם בעיר, אך הטילה עליהם מס גולגולת (ג'זיה), שאותו הם מחויבים לשלם פעמים בשנה, ואסרה עליהם להציג לראווה סממני פולחן או אמונה נוצריים. למעשה, יחסה של 'המדינה האסלאמית' לאוכלוסייה הנוצרית הינו יחס של התנכלות מתמדת ורדיפות, כאילו מטרתה האמיתית היא לסלק אוכלוסייה נוצרית זו ממרחב השליטה שלה, או אף לאלצה להתאסלם. אין פלא כי במציאות זו נטשה מרבית האוכלוסייה הנוצרית את מזרחה של סוריה.¹⁰

במזרח-סוריה אין כמעט אוכלוסייה שאינה ערבית-סוניית או נוצרית, וזאת בניגוד לעיראק, בה נהגה 'המדינה האסלאמית' ברצחנות כלפי המיעוט היזידי. הגברים של בני מיעוט זה נרצחו, ואילו הנשים הוצאו למכירה בשוקי עבדים בעריה של 'המדינה האסלאמית'.¹¹ גם בסוריה מגלה 'המדינה האסלאמית' יחס רצחני כלפי אזרחים שאינם ערביים-סונים, כמו עלאוויים או שיעים שנפלו לידיה.

סיכום

חשיבות הופעתה של 'המדינה האסלאמית' במזרחה של סוריה נעוצה בעובדה שהייתה הראשונה מבין ארגוני המורדים הלוחמים במשטר הסורי אשר הצליח למצב עצמו כחלופה ריאלית – צבאית ומדינית – למשטר זה, ולכונן ישות שלטונית המקיימת, ולו גם חלקית, מערכות ממשל ושירותי כלכלה, חברה ומשפט.

'המדינה האסלאמית' כוננה למעשה מערכת מדינית שבסיסה האידאולוגי, ייעודה והדלק המניע אותה הוא מלחמת ג'האד והתפשטות. הכיבושים החדשים נועדו אפוא לא רק לענות על מטרה אידאולוגית, אלא גם ובעיקר לסייע במימושה של מטרה מעשית. המדובר בשימור המומנטום שהשיגה בכיבושיה והמשך תחזוקתה של המדינה שהוקמה, וזאת באמצעות שלל הכיבושים ובעזרת כוח אדם המצטרף לשורותיו בעקבות כל כיבוש טריטוריאלי חדש. מבחינה זו קיים דמיון מפתיע בין 'המדינה האסלאמית' לבין מדינות שבטיות, שידע האזור החל בתקופת האסלאם, וגם לפניו, ולמעשה גם בינה לבין 'המדינה האסלאמית' שכוון הנביא מוחמד בחצי-האי ערב.

סיפורה של 'המדינה האסלאמית' במזרחה של סוריה הוא סיפור של הצלחה: ארגון שנעדר נוכחות של ממש, לא כל שכן תמיכה ותשתית, הצליח בתוך שנים ספורות לפרוץ מן המדבר, להיאחז במרחבים עצומים של מזרח-סוריה, ולהפוך למדינה הנושאת עיניה להשתלט גם על מערבה של המדינה. לא 'המדינה האסלאמית' היא שמוטטה את המדינה הסורית, כפי שעשתה קודם לכן בעיראק; קריסתה של המדינה הסורית היא שאפשרה ל'מדינה האסלאמית' לכבוש בקלות יחסית את מזרחה של סוריה. כוחה של 'המדינה האסלאמית' נעוץ, אפוא, בחולשתם של יריביה – כוחות מקומיים שלא אזרו כוח לעמוד מולה, ובמקרים רבים אף בחרו להצטרף לשורותיה. אף על פי כן, בכל מקום שבו נתקלה 'המדינה האסלאמית' בהתנגדות נחושה, כמו בריכוזי השיעים בדרום-עיראק או בריכוזי הכורדים בצפון-סוריה ועיראק, היא עצרה, לפחות לעת עתה. לבסוף, חשוב להזכיר כי מזרחה של סוריה שעליו שולטת 'המדינה האסלאמית' מאז קיץ 2014, מהווה את החלק הקל לעיכול ולשליטה במרחב הסורי. לפיכך אין ללמוד מהצלחתה היחסית להיאחז באזור זה על הצפוי ל'מדינה האסלאמית' אם כל סוריה תיפול לידיה. חלקיה המערביים של המדינה הסורית מאוכלסים בצפיפות באוכלוסייה מעורבת, שבה יש נוכחות רבה וגם משקל רב יותר של עדות מיעוט, כמו גם של אוכלוסייה סונית עירונית מבוססת, ולרוב חילונית ומתונה בהשקפת עולמה. מכל זאת עולה ש'המדינה האסלאמית' אינה מכת גורל או אסון טבע שאותם יש לקבל בהכנעה ובהשלמה. אמנם, אין להקל ראש ביכולתה להסתגל למציאות האזורית הדינמית ולהתמודד עם אתגרים מורכבים ועם מגוון של יריבים, וכל זאת תוך ניצול חולשתם של יריביה, ובעיקר מילוי החלל שהותירה קריסתן של עיראק וסוריה. אולם, ל'מדינה האסלאמית' יש גם חולשות, ובכל מקום בו נתקלה בהתנגדות תקיפה, היא נסוגה לאחור. בטווח הארוך, נראה שהרדיקליות והיעדר הפרגמטיות, המהווים כיום מקור עוצמה של 'המדינה האסלאמית', עלולים להתברר כנקודת תורפה מרכזית שלה, שתקים עליה קואליציה רחבה של כוחות. בהקשר של מדינת ישראל, יש לקחת בחשבון ש'המדינה האסלאמית' עלולה להגיע מוקדם מהצפוי לחיכוך אתה בחזית הסורית. מכאן נובע, שעל ישראל למצוא דרך להצטרף לקואליציה הרחבה הפועלת כיום נגדה.

הערות

- 1 על הישגיו הצבאיים של דאע"ש בקיץ 2014 ראו: How ISIS Stormed Iraq: a Chronology of the Militant Offensive," *Al-Arabiya net*, June 16, 2014,
- 2 "The fall of Tadmur, Ramadi and the Border Crossings Impose ISIS organization as a Main Player," *Khalifa*, May 22, 2015, <http://www.khilafah.com/the-fall-of-tadmur-ramadi-and-the-border-crossings-impose-isis-organization-as-a-main-player/>
- 3 עוד על המבנה של 'המדינה האסלאמית' ראו: מרכז המידע למודיעין ולטרור על שם האלוף מאיר

- עמית, דאע"ש: דיוקנו של ארגון טרור, 26 בנובמבר 2014, <http://www.terrorism-info.org.il/he/article/20733>; Charles C. Caris & Samuel Reynolds, *ISIS Governance in Syria*, July 2014, Institute for the Study of War, www.understandingwar.org/report/isis-governance-syria
- Charles Lister, *Islamic State Senior Leadership: Who's Who*, Brookings Institute, http://www.brookings.edu/~media/Research/Files/Reports/2014/11/profiling-islamic-state-lister/en_whos_who.pdf?la=en 4
- דאע"ש: דיוקנו של ארגון טרור, עמ' 65-66, 70-71. 5
- למחוזות 'המדינה האסלאמית' במרחב הסורי ראו: <http://snipurl.com/2acjdev> 6
- Orlando Crowcroft, "Isis: Inside the Struggling Islamic State Economy in Iraq and Syria," *International Business Times*, April 11, 2015, <http://www.ibtimes.co.uk/isis-inside-struggling-islamic-state-economy-iraq-syria-1495726> 7
- ראו לדוגמה: "Mass Grave of 230 Tribespeople Found in Syria's Deir Ezzor: Monitoring" Group," *Al-Akhbar*, December 18, 2014, <http://english.al-akhbar.com/node/22938> 88
- למסמך "עהד אל-אמאן" ראו: <http://barety.net/index.php?topic=33284.0>. 9
- "Isis Slave Markets Sell Girls for 'as Little as a Pack of Cigarettes', UN Envoy Says," *the Guardian*, June 8, 2015, <http://www.theguardian.com/world/2015/jun/09/isis-slave-markets-sell-girls-for-as-little-as-a-pack-of-cigarettes-un-envoy-says> 10

כורדיסטן, 'המדינה האסלאמית' והשינויים הפרדיגמטיים במזרח התיכון¹

עפרה בנג'ו

במעבר למאה העשרים ואחת התחוללו שינויים פרדיגמטיים במזרח התיכון, ששינו את כללי המשחק באזור ובעקבות זאת חלו שינויים במאזנים הפוליטיים בין גורמי הכוח השונים בו. לפני מאה שנה עוצבה מפת המזרח התיכון על ידי גורמי כוח חיצוניים, בין אם הייתה זו המעצמה הבריטית או הצרפתית. מעצבי המפה האזורית כיום הם שחקנים מקומיים. במהלך המאה העשרים היוו מדינות הלאום את המסגרת הפוליטית המקובלת, אולם במאה העשרים ואחת התווספו עליהם גורמים לא-מדינתיים. במאה העשרים שלטו בכיפה אידאולוגיות לאומיות ופאן-ערביות, ואילו כיום, זרמים אתניים ודתיים אסלאמיסטיים הם אלה שקובעים את סדר היום הפוליטי. בעבר הוכתבו מהלכים פוליטיים וצבאיים על ידי צבאות מאורגנים, אך כיום עבר תפקיד זה במידה רבה לידי צבאות בלתי-סדירים, מיליציות וארגוני טרור.

הכורדים כמחסום בפני 'המדינה האסלאמית'

המאבק בין הכורדים לבין 'המדינה האסלאמית' שהתלקח בגלוי בקיץ 2014, מהווה מקרה בוחן לכל השינויים שחלו במזרח התיכון במעבר למאה העשרים ואחת. שני השחקנים הללו, המעצבים את המפה הפוליטית כיום, הם גורמים מקומיים לא-מדינתיים, שניהם נשענים על כוחות צבאיים בלתי-סדירים שהופכים להיות סדירים עם הזמן, ושניהם מייצגים זרמים המערערים על הלגיטימיות של המדינות הקיימות – במקרה הכורדי זהו הזרם האתני-לאומי, ובמקרה השני – האסלאמי הסלפי-ג'האדי. למעשה, ההתפתחויות בכורדיסטן שבעיראק ובסוריה מהוות תמונת ראי להתפתחויות בקרב 'אדולה אל-אסלאמיה פי אל-עיראק וא-שאם' (דאע"ש), שאימצה לעצמה את השם 'המדינה האסלאמית' ביוני 2014. שני השחקנים הללו ניזונו מהשבר שפקד את מדינות הסהר הפורה – עיראק וסוריה – תוך קריאת תיגר על המדינה בעקבות ההשתלטות בסערה על אזורים שהתפתח בהם חלל פוליטי והקמת מערכת שלטונית אוטונומית.

שניהם מחקו את הגבולות בין סוריה לעיראק ושניהם חותרים להגיע לים, וכך להשיג עצמאות כלכלית ופוליטית.

אולם, בעניינים אחרים הם מהווים הפכים גמורים. השוני ניכר, בין היתר, במישור האידאולוגי, באוריינטציה הפוליטית ובמטרות העל. 'המדינה האסלאמית' היא אנטי-מערבית, אנטי-דמוקרטית וסלפית-ג'האדית. לעומת זאת, שני חלקי כורדיסטן הנאבקים נגדה הם פרו-מערביים, מתרחקים מן האסלאם הפוליטי ומפתחים יסודות של דמוקרטיה.

בעבר נתפסו הכורדים כגורם המערער את היציבות האזורית. על כך יעיד מסמך של סוכנות הביון האמריקאית משנת 1948, המתריע מפני האיום הכורדי על טורקיה, על איראן ועל עיראק.² כיום, דווקא הכורדים הם אלה המסמלים יציבות, סובלנות ומתינות יחסיות, בוודאי לעומת 'המדינה האסלאמית', המצטיינת בקיצוניות ובאכזריות חסרת-תקדים, שמזכירות את מסעות ההרס של המונגולים במאה השלוש עשרה. נקודה מעניינת אחרת היא התפתחותה של תת-מערכת כורדית, כאשר הכורדים בארבעת חלקי כורדיסטן – בטורקיה, באיראן, בעיראק ובסוריה – פועלים ככלים שלובים המשפיעים זה על זה ומושפעים זה מזה. כך הם הופכים את התמונה האזורית למורכבת במידה רבה יותר, שאף מקשה ביתר שאת על מדינות האם להתמודד עם השאלה הכורדית. מהו טיב היחסים בין הכורדים ל'מדינה האסלאמית'? מיד אחרי כיבוש מוסול על ידי 'המדינה האסלאמית' ואזור כרכוכ על ידי כוחות הפשמרגה הכורדיים ביוני 2014, נדמה היה ששני אלה יוכלו לחיות במעין 'מודוס ויוונדי'. אולם, הכורדים נתפסו בהפתעה מוחלטת כאשר חודשיים לאחר מכן הם הפכו להיות מטרה מרכזית להסתערות 'המדינה האסלאמית', ורק כפסע היה בינה לבין נפילת בירת החבל ארביל לידי הישות המתעצמת.³ שיקוליה של 'המדינה האסלאמית' לתקיפת החבל הכורדי הסוני היו אסטרטגיים, ונבעו ממניעים כלכליים מובהקים: היא ביקשה להשתלט על אוצרות הנפט של כרכוכ שזה עתה נפלו לידי הכורדים, וכן על הדרך האסטרטגית בין עיראק לסוריה, באזור סינג'אר. שיקולים דומים הניעו את הניסיונות המאוחרים יותר להשתלט על האזור הכורדי בסוריה, שפעילו הקימו שם שלושה קנטונים אוטונומיים בקיץ 2012. כך למשל ניטש מאבק בין הכורדים לבין 'המדינה האסלאמית' על השליטה בבארות הנפט בחסכה שבאזור הכורדי בסוריה.⁴

הכורדים ו'המדינה האסלאמית' הפכו ליריבים מרים במיוחד לאור העובדה, שהלוחמים הכורדים הצליחו, בשונה מההתפתחויות בזירות אחרות, לבלום בתחומם את תנופתה של 'המדינה האסלאמית'. הצלחתם זו בלטה במיוחד לנוכח אי-תפקודם של הצבאות הסדירים בסוריה ובעיראק, המגלים עד כה אוזלת יד מוחלטת במלחמתם ב'מדינה האסלאמית'. בהקשר זה, די אם תצוין נפילת מוסול, כאשר היחס בין לוחמי 'המדינה האסלאמית' לבין חיילי צבא עיראק עמד על אחד לחמישה עשר.⁵ גרסה

אחרת אף מרחיקה לכת בטענה שמאות לוחמי 'המדינה האסלאמית' הביסו 75,000 חיילים עיראקים.⁶

מאזן הרווח וההפסד של הכורדים

השאלה המרכזית שעולה היא – האם 'המדינה האסלאמית' היא גורם המקדם או מעכב את הלאומיות הכורדית ואת חתירתם להגדרה עצמית, כאשר מאבקם ב'מדינה האסלאמית' ניטש על אותה כברת ארץ ועל אותם משאבים. וכן, מהו מאזן הרווח וההפסד של הכורדים מצמיחת 'המדינה האסלאמית'.

בצד הרווח יש לכורדים הישגים, הן במישור האסטרטגי והן ברמה התודעתית וההסברתית-בינלאומית. הרווח המשמעותי ביותר היה בעיראק, כאשר הכורדים כבשו בהינף יד שטחים עתירי נפט הנתונים במחלוקת עם השלטון המרכזי בבגדאד. האתר החשוב ביותר שנכבש על ידיהם הוא כרכוכ, שאותה הם מכנים "ירושלים של הכורדים".⁷ ספק גדול אם הכורדים היו מעזים לנקוט מהלך כזה לולא תנופת הכיבוש של 'המדינה האסלאמית' שאיימה על כרכוכ, וכך נתנה צידוק ודחף לכיבוש הכורדי. בתוך כך חלה התחזקות של הזהות הלאומית הכורדית גם בחלקיה האחרים של "כורדיסטן הגדולה", ועמה הנכונות להיאבק ב'מדינה האסלאמית'. כפי שקרה בזמנים ובמקומות אחרים בעת החדשה, גם במקרה הכורדי מהווה המלחמה גורם חשוב בגיבוש לאומיות, כשבמקביל הולכת ונחלשת הזיקה הלאומית במדינות הלאום (סוריה ועיראק) – התפתחות הנותנת לגיטימציה לחלוקתן של המדינות הללו.⁸

הדימוי של הכורדים בזירה הבינלאומית והקשרים שלהם עם העולם החיצון קיבלו גם הם חיזוק משמעותי ביותר בעקבות הופעת 'המדינה האסלאמית'. מעשיה של זו מאירים את הכורדים באור חיובי הרבה יותר, ומבליטים את חשיבותם למערב ולסדר שלטוני יציב יותר במזרח התיכון. מנהיגים אירופים החלו לפקוד את ארביל, בירת החבל, החשוב שבהם היה נשיא צרפת פרנסואה הולנד שהגיע לעיר בספטמבר 2014.⁹ בעקבות החשיפה הרבה בזירה הבינלאומית החלו הכורדים לקבל גם סיוע כלכלי וצבאי מסוימים. הסיוע המשמעותי ביותר שניתן להם עד כתיבת שורות אלה הוא המאמץ הבינלאומי שמתבטא בעיקר, עד עתה, בתקיפות האוויריות נגד 'המדינה האסלאמית' במגמה לבלום את התקדמותה – מה שמחריף את היריבות בינה לבין הכורדים.

בצד ההפסד, העימות עם 'המדינה האסלאמית' חשף את חולשתם הצבאית של הכורדים, שהתבטאה לאו דווקא בכיבוש הלחימה אלא במחסור חמור בנשק ובציוד צבאי מתוחכם. בעוד 'המדינה האסלאמית' מצוידת בנשק אמריקאי כבד וחדש, שנתפס כשלל מצבא עיראק במוסול ביוני 2014 וברמאדי במאי 2015, הכורדים בעיראק מצוידים בנשק דל ומיושן. אשר למשלוחי נשק כבד וחדש, הכמויות שאכן מגיעות לכורדים בטלות בשישים לעומת אלה המגיעות לבגדאד. האבסורד הוא, שאף

על פי שצבא עיראק הפך ל"חבית בלי תחתית", ואף שהוכיח את כישלונו המוחלט בעימותים עם 'המדינה האסלאמית', הרי עיקר הסיוע הצבאי האמריקאי עודנו מוזרם לבגדאד. אפילו את המעט שארצות הברית מייעדת לכורדים היא מתעקשת להעביר דרך בגדאד. מדיניות זו מסרבלת, מאטה ואף מונעת לעתים את הגעתו לכורדים. היבטים שליליים אחרים הקשורים להופעת 'המדינה האסלאמית' הם פגיעה כלכלית חמורה ביותר, שהעמיקה ביתר שאת בחבל הכורדי בעיראק עקב הצורך לקלוט מעל מיליון וחצי פליטים. ראש ממשלת החבל, נשירוואן ברזאני, טען כי אוכלוסיית החבל גדלה ב־28 אחוזים עקב נהירת הפליטים, וכי יהיה צורך ב־1.4 מיליארד דולר כדי לספק את צורכיהם.¹⁰

בעיראק הביאה הופעת 'המדינה האסלאמית' להתפתחות משולש יחסים מדמם ומורכב ביותר, המשקף את התלכיד העיראקי הסבוך, כאשר שלוש צלעותיו מנהלות בו־זמנית מלחמה או מאבקי כוח זו נגד זו: 'המדינה האסלאמית', כורדיסטן וממשלת בגדאד על כל המיליציות השיעיות שלה. ראש ממשלת עיראק היוצא, נורי אל־מאלכי, הצהיר כי מיליציות 'אל־חשד א־שעבי' הפכה לגורם השלישי בחשיבותו אחרי הצבא והמשטרה בעיראק.¹¹ אשר למטרות העל של שלושה גורמים אלה, הרי בעוד הישות הכורדית מגבילה את שאיפותיה הטריטוריאליות לשטח שהיא שולטת עליו כיום, 'המדינה האסלאמית' וממשלת בגדאד, הנשלטת בעיקרה על ידי ערבים שיעים ומקיימת זיקה הדוקה לטהראן, מבקשות לשלוט על כל שטחי עיראק. הישות הכורדית מבקשת למעשה להתנתק מעיראק, ואילו שתי הישויות האחרות מבקשות לשמר את השלמות הטריטוריאלית של המדינה ולשלוט עליה באופן בלעדי.

מה שמסבך עוד יותר את משולש היחסים הזה הוא מעורבותם של גורמי חוץ שיוצרים משולש רחב יותר, שבו כל אחד מחלקיו מושך לכיוון שלו, ולעתים גם לשני כיוונים מנוגדים. שלושה השחקנים החיצוניים המרכזיים הם ארצות הברית, איראן וטורקיה, שכל אחד מהם מסייע לשני גורמים פנימיים בעת ובעונה אחת: ארצות הברית ואיראן לכורדים ולממשלת בגדאד, וטורקיה לכורדים בעיראק במידה מינורית, ובדרך סמויה גם ל'מדינה האסלאמית'.

הכורדים בסוריה מנהלים גם הם מאבק עיקש נגד 'המדינה האסלאמית'. כבר בקיץ 2012, כשנה אחרי התפרצות המרד בסוריה, הצליחו הכורדים להקים במדינה ישות אוטונומית המכונה בפיהם "רוג'ווה" (תרגום מילולי: מערב־כורדיסטן).¹² הישגי הכורדים בסוריה ועמידתם האיתנה נגד 'המדינה האסלאמית' הם יוצאי דופן, בהתחשב במספר תנאים מקדימים: הכורדים בסוריה היו מיעוט מושקע וכמעט בלתי־מוכר בעולם עד העת האחרונה ממש; מבחינה גאוגרפית־טופוגרפית, האזור שהם שוכנים בו מישורי ברובו ונעדר רצף טריטוריאלי בין שלושת חלקיו – דבר המקשה עליהם להגן עליו; מעל לכול – הנשק שברשותם דל ללא כל השוואה לזה של 'המדינה האסלאמית'.

הכוח המרכזי המנהל את הלחימה הוא ה-YPG, הקשור בטבורו ל-PKK שבטורקיה. מכאן הקשרים ההדוקים עם הכורדים בטורקיה, וכך גם המעורבות הרבה של טורקיה במה שמתרחש בגבולה הדרומי. הדימוי שנוצר הוא, שהלוחמים הללו מגלים יכולות עמידה ולחימה גדולות אפילו מאלה של הפשמרגה שבחבל העיראקי, בין השאר הודות להשתתפות הנשים הכורדיות בסוריה בלחימה בפועל, ובשל עוז הרוח שהן מגלות. היכולות הללו באו לידי ביטוי בלחימה על קובאני (עין אל-ערב), שהייתה נצורה על ידי כוחות 'המדינה האסלאמית' כמה חודשים, מספטמבר 2014 ועד ינואר 2015, ושחררה בסופו של דבר, וכן בלחימה ההתקפית על תל אל-אביד ומקומות אחרים. כוחות ה-YPG מנסים ליצור רצף טריטוריאלי בין שלושה הקנטונים הכורדיים, ואף להרחיק ולהגיע לים התיכון. מובן שהמכשול העיקרי למהלכים הללו הוא נוכחות 'המדינה האסלאמית', ומאחוריה טורקיה. הפרדוקס הוא, שבעוד טורקיה פיתחה קשרים אסטרטגיים עם החבל הכורדי בעיראק, היא רואה באוטונומיה הכורדית בסוריה סכנה אסטרטגית מהמדרגה הראשונה, וזאת בשל החשש ממחיקת הגבול בין הכורדים בסוריה לבין אחיהם בטורקיה, שהתחזקו בבחירות בקיץ 2015 ונתפסים באנקרה כאיום ממשי המקרב את הקמת "כורדיסטן הגדולה", שתנגוס חלקים מטורקיה.

ישראל המתלבטת ועתיד לוט בערפל

ההתפתחויות שהוזכרו לעיל מעלות לבטים לא פשוטים בישראל. במישור המעשי נשאלת השאלה – האם כדאי בכלל לסייע לכורדים, בשעה שמאשימים את ישראל דרך קבע בניסיון לבתר את המדינות הקיימות. שאלה נוקבת אחרת היא – מה הרווח שתשיג ישראל מעמידתה לצד הכורדים, בשעה שהיא עלולה לנכר את טורקיה. תהייה נוספת – האם כדאי להתייצב בפומבי לימין הכורדים, כפי שעשו ראש הממשלה בנימין נתניהו, שר החוץ לשעבר אביגדור ליברמן והנשיא לשעבר שמעון פרס.¹³ ההצהרות הללו, שבאו זו אחר זו ביוני 2014 ניתנו בקשר לעלייתה הפתאומית של 'המדינה האסלאמית' ולרצונם של קברניטי המדינה לתת גיבוי לבלם הכורדי נגדה. גם לכורדים יש לא מעט דילמות. במישור העממי יש הזדהות עם ישראל ורצון לפתח עמה קשרים, ואף להפוך אותה דגם לחיקוי. באשר להנהגה, בעוד היא מקווה לקבל סיוע מסוג כלשהו מישראל, היא מסתייגת לחלוטין ממתן פומבי לקשר כזה מחשש מתגובת המדינות הסובבות, בעיקר איראן וטורקיה.

גם אם אין תשובות פסקניות לתהיות הללו, יש כמה מסקנות כלליות. לישראל, כמו לעולם המערבי בכללותו, יש אינטרס מובהק שידם של הכורדים תהיה על העליונה במאבק נגד האסלאם הסלפי-ג'האדי. עובדת היותם גורם פרו-מערבי, מתון, חילוני יחסית ובעל יכולת ארגונית-מוסדית מוכחת מהווה נכס אסטרטגי חשוב לנוכח כוחות ההרס והחורבן באזור. הוכח גם שהכורדים הם גורם ידידותי לישראל במידה רבה

יותר מעמי האזור האחרים, וזאת הודות לתחושת שותפות הגורל בין שני עמים קטנים, שאין מכירים בזכותם למדינה משלהם. מבחינה אסטרטגית, אם בעבר היו הכורדים "העיניים" של ישראל למתרחש בעיראק, הם יכולים להוות כיום נכס אסטרטגי דומה ביחס לאיראן, עבור ישראל והמערב.

במישור המעשי יש מקום רב לשיתוף פעולה, בעיקר עם החבל הכורדי בעיראק. בנוסף לתחום הביטחוני והמסחרי נפתח אפיק פוטנציאלי חדש – רכישת נפט מהחבל הכורדי בעיראק – שמדינות אחרות בעולם נמנעו מרכישתו בגלל התנגדות הממשל בבגדאד. הדבר עשוי גם להביא להתפתחות חשאית של משולש יחסים בלתי-מוצהר בין ישראל, החבל הכורדי בעיראק וטורקיה, שדרכה עובר הנפט הכורדי. על ישראל גם להושיט סיוע הומניטרי ככל הניתן לכורדים בסוריה – צעד שאין בו כדי לחבל ביחסים עם טורקיה – שהרי היא עצמה מעניקה מקלט להמוני כורדים שברחו לתחומה. מסקנה חשובה אחרת היא, שהעמימות והעשייה מאחורי הקלעים נראות כדרך הטובה ביותר לקיים את היחסים בשלב הזה, לפחות מבחינתם של הכורדים. לסיכום, המפה הגאוגרפית בסהר הפורה נמצאת בעיצומו של תהליך עיצוב מורכב, ולעתים אף הרסני. התהליכים שהתרחשו עד עתה הם כה עמוקים, עד שנראה כי עברו את נקודת האל-חזור, ודומה שיקשו על עיראק וסוריה לחזור להיות מדינות אחדות, כפי שהיו במאה העשרים. הכורדים ממשיכים לצעוד באטיות לעבר עצמאות בעיראק ולאוטונומיה בסוריה, כאשר אין למהר ולהספיד את 'המדינה האסלאמית', שגם אם תוכנע, סביר להניח שיצוצו תחתיה גורמים סלפיים בשם זה או אחר, אשר ימשיכו את המאבק למען החזרת העטרה הסוניית ליושנה. אשר למה שמכונה "שיעיסטן" בעיראק, אם תרצה ואם לאו, הרי כדי לשרוד היא תיאלץ להסתופף תחת המטריה האיראנית, שקיבלה חיזוק משמעותי ביותר עקב הסכם הגרעין שנחתם איתה ביולי 2015. מבחינה זו, ארצות הברית תהיה רלוונטית פחות לעיצובה מחדש של מפת האזור. לאחרונה פרסם חוקר אמריקאי מאמר המסכם את מצבה של ארצות הברית בעיראק, וכך אמר: "אנחנו אבודים בעיראק כי עיראק... היא מקרה אבוד."¹⁴ אם הדבר נכון ביחס לעיראק, הוא תקף פי כמה ביחס לסוריה. במצב יחסים זה עדיף לישראל לחפש מסילות לגורמי הכוח החיוביים באזור, גם אם המערב מהסס להכיר בהם.

הערות

- 1 זוהי גרסה מורחבת ומעודכנת למאמר של המחברת שהופיע ב**צומת המזרח התיכון** של מרכז דיין.
- 2 The Kurdish Minority Problem, declassified CIA Report, http://www.foia.cia.gov/sites/default/files/document_conversions/89801/DOC_0000258376.pdf
- 3 כוחות 'המדינה האסלאמית' היו מרוחקים 40 ק"מ בלבד מארביל: "Kurdish forces, ISIS clash near Arbil," *Al-Arabiya*, 6 August 2014, <http://english.alarabiya.net/en/News/middle-east/2014/08/06/U-N-condemns-ISIS-attacks-in-Iraq.html>
- 4 Sam Dagher, "Control of Syrian Oil Fuels War Between Kurds and Islamic State," *The Wall*

- Street Journal*, 23 November 2014, <http://www.wsj.com/articles/control-of-syrian-oil-fuels-war-between-kurds-and-islamic-state-1416799982>.
- Michael Knights, "Battle for Mosul: Critical test ahead for Iraq," *BBC*, 11 June 2014, 5
<http://www.bbc.com/news/world-middle-east-27789770>
- Ghazi Hars, "The fall of Mosul: anatomy of a city's collapse," *RUDAW*, 10 June 2015, 6
<http://rudaw.net/english/middleeast/iraq/100620153>
- Sheren Khalel and Matthew Vickery, "The Kurds are at demographic war with ISIS in Kirkuk," 7
Haaretz, 26 February 2015, <http://www.haaretz.com/news/world/.premium-1.644202>
- Mohammed M. A. Ahmed, Michael Gunter (eds.), *The* 8
Kurdish Spring: Geopolitical Changes and the Kurds (Mazda Publishers: Costa Mesa, California, 2013).
- "Hollande pledges more military help to Erbil and Baghdad in Iraq visit," *Middle East Eye*, 9
12 September 2014, <http://www.middleeasteye.net/news/hollande-pledges-more-military-help-erbil-and-baghdad-iraq-visit-186242625#sthash.P3RWoASi.dpuf>
- "KRG Prime Minister: Refugees Have Changed the Demographics of Kurdistan Region," 10
Basnews, 12 February 2015, <http://www.basnews.com/en/news/2015/02/12/kgp-prime-minister-refugees-have-changed-the-demographics-of-kurdistan-region>
- Abdelhak Mamoun, "Al-Hashd al-Sha'bi became third military force after army and police," 11
says Maliki," *Iraqi News*, 14 April 2015, <http://www.iraqinews.com/features/al-hashd-al-shabi-became-third-military-force-army-police-says-maliki>
- Michael Gunter, *Out of Nowhere: The Kurds of Syria in Peace and War*, (C. Hurst & co. 12
publishers: London, 2014) pp. 103-117.
- Ofra Bengio, "Surprising ties between the Kurds ליחסים המורכבים בין ישראל לכורדים 13
and Israel," *Middle East Quarterly*, Summer 2014; Ofra Bengio, "Why the Kurds will become
the second non-Arab state in the Middle East," *Tablet*, 14 August 2014.
- Steven A. Cook, "Lost in Iraq," Council on Foreign Relations, 26 May, 2015. 14

לבנון ועליית 'המדינה האסלאמית'

בנדטה ברטי

לבנון, הממוקמת בלב המרחב ההיסטורי של 'בלאד א־שאם' – הידוע גם כ'לבנט' או 'סוריה הגדולה' – היא ללא ספק חלק מהפרויקט האידאולוגי, הפוליטי והטריטוריאלי של בניין 'המדינה האסלאמית'. ואכן, עם הכרזת הח'ליפות ב־2014, הצהירה האחרונה על עצמה כמערכת הפוליטית הלגיטימית היחידה, הווה אומר שאינה מכירה במדינות הקיימות וגבולותיהן בלבנט, ודורשת מכל המוסלמים להתחייב לקבל על עצמם את הסמכות הדתית והפוליטית של "הח'ליף אבראהים", הוא אבו בכר אל־בגדאדי.¹

'המדינה האסלאמית' רואה בלבנון חלק מפרויקט הח'ליפות, כששאיפותיה לעתיד ביחס למדינה היס־ת־כוננית הקטנה מוטמעות בקריאת הקרב שלה, 'באקיה ותתמדד' (מערבית: "נשאר ותתרחבת"). חשיבותה הגאו־אסטרטגית הייחודית של לבנון אינה נעלמת מעיני 'המדינה האסלאמית', וגם לא חשיבותו של הארגון החמוש המרכזי שפועל בה, חזבאללה, בתמיכתו במשטר אסד בסוריה. לאור זאת, לא מפתיע לראות את השפעתה הגוברת של 'המדינה האסלאמית' על הביטחון, הלכידות החברתית והיציבות הפוליטית של לבנון. השפעה זו מתוספת לפגיעה החברתית, הכלכלית והפוליטית הכבדה שלבנון ספגה ממלחמת האזרחים בסוריה.

'המדינה האסלאמית' וביטחון פנים: חיזוק המחנה הסלפי־ג'האדי?

'המדינה האסלאמית' מציבה אתגר ביטחוני ללבנון ומחריפה את העלייה הכללית בפעילותם של ארגוני הג'האד הסלפי המקומיים, שקיבלו זריקת מרץ בעקבות מלחמת האזרחים בסוריה. לאחר שהיו תחת פיקוח ודוכאו במהלך תקופת "החסות הסורית" על לבנון (בין תום מלחמת האזרחים ב־1989 ועד 2005), הצליחו ארגונים אסלאמיסטיים, וארגונים סלפים בפרט להרחיב את השפעתם ונראותם בלבנון. זאת בעקבות "אינתיפאדת העצמאות" במדינה ונסיגת סוריה ממנה. אחרי 2005, ארגונים אלה נהנו מגישה מכילה מצד קואליציית 14 במרס האנטי־סורית, והמפלגה הסוניית תיאר אל־מוסתקבל ("תנועת העתיד") שעומדת בראשה.²

במקביל, ארגונים סלפים-ג'האדים בעלי קשרים אידאולוגיים או מבצעיים לאל-קאעדה – ביניהם 'עצבת אל-אנצאר', 'ג'ונד א-שאם', ו'פתח אל-אסלאם' – הגבירו גם הם את פעילותם, כשהם מתרכזים בעיקר באזורים סביב העיר השנייה בגודלה בלבנון, טריפולי, מחנה הפליטים הפלסטיני נהר אל-בארד בצפון, צידון ומחנה עין אל-חילוה בדרום.³ העימות בין המחנה הסלפי-ג'האדי לבין מדינת לבנון הגיע לכלל הסלמה במאי 2007 והוביל עימותים אלימים בין 'פתח אל-אסלאם' לצבא לבנון, שעלו בחייהם של מעל 400 קרבנות.⁴ מאז, ולמרות תקריות בין פלגים של סונים סלפים לבין עלאוויים תומכי חזבאללה בצפון-לבנון שנמשכו מפעם לפעם, ניתן לומר שהאיום הכולל שהציבו ארגונים סלפים-ג'האדים שכך מעט.

מלחמת האזרחים בסוריה הפיחה חיים מחודשים במחנה הסלפי בכללו, לרבות בביטויי האלימים יותר וקיצוניים, והחריפה מתח עדתי-פוליטי קיים בין הקהילות הסוניות והשיעיות בלבנון, שהתפצלו עתה בין תומכי אסד למתנגדיו. מגמה זו הובילה לעימותים גוברים בין שני המחנות שמשני צדי המתרס, כאשר התקריות האלימות מתרכזות בעיקר באזורים למודי הקרבות שסביב העיר הצפונית הסמוכה לגבול, טריפולי. תגובתו האכזרית של אסד להתקוממות בסוריה והתגייסותו של חזבאללה לעזרת המשטר ליבו את המתח והביאו להתנגשויות בין-עדתיות שהפכו להתקפות ישירות נגד חזבאללה, לרבות ירי טילים על רובע הדאחיה – מעוזה של חזבאללה בדרום-ביירות; פיגועי התאבדות נגד מטרות שיעיות, איראניות ושל חזבאללה; ופעולות שנועדו לפגוע בכוחות הביטחון הלבנוניים.⁵ מי שעמדו מאחורי התקפות אלה היו 'גדודי עבדאללה עזאם' המשתייכים לאל-קאעדה, שהיו אחראים גם לפיגוע בשגרירות איראן בביירות בנובמבר 2013,⁶ וארגון ג'בהת א-נוסרה בלבנון, שלקח אחריות על שורה של התקפות על רקע עדתי, כולל פיגוע התאבדות קטלני בשכונת העלאוויית ג'בל מוחסן בטרפולי בינואר 2015.⁷ דאע"ש עצמו נטל אחריות על פיצוץ מכונית תופת בינואר 2014 סמוך למשרדיו הרשמיים של חזבאללה בשכונת חרייק בביירות, ו'המדינה האסלאמית' נטלה אחריות על פיגוע נוסף בדאחיה בנובמבר 2015. כפי הנראה היו מתקפות מתוכננות נוספות שסוכלו.⁸

אולם, למרות הדיווחים על הדיונים בדבר מינוי "אמיר" והגברת הפעילות בתוך המדינה, התחזקות 'המדינה האסלאמית' – יחד עם המחנה הסלפי-ג'האדי בכללותו⁹ – בלבנון מוכלת עדיין ונותרה תחת פיקוח הדוק של כוחות הביטחון וגופי המודיעין הלבנונים. במסגרת זו, כוחות הביטחון אף רשמו הצלחה משמעותית מול הכוחות הסלפים-ג'האדים העולים, לאחר שעצרו את אחמד אל-אסיר, מטיף סלפי נמלט, שהואשם לא רק במעורבות בעימותים האלימים נגד צבא לבנון, אלא גם באחריות להתססת סכסוכים עדתיים ועידוד האלימות בלבנון.¹⁰ חזבאללה מנהל גם מעקב צמוד על "איום התכפיר" (כפי שכינה אותו מזכ"ל הארגון נסראללה), ואינו מקל ראש

בעלייתם של ארגונים עוינים בלבנון. חזבאללה פעל לחיזוק הביטחון בתוך הארגון ולחיזוק הביטחון הקהילתי השיעי, בהגבירו את שיתוף הפעולה עם כוחות הביטחון הלבנוניים. בנוסף, במישור המדיני דחף להכיר בעליית כוחות הג'האד הסלפי בלבנון כבעיית ביטחון לאומי ממדרגה ראשונה.

במקביל, קיים חשש אמיתי מההשפעה הפוליטית הגוברת של הסלפיות בקרב הקהילה הסונית. למרות שאינם עוצמתיים או משמעותיים דיים כדי לאתגר את הדומיננטיות הפוליטית של מפלגת 'תנועת העתיד', ארגונים אלה הולכים וצוברים אוהדים בלבנון כתגובה למלחמת האזרחים בסוריה ולתפקיד שממלא חזבאללה במלחמה לצד אסד.

גבול לבנון-סוריה והקרב על ערסאל

ערוץ נוסף דרכו מאיימים מחנה הג'האד, ו'המדינה האסלאמית' בפרט על לבנון, קשור באופן הדוק יותר למלחמה הניטשת בסוריה ולגלישתה הישירה ללבנון ולאזורי הגבול. ואכן, ההערכות לגבי הסכנה מצד גורמים סלפיים-ג'האדיים החריפו לאחר המתקפה הדרמטית באוגוסט 2014 על עיירת הגבול הלבנונית ערסאל, שאותה ביצעו לוחמי ג'בהת א-נוסרה ו'המדינה האסלאמית'. המתקפה בוצעה בתגובה למעצרו של מפקד מורדים תומך 'המדינה האסלאמית', על ידי כוחות הביטחון הלבנונים, שאירע זמן קצר לפני כן. במהלך הקרב בערסאל תקפו אנשי ג'האד ישירות את צבא לבנון וכוחות המשטרה, וחטפו מעל 30 מהם, כאשר 25 מביניהם נמצאים עדיין בשבי בעת כתיבת שורות אלה.¹¹ בעקבות העימות המזוין על אדמת לבנון, הגבירו כוחות הביטחון המקומיים את נוכחותם ומעורבותם בשטח תוך תיאום שקט עם חזבאללה, כשהם מתעמתים ישירות עם הארגונים המזוהים עם ג'בהת א-נוסרה ו'המדינה האסלאמית' הפועלים באזור הגבול.¹² בנוסף, ארגוני מורדים מסוריה חיפשו מפלט באזור הגבול ההרי שבין לבנון לסוריה, לאחר קרב ממושך שניהלו מול כוחות אסד וחזבאללה על אזור קלמון האסטרטגי. נסיגתם הסופית בשלהי 2013 הביאה לכך שאדמות הבור המקיפות את ערסאל הפכו בסיס מבצעי עבור כ-3,000 עד 4,000 לוחמים, מרביתם חמושים המשתייכים לג'בהת א-נוסרה, ומאז אמצע-סוף 2014 גם ל'מדינה האסלאמית'. בעוד שתחילה נדמה היה שגופים אלה מסוגלים לפעול בתיאום ואף לשתף פעולה על פי הצורך, בסופו של דבר גברה היריבות ביניהם והחלו סכסוכים פנימיים.¹³ אולם, למרות נוכחות 'המדינה האסלאמית' בשטח, ג'בהת א-נוסרה נותר הפלג החמוש המשמעותי ביותר באזור, בשל יכולתו לירות ברירות עם פלגים אחרים, לקבל את תמיכת תושבי עיירות הגבול הלבנוניות וליהנות מגישה למשאבים.¹⁴

בלי קשר להשתייכות הארגונית, עצם הנוכחות של לוחמי 'המדינה האסלאמית' וג'בהת א-נוסרה מהווה לא רק איום ביטחוני ישיר, אלא גם מסכנת את יחסים הבין-עדתיים כמו גם את היחסים בין התושבים המקומיים לבין הפליטים הסורים שהתמקמו

במחוז הבקאע.¹⁵ לכן אין זה מפתיע שהמצב הקשה בגבול המשיך להשפיע על לבנון. הדבר נכון במיוחד מאז תחילת קיץ 2015, אז חיזבאללה העלה את המערכה שלו נגד "איום התכפיר" מדרגה באמצעות הוצאה לפועל של מבצעים צבאיים נרחבים, בתיאום עם צבא סוריה, שמטרתם להשמיד את השרידים האחרונים של מתנגדי המשטר באזור קלמון רבתי. הקרבות התפשטו בעקבות מתקפת 'המדינה האסלאמית' על מוצבי חיזבאללה ב-9 ביוני 2015 באזור העיירה ראס בעלבכ, צפונית לערסל, כששדה הקרב התרחב לשני צדי הגבול.¹⁶ גם צבא לבנון נלחם ב"איום התכפיר", כאשר הקהילה הבינלאומית מכירה בחשיבות מהלך זה כחלק מהמערכה הגדולה יותר נגד 'המדינה האסלאמית', ותומכת בו בעזרת הגברת הסיוע הצבאי והציוד הצבאי.¹⁷

לבנון ו'המדינה האסלאמית'

לבנון היא ללא ספק אחד השחקנים האזוריים שהושפעו יותר מכל מאירועי מלחמת האזרחים בסוריה ומהשלכותיה במובן הרחב. הופעתה של 'המדינה האסלאמית' בעיראק וא־שאם' (דאע"ש), והפיכתה ל'מדינה האסלאמית' ב-2014, רק בישרו רעות ללבנון. בזירה הפנימית, לבנון חוותה עלייה קלה אך מדאיגה בפעילות ארגונים סלפיים-ג'האדים, כתגובה למלחמת האזרחים בסוריה ולתמיכת חיזבאללה במשטר אסד – פעילות שקיבלה חיזוק מהצלחת פרויקט 'המדינה האסלאמית'. אלה הובילו לשרשרת פעולות טרור במדינה שכוונו נגד חיזבאללה, הקהילה השיעית בכללותה וכוחות הביטחון הלבנונים. למרות שמדובר בארגונים קטנים שטרם השכילו לצבור כוח פוליטי משמעותי בתוך הקהילה הסונית בלבנון, הם לבטח נותנים ביטוי לתחושה גוברת של תסכול וחוסר אונים מהסטאטוס קוו. לאור זאת, החשש מתופעות הקצנה נוספות של אנשים המבקשים להצטרף לשורות המחנה הסלפיים-ג'האדי אינו מופרך. בטווח הארוך, מגמה זו יכולה לערער את האיזון העדתי-פוליטי – העדין והשבירי מטבעו – בתוך לבנון.

זאת ועוד, הגלישה הישירה של מלחמת האזרחים בסוריה והנוכחות של לוחמי 'המדינה האסלאמית' וג'בהת א־נוסרה לאורך גבול לבנון-סוריה מהווים מקור נוסף לאי־יציבות, כפי שהשתקף לא רק ממשבר בני הערובה הנמשך (שהוא כשלעצמו תוצר של מתקפה סלפית-ג'האדית על לבנון), אלא גם מההתנגשויות החוזרות ונשנות בין חיזבאללה וכוחות הביטחון הלבנוניים לבין 'המדינה האסלאמית' וג'בהת א־נוסרה.

הערות

- 1 הסרטון "זו הבטחתו של אללה" המכריז על הקמת הח'ליפות פורסם ביוני 2014.
- 2 Omayma Abdel-Latif, *Lebanon's Sunni Islamists—A Growing Force* (Washington, DC: Carnegie Endowment for International Peace, 2008), <http://carnegie-mec.org/2008/02/04/lebanon-s-sunni-islamists-growing-force>

- Bilal Y. Saad and Magnus Ranstorp, "Securing Lebanon from the Threat of Salafist Jihadism," 3
Studies in Conflict and Terrorism, 30 (2007).
- Tine Gade, "Fatah al-Islam in Lebanon: Between Global and Local Jihad," Norwegian 4
Defence Research Establishment (FFI), 2007, <http://www.ffi.no/no/rapporter/07-02727.pdf>
- Yoram Schweitzer and Benedetta Berti, "The Bombing of the Iranian Embassy in Beirut: 5
Hitting Two Birds with One Stone," *INSS Insight*, No. 488, November 21, 2013,
<http://www.inss.org.il/index.aspx?id=4538&articleid=5999>
- Martin Chulov "Lebanon 'Captures Iranian Embassy Bombing Mastermind'," *The Guardian*, 6
January 1, 2014, <http://www.theguardian.com/world/2014/jan/01/lebanon-captures-iranian-embassy-bombing-mastermind>
- Nour Samaha, "Twin Suicide Bomb Attacks Rock Lebanon," *Al-Jazeera*, January 11, 7
2015, <http://www.aljazeera.com/news/middleeast/2015/01/twin-suicide-bomb-attacks-rock-lebanon-2015111113944330224.html>
- "Qaeda-linked ISIS Claims Beirut Suicide Blast," *Al-Akhbar*, January 4, 2014, <http://english.al-akhbar.com/node/18116>. See, for example, Anne Barnard and Mohammad Ghannam, 8
"Lebanon Detains 17 Said to Be Islamist Militants," *The New York Times*, June 20, 2014,
<http://www.nytimes.com/2014/06/21/world/middleeast/a-dozen-men-reportedly-islamist-militants-detained-in-beirut-hotel.html>
- "Report: ISIL Names 'Emir' for Lebanon, Sets Up 'Suicide Bombers Training Camp,'" 9
Naharnet, June 29, 2014, <http://www.naharnet.com/stories/en/136872>
- "Lebanon Arrests Fugitive Cleric Ahmad al-Assir," *Al-Arabiya*, August 15, 2015, 10
<http://english.alarabiya.net/en/News/middle-east/2015/08/15/Lebanese-authorities-detain-hardline-leader-Ahmed-al-Assir.html>
- Benedetta Berti, "Lebanon's Growing Fragility," *INSS Insight*, No. 708, June 11, 2015, 11
<http://www.inss.org.il/index.aspx?id=4538&articleid=9877>.
- See Lizzie Dearden, "Lebanese Soldiers Killed during Border Battle with Islamist Militants 12
from Syria," *The Independent*, January 24, 2015, <http://www.independent.co.uk/news/world/middle-east/lebanese-soldiers-killed-during-border-battle-with-islamist-militants-from-syria-10000144.html>; "22 Dead in Hezbollah Clashes with ISIS on Northeast Lebanon Border," *Daily Star*, June 9, 2015, <http://www.dailystar.com.lb/News/Lebanon-News/2015/Jun-09/301207-isis-attacks-hezbollah-posts-in-north-of-arsal.ashx>
- Radwan Mortada "Jihadi militants in Lebanon establishing 'Islamic State of Qalamoun' near 13
Ersal," *Al-Akhbar*, January 8, 2015, <http://english.al-akhbar.com/node/23129>
- Mario Abou Zeid, "The Emerging Jihadist Threat in Lebanon," Carnegie Middle East Center, 14
January 28, 2015, <http://carnegie-mec.org/2015/01/28/emerging-jihadist-threat-in-lebanon/i0s2>
- Nicholas Blanford, "Lebanese Christians Next in Line for Islamic State," *The Times*, September 15
30, 2014, <http://www.thetimes.co.uk/tto/news/world/middleeast/article4221655.ece>
- Ad-Diyar*, June 8, 2015, <http://www.addiyar.com/article/899799>; "Hezbollah repels IS attack 16
on Lebanon-Syria border," *AP*, June 9, 2015, <http://news.yahoo.com/hezbollah-repels-attack-lebanon-syria-border-090543560.html>.
- "US Delivers \$25m Weapons to Lebanon for Fight against Islamic Extremists," *The Guardian*, 17
February 8, 2015, <http://www.theguardian.com/world/2015/feb/08/us-25m-weapons-lebanon-islamic-extremists>

ירדן לנוכח אתגר 'המדינה האסלאמית' - הערכת מצב

אשר ססר

מאז היווסדה של ירדן בשנת 1921 הייתה מרכזיותה הגאוגרפית נכס וגם נטל. מצד אחד, כמדינה קטנה וענייה הכלואה בין עיראק וישראל-פלסטין לבין סוריה וערב הסעודית, ירדן הייתה חשופה תמיד לתהליכים אזוריים ולזרמים רעיוניים, שלא הייתה לה שליטה עליהם. כעת מתמודדת ירדן עם ההשלכות האזוריות של 'האביב הערבי' ועם התופעה החדשה בדמות 'המדינה האסלאמית' (דאע"ש), המזעזעת את הסדר המדינתי בסביבתה המידית.

עם זאת, ירדן שרדה חרף כל משבריה עד כה בשל שני גורמים עיקריים. האחד בא לידי ביטוי בתמיכה החיצונית שהיא זכתה בה בהתמדה, דווקא בשל מרכזיותה הגאוגרפית והחשש כי קריסתה תיצור תוהו ובוהו אזורי. הגורם השני, שאינו חשוב פחות, היה ההתפתחות של "המדינתיות" (stateness) הירדנית. מדינתיות היא המידה שבה מדינות מתאפיינות בשתי תכונות, בעיקר: קיום ממשל מרכזי יעיל המעוגן בשליטה בלעדית על כלל מנגנוני הכוח בשטח ריבוני נתון, שגבולותיו מוכרים מבית ומחוץ כאחד; הסכמה כללית בקרב האזרחים באשר לשיטת הממשל ולכללי ההשתתפות הפוליטיים בו, והסכמה כללית באשר לזהות הקיבוצית ולכללי השייכות אל עם הארץ. בעמדה לנוכח האתגר של 'המדינה האסלאמית' יש לירדן מספר חולשות פנימיות חמורות. האופוזיציה האסלאמית בירדן עוברת תהליך רדיקליזציה, על רקע כלכלה מקרטעת הכורעת תחת הנטל של מאות אלפי פליטים מסוריה. עם זאת, יש לציין גם את מקורות עוצמתה של ירדן. האליטה השלטת והממסד הביטחוני מפגינים לרוב מידה רבה של לכידות פנימית ונחישות, גם אם לעתים נשמעים בקרב האליטה ביטויים של ביקורת וחוסר שביעות רצון. קיימת תחושה עממית איתנה של "ירדניות", ולמדינה יש ממשל מרכזי יעיל ובעל מונופול על כלל מנגנוני הכוח בממלכה. אם כן, לירדן יש רמה של מדינתיות העולה לאין שיעור על זו של שכנותיה הערביות. לכן, הטענה העיקרית

בהערכת מצב זו היא שבמאזן הביניים הנוכחי בין גורמי החולשה לגורמי העוצמה, נוטה הכף לטובת היציבות של המשטר והממלכה.

'המדינה האסלאמית' והמצב הפנימי בירדן

לתהליכים אזוריים של רדיקליזציה אסלאמית יש השלכות ישירות על המצב הפנימי בירדן. במשך עשרות שנים היה ארגון האחים המוסלמים והזרוע המפלגתית שלו, 'חזית הפעולה האסלאמית', הגוף האופוזיציוני החזק והמאורגן ביותר בממלכה, אך לא עוד. משלהי 2012 נתון הארגון במשבר החמור ביותר בתולדותיו. בשנים האחרונות נחלשו האחים המוסלמים כאופוזיציה העיקרית בירדן, ואת מקומם תפסו, במידה רבה, גורמים סלפים-ג'האדים מיליטנטיים יותר. הם גם בעלי הברית הטבעיים של גורמים כמו 'המדינה האסלאמית' וג'בהת א-נוסרה.

בשלבים הראשונים של 'האביב הערבי' היו האחים המוסלמים בחזית המחאה החברתית נגד המשטר בירדן. דומה היה כי מעמדם הולך ומתחזק, במיוחד לאחר שמקביליהם עלו לשלטון במצרים ובתוניסיה, ובלט מקומם במאבק הפנימי שהתהווה בסוריה. אולם, שלטונו של הארגון כשל גם במצרים וגם בתוניסיה, ובסוריה הפך המאבק העממי למלחמת אזרחים עקובה מדם, שעוררה חלחלה בקרב מרבית הציבור בירדן. בסוריה עלו כוחות סלפים-ג'האדים ובירדן נבלמה מחאת 'האביב הערבי'. הלך ונשחק מעמדם של האחים המוסלמים, והמחלוקות הפנימיות בארגון החריפו. מזה שנים הייתה מחלוקת פנימית בין "הנצים", לרוב פלסטינים, ו"היונים", לרוב ירדנים, באשר ליחס שיש לנקוט כלפי המשטר, מחד גיסא, וכלפי פלסטיין וחמאס, מאידך גיסא. הירדנים נטו לפייסנות יתר כלפי המשטר ולמעורבות פחותה עם חמאס. הריב הפנימי החריף לאחרונה עד כדי פילוג.

בעוד האחים המוסלמים שקועים עד צוואר בהרס עצמי, וארגונים כמו 'המדינה האסלאמית' וג'בהת א-נוסרה עולים ופורחים בסוריה ובעיראק, הפכו אלה האחרונים למושכים הרבה יותר מן האחים המוסלמים בעיני הדור הצעיר – ירדנים ופלסטינים כאחד. רבים מהם מובטלים וחסרי תקווה במשק הירדני המצוי במשבר מתמשך, שאיש אינו רואה מוצא ממנו. דמויות מפתח בהנהגת ג'בהת א-נוסרה הם ירדנים ממוצא פלסטיני.¹

בעיר מעאן שבדרום הממלכה, המהווה מוקד של משבר כלכלי-חברתי ושל תסיסה נגד המשטר זה עשרות שנים, חלפו הסלפים-ג'האדים מזמן על פני האחים המוסלמים בשיעור התמיכה העממית. במעאן ניתן לא אחת ביטוי פומבי לאהדה הגלויה ל'מדינה האסלאמית' ודומיה. מקומות כמו מעאן בדרום או רציפה וזרקא מצפון לעמאן – שגם הם מוקדים של מצוקה כלכלית, אך בניגוד למעאן גם מרכזים של אוכלוסייה

פלסטינית גדולה – הם אבן שואבת לרבים מבין אלפי המתנדבים מירדן שהצטרפו לשורות הארגונים הג'האדיים הלוחמים בסוריה.²

מספר המתנדבים מירדן נאמד בין 2,000 ל-5,000. עם זאת, הסלפיה מתפשטת בירדן גופא. לפי מקור אחד היו בירדן בין 6,000 ל-7,000 סלפים, ועוד כ-2,000 תומכים.³ לפי מקורות אחרים היו 15,000 בגרעין הקשה של הסלפיה, ועוד עשרות אלפי תומכים.⁴ אלה הערכות גסות שאינן מבחינות בין סלפים-ג'האדים לבין סלפים שאינם דוגלים במאבק אלים. בראיית 'המדינה האסלאמית', סוריה ועיראק הן 'דיאר א-תמכין' ('המחוז המאפשר', דהיינו, שממנו מתאפשרת ההתפשטות) בדרך לעבר 'בלאד א-שאם' (סוריה הגדולה) בשלמותה, וירדן כחלק ממנה. למרות זאת, הסכנה המידית לירדן איננה מכיבוש אלא דווקא מחתרנות של 'המדינה האסלאמית' או ג'בהת א-נוסרה בשטחה, המופעלת מבסיסיהם בסוריה או בעיראק, בגיבוי ובשיתוף פעולה עם המתנדבים ששבו למולדתם, או בעזרת אוהדים ופעילים אחרים בתוך ירדן. בינתיים, כלכלתה המקרטעת של ירדן דוחקת אלפים מצעירה לזרועות ההרפתקה הרווחית של הג'האד, לא רק מטעמים חומריים, אלא גם מתוך הזדהות עדתית עם מאבקם של אחיהם הסונים נגד השיעים ובעלי-בריתם העלאוויים. הסלפיה נוכחת ודומיננטית גם במדיה החברתית החדשה ומשפיעה באמצעותה. עם זאת, קיימת נטייה להפריז בערכה ובמשקלה הפוליטי של מדיה זו. אחת מהטעויות ביחס ל'אביב הערבי' הייתה הנטייה לבלבל בין המרחב הווירטואלי לבין המציאות. הייתה הערכה מופרזת, במצרים למשל, לכוחן של השכבות החברתיות שנוכחותן במדיה החברתית הייתה רבה. בה בעת הייתה הערכת חסר לכוחם הממשי, הלא-ווירטואלי, של גורמים משמעותיים משני עברי המתרס: האחים המוסלמים מזה והכוחות המזוינים מזה. כמו אצל שכנותיה הערביות, גם בירדן ניכרת אופוזיציה של כוחות חברתיים שונים – שבטיים, אסלאמיים, שמאלנים, ליברליים ואחרים במדיה החברתית החדשה. משקלה של אופוזיציה זו במציאות קשה למדידה, אך היא עלולה להיות מסוכנת למשטר אם וכאשר תגייס לפעילות של ממש, לא וירטואלית, כוחות פוליטיים ירדניים, בעיקר שבטיים, שיבטאו את תסכולם האמיתי בалиמות. כך עלולה להיווצר מציאות שטרם התהוותה (וייתכן שגם לא תתהווה), שבה כוחות הביטחון יתקשו או אף יסרבו לפעול נגד האופוזיציה, בשל היותה מורכבת מאחים לשבט ובשר מבשרם של 'בני הגדה המזרחית'. אלה, יש לזכור, הם עמוד השדרה של כוחות הביטחון. החבירה החתרנית האפשרית בין 'המדינה האסלאמית' לבין כוחות תומכים מקרב הסלפים המקומיים כדי ליצור מציאות מעין זו – היא שמדירה שינה מעיניהם של שירותי המודיעין הירדניים. לפי שעה זוהי סכנה "על הנייר", אך כפי שראינו במקומות אחרים, המציאות עלולה להשתנות כהרף עין.

סדקים בנאמנות של האליטה

דווקא בשעה שירדן חשופה להשלכותיה של קריסה אזורית חסרת תקדים, ניכרו בשנים האחרונות אי אלו סדקים בנאמנותה המסורתית למדינה של האליטה השלטת, ושל השבטים שעליהם נשענת אליטה זו. מדינות שכנות מתפרקות, ירדן נשטפת בגלי פליטים שלא ידעה כמותם וכוחות סלפים-ג'האדים עם השקפות עולם אפוקליפטיות, כמו 'המדינה האסלאמית' וג'בהת א-נוסרה, ממלאים את החלל שעיראק וסוריה הכושלות מותירות אחריהן. הזדהות עדתית סוניית, מצוקה כלכלית חריפה ותחושה משברית הפכו רעיונות סלפיים למקובלים יותר ברחבי הממלכה.

בשעה זו ניצבת הממלכה לנוכח האתגרים החמורים האלה, כאשר נשמעים קולות של אי-נחת וביקורת כלפי המלך עבדאללה מקרב האליטה הוותיקה של בני הגדה המזרחית. רפורמות וצעדי צנע כלכליים שננקטו בשנים האחרונות נטו לפגוע יותר בבני הגדה המזרחית מאשר באחיהם ממוצא פלסטיני. זאת, בשל העובדה שקיצוצים הכרחיים בהוצאות הממשלה פגעו בעיקר במי שסמוכים על שולחנה, בין אם במשרות ממשלתיות ובין אם בתשלומי רווחה, ואלה היו בעיקר בני הגדה המזרחית. חלקם של הפלסטינים ניכר יותר במגזר הפרטי, והפגיעה בהם הייתה חמורה פחות. בעיני בני הגדה המזרחית הייתה זו הפרה של האמנה החברתית הבלתי-כתובה ביניהם לבין המשטר, שלפיה מסורה לו נאמנותם הבלתי-מסויגת, בתמורה לדאגת המשטר לרווחתם. למתח הפנימי הזה יש להוסיף גורם חדש – חוסר ההזדהות של רבים בירדן עם תפקידה של הממלכה בקואליציה האמריקאית הלוחמת ב'מדינה האסלאמית', משום שבעיניהם אין זו מלחמתה של ירדן. בשל מעורבותה של ירדן במלחמה, בעיקר בתקיפות מן האוויר, "פער האמון המסוכן בין המשטר לבין הרחוב" הולך ומתרחב.⁵ רבים כמובן מבינים היטב את הצורך להילחם ב'מדינה האסלאמית' למען מדינתם ונגד הברבריות המופגנת, אבל עבור רבים אחרים זו מלחמתה של ארצות הברית נגד בני עדתם הסונים. אנשי 'המדינה האסלאמית' ודומיה, לגישתם של אלה, אינם טרוריסטים ברבריים אלא הלוחמים את מלחמתם הצודקת של הסונים נגד יריביהם ההיסטוריים השיעים. ירדן, לטענת המבקרים, תעשה הכול כדי לקבל סיוע חיוני מהאמריקאים, ועל כן היא "כנועה לחלוטין לווייגטון", ונוהגת כמי "שאין לה כל רצון פוליטי עצמאי".⁶

הצד השני של המטבע

חרף הסדקים המתגלים יש גם צד אחר למטבע, והוא הצד של הסולידריות הלאומית והנאמנות לסדר הפוליטי הקיים. הדברים באו לידי ביטוי בראשית פברואר 2015, בעקבות פרסום מחזה האימים של שרפתו בעודו בחיים של הטייס הירדני, סגן מעאד' אל-כסאסבה, אשר נפל בשבי 'המדינה האסלאמית'. הציבור הירדני בכללותו, ירדנים

ופלסטינים כאחד, התייצב מאחורי השלטון בהבעת סלידתו מן המעשה, ובתביעתו לנקמה ולהמשך המערכה נגד 'המדינה האסלאמית'. ההתלכדות סביב המשטר והדגל הייתה הפגנה מרשימה של לכידות לאומית, שבימים רגילים מאפילים עליה, לרוב, השסעים הפנימיים הקיימים בתוך הקולקטיב הירדני.

בין ירדנים לפלסטינים יש מתחים קבועים, ובין הירדנים לבין עצמם יריבויות שבטיות הן דבר שבשגרה. בה בעת, באופן רצוף והדרגתי מאז שנות השבעים של המאה הקודמת, ירדנים ממוצא פלסטיני מבקשים להשתלב כשוויים במדינה, במידה רבה יותר ממה שהירדנים המקוריים מוכנים לקבלם. הירדנים בני הגדה המזרחית הפכו במשך השנים לנושאי הדגל של הירדניות, המבוססת על הברית ההיסטורית בין השבטים והמשפחה ההאשמית. על אף הסדקים בנאמנות השבטית, בסופו של דבר ירדן היא מולדתם ואין להם בלתה. השבטיות התמזגה עם הירדניות במידה רבה, והשתלבה בהזדהות עמוקה עם הממלכה הירדנית. השבטים רואים במוסד המלוכה את הדבק המלכד של החברה ושל המדינה הירדנית, והם גם מבינים שאין להם חלופות מושכות, בוודאי לא בשלטון של הרוב הפלסטיני, וגם לא בשלטון האימים של 'המדינה האסלאמית'.

בניגוד למדינות האחרות בסהר הפורה – לבנון, סוריה ועיראק העומדות על עברי פי פחת – ירדן אינה בנויה מפסיפס משוסע של עדות. ירדן היא מדינה הומוגנית מבחינה עדתית, ויותר מ-90 אחוזים מאזרחיה הם מוסלמים סונים ערבים ורק מיעוטם הקטן, פחות מחמישה אחוזים, הם נוצרים – אורתודוקסים ברובם. רבות מדובר, ובצדק, על המתח בין ירדנים ופלסטינים. ירדניות ופלסטיניות הן אכן זהויות מתחרות, אך לא ניתנת תשומת לב מספקת לעובדה שכמעט כל הירדנים והפלסטינים הם סונים, ובימים טרופים אלה של מלחמות עדתיות, חשובה יותר העדתיות המלכדת בין הקהילות מן הזהות הלאומית המפרידה ביניהם. הירדניות והפלסטיניות, ככל שהן אמיתיות, הן זהויות חדשות ורדודות מבחינה היסטורית. משקלן היחסי של זהויות אלו, שזה מקרוב יצאו לאוויר העולם, קליל לעומת היריבות ההיסטורית בין סונה ושיעה, שמקורותיה בראשית ימי האסלאם במאה השביעית.

התגובה הלוחמנית לרצח הטייס הירדני הביאה לספקולציות על הצטרפות קרובה של ירדן למלחמה היבשתית נגד 'המדינה האסלאמית'.⁷ אולם, התברר חיש מהר כי לירדנים לא הייתה כל כוונה כזו. מלחמה יבשתית נגד 'המדינה האסלאמית' הייתה אמנם חיונית, לדברי הירדנים, אך לא היה זה מתפקידם אלא מתפקידן של המדינות הנוגעות ישירות בדבר, קרי, סוריה ועיראק.⁸ מפגן הסולידריות הלאומית היה ביטוי לנכונותם ולנחישותם של הירדנים להגן על ארצם מפני סכנות הסלפיה הג'האדית, אך נכונות זו לא כללה שיגור חיילים ירדנים מעבר לגבול כדי להילחם ב'מדינה

האסלאמית' למען אחרים, בוודאי לא למען השיעים של עיראק או איראן, וגם לא למען בעלי ברית כמו ארצות הברית.

סיכום

ירדן ניצבת בפני אתגרים פוליטיים פנימיים ומצוקה כלכלית הניזונים זה מזה. צעירים מובטלים רבים אינם רואים לנגד עיניהם שום סיכוי להשיג את המעמד, היוקרה והרווחה שהם מבקשים לעצמם ולמשפחותיהם. לסלפיה, ובפרט לסלפיה הג'האדית יש כוח משיכה רב בעיני הדור הצעיר הזה. עם זאת, ירדן מתמודדת בהצלחה יחסית עם השלכות 'האביב הערבי' ואתגר 'המדינה האסלאמית' הודות לרמת המדיניות שלה, לכידותה הפנימית, כוח העמידה של האליטה (על אף הביקורת בה), והודות לאינטרסים ולרצון הטוב של בעלות בריתה.

קשה לראות פתרון של ממש לבעיותיה של ירדן בעתיד הנראה לעין, בין אם ביחס ל'מדינה האסלאמית' והאתגר הסלפי, ובין אם ביחס לבעיות המשק או השאלה הפלסטינית. ככל הנראה יצטרכו הירדנים להמשיך לדשדש כפי שעשו עשרות שנים, בתמרונים פוליטיים מסובכים ובסיוע נדיב עוד יותר של ידידותיהם, ובראשן ארצות הברית. הבעיה היא שסיוע זה עלול ביום מן הימים לא להספיק, ואין ערובה לכך שהוא יזרום תמיד כפי שזרם עד כה.

הערות

- 1 Mona Alami, "The New Generation of Jordanian Jihadi Fighters," Carnegie Endowment for International Peace: Sada, Middle East Analysis, February 18, 2014, <http://carnegieendowment.org/sada/2014/02/18/new-generation-of-jordanian-jihadi-fighters/h17c>
- 2 David Schenker, "Countering the ISIS Threat to Jordan," *The Wall Street Journal*, July 13, 2014.
- 3 Osama al-Sharif, "Jordan Rejects Land Offensive against ISIS for Now," *Al-Monitor*, February 13, 2015.
- 4 Alami, "The New Generation of Jordanian Jihadi Fighters."
- 5 Sultan Barakat and Andrew Leber, "Fortress Jordan: Putting the Money to Work," *Policy Briefings*, Brookings Doha Center, February 2015, p. 10.
- 6 Lamis Andoni, "Not Our War: Jordan vs. the Islamic State Group," *Al-Araby Al-Jadeed*, December 30, 2014; "Testing Jordan's Independence," *Middle East Monitor*, February 4, 2015, <https://www.middleeastmonitor.com/articles/middle-east/16789-testing-jordans-independence>
- 7 Alice Su, "It Wasn't Their War," *The Atlantic*, 5 February 2015; Salah Nasrawi, "The Jordanian Option," *Al-Ahram Weekly*, February 12-18, 2015.
- 8 עריב אל-רנטאוי, "דאע"ש תישרף בלהבות קיצוניותה" (ערבית), **אל-דסתור**, 6 בפברואר 2015; פהד אל-פאנק, "מה אחרי ההלם?" (ערבית), **אל-ראי**, 10 בפברואר 2015; ג'האד אל-מחיסן, "זו מלחמתם היבשתית ולא מלחמתנו" (ערבית), **אל-ע'ז**, 11 בפברואר 2015; King Abdullah interview with CNN (Fareed Zakaria), March 1, 2015, http://www.kingabdullah.jo/index.php/en_US/interviews/view/id/517/videoDisplay/0.html

השפעת 'המדינה האסלאמית' על אזרחיה הערבים של ישראל ועל הפלסטינים בעזה ובגדה המערבית

אביעד מנדלבאום ויורם שוייצר

מלחמת האזרחים שפרצה בסוריה בשנת 2011 וחוסר היציבות המתמשך בעיראק שימשו רקע לצמיחתו של ארגון דאע"ש ולהקמתה של 'המדינה האסלאמית', שפירקה את סוריה ועיראק הלכה למעשה. הכרזתו של אבו בכר אל-בגדאדי על עצמו כח'ליף והקמת 'המדינה האסלאמית' כבסיס לח'ליפות העניקו השראה ודחיפה לעשרות אלפי מתנדבים מוסלמים מרחבי העולם להצטרף לשורותיה של 'המדינה האסלאמית', ולבצע פעולות טרור בשירותה ובהשראתה. השפעה זו לא פסחה גם על אזרחי ישראל הערבים ועל תושבי רצועת עזה והגדה המערבית.

בניגוד למספרם הרב של המתנדבים שהגיעו מרחבי העולם להילחם בסוריה והצטרפו לשורות 'המדינה האסלאמית', ההיענות לכך בקרב ערבים אזרחי ישראל הייתה דלה יחסית, אם כי תופעה זו נמצאה במגמת עלייה בשנת 2015. על פי דיווחים בישראל, עד כה נמסר על 57 ערבים אזרחי ישראל שיצאו מהארץ במטרה להשתתף בקרבות בסוריה, כשכוונת לפחות 24 מתוכם להצטרף לשורות 'המדינה האסלאמית'.¹ האחרון שבהם, צעיר בן 23 מג'לג'וליה, גלש בדאון רחיפה מעל הגבול הישראלי-סורי ברמת הגולן ועל פי החשד חבר אל פעיל ארגון המזוהה עם תומכי 'המדינה האסלאמית' שהמתין לו בצד הסורי.

בישראל, כמו במדינות מערביות נוספות, נקבע בספטמבר 2014 כי כל פעילות הקשורה ב'מדינה האסלאמית' אינה חוקית, ובהתאם לכך נעצרו ונשפטו מי שפעלו בשירותה.² מאז נעצרו למעלה מ-40 ערבים תושבי ישראל שניסו להצטרף ל'מדינה האסלאמית'.³ חלקם נתפסו כשניסו לעזוב את ישראל, וחלקם עם שובם מסוריה.³ מכלל היוצאים לסוריה נמסר על מותם של שישה, מתוכם ארבעה בשורות 'המדינה האסלאמית'. גיל המתנדבים נע בין 19 לכ-30, וקשה לזהות מאפיין גאוגרפי אחיד

במקום מוצאם: מהכפר חורה בנגב דרך הכפרים יאסיף ויפיע בצפון, ועד ערים מרכזיות כאום אל-פחם וטייבה.

מעצרה באוגוסט 2015 של אימאן כאנג'ו, אזרחית ערבית מישראל, שיצאה מישראל במטרה להצטרף ל'מדינה האסלאמית', מהווה דוגמה לגיוון המצטרפים ומטרתם ולתפקיד הרשתות החברתיות בתהליכי הגיוס. היא נהגה להפיץ חומרי תעמולה ברשת ובמהלך פעילותה זו נוצר קשר מקוון בינה לבין אבו עלי אשאמי, פעיל ב'מדינה האסלאמית', שסייע לה לנסות ולממש את מטרתה להגר לסוריה⁴. כאנג'ו, בת 44 משפרעם, דוקטורנטית ללימודי אסלאם, מבליטה את הגיוון ברמת השכלתם, מעמדם החברתי, מוצאם וגם את מינם של המתנדבים, למרות שבשראל רובם המכריע הם גברים. שאיפתה לחנך צעירים מוסלמים בהתאם לחוקי השריעה מבטאת את מרכזיותה של תופעת "ההגירה" אל 'המדינה האסלאמית', שמהווה אבן יסוד בתחייתה המחודשת של הח'ליפות. תופעה זו כוללת גם משפחות שלמות המעתיקות את מקום מגוריהן לסוריה, והיה לכך ביטוי גם בישראל⁵. בפן המעשי, מעצרה והחזרתה של כאנג'ו לארץ, במאמץ משותף של רשויות הביטחון והאכיפה הישראלית והטורקית, מדגימים כיצד ניתן באמצעות שיתוף פעולה בינלאומי לפעול נגד התופעה כדי לצמצם בסופו של דבר את ממדיה⁶.

מלבד התנדבות ללחימה בשורות 'המדינה האסלאמית', ערבים אזרחי ישראל נוקטים פעולות שונות בהשראתה, ואלה נחלקות לפעילות תומכת כגון מימון יציאת מתנדבים לסוריה, מגעים עם פעילי 'המדינה האסלאמית' הפועלים מטעמה בסוריה, הפצת תכנים המזוהים עם 'המדינה האסלאמית' ברשת ופעילות טרור. על תמיכה ב'מדינה האסלאמית' ניתן ללמוד מכתב אישום שהוגש ב-15 במאי 2014 נגד אדריס אבו אל-קיעאן, בגין עברות של קשירת קשר וסיוע ליציאה מהארץ שלא כדין. אל-קיעאן סייע לשני מתנדבים, בהם גם אחיו, עת'מאן טאלב אחמד אבו אל-קיעאן, לצאת לסוריה כדי להתגייס לדעא"ש⁷. מכתבי אישום שהוגשו ביולי 2015 נגד שישה ערבים אזרחי ישראל, ביניהם ארבעה מורים שהתגוררו ביישובים רהט וח'ורה בנגב, עולה כי הם עסקו בהפצת חומרי תעמולה של 'המדינה האסלאמית' בבתי ספר שבהם עבדו ביישוביהם⁸. ישנם גם מקרים של תמיכה רעיונית ב'מדינה האסלאמית' ברשתות חברתיות⁹. במסגרת זו, נכון לאוגוסט 2015 הוגשו בישראל כתבי אישום נגד 14 חשודים, כולם בשנות העשרים לחייהם וללא מאפיינים אחידים במקום מגוריהם, בגין תמיכה וסיוע ל'מדינה האסלאמית'¹⁰.

החשש ממעבר מתמיכה רעיונית לפעילות טרור בפועל בתחומי ישראל בהשראת 'המדינה האסלאמית' התממש כבר בינואר 2015. כך, על פי כתב אישום שהוגש נגד שבעה אזרחים ערבים תושבי נצרת, בגין השתייכות ל'מדינה האסלאמית' ותמיכה בפעולותיה. בראש ההתארגנות ניצב עדנאן סעיד עלא-א-דין, עורך דין לשעבר בסנגוריה

הציבורית. על-א-דין גייס את אנשי הקבוצה, כולם בשנות העשרים לחייהם, העביר להם שיעורי דת ולימד אותם את עיקרי האידאולוגיה הסלפית-ג'האדית, הטיף להם על הצורך בהיערכות לפעילות צבאית ופיגועים נגד יהודים ואימץ אותם בשחיטת כבשים כדי להכשירם לקראתה ולהקשיחם. אחד העצורים מהחוליה הודה כי התכוון לבצע פיגוע ירי בישראל נגד כוחות הביטחון ובני העדה הדרוזית.¹¹ במקרה נוסף, באוגוסט 2015 נעצרה חוליה שכללה שלושה תושבים מכפר יפיע ומנצרת, אשר התאמנה בירי, ביצעה מעקבים אחר יעדי פיגוע שכללו תחנת משטרה במגדל העמק ומחנה צבאי. כן עקבה אחרי בתי עסק בנצרת ויפיע אשר מכרו אלוהות, בניגוד לרוח האסלאם. החוליה הוקמה בעקבות שיחות שניהלו באמצעות פייסבוק עם חבריהם, גם הם תושבי יפיע שהתגייסו לשורות 'המדינה האסלאמית' בסוריה וכיום נלחמים בשורותיה בעיראק. אלה היוו עבורם מקור להשראה ועודדו את חבריהם בישראל לבצע פיגועים בתחומה. חברי החוליה תכננו לבצע פיגועים בישראל ולאחר מכן לנסוע לסוריה ולהצטרף לשורות 'המדינה האסלאמית'. בנוסף לכך קיים אחד מחברי החוליה קשר גם עם אחמד עלי חליל אחמד תושב נצרת, פעיל 'סלפי-ג'האדי', המרצה מאסר עולם בגין מעורבותו ברצח נהג מונית ישראלי בשנת 2009.¹² הלה היה חלק מחוליה שחלק מאנשיה יצאו לאפריקה כדי להתאמן בשורות ארגון א-שבאב הסומלי אך נעצרו בקניה בטרם מימשו את רצונם והוסגרו לישראל.¹³

לעומת אזרחי ישראל הערבים, בקרב הפלסטינים בעזה ניכרת השפעה רבה יותר של 'המדינה האסלאמית'. ברצועת עזה פועלים זה מספר שנים ארגוני טרור המזוהים עם הזרם הסלפי-ג'האדי. פעילות זו הובילה בעבר לעימותים עם תנועת חמאס השולטת ברצועה מאז 2007, בעיקר כאשר אלה קראו תיגר על ההגמוניה של שלטון חמאס. המקרה הבולט ביותר התרחש בשנת 2009, כאשר פעילי חמאס פשטו על מסגד אבן תימיה בדיר אל-בלח והרגו 24 פעילים סלפים, כולל מנהיגם שיח' עבד אל-לטיף מוסא, שנתפס כמסוכן בשל הכרזתו על הקמת אמירות ברצועת עזה. התעצמותה של 'המדינה האסלאמית' מאז קיץ 2014 הפיחה רוח חדשה בקרב פעילי הסלפיה-ג'האדי בעזה, והובילה שורה של ארגונים ממחנה זה להצהיר על תמיכתם בה. מאז מתחולל מאבק בין תנועת חמאס לבין גורמים סלפים-ג'האדים, שבמסגרתו עצרו כוחות הביטחון של חמאס בעזה עשרות מפעיליהם, ואף הרסו מסגד סלפי בדיר אל-בלח. מנגד, הפעילים הסלפים-ג'האדים הטמינו מטעני חבלה במבנים ציבוריים וביצעו ירי רקטות לעבר ישראל, ללא קבלת אישור מחמאס ועל מנת לגרום חיכוך והסלמה בין חמאס לבין ישראל. על רקע ההסלמה במאבק הפנימי הופך ברשתות החברתיות בסוף יוני 2015 סרטון רשמי של 'המדינה האסלאמית' המאיים על חמאס, ומזהיר כי זירת הלחימה העקובה מדם המתנהלת בלבנט תועתק בעתיד אל רצועת עזה. הדובר, עיסא א-לקטה משכונת שיח' רדואן בעזה, שהיה בעבר פעיל בחמאס, הצטרף לשורות

'המדינה האסלאמית' בסוריה בשנת 2013. א־לקטה הזכיר בדבריו את הטבח שביצעו פעילי 'המדינה האסלאמית' באפריל 2015 במחנה הפליטים הפלסטיני אל־ירמוכ ליד דמשק, שבמהלכו נערפו ראשיהם של כמה ממפקדי חמאס במחנה, והבטיח למוטט את השלטונות הפלסטיניים הכופרים בגדה ובעזה. איומיו הפומביים הבוטים של חבר חמאס לשעבר כלפי השלטון בעזה ממחיש את המחאה והביקורת נגד חמאס, ובה בעת את עליית קרנה של 'המדינה האסלאמית' בקרב תושבים בעזה. זו באה לידי ביטוי גם בהקמתן של קבוצות סלפיות־ג'האדיות חדשות ברצועה, כדוגמת 'פלוגות השייח' עמר חדיד בית אל־מקדס'¹⁴ ו'קבוצת תומכי 'המדינה האסלאמית' בירושלים' (ג'מאעת אנצאר א־דולה אל־אסלאמיה פי בית אל־מקדס').¹⁵

תמיכתן הבלתי־מסויגת של קבוצות אלה ב'מדינה האסלאמית' באה לידי ביטוי עוד בהכרזה על הקמתה ב־2014, ואחר כך בשבועות אמונים שהעניקו לאל־בגדאדי. לאכזבתן, שבועה זו נדחתה ולא הביאה לקבלתן לשורותיה כפרובינציה פלסטינית עצמאית. ההימנעות מהכרה בקבוצות אלה נובעת מהכיתותיות ומהפלגנות המאפיינות אותן, מאי־יכולתן לבסס בעזה אוטונומיה הנשלטת על פי חוקי השריעה כהלכתה, ועל רקע היעדר הוכחות ליכולתן להילחם בישראל בצורה יעילה. מצב זה נוגד את דרישות הקבלה של 'המדינה האסלאמית' כפי שהן מפורטות ב'דאביק' – מגזין התעמולה שלה המתפרסם בשפה האנגלית.¹⁶ יתרה מכך, אל־בגדאדי אינו רואה בלאומיות הפלסטינית סוגיה ייחודית, וגורס שפתרונה יתממש באמצעות השתלבותם של הפלסטינים ב'מדינה האסלאמית' הרחבה, או בשיתוף 'ויליאת סיני' – שלוחת 'המדינה האסלאמית' במצרים. למרות זאת, מאמצי הארגונים הסלפיים־ג'האדים במצרים נמשכים ובאים לידי ביטוי בניסיונות לאיחוד בין הארגונים הסלפיים השונים ברצועה, המדווחים בכרוזים המופצים בעזה, וכן בפעולות תגמול שהם מבצעים נגד סמלי חמאס בעזה ואף ירי רקטי לעבר ישראל, בניסיון להראות עמידה איתנה מול האויב.

חמאס מצדו נאבק בתומכי 'המדינה האסלאמית' בעזה ומנסה לדכא כל פעולה המערערת על ההגמוניה שלו ברצועה. עם זאת, בשל שיקולים ואינטרסים מגוונים מאפשר חמאס לעתים פעולות סיוע מעזה לפעילי 'ויליאת סיני' במאבק במשטר המצרי. סיוע זה כולל הברחות באמצעות המנהרות ברפיח, טיפול בפצועי הקרבות מול צבא מצרים ולעתים אף העברת מודיעין קרבי.¹⁷ המוסר הכפול בהתייחסות חמאס לתומכי 'המדינה האסלאמית' ברצועת עזה והפעילים בסיני עולה בקנה אחד עם התנהלותה הפרגמטית של התנועה, המונעת משיקול אסטרטגי מרכזי של שימור שליטתה ברצועת עזה תוך המשך שימור "ההתנגדות", כדי שבעתיד תיהנה אולי משיתוף פעולה מצד עמיתיה בסיני.

בניגוד לרצועת עזה, שבה קיימת נוכחות סלפית בולטת שרובה מזוהה עם 'המדינה האסלאמית', ניכר כי בקרב הפלסטינים בגדה המערבית הפעילות של גורמי הזרם

הסלפי-ג'האדי שולית יחסית, ובהתאם לכך גם השפעת 'המדינה האסלאמית'. לראיה, פעילים ספורים בלבד מהגדה המערבית הצטרפו ללחימה בסוריה, ובפרט לשורות 'המדינה האסלאמית'. כן אירעו בגדה מספר אירועים נקודתיים אשר ביטאו את נוכחותם של גורמים סלפים-ג'האדיים הפועלים בחשאי, וממתינים למועד מתאים כדי לפעול. חלק מהם כבר ניסו לפעול בשנים האחרונות. כך לדוגמה, בשנת 2013 חוסלו שלושה פעילים המשתייכים לסלפיה-ג'האדיה באזור חברון, במהלך פעילות צה"ל שסיכלה את ניסיונם להוציא לפועל פיגוע רחב-היקף.¹⁸ בינואר 2014 נעצרו שלושה פעילים (אחד ממזרח-ירושלים ושניים מג'נין) באשמת תכנון פיגועים בישראל. לראש החוליה היה קשר עם גורמים המזוהים עם אל-קאעדה בפקיסטן ובעזה, והוא התכוון לחבור לפעילים שנטלו חלק בלחימה בסוריה, והיו אמורים להיכנס לישראל כדי לשתף אתו פעולה בביצוע פיגועים.¹⁹

למרות התמיכה המינורית ב'מדינה האסלאמית' שנחשפה עד כה, יש ברחבי הגדה המערבית זרמים המזדהים עם רעיונותיה ועלולים לפעול בעתיד בשמה, ואולי אף בהכוונתה. התפתחות זו עלולה להתרחש במיוחד אם תחול הסלמה משמעותית ביחסי ישראל והפלסטינים ויתחולל עימות אלים בין הצדדים.

לראיה, בגל מעצרים שיזמו מנגנוני הביטחון הפלסטיניים בפברואר 2015 נעצרו כ-15 חשודים בקשרים עם 'המדינה האסלאמית', חלקם בגין הזדהות אידאולוגית עם וחלקם בגין בקשרים ממשיים. עשרות בני אדם נעצרו בחשדות דומים, רובם שוחררו.²⁰ על פי רוב, החברה הפלסטינית בגדה ובעזה סולדת מ'המדינה האסלאמית', אך למרות זאת ניכרת מגמת עלייה בגילויי התמיכה בה.²¹ בשנים האחרונות כמאתיים פלסטינים עשו דרכם לשורות 'המדינה האסלאמית', וב-2015 נהרגו בממוצע שני פלסטינים בחודש במסגרת זו בזירות השונות: סוריה, עיראק ולוב – בפיגועי התאבדות, בקרבות או בתקיפות מן האוויר. רוב ההרוגים מוצאם בעזה, ומיעוטם מחברון, שכם וג'נין. המתנדבים הללו לרוב בשנות העשרים לחייהם, היוצאים מחוץ לארץ בתואנה שפניהם ללימודים. רבים מהם אנשי חמאס לשעבר או פלגים סלפים מעזה.

לסיכום, ניתן לקבוע כי שינוי מפת הארגונים הסלפים-ג'האדיים שחל במקומות שונים באזור בעקבות הופעתה של 'המדינה האסלאמית' והצלחותיה לא פסח גם על הערבים תושבי ישראל, עזה והגדה המערבית. בעוד בישראל ובגדה המערבית מדובר עדיין בתופעה שולית באופן יחסי, עיקר התמיכה ב'מדינה האסלאמית' וברעיונותיה התרחש ברצועת עזה. הרקע לכך נעוץ בתשתית הקיימת ברצועה לרעיונות סלפים-ג'האדיים שקדמו להופעת ארגון דאע"ש, ואחריו 'המדינה האסלאמית'. הימנעות חמאס מהחלת חוקי השריעה וכפייתם בכוח הזרוע על כלל תושבי הרצועה, והימנעותו מעימות צבאי מתמיד עם ישראל בשל שיקולי הישרדות הובילו להצטרפותם של פעילים מאוכזבים

משורות הארגון לפעילות של ארגונים סלפים-ג'האדיים חדשים שקמו בעזה, ולשיתוף פעולה עם גורמי ג'האד בסיני.

נראה, אם כן, כי מגמת העלייה בתמיכה בפעולות 'המדינה האסלאמית' תלויה במידה רבה במידת הצלחתה לשרוד ולהרחיב את כיבושיה, ולהקרין דימוי של הצלחה ועוצמה. עיקר התמיכה צפויה להגיע מכיוונם של הארגונים בעזה, אולם קיים פוטנציאל לפעילות מצד גורמים אלה גם בישראל ובגדה המערבית, בהתאם להתפתחויות ביחסי ישראל והפלסטינים. מגמת ההקצנה ביחסים אלה, הניכרת בעוצמה רבה בסוף 2015 באמצעות פיגועי דקירה, דריסה ואף ירי עלולה להתרחב ולאפשר ל'מדינה האסלאמית' לנצל את המצב על מנת להעמיק את השפעתה, לגייס לשורותיה או להפעיל בשמה פיגועי טרור בתוך ישראל. ביטוי לכך כבר ניתן היה למצוא בסרטונים שפרסמו אנשיה ברשתות החברתיות, בהם הבטיחו להירתם בעתיד הקרוב לחיסולה של ישראל, ובהקמת מוסד תקשורת ייעודי – אל מסרא – המוקדש לטיפול בנושא הפלסטיני.

הערות

- 1 דווח במהדורת החדשות של **הערוץ הראשון** בתאריך 7 ביולי 2015 על ידי אמיר בר-שלום, ואוש בשיחה עמו; יאסר עוקבי, "שלושה ישראלים בטורקיה מבקשים להצטרף לדאע"ש", **מעריב**, 23 ביולי, 2015; יהושע בריינר וגלי גינת, "שני ישראלים מואשמים שניסו להצטרף לשורות דאע"ש", **וואלה!**, 13 באוגוסט, 2015, <http://news.walla.co.il/item/2881604>; יאיר קראוס, "דוקטורנטית ישראלית מואשמת בחבירה לדאע"ש", **NRG**, 20 בספטמבר, 2015, <http://www.nrg.co.il/online/1/ART2/726/098.html?hp=1&cat=402&loc=2>
- 2 גילי כהן, "יעלון הכריז על ארגון 'המדינה האיסלאמית' כעל התאחדות בלתי-מותרת", **הארץ**, 3 בספטמבר, 2014, <http://www.haaretz.co.il/news/politics/1.2424208>
- 3 יהושע בריינר וגלי גינת, "שני ישראלים מואשמים שניסו להצטרף לשורות דאע"ש", **וואלה!**, 13 באוגוסט, 2015, <http://news.walla.co.il/item/2881604>
- 4 יאיר קראוס, "דוקטורנטית ישראלית מואשמת בחבירה לדאע"ש", **NRG**, 20 בספטמבר, 2015, <http://www.nrg.co.il/online/1/ART2/726/098.html?hp=1&cat=402&loc=2>
- 5 יאסר עוקבי, "ערביי-ישראלי הודה: 'חמקתי מהשב' כ והצטרפתי לארגון דאע"ש", **מעריב On-Line**, 2 במאי, 2015, <http://www.maariv.co.il/news/world/Article-473617>
- 6 יאיר קראוס, "דוקטורנטית ישראלית מואשמת בחבירה לדאע"ש", **NRG**, 20 בספטמבר, 2015, <http://www.nrg.co.il/online/1/ART2/726/098.html?hp=1&cat=402&loc=2>
- 7 "תושב חורה נעצר בחשד שסייע בגיוס לארגון הלוחם נגד משטרו של אסד", **אתר השב"כ**, 27 במאי, 2014, <http://www.shabak.gov.il/publications/publications/Pages/NewItem270514.aspx>
- 8 "נעצרו 6 תושבי היישוב חורה שבנגב ע"ר תמיכתם בדאע"ש", **אתר השב"כ**, 6 ביולי, 2015, <http://www.shabak.gov.il/publications/publications/Pages/NewItem060715.aspx>
- 9 כמו במקרה של מחמד ג'מאל סולימאן אבו רעד בן ה-22, שהואשם ב-28 במאי 2015 בתמיכה בדאע"ש באמצעות הפייסבוק, והיה לראשון בישראל המואשם בתמיכה בטרור ברשת חברתית. יואב זיתון וחסן שעלאן, "אישום: תושב אום אל-פחם עשה לייקים לדאע"ש", **Ynet**, 28 במאי, 2015, <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4662477,00.html>
- 10 מלבד הדוגמאות המובאות במאמר ניתן לציין את עומר מוסא ח'ליל אבו כוש, תושב ערערה, שנעצר בעקבות מידע שהתקבל על כך שעודד אחרים לצאת ולהצטרף ל'מדינה האסלאמית'. בחקירתו הודה כי הוא תומך בה, ואף נפגש עם פעיליה בירדן;

- "נחשפה התארגנות של דאע"ש בישראל", **אתר השב"כ**, 18 בינואר, 2015, <http://www.shabak.gov.il/publications/publications/pages/newitem180115.aspx>; נוסף של תמיכה ב'מדינה האסלאמית' פורסם ב-29 בספטמבר 2014, עם מעצרו של סלאח א-דין מחאמיד, ערבי ישראלי בן 24 המכהן כמורה בבית ספר מקומי בכפר קרע: שלומי גבאי ורויטל בלומנפלד, "מורה מצפון הארץ נעצר בחשד להזדהות עם דאע"ש", **וואלה!**, 29 בספטמבר, 2014, <http://news.walla.co.il/item/2789254>; "מורה ערבי ישראל חשוד בהצטרפות לדאע"ש", **JDN**, 29 בספטמבר, 2014, <http://www.jdn.co.il/news/397342>, 11 פוראת נסאר וניר דבורי, "אישום: עו"ד מהצפון גייס צעירים ישראלים לדאע"ש – ואימן בשחיטה", **חדשות 2**, 15 בינואר, 2015, http://www.mako.co.il/news-military/security-q1_2015/Article-9a71735488cfa41004.htm; "נחשפה התארגנות של דאע"ש בישראל", **אתר השב"כ**, 18 בינואר, 2015, <http://www.shabak.gov.il/publications/publications/Pages/NewItem180115.aspx>, 12 "נעצרה התארגנות טרור מיפיע אשר הייתה מעורבת בהקמת חוליית דאע"ש", **אתר השב"כ**, 1 באוקטובר, 2015, <https://www.shabak.gov.il/publications/publications/Pages/NewItem11015.aspx>; לוי וסמי עבד אל-חמיד, "הותר לפרסום: נעצרו 7 ערבים ישראלים שתכננו לבצע פיגועים ולהצטרף לדאע"ש", **נענע 10**, 1 באוקטובר, 2015, http://news.nana.co.il/Article/?ArticleID=1150642&s_id=126; עדי חשמונאי ואמיר בוחבוט, "נחשפה חוליית דאע"ש שפעלה באזור נצרת ותכננה פיגועים נגד צה"ל", **אתר וואלה!**, 1 באוקטובר, 2015, <http://news.walla.co.il/item/2893731>, 13 "נעצרו 7 תושבי נצרת על עברות חמורות בעלות רקע לאומני", **אתר השב"כ**, 28 ביוני, 2010, <https://www.shabak.gov.il/publications/publications/Pages/shotef280610.aspx>; "מהמסגד, דרך האינטרנט לסומליה. מסלול הג'האד", **Ynet**, 28 ביוני 2010, <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3911797,00.html>, 14 ארגון פלוגות השייח' עמר חדיד נקרא על שמו של מי ששימש סגנו של אבו מוסעב א-זרקאווי, מנהיג שלוחת אל-קאעדה בעיראק, ונודע כלוחם עזינפש שנהרג בשנת 2003 בידי האמריקאים. 15 ארגון 'קבוצת תומכי 'המדינה האסלאמית' בירושלים' בלט באירועי ההסלמה ברצועת עזה, כאשר בכרוז שהופץ ברצועה ב-9 באפריל הציב הארגון אולטימטום בפני חמאס לשחרורם של פעילים סלפים, ובהם שייח' סלפי מוכר עדנאן אל-מיט, שנעצרו במסגרת מבצעי מעצר רחבי היקף ברצועה: "חדשות הטרור וההסכסוך הישראלי-פלסטיני", מרכז המידע למודיעין ולטרור על שם מאיר עמית, 14 בינואר, 2015, http://www.terrorism-info.org.il/Data/articles/Art_20797/H_056_15_412793579.pdf; 'פלוגות השייח' עמר חדיד בית אל-מקדס' הופיע לראשונה עת פרסם בתחילת חודש יוני בחשבון הטוויטר שלו סרטון, שבו הוא מקבל אחריות על ירי רקטת גראד לעבר ישראל: אסף גבור, "צרות מבית: ארגון סלפי הציב אולטימטום לחמאס", **NRG**, 2 ביוני, 2015, <http://www.nrg.co.il/online/1/ART2/698/321.html>, 16 **דאביק**, גיליון 5, <https://azelin.files.wordpress.com/2015/02/the-islamic-state-e2809cdc481biq-magazine-522.pdf>, 17 אבי יששכרופ, "חשיפה: חמאס ממשיך להעביר פצועים של דאע"ש מסיני לעזה", **וואלה!**, 8 ביולי, 2015, <http://news.walla.co.il/item/2871024>; אבי יששכרופ, "המזל"ט של חמאס חשף: שיתוף הפעולה עם דאע"ש חזק מתמיד", **וואלה!**, 9 ביולי, 2015, <http://news.walla.co.il/item/2871353>, 18 יואב זיתון, "חוסלו שלושה מבוקשים שתכננו פיגוע בישראל", **Ynet**, 26 בנובמבר, 2013, <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4458357,00.html>, 19 אמיר בוחבוט, "מנהיג אל-קאעדה תכנן פיגועים בבנייני האומה בירושלים", **וואלה!**, 22 בינואר, 2014, <http://news.walla.co.il/item/2714361>.

20 אבי יששכרוף, "איום דאעש: הרשות הפלסטינית עצרה כ-15 חשודים בגדה", וואלה!, 3 בפברואר, 2015. <http://news.walla.co.il/item/2825879>

21 סם בוטרוס, "האם קרובי הוא מתומכי דאע"ש? מיליון פלסטינים מתושבי הגדה המערבית ועזה תומכים בדאע"ש" (ערבית), לינקה, 4 ביולי, 2015, <https://www.linga.org/local-news/NzY4OQ>

שער ד

הכוחות האזוריים

איראן מול 'המדינה האסלאמית': האויב של אויבי הוא גם אויבי

אפרים קם

איראן מוגדרת בפרסום רשמי שנתי של מחלקת המדינה של ארצות הברית, ברציפות מאז 1984, כמדינה המעורבת ביותר בעולם בטרור. בזמן, איראן עצמה נדרשת להתמודד עם התקפות טרור, המבוצעות על ידי אויבים ויריבים שונים. איראן היא מדינת מיעוטים: כמחצית מתושבי המדינה אינם פרסים. חלק מהמיעוטים מגלים נכונות להפעיל טרור נגד יעדי המשטר, ובעבר גם קבוצות פוליטיות שהתנגדו לו היו מוכנות לעשות זאת. אלא שהיקפן ועוצמתן של התקפות הטרור באיראן מאז התייצבות המשטר האסלאמי היו מוגבלות; רובן היה בעל משמעות טקטית, ולאורך השנים ניכרה בהן מגמת ירידה.

'המדינה האסלאמית' מציבה איום מסדר גודל שונה בפני איראן. היא יוצרת איום אסטרטגי רב-ממדי, המשליך על האינטרסים האזוריים החשובים ביותר של איראן, ובעיקר מסכן את מעמדה ואת בעלות בריתה בשלוש המדינות החשובות ביותר עבורה במרחב – השיעים בעיראק, משטר אסד בסוריה וחזבאללה והעדה השיעית בלבנון. 'המדינה האסלאמית', כישות סונית, נתפסת בעיני איראן כחלק מהאיום הסוני על השיעה. לרשותה של 'המדינה האסלאמית' עומדים מקורות עוצמה חסרי אחר: שטחים גדולים שתפסה בעיראק ובסוריה; תחילת התפשטות למדינות נוספות – לוב, מצרים, לבנון, ואפילו הקווקז ודרום-מזרח אסיה; יכולות צבאיות בצד יכולות טרור; אמצעים כספיים ניכרים; וכוח משיכה לצעירים, המגדיל את מאגרי כוח האדם שלה. חזון הח'ליפות הגדולה, שאותו מנסה 'המדינה האסלאמית' להוביל, מנוגד לאינטרסים של איראן, המבקשת לשמר את אחדותן של עיראק וסוריה, וודאי את אחדותה שלה. 'המדינה האסלאמית', לצד ארגונים נוספים, ובראשם ג'בהת א-נוסרה, יוצרת איום ממשי על עתידו של משטר אסד בסוריה. משמעותו של איום זה מבחינת איראן היא ברורה: סוריה, בהנהגת אסד האב והבן, היא בעלת הברית הוותיקה של איראן, והברית ביניהן בנויה על אינטרסים חשובים משותפים והוכיחה עצמה לאורך השנים. סוריה

היא גם הגשר בין איראן ללבנון ולחזבאללה ומאפשרת לאיראן ליצור חזית קדמית חיונית נגד ישראל. אם משטר אסד ייפול, אין לו תחליף מבחינתה של איראן. נפילתו, אם תתרחש, תהווה מכה קשה עבורה וניצחון לארצות הברית, למדינות הערביות הסוניות ולטורקיה – ולהבדיל, גם ל'מדינה האסלאמית' – ותחליש את מעמדה האזורי. שליטתה של 'המדינה האסלאמית' על כרבע משטח עיראק, ובכלל זה על ערים חשובות בה, יוצרת איום על איראן. מזה כעשור איראן היא השחקן החיצוני החשוב והמשפיע ביותר בעיראק. מעמדה שם נשען בעיקר על קשריה הקרובים עם מיליציות שיעיות חמושות וארגונים ומנהיגים שיעים, המתבטאים בהעברת כספים ואמצעי לחימה, וכן על קשרים מוגבלים יותר עם הכורדים. חדירתה המהירה של 'המדינה האסלאמית' לעיראק יוצרת איום חמור על ממשלת עיראק, המקורבת לאיראן ועל מעמדן של המיליציות השיעיות במדינה, שכבר הוכיחו – כמו כוחות הביטחון העיראקיים – את חוסר יכולתן להתמודד עם התופעה.

מבחינה מסוימת, האיום של 'המדינה האסלאמית' על עיראק חשוב בעיני איראן אף יותר מהאיום שהיא מהווה על סוריה: עיראק גובלת באיראן; השיעים מהווים כ-60 אחוזים מאוכלוסיית עיראק, אם כי גם בה יש מתנגדים רבים להשפעה האיראנית הגוברת; בעיראק מצויות שתי הערים הקדושות ביותר לשיעה – נג'ף וכרבלא; קשריה של איראן עם עיראק רחבים כיום מקשריה עם סוריה, כולל בתחום הכלכלי; ומשטר אסד מתנדנד וסופו אינו ברור. חשיבותה של עיראק לאיראן באה לידי ביטוי ברור בדברי שר החוץ האיראני, ג'וואד זריף, שאמר לאחר חדירת 'המדינה האסלאמית' לעיראק, כי "איראן רואה את ביטחון עיראק כביטחונה שלה".¹

'המדינה האסלאמית' אינה מציבה איום ממשי ישיר על שטחה של איראן, וכנראה גם לא תציב איום כזה – לאור עוצמתה הצבאית של איראן, יציבות משטרה והיעדר חלל שלטוני בה, ומשום שהיא מדינה שיעית, שלא יימצא בה בסיס תמיכה עממי ממשי ב'מדינה האסלאמית'. סגן שר החוץ האיראני, אמיר עבדולהיאן, אף אמר מפורשות ביוני 2014 ש'המדינה האסלאמית' אינה מציבה איום כלפי הגבולות הגאוגרפיים של איראן.² איראן מודאגת בעיקר מחוסר היציבות בעיראק, העלולה לזלוג גם לשטחה. גורמים איראניים הזהירו שפיצול עיראק ישפיע על המיעוטים באיראן – בעיקר הכורדים – ויעודד אותם להגדיל את דרישותיהם למימוש שאיפותיהם הלאומיות, עד כדי פיצול איראן. בעיתונות האיראנית אף הועלתה הטענה ש'המדינה האסלאמית' היא יציר כפיהן של ארצות הברית, ערב הסעודית וישראל, וזאת במטרה לפצל את עיראק ולהחליש את איראן.³ על רקע כל אלה, איראן פועלת כדי למנוע התקרבות כוחות של 'המדינה האסלאמית' בעיראק לאזור הגבול אתה, ועושה זאת, בין השאר, על ידי ריכוז כוחות איראניים בקרבתו.

ההידרדרות בעיראק ובסוריה הניעה את איראן להעניק לשתייהן סיוע משמעותי במאבק נגד 'המדינה האסלאמית' – סיוע שהחל למעשה עוד לפני הופעתה על הבמה. בנובמבר 2013 חתמו איראן ועיראק על הסכם לאספקת נשק לעיראק, שכלל ארטילריה, מרגמות ונשק קל. לא ברור אם כל הנשק שנכלל בעסקה אכן סופק בפועל, עקב הסנקציות שהוטלו על איראן אשר אסרו עליה למכור נשק. ואולם, לאחר נפילת מוסול לידי 'המדינה האסלאמית', ביוני 2014, איראן סיפקה לממשלת עיראק בגלוי רקטות, מזל"טים וציוד צבאי נוסף מתוצרתה. בתחילת יולי 2014 גם העבירה איראן לעיראק מטוסי SU-25, מבין אלה שהוברחו על ידי סדאם חוסיין לאיראן, במהלך מלחמת המפרץ הראשונה ב-1991. ואולם, ככל שהתברר שמשלוחי הנשק אינם מספיקים כדי לבלום את 'המדינה האסלאמית' – הסיבה העיקרית לכך הייתה חולשתו והיעדר נחישותו של צבא עיראק – הרחיבה איראן את הסיוע הצבאי לעיראק.

דמות המפתח במתן הסיוע הצבאי האיראני לעיראק היא גנרל קאסם סולימאני, מפקד כוח קודס של משמרות המהפכה – הכוח האיראני העיקרי העוסק בפעילות ביטחונית חשאית מחוץ לאיראן. סולימאני יצא פעמים רבות לעיראק ומאז יוני 2014 ביקוריו שם נעשו באופן גלוי תוך שהם מלווים במסע של יחסי ציבור, שבנה את דמותו כמצילה של עיראק. סולימאני טיפל באימון המיליציות השיעיות במדינה, בהקמת מיליציות מתנדבים שתילחם נגד 'המדינה האסלאמית' במקביל לצבא המקומי החלש, בהקמת מרכזי מבצעים משותפים, בהעברת מודיעין, ובמתן ייעוץ צבאי וארגוני לממשלת עיראק ולכוחות הביטחון העיראקיים. הוא גם עסק במתן סיוע צבאי למיליציה הכורדית, עזר לה בהגנה על העיר ארביל ובהדיפת כוחות 'המדינה האסלאמית' מעליה, ומילא תפקיד מפתח בהסרת המצור של 'המדינה האסלאמית' על העיר השיעית-טורקמנית אמירלי, בספטמבר 2014.⁴

הופעתו של סולימאני בעיראק הייתה קשורה בשינוי שחל באופי המעורבות הצבאית האיראנית במדינה. כמו הממשל האמריקאי, גם איראן לא רצתה להפעיל כוחות קרקעיים בעיראק, והעדיפה שאם תידרש הפעלה כזו – היא תישאר בגבולות ההכרח, ולא מעבר לכך. גישה זו נועדה לסייע לממשלת עיראק ולמיליציות השיעיות, אך להימנע ממעורבות גלויה וישירה בקרבות, כדי לא להסתבך בלחימה ובאבדות, העלולות להוביל לביקורת פנימית על המשטר האיראני. ואכן, באותו שלב ראשוני, ביוני 2014, הכחישו פקידים בטהראן את נוכחותם של כוחות איראניים בעיראק. גם הנשיא רוחאני טען אז שאיראן לא שלחה מעולם כוחות לעיראק, וסביר מאוד שגם לא תעשה זאת בעתיד. ואולם, ככל שהתחזרר שאין בשטח גורם המסוגל לבלום את 'המדינה האסלאמית' ולהסיגה מהשטחים שתפסה, וכי כוחותיה מתקרבים לגבול האיראני, נטתה איראן להרחיב את מעורבותה גם בלחימה. כך למשל דווח, שאיראן סייעה להתקפת הנגד הכורדית בצפון-עיראק על ידי שיגור יחידות צבא משלה, כולל טנקים.⁵

התמונה המלאה של מעורבות כוחות קרקע איראניים בלחימה בעיראק אינה ברורה. צריך להניח שסולימאני אכן הביא עמו לעיראק כוחות ממשורות המהפכה, שיתכן שחלקם השתתף בתפקידי לחימה, גם אם אלה היו מוגבלים. מכל מקום, בסוף נובמבר 2014 נחשף ממד נוסף של המעורבות האיראנית בעיראק, כאשר איראן אישרה רשמית שהחלה לבצע תקיפות אוויריות נגד מטרות של 'המדינה האסלאמית' במזרח המדינה, במטרה לסייע לממשלת עיראק.⁶

תמונה דומה מסתמנת במעורבותה של איראן בלחימה בסוריה. ההשתלבות הצבאית של איראן במשבר הסורי, גם היא בהובלתו של סולימאני, החלה במחצית השנייה של 2012, בשלב קריטי במצבו של משטר אסד וכשנתיים לפני הופעת 'המדינה האסלאמית'. עד אותו שלב הסתכם הסיוע האיראני לסוריה באספקת ציוד לחימה ומכשירים לשיבוש אמצעי תקשורת, ובמתן ייעוץ מבצעי וארגוני לצבא הסורי. בקיץ ובסתיו 2012 העבירה איראן לסוריה כמה מאות מאנשי משמורות המהפכה וכוח קודס, ואף נאלצה להודות שעשתה זאת למטרות "לא צבאיות", לאחר שכמה מאנשי הכוח נתפסו בידי האופוזיציה הסורית. במשימות הלחימה השתלבו גם יחידות מארגון חזבאללה, אנשי מיליציות שיעיות שהובאו מעיראק ולוחמים שיעים שהובאו מאז 2013 לסוריה מאפגניסטן ומפקיסטן, ביוזמה איראנית, כדי להילחם.

אין כמעט ספק שאנשי משמורות המהפכה, הן מכוחות הקרקע והן מכוח קודס, היו ועודם מעורבים בתפקידי לחימה בסוריה, אם כי היקפם אינו ידוע. בבדיקת מודעות על הלוויות של לוחמים שיעים איראניים, אפגניים ופקיסטניים, שנהרגו בסוריה מאז תחילת 2013 ועד אמצע 2015, נספרו 113 הרוגים מקרב אנשי כוח קודס וכוחות הקרקע של משמורות המהפכה, וכן 121 הרוגים אפגניים ו-20 הרוגים פקיסטניים.⁷ סביר להניח שהמספרים האמיתיים גבוהים יותר. בכל מקרה, קשה להניח שלמעלה מ-110 לוחמים איראניים נהרגו בלי שהיו מעורבים בלחימה, או לפחות נמצאו באזורי הלחימה. ככל הנראה, דפוס פעולה זה נמשך גם לאחר הופעת 'המדינה האסלאמית' בזירה הסורית. המאבק הצבאי נגד 'המדינה האסלאמית' ומקומה של איראן בו העלה את השאלה לגבי שיתוף פעולה במאבק זה בין איראן ובין מדינות אחרות, בעיקר ארצות הברית. אפשרות זו עלתה כבר באמצע 2014, זמן קצר לאחר עליית 'המדינה האסלאמית' על הבמה. הסיבה לכך הייתה כפולה: ראשית, היה ברור שארצות הברית ואיראן הן שתי המדינות היחידות שיש להן יכולת לנקוט מהלכים צבאיים עצמאיים משמעותיים נגד 'המדינה האסלאמית'; שנית, רוב הממשלות הנוגעות בדבר הבינו שלאיראן יש תפקיד חשוב ובעל השלכות על המאבק ב'מדינה האסלאמית', הן בעיראק והן בסוריה. יתר על כן, שיחות הגרעין בין המעצמות לאיראן יצרו ערוץ הידברות ישיר בין ארצות הברית לבינה ברמה הגבוהה יחסית של שרי החוץ, והעניקו הכשר מסוים לאיראן כשחקנית שניתן להידבר עמה. המגמה האיראנית להגביל את השיחות לסוגיית הגרעין בלבד,

מחשש שאלו יגלשו לסוגיות שאינן נוחות לשלטונות איראן, הקשתה, עם זאת, על דיון משמעותי בסוגיות אזוריות, ובכללן המאבק ב'מדינה האסלאמית'.

מאחר שהממשל האמריקאי נזקק לבעלי ברית שיסייעו לו לבלום את 'המדינה האסלאמית', הוא לא פסל את האפשרות של שיתוף פעולה בעיראק אפילו עם איראן, אך זאת בתנאי שהיא תגלה "גישה קונסטרוקטיבית" בפעילותה, ושכל מקרה לא יתקיים שיתוף פעולה צבאי ישיר בין ארצות הברית לבינה. עמדתה הפומבית של איראן כלפי שיתוף פעולה עם ארצות הברית בעיראק הייתה מעורפלת, ייתכן עקב חילוקי דעות בסוגיה זו בצמרת ההנהגה האיראנית, אך גם היא פסלה בכל מקרה שיתוף פעולה צבאי בין שתי המדינות בעיראק.

ככל הנראה, פקידים אמריקאים ואיראנים דנו בסוגיית הסיוע לעיראק בשולי שיחות הגרעין, אך חילופי הדברים לא היו קונקרטיים ולא חרגו מרמה של הצהרות כלליות ולא מעשיות. בספטמבר 2014, לאחר שהממשל האמריקאי נמנע מלכלול את איראן בקואליציה שהקים נגד 'המדינה האסלאמית', טען המנהיג הרוחני של איראן, ח'מנאי, שפקידים אמריקאים פנו לאיראן כדי לדון בתיאום הפעולות נגד 'המדינה האסלאמית'. ח'מנאי הוסיף, שלמרות שכמה מנהיגים איראנים לא התנגדו לשיתוף פעולה כזה, הוא החליט לדחות את ההצעה.

בפועל, קיים מאז שלהי 2014 תיאום מוגבל בין חילות האוויר של ארצות הברית ואיראן, באמצעות ממשלת עיראק, כדי למנוע תקיפות הדדיות במהלך תקיפות אוויר שלהן בצפון-עיראק. שני הצדדים טורחים להדגיש שאין מדובר בשיתוף פעולה צבאי. רתיעתן של ארצות הברית ואיראן משיתוף פעולה משמעותי ביניהן בעיראק, למרות עניין המשותף לבלום את 'המדינה האסלאמית', משקפת לא רק את החשדנות המאפיינת את יחסייהן; היא נובעת גם מכך שמטרתיהן האסטרטגיות בעיראק ובסוריה שונות ומנוגדות: ארצות הברית מבקשת לסייע לעיצוב המשטר העיראקי כמשטר מתון, חופשי מהשפעתה של איראן וקשור בארצות הברית ובמערב, וגורסת שייצוב המערכת העיראקית מחייב מתן ייצוג ממשי לסונים ולכורדים וצמצום משקלן של המיליציות החמושות. לעומתה, איראן מבקשת להגדיל את השפעתה בעיראק, תוך הסתמכות על כוחן של המיליציות השיעיות הקשורות בה, ולוודא שהשיעים ימשיכו להיות הגורם המוביל בהנהגת המדינה.

בסוריה מבקשת ארצות הברית להביא להפלתו של משטר אסד, בעוד איראן חותרת להבטיח את שרידות המשטר. מעל הכול, ארצות הברית מבקשת לצמצם את השפעתה הגוברת של איראן במרחב, בעוד מטרתה הבסיסית של איראן הפוכה: לצמצם ולסלק את נוכחותה הצבאית ואת השפעתה של ארצות הברית באזור. כשאלו הן מטרות שני הצדדים, קשה לראות התפתחות של שיתוף פעולה ממשי ביניהם מעבר לשיתוף פעולה נקודתי אד-הוק, על אף האינטרס המשותף לשתי המדינות.

למטרות מנוגדות אלו יש היבט נוסף. איראן אמנם מודאגת מאוד מהופעת 'המדינה האסלאמית' בעיראק ובסוריה, אבל בדיעבד היא גם הרוויחה ממנה: ממשלת עיראק מכירה בתרומתה של איראן למאבק הקריטי עבורה ב'מדינה האסלאמית'. ואכן, איראן הייתה המדינה הראשונה שסייעה לממשלת עיראק ולכורדים, בעוד ארצות הברית היססה לעשות כן, אפילו כשבגדאד הייתה בסכנה.⁸ יתר על כן, לאיראן יש יתרון ניכר על ארצות הברית בכל הנוגע למעמדן בעיראק והשפעתן בה. עם כל מאמציה של ארצות הברית מאז 2003 לקשור אליה את עיראק, היא מתקשה להתחרות בקשרים ובהשפעה שיש לאיראן בקרב השיעים במדינה – גם אם יש ביניהם המסתייגים מהמשטר האיראני – ובמשמעות של קרבתן הגאוגרפית. משום כך מותר להניח, שאם בסופו של דבר 'המדינה האסלאמית' תוכה ותובס, המרוויחה העיקרית מכך תהיה איראן, שתוכל להרחיב את השפעתה בעיראק וכן לסייע להישרדותו של משטר אסד בסוריה. המשמעות המעשית מהניתוח היא, שאף שארצות הברית ובעלות בריתה במערב ובעולם הערבי, הנאבקות ב'מדינה האסלאמית', מוכנות לבחון לשם כך אפשרויות של שיתוף פעולה עם המשטר האיראני, יש חשיבות לא פחותה לצורך לבחון עד כמה צעדיהן משחקים בסופו של דבר לידיה של איראן: הבסת 'המדינה האסלאמית' בעיראק פירושה חיזוק המיליציות השיעיות הקשורות באיראן; הבסת 'המדינה האסלאמית' בסוריה פירושה חיזוק משטרו של אסד, שנחשב אמנם כלא לגיטימי בעיני הממשל האמריקאי וממשלות נוספות, אך קשור, גם הוא, באיראן.

הערות

- 1 “Zarif: Iran regards Iraq security as its own,” *IRNA*, August 24, 2014, http://www.irna.ir/en/News/2735151/Politic/Zarif_Iran_regards_Iraq_security_as_its_own
- 2 Dina Esfandiary and Ariane Tabatabai, “Iran’s ISIS Policy,” *International Affairs*, Vol. 91, No. 1(2015), pp. 1-15.
- 3 “Iranian Daily Hints at U.S. Plan to Divide Iran By Collapsing Iraq,” *MEMRI*, special dispatch 5767, June 12, 2014, <http://www.memri.org/report/en/0/0/0/0/8024.htm>
- 4 “Iran’s General Qassem Suleimani ‘Masterminds’ Iraq Ground War,” *Al-Arabiya News*, November 5, 2014, <http://english.alarabiya.net/perspective/profiles/2014/11/05>
- 5 Esfandiary and Tabatabai, “Iran’s ISIS Policy”.
- 6 Ian Black, “Iranian air force bombs ISIS targets in Iraq, says Pentagon,” *The Guardian*, December 3, 2014, <http://www.theguardian.com/world/2014/dec/03/iran-bombs-isis-in-iraq-says-us>
- 7 Ali Alfoneh, “Shiite Combat Casualties Show the Depth of Iran’s Involvement in Syria,” *Policy Watch* 2458, The Washington Institute, August 3, 2015, <http://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/shiite-combat-casualties-show-the-depth-of-iran-s-involvement-in-syria>
- 8 Tim Arango and Thomas Erdbrink, “U.S. and Iran Both Attack ISIS, But Try Not To Look Like Allies,” *The New York Times*, December 3, 2014, <http://www.nytimes.com/2014/12/04/world/middleeast/iran-airstrikes-hit-islamic-state-in-iraq>

'המדינה האסלאמית' נגד המדינה הסעודית

יואל גוז'נסקי

'המדינה האסלאמית' מהווה איום לערב הסעודית ולמדינות המפרץ, איום שבראש ובראשונה הוא אידאולוגי-דתי. 'המדינה האסלאמית', המבקשת להקים ח'ליפות "אותנטית" במקום הסדר המדינתי הקיים, רואה במשטרים המלוכניים במפרץ כופרים שסטו מדרך האסלאם ומבקשת, לפיכך, להפילם. האתגר הנשקף מ'המדינה האסלאמית' מכוון בעיקר לריאקציה השמרנית של האסלאם הסוני שבית המלוכה הסעודי מייצג אותה – הוואאביה. ניתן להבין את תמצית האיבה הרעיונית מקריאתו של אבו בכר אל-בגדאדי, מנהיג 'המדינה האסלאמית', כמו בן-לאדן בעשור הקודם, להפלת הממלכה הסעודית, שמצדה רואה עצמה "שומרת המקומות הקדושים לאסלאם".

בפועל איימה 'המדינה האסלאמית' לפגוע בערב הסעודית – בפעם הראשונה באופן פומבי – בקלטת שמע שפרסמה בנובמבר 2014 ובה קרא אל-בגדאדי לפגוע בשיעים, בזרים ובבית המלוכה עצמו, והכריז על הרחבת 'המדינה האסלאמית' לשטחי חצי-ההאי הערבי (מחוז נג'ד).¹ בקלטת נמנע אל-בגדאדי מאזכור השם המפורש ערב הסעודית, שמא תהיה בכך הכרה בלגיטימציה השלטונית של בית סעוד. סמוך למועד זה קראה 'המדינה האסלאמית' בכתב-העת שהיא מוציאה, 'דאביק', להניף "את דגל הח'ליפות מעל מכה ומדינה... נגד רצונם של הכופרים והצבועים". באותו גיליון אל-בגדאדי אף קרא לסעודים להעדיף להישאר בממלכה ולהילחם שם להקמת הח'ליפות, במקום לצאת לזירות לחימה מרוחקות.²

המטרה: הגברת המתח הבין-עדת

'המדינה האסלאמית' משגשגת באזורים בהם קווי השסע הסוני-שיעי מדממים. לא לשווא בחרה לשים לה למטרה את השיעים, אשר רבים מהם הם אזרחי המונרכיות הערביות במפרץ (15 אחוזים מהאוכלוסייה בערב הסעודית; 30 אחוזים בכווית; 70 אחוזים בבחריין). היא זיהתה "בטן רכה" זו ונובמבר 2014, בעת טקסי העשורא של האוכלוסייה השיעית, ביצעה פיגועי התאבדות במחוז המזרחי בערב הסעודית, שבו

מרוכז רוב הציבור השיעי בממלכה. תא הטרור שהיה אחראי לפיגוע, בו נהרגו תשעה מתפללים שיעים, פורק – לפי משרד הפנים הסעודי.³ אולם, במאי 2015 בוצעה ההתקפה הקטלנית ביותר בערב הסעודית מזה יותר מעשור, שעליה קיבלה אחריות 'וילאית נג'ד' של 'המדינה האסלאמית': שני פיגועים במסגדים שיעיים תוך שבוע, שבהם נהרגו 25 אזרחים ונפצעו עשרות.⁴ כעבור חודש, לקראת יום השנה להכרזת הח'ליפות, פוצץ עצמו מחבל ממוצא סעודי במסגד שיעי הומה אדם בבירת כוויט, והרג 26 מתפללים שיעים. באוגוסט 2015 קיבלה 'המדינה האסלאמית' אחריות גם לפיצוץ מסגד המשמש את כוחות הביטחון הסעודיים סמוך לגבול עם תימן, שבו נהרגו 15 איש. יש להוסיף את ניסיונותיה של 'המדינה האסלאמית' לחדור לטריטוריה הסעודית, למשל בינואר 2015 צפונית לערער, וירי רקטות מעיראק לשטח הממלכה.⁵

'המדינה האסלאמית' מנסה לתקוע טריז בין המיעוט השיעי לרוב הסוני, בתקווה שכל תגובה אלימה מצדם של השיעים תעורר תגובת נגד של המשטר, וחוזר חלילה. אל-בגדאדי מקווה כי באמצעות התקפות על השיעים תנוצל האיבה כלפיהם לשם גיוס פעילים לארגונו, ובמקביל תעורר הלגיטימציה של בתי המלוכה וציבותם. הצלחות 'המדינה האסלאמית' והאידיאולוגיה שלה קוסמים לצעירים סונים רבים, שייתכן כי יפנו זעמם כלפי האוכלוסייה השיעית או כלפי בתי המלוכה עצמם, אם אלה ייראו כמפייסים את השיעים. על אף שהשיעים נתפסים על ידי רבים בערב הסעודית כ"גיס חמישי" איראני, הם מעולם לא קראו תיגר על יציבות המשטר – אלה היו תמיד הסונים. יתרה מכך, בית המלוכה הסעודי עצמו נושא בחלק מהאחריות למתיחות, משום שהוא עושה שימוש ברטוריקה אנטי-שיעית כדי להגביר את התמיכה בו וביעדיו, על רקע המאבק באיראן והלחימה נגד שלוחיה בזירות שונות. אם השיעים יבקשו להגיב להתקפות עליהם, הדבר ישחק לידי 'המדינה האסלאמית', שתצטייר כמגינת הסונים. קרוב לשני שלישים מהאוכלוסייה הסעודית הם מתחת לגיל 30. רבים מצעירים אלה מובטלים ונותנים דרור לתסכולם בעולם הווירטואלי, שבו רבים מהם מביעים תמיכה ברעיונות 'המדינה האסלאמית'. בית המלוכה הגביר בתגובה את הפיקוח על האינטרנט ועל הדרשנים, והגדיל את הסכום שהוא מקצה לטובת פתרונות דיור, תעסוקה ולימודים עבור קבוצת גיל זו.⁶ במקביל, מנגנוני הביטחון הסעודיים הרגו או עצרו בשנתיים האחרונות מאות פעילים (רובם סעודים) שהשתייכו ל'מדינה האסלאמית' ושעסקו, לדברי השלטונות, בגיוס פעילים ותרומות ובתכנון פיגועים והתנקשויות בממלכה.⁷

לקחי המאבק באל-קאעדה

בעבר פעלו בממלכה אנשי אל-קאעדה, ששבו מאפגניסטן וביצעו בה שורה של פיגועי ראוה. לאחר מאבק ממושך הצליחו שלטונות ערב הסעודית לבלום את פעילותם

ולעצור רבים ממנהיגיהם. למרות ההצלחה היחסית מול אל-קאעדה לפני כעשור, האתגר שמציבה כעת 'המדינה האסלאמית' עלול להתברר כמשמעותי יותר. שובם של "בוגרי סוריה ועיראק" לערב הסעודית עלול להעמיד במבחן את היעילות היחסית שהפגינו גורמי הביטחון הסעודיים במאבקם בטרור. גל הטרור שפגע בממלכה במחצית העשור הקודם רוסן, בין השאר, באמצעות תהליך, אשר מידת הצלחתו שנויה במחלוקת, שעיקרו "שיקום" פעילי טרור. כעת בכוונת הסעודים לפתוח מרכזי "שיקום" נוספים, לצד המרכז הפועל בריאד. העובדה כי הסעודים, ועמם מדינות מפרץ נוספות, נוקטים צעדים אקטיביים מול האתגר מעידה עד כמה חמורה תפיסת האיום שמציבה חזרתם של סעודים מסוריה ומעיראק על המשטרים, ועל אינטרסים מערביים בשטחם.

מעל 2,000 צעירים סעודים הצטרפו לשורותיה של 'המדינה האסלאמית' בלחימה בסוריה ובעיראק, למרות צו מלכותי המטיל עונשים כבדים על מי שיצטרפו לשורותיה, יממנו אותה, יתמכו בה או יזדהו עם רעיונותיה.⁸ שובם של רבים מצעירים אלה (שעד ספטמבר 2015 מספרם נאמד בכמה מאות), המהווים את אחת מקבוצות הלוחמים הגדולות בשורות 'המדינה האסלאמית', עלולה גם היא להוות בעיה ביטחונית משמעותית עבור בית המלוכה הסעודי. זה מרכז מאמץ בנושאים הבאים: פעילות לפגיעה במקורות הכלכליים של 'המדינה האסלאמית' ברמה המקומית; ניסיון לעצור את זרם הצעירים הסעודים היוצאים מהממלכה והחוזרים אליה; פעילות נגד הפצת המסרים והתעמולה של 'המדינה האסלאמית' על ידי פעולה של הממסד הדתי, כלי התקשורת ומערכת האכיפה והענישה בממלכה. קריאת התיגר המפורשת של 'המדינה האסלאמית' כלפי ערב הסעודית וכלפי מלכיה, הרואים עצמם "שומרי המקומות הקדושים" לאסלאם, הביאו את המופתי של ערב הסעודית, הסמכות הדתית העליונה בממלכה, להתגייס למערכה ולהכריז על רעיונותיה של 'המדינה האסלאמית' כסטייה מהאסלאם וכ"איום מספר אחת על האסלאם".⁹

שכנותיה של ערב הסעודית החלו גם הן לנסות להתמודד בדרכים שונות עם האתגר. בכווית למשל פוטרו כ-200 דרשנים שהחזיקו לטענת השלטונות באידאולוגיה קיצונית,¹⁰ והתקבל חוק המחייב את מיליון וחצי האזרחים ושלושה מיליון הזרים באמירות לתת דגימת די-אן-אי שתקל, לטענת בית המלוכה, לאתר חשודים בפעילות טרור.¹¹ כמו ערב הסעודית, גם איחוד האמירויות הערביות הקים מטה תקשורת שתפקידו ניטור תכנים העולים ברשתות החברתיות, כדי לאתגר את הנרטיב של 'המדינה האסלאמית' "ולתת הד גם לקולות מתונים".¹² גם בחריין היא יעד לפעילות כזו בשל המתח הבין-עדתי בתחומה, בעיקר מאז אביב 2011. אולם, בית המלוכה בבחריין מעלים עין מפעילות של סונים סלפים כדי שלא לפגוע באחדות הסונית ובשל ראייתו את השיעים כאיום המרכזי.

החיסולים הממוקדים של בכירי אל-קאעדה ועריקה משורותיה מסייעים ל'מדינה האסלאמית' למשוך חסידים לשורותיה במדינה הערבית הענייה ביותר והמאוכלסת ביותר בחצי-האי הערבי. היא החלה לפעול בתימן במרס 2015 בפיגוע ראוה כפול במסגדים שיעיים בצנעא הבירה (145 הרוגים ו-357 פצועים), תוך ניצול הכאוס במדינה ומה שנראה כהיחלשות אל-קאעדה בחצי-האי הערבי עם חיסולו של מנהיג הארגון, נאסר אל-והיישי, בידי האמריקאים.¹³ רבות מההתקפות שלה מכוונות לעבר ריכוזי כוחות ונקודות אסטרטגיות שבשליטת החות'ים בעיקר בעיר הבירה, צנעא, שנמצאת בחזקתם. ההתקפה האחרונה (עד מועד כתיבת שורות אלו) התרחשה ביולי 2015, עת פוצצה 'המדינה האסלאמית' מכונית תופת סמוך לבית חולים בבירה.¹⁴ נדמה שאל-קאעדה ו'המדינה האסלאמית' מתחרים זה בזה מי יכה חזק יותר בחות'ים, אשר להם הישגים טריטוריאליים משמעותיים. אולם, לא מן הנמנע כי הארגונים יפנו בעתיד להילחם זה בזה, ואף לבצע פיגועים נגד מטרות בערב הסעודית.

הסעודים מוטרדים מהתחזקות האופוזיציה האסלאמית הפנימית לשלטונם בשל חזרתם של צעירים סעודים לממלכה, ולאחר ההתבססות הטריטוריאלית של 'המדינה האסלאמית', הכופרת בגבולות ובכשרות הדתית של הממלכה. בית המלוכה הסעודי מאמין כי ברשותו כלים מספיקים כדי להתמודד עם אתגר 'המדינה האסלאמית'. אולם, בית המלוכה אינו יכול לטפל באותה קלות בממסד הוואבאי המסית בעצמו נגד השיעים בממלכה, משום שכך הוא יכרות את הענף שעליו הוא עצמו יושב. מה גם שהתנאים כיום שונים, לרעת הממלכה, מאלה שהיו בין השנים 2002 ו-2006 – הן בכל האמור למספר הסעודים שיצאו להילחם בשורות 'המדינה האסלאמית' בסוריה ובעיראק, והן בשל העובדה שזירות הפעולה מגוונות יותר מבחינה גאוגרפית ומקיפות את הממלכה.

מאבקה של 'המדינה האסלאמית' בערב הסעודית ובשכנותיה הוא רעיוני-אידאולוגי בעיקרו. האתגר שהיא מציבה אינו מבוטל לבתי המלוכה, ובראשם בית סעוד. זאת, למרות שמסקרים ראשוניים עולה כי מספר הסעודים התומכים באידאולוגיה של 'המדינה האסלאמית' אינו רב, באופן יחסי.¹⁵ אחד ההסברים לנחישות הסעודית להילחם בה בגבולות הממלכה ומחוץ לה קשור דווקא לדמיון באידאולוגיות של שני הצדדים, ולתחרות שמציבה הח'ליפות המוצעת לרעיון הפאן-אסלאמי של הממלכה. לכן, ערב הסעודית ועמה שכנותיה משקיעות משאבים רבים בניסיון לערער את הנרטיב של 'המדינה האסלאמית', באמצעות הממסדים הדתיים רבי-העוצמה שלהן.

הגולם קם על יוצרו

האיום מכיוון 'המדינה האסלאמית' ילווה את ערב הסעודית ואת מדינות המפרץ בשנים הבאות. המדינות הצטרפו אמנם לקמפיין האווירי האמריקאי בסוריה נגד 'המדינה

האסלאמית' בספטמבר 2014,¹⁶ אולם הדבר נעשה בעיקר מתוך צרכים פוליטיים-דיפלומטיים ונועד לתרום לדימוי החיובי שלהן, בעוד האיום העיקרי בראייתן הוא מבית. עד כה התמקדה 'המדינה האסלאמית' בפגיעה בשיעים, בניסיון להגביר את המתח הבין-דתי ולהביא לערעור היציבות במדינות המפרץ. אולם, זו הכריזה כבר כי בכוונתה לפגוע במשטרים עצמם, כשהמשמעות האפשרית היא ניסיון לפגוע ביעדי ממשל ומתקני זיקוק והפקת נפט. כמו כן, צעירים סעודים שעד כה לא התגלו על ידי שירותי הביטחון עלולים לפעול כ"זאבים בודדים", בין אם ביוזמתם ובין אם בהכוונה מבחוץ.

בעת הזו מוגבלת נוכחותה של 'המדינה האסלאמית' בחצי-האי הערבי לעומת זירות הפעולה העיקריות שלה בעיראק ובסוריה, ואף לעומת חצי-האי סיני וללוב. אולם, פוטנציאל האחיזה שלה אינו מבוטל מהסיבות הבאות: (א) לרעיון הח'ליפות כוח משיכה רב בקרב החברות השמרניות ממילא במפרץ, בעיקר בקרב צעירים; (ב) הרעיון אטרקטיבי בקרב אלה המחזיקים באידאולוגיה סלפית-ג'אהדית ומאוכזבים מאל-קאעדה; (ג) קשיים בתכנית "החינוך מחדש" הסעודית המשלבת טיפול פסיכולוגי, סיוע כספי והדרכה דתית; (ד) ליקויים בתיאום הביטחוני בין מדינות המפרץ מחד גיסא, ומעבר קל יחסית לאזרחי המדינות בתוך גוש מדינות המפרץ מאידך גיסא; (ה) יעילות העברת המסרים של הארגון, באמצעות הרשתות החברתיות (מספר המשתמשים ברשתות החברתיות בערב הסעודית הוא מהגבוהים בעולם).¹⁷ לבסוף, הצלחות 'המדינה האסלאמית' כשלעצמן הן גורם מושך עבור רבים הרואים בו נושא הדגל וחוד החנית של האסלאם הסוני.

כמה ממדינות המפרץ היו מעורבות בעבר במימון טרור. חלקן העלימו עין, או לא פעלו באופן מספק לעצירת כספים שהעבירו אנשי עסקים וארגוני צדקה לאורך השנים לארגונים אסלאמיים סלפיים-ג'אהדים. הלחץ שהפעילה ארצות הברית לאחר מתקפת הטרור שביצע אל-קאעדה ב-2001 ושרשרת הפיגועים בערב הסעודית במחצית הראשונה של העשור הקודם הביאו את הממלכה לפעול באופן תקיף יותר נגד תופעה זו, ולו כדי למנוע מתקפות טרור נגדה. הקמפיין שמובילה הממלכה בימים אלה, הכולל בין היתר תכניות טלוויזיה ומאמרים בעיתונות היוצאים נגד 'המדינה האסלאמית' ורעיונותיה, נועד לפגוע בהתארגנויות מבית, אך גם לענות על האשמות שמהן עולה כי תמכה בקבוצות אלו בעבר. לשם המחשת כוונותיה תרמה ערב הסעודית 100 מיליון דולר למרכז הלוחמה בטרור של האו"ם.¹⁸

הממלכה אינה יכולה עוד לבודד עצמה מהמלחמות סביבה, כאשר היא מעורבת עמוקות בעימותים אזוריים בעלי השפעה גוברת גם על הזירה הפנימית. לפיכך, עליה לפעול ביתר שאת כדי שיהיה ביכולתה להציב מענה לאתגר שמציבה 'המדינה האסלאמית'. ללא רפורמה מקיפה בתכניות הלימודים והתנעה של דיאלוג בין-עדתית,

לא יעלה בידי הממלכה לעשות זאת. צעירים רבים חוזרים לבתיהם במדינות המפרץ חדורי אידאולוגיה סלפית-ג'האדית, ולאחר שרכשו ניסיון בשדות הקרב. הם יעמידו במבחן את יציבות המשטרים המלוכניים שעדיין נותרו יציבים במזרח התיכון המתפרק.

הערות

- 1 "Islamic State leader urges attacks in Saudi Arabia: speech," *Reuters*, November 13, 2014.
- 2 *Dabiq*, Al-Hayat Media Center, issue 5, p. 3, November 2014.
- 3 "74 held in Saudi for involvement in terror activities," *Al-Arabiya*, 22 March, 2015.
- 4 "Suicide blast kills 21 at mosque in Saudi Arabia," *Al-Arabiya*, 22 May, 2015; "Saudi Security foils terrorist attack on Dammam mosque," *Asharq al-Awsat*, 29 May, 2015.
- 5 "Saudi border guards killed in attack," *Al-Jazeera*, January 5, 2015; "Rocket landings at Saudi-Iraq border under probe," *Arab News*, July 8, 2014.
- 6 "Online Imams Under Scanner," *Arab News*, 10 November 2014.
- 7 "43 Killed, 431 held as Saudi crushes Daesh network," *Khaleej Times*, July 20, 2015.
- 8 "Saudi King issues royal decree cracking down on terrorism," *Asharq al-Awsat*, February 4, 2014.
- 9 "Saudi Arabia grand mufti says ISIS 'enemy number one of Islam'," *Al-Akhbar*, August 19, 2014.
- 10 "Kuwait sacks 198 preachers, including 7 wanted by authorities," *Khaleej Times*, July 8, 2015.
- 11 "Kuwait detains 26 over ISIS suicide attack on mosque: newspaper," *The Daily Star (Lebanon)*, July 6, 2015.
- 12 "US, UAE launch anti-IS online messaging center in Abu Dhabi," *The Daily Star (Lebanon)*, July 8, 2015.
- 13 "ISIS video claims 'we've arrived' in Yemen," *Al-Arabiya*, 26 April, 2015.
- 14 "ISIS claims car bombing near hospital in Yemeni capital," *Al-Arabiya*, July 29, 2015.
- 15 David Pollock, "New Poll Shows Majority of Saudis, Kuwaitis, Emiratis Reject ISIS, Back Two-State Solution with Israel," *Policy Watch* 2329, The Washington Institute, October 23, 2014.
- 16 "Operation Inherent Resolve: Targeted Operations against ISIL terrorist," U.S. Department of Defense, http://www.defense.gov/News/Special-Reports/0814_Inherent-Resolve
- 17 "The Social Media Stars of Saudi Arabia," *Bloomberg*, July 31, 2015.
- 18 "Saudi Arabia Donates \$100 Million to UN Counter-Terrorism Centre," Royal Embassy of Saudi Arabia, Washington D.C., August 7, 2013.

טורקיה והאיום מצד 'המדינה האסלאמית': האם נפל האסימון?

גליה לינדנשטראוס

מהלך היחסים בין טורקיה ובין 'המדינה האסלאמית' מאז היווצרות ארגון דאע"ש בגלגוליו השונים, מעיד על כי למרות הרווחים ההדדיים מקיומה של הבנה שבשתיקה בין שני הצדדים בתחומים רבים, 'המדינה האסלאמית' גם מהווה פוטנציאל איום משמעותי על טורקיה. מה שנראה היה במשך זמן רב כהתעלמות של טורקיה מהיקף האיום הנשקף מ'המדינה האסלאמית' עורר תמיהות רבות, בעיקר בקרב בעלות בריתה של טורקיה בנאט"ו. את מדיניותה ההססנית הראשונית של טורקיה מול 'המדינה האסלאמית' אפשר להגדיר כ"חיה ותן לחיות"¹. ניתן להסבירה בכך שהמטרה של הפלת משטרו של בשאר אל-אסד בסוריה הביאה את טורקיה לנכונות לשתף פעולה גם עם הגורמים הרדיקליים ביותר שהיו יכולים לסייע בכך. מבחינה זו, ממשלת טורקיה ראתה, ועדיין רואה, את המדיניות האמריקאית כמוטעית. לטענתה, 'המדינה האסלאמית' היא רק סימפטום לבעיה הרחבה יותר של הישארות אסד בשלטון. זאת ועוד, הטורקים טוענים שהקדימות הניתנת למאבק ב'מדינה האסלאמית', תוך התעלמות ממעשי הזוועה שמבצע המשטר הסורי, מזינה את התחזקות 'המדינה האסלאמית', ובפרט את הנכונות של זרים להתנדב לשורותיה.²

שיקול נוסף שהנחה את המדיניות הזהירה של טורקיה והימנעותה מעימות עם 'המדינה האסלאמית' היה שגוף זה מהווה גורם מרסן בהקשר של התחזקות הכורדים בסוריה. מעבר לכך, זמן קצר לפני ההכרזה על הקמת הח'ליפות, ביוני 2014, אירעו חטיפות של אזרחים טורקיים, שאת המשבר סביבן רצתה (והצליחה) אנקרה לפתור בלי שיאונה להם רע: 46 האזרחים שנחטפו על ידי פעילי 'המדינה האסלאמית' מהקונסוליה הטורקית במוסול אחרי כיבוש העיר שוחררו בספטמבר 2014, לאחר יותר משלושה חודשים בשבי. זאת, בניגוד לעריפות הראשים של אזרחי מדינות אחרות, חלקן מרוחקות מהמזרח התיכון, כמו יפן. 32 נהגי משאיות טורקיים נוספים, שנחטפו על ידי 'המדינה האסלאמית', שוחררו גם הם אחרי חודש בשבי.

המדיניות ההססנית והזהירה של טורקיה כלפי 'המדינה האסלאמית' התבטאה, בין השאר, באי-הקפדה מספקת על מניעת מעבר של מתנדבים דרך הגבול בין טורקיה לסוריה, ובמתן האפשרות ל'מדינה האסלאמית' להסתייע בטורקיה כמוקד לצרכים הלוגיסטיים שלה. כך למשל, העיר הטורקית גזיאנטפ בדרום-מזרח טורקיה תוארה כ"מרכז קניות" עבור לוחמיה, ואף דווח כי פצועים של 'המדינה האסלאמית' טופלו בבתי חולים בטורקיה.³ למרבית השמועות לגבי העברת אספקה מטורקיה לגורמים רדיקליים, ביניהם ככל הנראה גם 'המדינה האסלאמית', אין תימוכין במקורות גלויים. עם זאת, מעת לעת פורסמו ידיעות, שמהן השתמע סיוע כזה. כך, בינואר 2014 הוטל איפול על דיווחים בדבר שיירה של משאיות נושאות נשק שנתפסה באדנה על ידי המשטרה הטורקית, אשר גילתה תוך כדי התפיסה שזו בעצם יוזמה של השירות החשאי הטורקי, שארגן את השיירה במטרה להעבירה לסוריה.⁴ בעיתון הבריטי גרדיאן פורסם ב-26 ביולי 2015 כי בפשיטה של כוחות אמריקאים מיוחדים במזרח-סוריה על מאחזו של מי שהיה אחראי ב'מדינה האסלאמית' על הברחת נפט, נמצאו מאות מסמכים וקבצים הקושרים בין חברי 'המדינה האסלאמית' לגורמים טורקיים רשמיים.⁵ במהלך 2015, ובמיוחד אחרי ביקורו ב-7 ביולי באנקרה של הגנרל (בדימוס) ג'ון אלן, מתאם הקואליציה הבינלאומית נגד 'המדינה האסלאמית', נראה היה שטורקיה הגבירה את המאבק ב'מדינה האסלאמית', בעיקר על ידי פיקוח מוגבר על מעברי הגבול והרחבת המעצרים של פעיליה בשטחה. עד אוגוסט 2015 נעצרו וגורשו מטורקיה כ-700 אנשי 'המדינה האסלאמית', לעומת 520 שגורשו בכל שנת 2014.⁶ טורקיה הכריזה על דאע"ש כעל ארגון טרור כבר באוקטובר 2013, ומאז גורשו משטחה יותר מ-1,500 איש הקשורים אליו, וליותר מ-15,000 לא אושרה הכניסה לטורקיה.⁷ השינוי המשמעותי ביותר במדיניות הטורקית חל בעקבות שיחת טלפון שנערכה ב-22 ביולי 2015 בין נשיא ארצות הברית, ברק אובמה, לנשיא טורקיה, רג'פ טאיפ ארדואן; אז הוסכם סופית שטורקיה תאפשר למטוסי קרב של ארצות הברית והקואליציה הבינלאומית לפעול נגד 'המדינה האסלאמית' מבסיס אינג'ירליק שבשטחה.

הפיגוע שהתרחש בסורוץ' ב-20 ביולי 2015, בו נהרגו 32 איש, שלטענת ממשלת טורקיה עמדה מאחוריו 'המדינה האסלאמית', היה האירוע שהניע את הטורקים לשנות את מדיניותם ולתת הרשאה לארצות הברית להשתמש בבסיס אינג'ירליק לתקיפת יעדים של 'המדינה האסלאמית'. לא היה זה הפיגוע הראשון בטורקיה שאותו ניתן לשייך ל'מדינה האסלאמית'. כך למשל ממשלת טורקיה האשימה גורמים הקשורים לנשיא סוריה אסד בפיגוע באמצעות מכוניות תופת, שאירע בעיירה ריהנלי במאי 2013 וגרם להרג של 53 איש – הפיגוע עם התוצאות החמורות ביותר בהיסטוריה הטורקית – אך דיווחים בעיתונות הטורקית גרסו כי מי שעמדה מאחורי הפיגוע הייתה 'המדינה האסלאמית'. זאת ועוד, ב-5 ביוני 2015, יומיים לפני הבחירות לפרלמנט הטורקי,

התפוצצו שתי פצצות באסיפת בחירות של המפלגה הפרו-כורדית בעיר דיארבאקיר בדרום-מזרח המדינה, והחשוד בהטמנתן היה פעיל 'המדינה האסלאמית'.

ניתן לזהות מספר גורמים מאחורי השינוי במדיניותה של טורקיה כלפי 'המדינה האסלאמית' לאחר הפיגוע בסורוץ'. ראשית, מה שנתפס כהיעדר תרומה מספקת של טורקיה למאבק ב'מדינה האסלאמית' הפך לנקודת מחלוקת חריפה בין טורקיה ובין בעלות בריתה בנאט"ו, ובפרט ארצות הברית. שנית, הכישלונות של 'המדינה האסלאמית' בקרבות עם הכורדים, ובפרט ההפסדים בקובאני ובתל אל-אביד, יצרו מומנטום חיובי מבחינת הכורדים, שעורר דאגה בטורקיה. מומנטום זה היא מקווה לבלום באמצעות שיתוף פעולה מבוקר עם ארצות הברית. כך, טורקיה מתנה את השימוש בבסיס אינג'ירליק באישורה הפרטני לכל פעולה שתצא משם. היא מעוניינת שלא רק מטוסי קרב של ארצות הברית ייצאו מהבסיס, אלא גם מטוסי קרב של מדינות אחרות, כך שהפעילות תקבל צביון הדומה לפעילות של נאט"ו.⁸ יתר על כן, אף שהטורקים נואשו כנראה מכך שארצות הברית תשתף פעולה במציאת פתרון כולל לבעיה הסורית, הם מצפים שלפחות באזור צפון-מערב סוריה יוקם אזור בטוח, על כל המשתמע מכך, כולל הגנה מפני תקיפות של כוחות משטר אסד (ארצות הברית, לעומת זאת, מתכוונת ליצור שם רק אזור נקי מנוכחות של פעילי 'המדינה האסלאמית'); גורם שלישי לשינוי המדיניות הטורקית כלפי 'המדינה האסלאמית' הוא השינוי התודעתי שחל בטורקיה ביחס למשמעות האיום הנשקף מ'המדינה האסלאמית'. נקודת המוצא של העמדה הטורקית הייתה סירובם בעבר של הנשיא ארדואן וראש הממשלה דוואטולו לכנות את 'המדינה האסלאמית' ארגון טרור.⁹ לאחר הפיגוע בסורוץ' הדגיש דובר מוסד הנשיאות, אבראהים קלין, ש"העובדה שטורקיה היא לגמרי נגד כל ארגון טרור, כולל דאע"ש, היא מובנת מאליה (...). אך עם זאת, יש את אלה המנסים להפוך את ארגון הטרור פ.ק.ק. ללגיטימי (...)."¹⁰

כבר בספטמבר 2014 שיתפה ארצות הברית את טורקיה במידע לגבי קיומם של תאים רדומים של 'המדינה האסלאמית' באיסטנבול, באנקרה, בקוניה וכנראה גם בערים טורקיות נוספות.¹¹ לפי דוח ממשלתי טורקי שהוכן ב-2015, כ-1,300 אזרחים טורקיים הצטרפו ל'מדינה האסלאמית' (לשם השוואה, באותה תקופה הצטרפו כ-1,500 אזרחים טורקיים לכוחות הלוחמים של שלוחת פ.ק.ק. בסוריה – PYD).¹² כן קיים חשש טורקי מפוטנציאל הגיוס המשמעותי ל'מדינה האסלאמית' בקרב שני מיליון הפליטים שטורקיה קלטה מסוריה. באוגוסט 2015 פורסם שטורקיה הקימה יחידה מודיעינית המתמקדת באיסוף חומר על פליטים אלה.¹³

'המדינה האסלאמית' משקיעה מאמצים בתעמולה המכוונת לציבור הטורקי. במאי 2015 היא פרסמה לראשונה מגזין אלקטרוני בן 46 עמודים בטורקית, שמטרתו העיקרית היא גיוס פעילים ותמיכה, והיו בו גם איורים מרומזים על מפלגת הצדק

והפיתוח שבשלטון.¹⁴ 'המדינה האסלאמית' גם מפעילה אתר בשפה הטורקית וחשבונות טוויטר (שמעת לעת נסגרים, אך נפתחים מחדש בשמות דומים). בעקבות תחילת המתקפה האווירית של מטוסי קרב טורקיים על מטרות של 'המדינה האסלאמית' פורסמו אזהרות במדיה החברתית המופעלת על ידי האחרונה, ובהן איומים כי בקרוב יוענש על כך הציבור הטורקי. יש לציין, שבניגוד לארגון פ.ק.ק., שמרבית הפגיעות שלו הן בחיילים ובאנשי משטרה, 'המדינה האסלאמית' פוגעת בעיקר באזרחים. אנשיה הזהירו את טורקיה כי קל לערער את יציבות המדינה עם כמה פצצות שיונחו באזורים עירוניים ותיירותיים, ואף קל יותר לפגוע בטורקיה מאשר בתוניסיה.¹⁵ זאת ועוד, המדיה החברתית המופעלת על ידי 'המדינה האסלאמית' מתייחסת אל המנהיגות הטורקית כאל "כופרים", אל הנשיא ארדואן כאל "שטן", ואל ראש הממשלה דוואטולו כאל "השטן הקטן". לטענת 'המדינה האסלאמית', ממשלת טורקיה תומכת למעשה ב"כנופייה האתאיסטית" פ.ק.ק, ו"כנופייה" זאת מפיצה את ה"שקר" לפיו ארדואן תומך ב'מדינה האסלאמית' כדי לגייס תמיכה רבה יותר לעצמה.¹⁶

סקר שנערך על ידי חברת הסקרים "מטרו־פול" באוגוסט 2014 מצא שרוב גורף של האוכלוסייה הטורקית רואה את 'המדינה האסלאמית' כארגון טרור. עם זאת, 11.3 אחוזים אינם שותפים לדעה זו.¹⁷ לפי סקר אחר של אותה חברה, שנערך ביולי 2015, רוב הציבור הטורקי היה מעדיף לראות את צפון־סוריה נשלטת על ידי PYD ולא על ידי 'המדינה האסלאמית', אך בקרב תומכי מפלגת הצדק והפיתוח, כ־21 אחוזים מהנשאלים ענו שהם מעדיפים בכל זאת את שליטת 'המדינה האסלאמית' (לעומת 35 אחוזים שתמכו בשליטה של PYD).¹⁸ נראה, אם כן, שחלק מהציבור הטורקי תומך ברעיון ובפעילות של 'המדינה האסלאמית'. התקדמות משמעותית במאבק של טורקיה ברעיונותיה של 'המדינה האסלאמית' נרשמה כאשר הדירקטורט לענייני דת (Diyanet) של טורקיה – הגוף הדתי החשוב ביותר ברמת המדינה – פרסם דוח שאותו סיכם נשיא הדירקטורט במילים הבאות: "זה יהיה עלבון גדול לאסלאם לטעון שפעילות טרור כזו נובעת מפרשנות אסלאמית."¹⁹

מוקדם עדיין להעריך עד כמה משמעותית תהיה המערכה החדשה שמנהלים כוחות הקואליציה הבינלאומית וכן טורקיה נגד 'המדינה האסלאמית'. יש אפשרות שהתקיפות הטורקיות על פעילי פ.ק.ק. בצפון־עיראק, הנערכות במקביל לתקיפות על מטרות של 'המדינה האסלאמית', יובילו לאבדן המומנטום של הלוחמה הטורקית ב'מדינה האסלאמית' ואולי אף לקרע חדש בין ארצות הברית לטורקיה. למרות הנטייה במערב למתוח ביקורת על המדיניות הטורקית ככזו המונעת רק משיקולים פנימיים (במיוחד השיקול נגד המיעוט הכורדי), ניתן לראות בטענות של טורקיה על האסטרטגיה ודרכי הפעולה של הקואליציה הבינלאומית נגד 'המדינה האסלאמית' ביקורת לגיטימית.

מנגד, אין זה מפתיע שהסתירות במדיניות הטורקית הביאו לכך שטורקיה הפכה כיום לאחת המדינות המותקפות על ידי 'המדינה האסלאמית'.²⁰

לנוכח הקושי של טורקיה וארצות הברית לשתף פעולה בנושא 'המדינה האסלאמית', ספק אם נושא זה יהווה פוטנציאל לשיתוף פעולה של טורקיה עם ישראל, על אף האיום הנשקף לטורקיה מ'המדינה האסלאמית': רמת החשדנות בין טורקיה לישראל גבוהה עוד יותר מזו שבין טורקיה לארצות הברית; טורקיה גם ממשיכה, במקביל לתחילת המתקפות נגד 'המדינה האסלאמית', לשתף פעולה עם גורמים רדיקליים נוספים בסוריה – נושא שהינו בעייתי הן מבחינת ארצות הברית והן מבחינת ישראל; מעבר לכך, בעוד ארצות הברית וישראל רואות פוטנציאל לשיתוף פעולה עם המיעוטים בסוריה (למשל הכורדים, ובמקרה הישראלי גם הדרוזים), טורקיה רואה שיתוף פעולה זה כבעייתי, מה עוד, שהיא שמה דגש על שמירת האחדות הטריטוריאלית של סוריה. לטורקיה מערכת שיקולים מורכבת ביחס למתרחש בסוריה, הנובעת לא רק מהעובדה שמדובר במדינה שכנה, אלא גם מהיותו של הנושא הכורדי חוצה גבולות. מבחינה זו, אין לקחת את שיתוף הפעולה של טורקיה במאבק ב'מדינה האסלאמית' כמובן מאליו ויש לתחזק אותו כל העת, תוך שימת לב לדאגות הטורקיות ביחס למתרחש בסוריה בכלל, ובאזור הגבול בין שתי המדינות בפרט.

הערות

- 1 Mustafa Akyol, "Islamic State Ups Rhetoric Against Ankara," *Al-Monitor*, August 11, 2015.
- 2 Bill Park, "The Islamic State and Turkey's 'Precious Loneliness'," *Defense-in-Depth*, April 1, 2015.
- 3 Sinan Ulgen and F. Doruk Ergun, "A Turkish Perspective on the Rise of the Islamic Caliphate," EDAM Discussion Paper, September 1, 2014, p. 3.
- 4 Burak Kadercan, "What's Eating Turkey? Ankara and the Islamic State," *War on the Rocks*, July 30, 2015.
- 5 Martin Chulov, "Turkey Sends in Jets as Syria's Agony Spills Over Every Border," *The Guardian*, July 26, 2015.
- 6 "Turkey Has Arrested and Expelled More than 700 Foreign Terrorists This Year: Official," *Daily Sabah*, August 12, 2015.
- 7 "Turkey Puts Travel Ban on 15,000 Foreign Fighters," *Hurriyet Daily News*, July 15, 2015.
- 8 Metin Gurcan, "What's US Really Doing at Turkey Incirlik Air Base," *Al-Monitor*, August 7, 2015.
- 9 "Davutoglu Says ISIL is Driven by Anger, Avoids Calling it Terrorist," *Today's Zaman*, August 7, 2014.
- 10 "Turkey is Against all Kinds of Terror, Says Presidential Spokesman Ibrahim Kalin," *Daily Sabah*, July 22, 2015.
- 11 "Report: ISIL has Sleeper Cells in Ankara, Istanbul, Konya," *Today's Zaman*, September 15, 2014.
- 12 "Government Report: 1,300 Turks Joined ISIL," *Today's Zaman*, July 31, 2015.

- "Government to Launch Separate Intelligence Unit for Syrian Refugees," *Today's Zaman*, 13 August 10, 2015.
- Metin Gurcan, "Islamic State Releases First Turkish Publication," *Al-Monitor*, June 8, 2015. 14
- Omer Taspinar, "The Risk of ISIL Retaliation," *Today's Zaman*, August 9, 2015. 15
- Akyol, "Islamic State Ups Rhetoric Against Ankara". 16
- Burak Bekdil, "Turkey's Double Game with ISIS," *The Middle East Quarterly*, (summer 17 2015), p. 3.
- Arif Tekdal, "Majority of Turks Would Prefer Kurds over ISIL Controlling Northern Syria," 18 *Today's Zaman*, July 29, 2015.
- Joost Lagendijk, "Can We Trust Turkey on ISIL," *Today's Zaman*, August 11, 2015. 19
- Kadri Gursell, "Has Press Freedom Fallen Victim to AKP's Syria Policy?," *Al-Monitor*, 20 August 11, 2015.

ישראל ו'המדינה האסלאמית'

שלמה ברום

'המדינה האסלאמית' הופיעה בזירה האזורית כשחקן משמעותי המאיים על קיומן של מסגרות מדינתיות ועל הסדר האזורי שנקבע לאחר מלחמת העולם הראשונה, וזאת בתקופה קריטית מבחינת ממשלת ישראל, שעיקרה האיום המתפתח מצד איראן, בעלות בריתה ושלוחיה. בתקופה זו החלה המעורבות העמוקה של איראן וחזבאללה במלחמת האזרחים בסוריה ונוהל המשא ומתן בין המעצמות ואיראן על תכנית הגרעין שלה, שהביא בסיומו להסכם בין הצדדים.

התמקדותה של ישראל באיראן מקשה על זיהוי יחסה המורכב לתופעת 'המדינה האסלאמית'. זאת, הן בשל השפעתה האמיתית של ההתמקדות באיום האיראני על הדרכים בהן תופסת ישראל את 'המדינה האסלאמית', והן משום שנראה לפעמים כי ישראל נמנעת בכוונה מהתבטאויות בנושא זה. למעשה, מה שנראה כהימנעות מכוונת מהתבטאות בסוגיית 'המדינה האסלאמית' נובע משיקולים טקטיים של ישראל, המבטאים רצון לא להסיט את תשומת הלב של העולם מהאיום האיראני ולא ליצור תמונה לפיה יש במזרח התיכון איומים, שייתכן שהם גדולים מאיום זה. לפיכך, כל ניסיון להבין את הראייה הישראלית של תופעת 'המדינה האסלאמית' אינו יכול להתבסס רק על התבטאויות של גורמים ישראלים בנושא זה, אלא גם על הבנת הצעדים האופרטיביים שישראל נוקטת בשאלת 'המדינה האסלאמית' והקשרם לתופעה זו.

'המדינה האסלאמית' נתפסת בישראל כאחת התוצאות של היחלשות המסגרות המדינתיות במזרח התיכון הערבי, כפועל יוצא של התהפוכות הפנימיות והאזוריות המתחוללות בו מאז שנת 2011. היחלשות המדינות יצרה ואקום שלתוכו חדרו שחקנים לא מדינתיים – בדרך כלל ארגונים אסלאמיסטיים. אמנם, 'המדינה האסלאמית' התפתחה מארגון אל-קאעדה בעיראק, שהיה שחקן מרכזי בלחימה נגד הכיבוש האמריקאי במדינה מאז 2003, וללא קשר לתופעת 'האביב הערבי'; אלא שההתעוררות המחודשת הייתה תוצאה של העברת הפעילות לסוריה בעקבות התפרצותה של מלחמת

האזרחים שם. מעורבותו של אל-קאעדה בעיראק במלחמת האזרחים בסוריה הייתה גם מכשיר מרכזי לגיוס מתנדבים זרים מהאזור ומחוצה לו לארגון.

הייחוד של תופעת 'המדינה האסלאמית' נעוץ בעובדה שהיא חרגה מגבולותיה של מדינה ערבית אחת, הן באידאולוגיה שלה והן בפעילותה המעשית, וכוננה מסגרת מדינית חוצת גבולות בסוריה ובעיראק. כמו תופעת אל-קאעדה ושלוחותיו, שלוחות של 'המדינה האסלאמית' צצו במדינות נוספות. במקרים רבים הייתה זו תוצאה של החלטת ארגונים סלפים-ג'האדים מקומיים להיכנס תחת כנפי 'המדינה האסלאמית'. תהליך זה, הוא שהפך את 'המדינה האסלאמית' לגורם מאיים מבחינתה של ישראל, יותר מאשר תנועות אסלאמיות אחרות שהיו מעורבות במלחמות האזרחים שהתפתחו בחלק מהמדינות הערביות.

למרות שהשיח שמקדמת 'המדינה האסלאמית' הוא אנטי-ישראלי ואנטי-יהודי באופן מובהק (כמו זה של ארגונים סלפים-ג'האדים אחרים), ולמרות שישאל מוצגת על ידי 'המדינה האסלאמית' כיעד לגיטימי לפגיעה, האיום שהיא מהווה נראה לפי שעה כאיום רחוק. זאת, משום שהשטחים שעליהם השתלטה 'המדינה האסלאמית' נמצאים בעיראק ובמזרח-סוריה, ופעילותה מתרחשת בשלב זה הרחק מגבולה של ישראל. החששות שנשמעו בישראל מאז התפשטותה של 'המדינה האסלאמית' התמקדו בעיקר בהשפעתה האפשרית על ירדן, שהיא בעלת הגבול הארוך ביותר עם מדינת ישראל. למעשה, ירדן היא מוקד לדאגה ישראלית מאז תחילת 'האביב הערבי' – דאגה הנובעת מהמבנה הדמוגרפי של ירדן, מהמספר הרב של פליטים סוריים שהיא קלטתה וממצבה הכלכלי הרעוע. ישראל מוטרדת מהאפשרות שהמשטר בירדן יתערער ושהממלכה תהפוך למדינה לא יציבה, מה שיפגע בשותפות האסטרטגית בינה לישראל ויביא לכך שירדן תשמש בסיס פעולה לגורמי ג'האד נגד ישראל. חשש זה של ישראל מבוסס, בין השאר, על ההערכה שבירדן קיימים תנאים שיכולים להפוך חלקים חשובים מאוכלוסייתה לתומכי 'המדינה האסלאמית'.

נוסף על כך, בישראל קיימים גורמים פוליטיים שיש להם עניין להדגיש את הסכנה שבהתערעורת יציבותה של ירדן, ואף להעניק לה משנה תוקף, וזאת מסיבות הקשורות לסוגיה הפלסטינית: לטענתם של אותם גורמים, חוסר היציבות האיומה של ירדן אינו מאפשר לישראל להסכים להקמת מדינה פלסטינית, ובוודאי שלא לוותר על נוכחות ישראלית בגדה המערבית, בשל הצורך להתמודד עם הסכנות הביטחוניות הצפויות משם. מובן שטענה זו אינה עולה בקנה אחד עם היציבות שהפגין המשטר הירדני מאז פרץ 'האביב הערבי' ב-2011, ועומדת בסתירה למערכת הקשרים הביטחוניים המפותחת בין ירדן לבין ישראל.

תסריט שבו טורים של רכבי שטח חמושים של 'המדינה האסלאמית' פולשים לירדן ומשתלטים על שטחים בה, כפי שעשו בסוריה ובעיראק, לא התקבל ברצינות בישראל.

לפי הערכות של אלה שהתייחסו לתסריט זה, ברור שצבאה היעיל של ירדן ישמור על נאמנותו למשטר וימנע כל פלישה כזאת. אותם מעריכים חוששים דווקא מפני התהוות של תנועה מחתרתית תומכת 'המדינה האסלאמית' בקרב האוכלוסייה הירדנית, שתהיה מורכבת מגורמים המנוכרים למשטר – תומכים מאוכזבים של האחים המוסלמים, פלסטינים בעלי נטייה סלפית ושבטים בדואים החשים מקופחים מבחינה כלכלית. אולם, גם במקרה של התממשות תסריט זה, קיים אמון רב אצל בעלי אותן הערכות בישראל באפקטיביות של שירותי הביטחון הירדניים וביכולתם לטפל בתופעות אלו. מאז נפילת משטר מובארק במצרים קיימת דאגה בישראל מפני ארגוני הטרור בחצי-האי סיני. אלה פועלים בעיקר נגד המשטר המצרי, אך פעלו כבר גם נגד ישראל מסיני. מדובר בארגונים שהם תערובת של בדואים מקומיים וגורמי ג'האד סלפי, החולקים טינה למשטר המצרי ולמצרים כמדינה, על שהזניחו וקיפחו לרעה את תושבי האזור. לאלה הצטרפה מוטיבציה דתית של גורמי הג'האד הסלפים לפעול נגד המשטר המצרי הנוכחי בהנהגת הנשיא עבד אל-פתאח א-סיסי, וזאת בשל הדחת קודמו, איש האחים המוסלמים מוחמד מורסי.

לא ברור עדיין מהן המשמעויות לישראל מהצטרפות 'וילאית סיני' של ארגון 'אנצאר בית אל-מקדס' – הארגון הגדול ביותר בחצי-האי סיני המנהל לחימה אפקטיבית נגד הכוחות המצריים – לברית עם 'המדינה האסלאמית'. אחת השאלות שדורשות מענה בהקשר זה היא האם 'המדינה האסלאמית' מעבירה ל'אנצאר בית אל-מקדס' סיוע ומשאבים שלא היו בידיו לפני כן, ולכן הוא מהווה איום גדול יותר. לפי המידע המוגבל המצוי ברשותנו, 'המדינה האסלאמית' מעבירה כנראה סיוע כספי לארגון בהיקף לא ידוע.

ארגון 'אנצאר בית אל-מקדס' מפגין יכולות משופרות במלחמה שהוא מנהל נגד הצבא המצרי, אם כי ייתכן שיכולות אלו היו מתפתחות גם ללא סיועה של 'המדינה האסלאמית', על בסיס הניסיון שצבר במהלך שנות לחימתו נגד המשטר במצרים. המספר הקטן יחסית של פיגועים של 'אנצאר בית אל-מקדס' בישראל מאז הדחת מורסי, יכול להיות מוסבר על ידי העדיפות שהארגון נותן כיום למאבק במשטרו של א-סיסי, וכן בצורך שלו להתגונן מפני פעולות הצבא המצרי נגדו, שהאינטנסיביות שלהן הולכת וגוברת.

החשש בישראל הוא משינוי מגמה בסדרי העדיפויות של 'וילאית סיני' בעתיד, שיביא להתמקדות גבוהה יותר בישראל, וזאת במיוחד במצב של חוסר הצלחה של הצבא המצרי בלחימתו בארגון זה ובארגונים האחרים הפועלים בסיני. שינוי כזה עלול להיות משמעותי מבחינתה של ישראל בשל נקודות התורפה הרבות הקיימות בגבולה הארוך עם מצרים, אם כי הנחיתות הטופוגרפית מאוזנת במידה מסוימת על ידי הדלילות של ההתיישבות הישראלית לאורך גבול זה.

ההתפתחויות בחצי-האי סיני הביאו לשינויים באופן ההיערכות של צה"ל לאורך הגבול עם מצרים. אם תחילה נבנתה גדר פשוטה יחסית לאורך הגבול במטרה למנוע חדירה של עובדים זרים בלתי-חוקיים, והיערכות הכוחות שם הייתה בהתאם לתפיסה זו, כיום ההתייחסות לגבול עם מצרים היא כאל חזית שיכולה להפוך לפעילה בהתערעה קצרה מאוד. שינוי זה הביא לתגבור הכוחות הערוכים לאורך הגבול הישראלי-מצרי ולשיפורים בגדר הגבול.¹

מעורבותם של ארגונים אסלאמיים בלחימה במשטר הסורי באזור רמת הגולן הביאה להשתלטותם על מרבית השטחים הסוריים לאורך הגבול עם ישראל (למעט מובלעת בצפון-רמת הגולן הסורית, הכוללת בין היתר את אזור קונייטרה והיישוב הדרוזי חד'ר). מצב זה חידד את תחושת האיום הנשקף לישראל מהחזית הסורית. אמנם, הארגון הדומיננטי ביותר שפועל כיום בגזרה הוא ג'בהת א-נוסרה ולא 'המדינה האסלאמית', אך התקבלו דיווחים על מתקפה מתוכננת של 'המדינה האסלאמית' לכיוון הר הדרוזים בדרום-סוריה – מחוז שלישראל יש עניין בשמירה על השקט היחסי בו. זאת ועוד, ארגון 'שוהדא אל-ירמוק', השולט על חלקים הסמוכים לגבולה של ישראל בדרום-רמת הגולן, הצהיר זה מכבר על נאמנותו ל'מדינה האסלאמית'. כל אלה יצרו תחושה של התקרבות 'המדינה האסלאמית' לשטחה של מדינת ישראל והציפו את החשש מחיכוך עמה. לזאת הצטרף החשש מפעילות חיבאללה בקרבת רמת הגולן, במסגרת הסיוע שהוא נותן לכוחות הנשיא אסד במאבקו במתנגדיו, אך גם כניצול הזדמנות לפתיחת חזית נוספת עם ישראל.

הגברה של תחושת האיום בגבול עם סוריה, על פניו הרבות, הביאה את ישראל להחלטה על היערכות משופרת ברמת הגולן. במסגרת זו נערכה מודרניזציה של גדר הגבול והועברו לגזרה כוחות המתאימים ללחימה בסוג האויב העשוי להימצא בה. האיום מולו נערכה ישראל בעבר ברמת הגולן היה של התקפה משוריית וממוכנת של הצבא הסורי, ולכן ההיערכות של צה"ל התבססה אז בעיקר על שריון. במציאות הנוכחית, האיום הלא-סימטרי מצדן של ישויות כמו ג'בהת א-נוסרה ו'המדינה האסלאמית' מחייב היערכות אחרת.²

התפתחויות אלו בסוריה הביאו להתגבשותן של שתי אסכולות בשיח הציבורי והפוליטי בישראל. האסכולה הראשונה דבקה בתפיסה, שהאיום העיקרי על ישראל מכיוון סוריה נשקף מהציר המונהג על ידי איראן, הכולל את משטר אסד, חיבאללה וארגונים פלסטיניים, שלעומתם איום 'המדינה האסלאמית' הוא בגדר הטרדות בעלות יכולת היזק מוגבלת, שישראל יודעת להתמודד עמן. מסקנתם של אנשי אסכולה זו היא שישראל צריכה לפעול באופן אקטיבי נגד משטר אסד בסוריה.³ האסכולה השנייה מעריכה שישראל צפויה להתמודד בשנים הבאות בעיקר עם איומים מהסוג של 'המדינה האסלאמית' וגורמים תתי-מדינתיים אחרים, בשעה שאיראן ושלוחיה מורתעים על

ידי ישראל וגם מרותקים ללחימה על הישרדות משטר אסד בסוריה והשלטון השיעי בעיראק. לפי אסכולה זו, אסור לעשות הערכת חסר לאיום 'המדינה האסלאמית', אם כי גם אז אין צורך להגזים בסכנה הנשקפת מאיום זה לישראל גופא.⁴

ממשלת ישראל בוחרת לפי שעה לא להחליט לאיזו אסכולה היא קרובה יותר. דובריה מתבטאים בצמצום בכל הנושאים הקשורים ל'מדינה האסלאמית', והדגש שהם שמים הוא על האיום האיראני. העמדה הישראלית לגבי מלחמת האזרחים בסוריה היא שלמדינת ישראל אין עמדה: היא אינה תומכת בשום צד ואינה מעוניינת להיות מעורבת בנעשה אצל שכנתה הצפונית. היעדר עמדה זה אינו מונע כמובן משני הצדדים הנצים בסוריה מלהאשים את ישראל בתמיכה בצד השני, כדי לצייר את היריב "הכופר" כמשתף פעולה אִתָּה.

המדיניות ההצהרתית של ישראל מלווה כאמור בצעדים שהיא נוקטת כדי להתמודד עם האיומים הקונקרטיים כלפיה, הן בזירת מצרים והן בזירת רמת הגולן. התבטאויות לגבי הצורך להקים גדר גם בגבולה המזרחי של ישראל – בשלב ראשון לאורך הקטע הדרומי מאילת צפונה – עשויות לשקף תחושה של דאגה ישראלית גוברת מהתפשטותה של 'המדינה האסלאמית' ושלוחותיה גם לעבר ירדן.⁵

ישראל פועלת בתקיפות בהיבט אחר, אם כי מצומצם, הקשור ל'מדינה האסלאמית' – ניסיונות של מתנדבים ערבים, אזרחי מדינת ישראל, לעבור לסוריה כדי להצטרף לשורות 'המדינה האסלאמית'.⁶ מאמץ מודיעיני ומשטרתי מוקדש לאיתורם של אנשים אלה, והם נעצרים ומועמדים לדין, אם לפני יציאתם ואם כאשר הם חוזרים לישראל. בכל מקרה, מספרם של מתנדבים אלה הוא עדיין מצומצם. החשש הוא מהקמת תשתית טרור בתוך ישראל בהשראת 'המדינה האסלאמית', שתקודם על ידי אותם מתנדבים שיחזרו מסוריה ומעיראק. חשש זה אינו בלתי־מבוסס, שכן האידאולוגיה המופצת על ידי 'המדינה האסלאמית' עשויה לקסום לגורמים מקרב ערביי ישראל, כפי שמעידים מספר מקרים שכבר נחשפו.⁷

היבט אחר של תופעת 'המדינה האסלאמית' מבחינתה של מדינת ישראל כרוך בראייתה של ישראל את עצמה כאחראית לביטחונם של היהודים ברחבי העולם נגד איומים הנובעים מזהותם היהודית ומקרבם אליה. סביר להניח שישראל משקיעה משאבים, לפחות מודיעיניים, כדי להתמודד עם האיום הגובר על יהודים באירופה כתוצאה מחזרתם של מתנדבי 'המדינה האסלאמית' מעיראק ומסוריה ליבשת. למעשה, איום זה כבר הפך לממשי והומחש על ידי פיגועים שבצעו פעילי 'המדינה האסלאמית' ואוהדיה בקהילות יהודיות שונות ברחבי אירופה.

התשובה לשאלה כיצד תתפתח ראיית ישראל את האיום של 'המדינה האסלאמית' תלויה בהצלחתה או בכישלונה של הקואליציה הבינלאומית שהוקמה כדי לפעול נגדה. נכון לספטמבר 2015, נראה ש'המדינה האסלאמית' בעיראק נבלמה ואף "גולגלה

לאחר "במידת מה, בזכות פעילותה של קואליציה זאת. בסוריה, לעומת זאת, נפח הפעילות של 'המדינה האסלאמית' היה קטן יותר מלכתחילה, ובהתאם לכך הישגי הקואליציה הבינלאומית שם מוגבלים יותר.

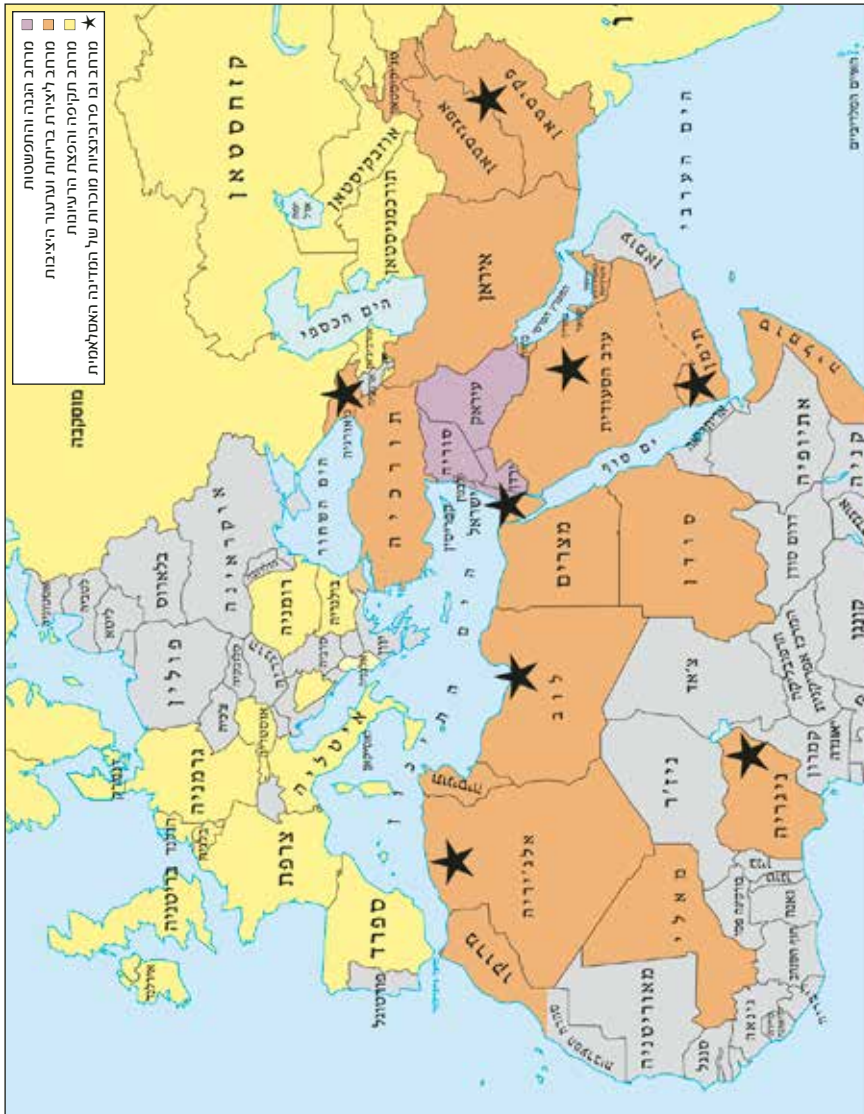
ככל ש'המדינה האסלאמית' תתקרב לגבולותיה של ישראל, כך היא תחייב התייחסות קונקרטי יותר לאיום שהיא תיצור עליה. יש פוטנציאל להסתבכות של ישראל בלחימה ב'מדינה האסלאמית', בעיקר אם זו תאיים על קהילות דרוזיות בסוריה וישראל תחליט, משיקולים פנימיים, להתערב כדי למנוע את מימושו של איום זה. לטווח הארוך, השאלה המטרידה יותר היא השפעת האידאולוגיה של 'המדינה האסלאמית' על היציבות הפנימית בשתי המדינות הערביות החתומות על הסכם שלום עם ישראל – מצרים וירדן. התחזקות הגורמים התומכים ב'מדינה האסלאמית' בשתי מדינות אלו עשויה להציב איום ממשי על ישראל.

הערות

- 1 אמיר בוחבוט, "צה"ל מעבה כוחות בדרום מחשש למתקפת טרור בגבול מצרים", **וואלה!**, 12 במרץ, 2015, <http://news.walla.co.il/item/2837407>.
- 2 יואב זיתון, "תרגיל תקיפות בסוריה: המדיניות החדשה של צה"ל בגולן", *Ynet*, 16 באוגוסט, 2015, <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4691341,00.html>.
- 3 אלוף (מיל') עמוס ידלון, ראש המכון למחקרי ביטחון לאומי, הוא נציג מובהק של אסכולה זאת. כך למשל הוא טען בכנס שנערך במכון על 'המדינה האסלאמית' כי "דאע"ש מומחים בתקשורת ובהפחדות, אך אין מה לפחד מהם".
- 4 ראו לדוגמה: "'העיניים נשואות לירושלים': 'המדינה האסלאמית' והג'האד העולמי נגד ישראל והיהודים", *Online Jihad Exposed*, 8 באוגוסט 2014, http://www.onlinejihadexposed.com/2014/08/blog-post_8.html.
- 5 ברק רביד וגילי כהן, "הקבינט אישר: תחל הקמת גדר בגבול המזרחי עם ירדן. קטע הגדר הראשון, באורך 30 ק"מ, ייבנה בין אילת לבין נמל התעופה המתוכנן בתמנע. הקבינט הקצה לתכנית כ-200 מיליון שקל, וגידור הגבול כולו צפוי לעלות כשלושה מיליארד שקל", **הארץ**, 29 ביוני, 2015, <http://www.haaretz.co.il/news/politics/.premium-1.2671344>.
- 6 נושא זה מנותח בהרחבה במאמר אחר בקובץ זה.
- 7 אחיה ראב"ד וחסן שעלאן, "נחשף תא ישראלי: עו"ד רצה להיות רמטכ"ל דאע"ש בפלסטין", *Ynet*, 18 בינואר, 2015, <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4616056,00.html>.

שער ה

מרחב ההשפעה

התפשטות המדינה האסלאמית, 2015

וילאית סיני: השלוחה המצרית של 'המדינה האסלאמית'

זאק גולד

הצטרפות ארגון 'אנצאר בית אל-מקדס' ("תומכי ירושלים"), שמושב בחצי-האי סיני, אל שורות 'המדינה האסלאמית' היא ניצחון גדול שלה בשתי חזיתות: ראשית, מאז הוקם 'אנצאר בית אל-מקדס' ב-2011, הוא נטה לכיוון אל-קאעדה – הארגון המתחרה של דאע"ש (גלגולה הקודם של 'המדינה האסלאמית') על הנהגת מחנה הג'האד העולמי; שנית, 'אנצאר בית אל-מקדס' כבר הוכיח עצמו כארגון הג'האד הפעיל והקטלני ביותר במצרים, ובכך, כשהוא פועל תחת השם 'וילאית סיני', כלומר פרובינציית סיני של 'המדינה האסלאמית', הוא זיכה אותה בדריסת רגל במדינה המאוכלסת ביותר בעולם הערבי.

'אנצאר בית אל-מקדס' התגבש מכמה ארגוני ג'האד סלפים מקומיים בחצי-האי, שלחלקם היו קשרים עם מקביליהם ברצועת עזה או עם מנהיגים של ארגונים דומים שנלחמו בעבר במדינות אחרות, בין היתר במסגרת אל-קאעדה. הארגון צמח על רקע הכאוס שנוצר בחצי-האי סיני בעקבות ההתקוממות נגד הנשיא חוסני מובארק בינואר 2011.¹ בקיץ 2013 שינה 'אנצאר בית אל-מקדס' את מטרתו המוצהרת מפגיעה בישראל לפגיעה בכוחות הביטחון המצריים (במיוחד בחיילים ובפטרולים ומוצבים צבאיים בצפון-סיני), לרבות מתקפות נגד יעדים הקשורים לתשתיות הכלכליות במצרים, כמו צינורות גז ובמקרה אחד גם יעד תיירות. מאז ספטמבר 2013 ועד סוף ינואר 2014 קיבל 'אנצאר בית אל-מקדס' על עצמו את האחריות לרצף של מתקפות בקנה מידה גדול באזור קהיר ועמק הנילוס, לרבות ניסיון התנקשות בשר הפנים המצרי, מוחמד אבראהים.

מאז תחילת 2014 הצליח הצבא המצרי לדחוק, כמעט לחלוטין, את 'אנצאר בית אל-מקדס' לפינה הצפון-מזרחית של חצי-האי סיני. אולם, למרות הלחץ המסיבי שהופעל על הארגון, לא הביא הדבר להתפוררותו ולוחמיו המשיכו לשפר את יכולותיהם בהתמדה. נראה כי צורך נואש במימון ואיבוד דמויות מפתח בהנהגתו הביאו את

הארגון, בסופו של דבר, להחלטה להצטרף ל'מדינה האסלאמית', וזאת למרות הצלחותיו שנמשכו בצפון-סיני.²

למעשה, מידה מסוימת של אהדה כלפי 'המדינה האסלאמית' שררה בקרב הג'האד הסלפי בסיני עוד קודם לכן. זאת, הן על רקע דמיון אידאולוגי והן בשל העובדה שחלק מאנשי הארגון לחמו לצד 'המדינה האסלאמית' בסוריה ובעיראק. עם זאת, גורמים רשמיים במצרים, בישראל ובקהילה הבינלאומית מסכימים כי המניע העיקרי להצטרפות 'אנצאר בית אל-מקדס' ל'מדינה האסלאמית' היה כספי.

מגעים אישיים בין מנהיגי 'אנצאר בית אל-מקדס' ובין מנהיגי 'המדינה האסלאמית' הם שסללו את הדרך לברית.³ על פי ניו יורק טיימס, שני שליחים של 'אנצאר בית אל-מקדס' עשו דרכם באוקטובר 2014 מסיני לאירק, בירת 'המדינה האסלאמית', כדי להסדיר את רמת הסיוע הכספי ממנה לארגון.⁴ החשש המרכזי כיום הוא שחרף המניע הכלכלי, המחויבות הכספית של 'אנצאר בית אל-מקדס' ל'מדינה האסלאמית' וההתמיכה הלוגיסטית שזו נותנת לארגון ישפיעו על סוגי היעדים והמבצעים שלו ועל אופיים.

סימנים מוקדמים להשתלבות הארגונית של 'אנצאר בית אל-מקדס' ב'מדינה האסלאמית' הופיעו בקיץ 2014, כאשר האחרונה החלה לחזר אחר הג'האדיסטים המצריים. לדוגמה, המנהיג הרוחני של 'אנצאר בית אל-מקדס', אבו אוסאמה אל-מסרי, קרא בדרשה לרגל עיד אל-פיטר ביולי 2014 לניצחון 'המדינה האסלאמית'.⁵ עם זאת, הצטרפות הארגון אל 'המדינה האסלאמית' לוותה במחלוקת פנימית בין תומכיה ובין מתנגדיה, שאף קיבלה ביטוי פומבי, בין השאר, בהצהרות סותרות של שני הצדדים בסוגיה זאת בנובמבר 2014.

בהקשר זה יש לציין שהצטרפות פומבית לארגון סלפי-ג'האדי עולמי, בין אם זו 'המדינה האסלאמית' או אל-קאעדה, טומנת בחובה כמה סיכונים עבור 'אנצאר בית אל-מקדס': הראשון מביניהם הוא ההשפעה השלילית הצפויה של מהלך זה על תמיכתם של תושבי חצי-האי סיני בארגון. למרות המטרה הסלפית-ג'האדית של הקמת אמירות אסלאמית בסיני וניהול מערכת ג'האד נגד ישראל והצבא המצרי, 'אנצאר בית אל-מקדס' הקפיד להציג את עצמו תמיד כמגן האוכלוסייה המקומית בסיני. על רקע זה התנהל הארגון בחודשים הראשונים של גלגולו כ'יולאית סיני' בזהירות, וזאת כדי לא לאבד את התמיכה המקומית בו. כך, למרות ש'אנצאר בית אל-מקדס' הונהג באופן רשמי על ידי הנהגה היושבת מחוץ למצרים לא ניכר הבדל בדפוס פעולותיו, וגם מטרותיו המוצהרות נותרו כשהיו.

הדברים החלו להשתנות בהדרגה בינואר 2015, כאשר אנשי 'יולאית סיני' הרגו יותר מתריסר אזרחים מקומיים במהלך אותו חודש.⁶ באופן גורף, למעט מקרה חריג, 'אנצאר בית אל-מקדס' נמנע מלפגוע באזרחים ואפילו פעל לצמצום קרבנות בנפש

שלהם. לעומת זאת, 'וילאית סיני' לא הראה כל רחמים כלפי קרבנותיו, ואף רצח את אלה שהאשים בשיתוף פעולה עם הצבא המצרי והמוסד הישראלי.

לא ברור אם הפגיעה הגוברת באזרחים מצד 'וילאית סיני' קשורה להצטרפות הארגון ל'מדינה האסלאמית', או שהיא מדד לתחושת הרדיפה שלו ולחששותיו מפני חדירה לשורותיו. בכל מקרה, האופן הברוטלי שבו מתבצע ההרג מעיד בבירור על השראה מ'המדינה האסלאמית', שהפכה גם אחראית למסרים ולתעמולה של הזרוע החדשה שלה בחצי-האי סיני.

עוד סוגיה לא ברורה היא האם המתקפות הגדולות של 'וילאית סיני' ב-2015 הן תוצאה של הנשק והאימונים שסיפקה 'המדינה האסלאמית' לארגון, או שמדובר בהתפתחות טבעית של ארגון המפגין בשנתיים האחרונות שיפור מתמיד. אספקת הנשק, כלי הרכב והמדים החדשים על ידי 'המדינה האסלאמית' לשלוחה שלה בסיני אולי מסייעת, אבל בניגוד לרושם שהתעמולה של 'המדינה האסלאמית' מבקשת ליצור, ייתכן כי סיוע כזה אינו מביא בפועל לשינוי אסטרטגי.

כך או כך, 'וילאית סיני' ביצע בחצי-האי סיני פעולות בנוסח 'המדינה האסלאמית'. מבחינה צבאית, המצור שהטיל הארגון על שיח' זויד ב-1 ביולי 2015 – במאמץ גלוי להשתלט, ולו זמנית, על חלקים בעיירה – דומה לאופן שבו לוחמי 'המדינה האסלאמית' השתלטו על ערים בעיראק.⁷ הפלת המטוס הרוסי בשמי סיני באוקטובר 2015 כבר היתה קפיצת מדרגה, ונבעה ממניעים הקשורים למלחמתה של 'המדינה האסלאמית' בסוריה נגד רוסיה. במסרי התעמולה שלו, 'וילאית סיני' מציג את עצמו כמי שממלא תפקידים מדינתיים – החל במתן סיוע כספי ועזרה במזון לתושבים נזקקים, וכלה במאבק בהברחות סמים וסיגריות.

גורמים רשמיים הן בישראל והן במצרים מוצאים קשר בין המתקפות המיומנות למדי של 'וילאית סיני' ובין החיבור שלו לרצועת עזה ולמאגרי הנשק של חמאס. גורמי ביטחון רשמיים במצרים גם סבורים שלוחמי הארגון בסיני עברו אימונים אצל קצינים לשעבר ביחידות עילית מצריות, כמו הישאם א-שמאווי, שפרש מ'אנצאר בית אל-מקדס' בעקבות הצטרפות הארגון ל'מדינה האסלאמית'.⁸ בנוסף לכך, לוחמי הארגון הצליחו לשים יד על נשק וחומרי נפץ במהלך תקיפות של עמדות צבאיות ומבני משטרה בחצי-האי סיני.

על אף יכולותיה הגוברות של 'וילאית סיני', פעילות הארגון נשארה במידה רבה מוגבלת לחצי-האי. עד קיץ 2015 נרשם חריג אחד בלבד: ב-28 בנובמבר 2014 – יום בסימן "זעם אסלאמי" שארגנו כמה ארגונים פוליטיים אסלאמיסטיים במצרים – טען הארגון כי "פלג מנותק" מלוחמיו הרג חמישה חיילים, לרבות שני קצינים, בקהיר ובמחוז קְלִיּוּבִיָּה.

'המדינה האסלאמית' בסיני המשיכה להתקדם לעבר מרכז של מצרים ביולי 2015. באותו חודש נטל 'וילאית סיני' אחריות על פיצוץ מכונת תופת במחסום צבאי בכביש סואץ-קהיר. את האחריות למתקפה על הקונסוליה האיטלקית בקהיר ביולי 2015 קיבלה 'המדינה האסלאמית' ולא 'וילאית סיני', למרות שהארגון אמור להיות הזרוע המבצעת של מסגרת-הגג במצרים, ואנשיו עמדו כנראה גם מאחורי מתקפה זו. קרוב לוודאי שהסמליות הדתית וההיסטורית של מתקפה על גורם המסמל את העולם הנוצרי, היא שהביאה לכך שהפעולה נגד הקונסוליה האיטלקית יוחסה ל'מדינה האסלאמית'.⁹

המצב היה מדאיג יותר לו התברר כי לוחמים משלוחת 'המדינה האסלאמית' במזרח-לוב הם ששוגרו לתקוף את הקונסוליה האיטלקית בבירה המצרית. זאת, על רקע ההבנה שהאסטרטגיה של 'המדינה האסלאמית' היא לגרור את מצרים למלחמה בשתי חזיתות. ניתן היה לראות זאת בבירור בפברואר 2015, כאשר לוחמי 'המדינה האסלאמית' בלוב טבחו ב-20 מצרים קופטים. פעולה זו גררה מתקפות אוויריות של מצרים בשטח לוב והצבת הצבא המצרי בכוננות בגבולה עם שכנתה המערבית, שמשמעותה הייתה הסחת הקשב מהמערכה נגד כוחות 'המדינה האסלאמית' בחצי-האי סיני.¹⁰

באוגוסט 2015 חצתה 'המדינה האסלאמית' קו אדום נוסף מול מצרים. "מסר לממשלת מצרים", שפרסם 'וילאית סיני' במקביל לחגיגות פתיחת החלק החדש של תעלת סואץ, כלל סרטון של עובד קרואטי שנחטף ביולי בדרך המדבר מקהיר. בסרטון נראה השבוי הקרואטי מקריא הצהרה באנגלית, כשמעליו עומד חמוש העוטה מסכה ומצויד בסכין. בהצהרה נאמר כי 'וילאית סיני' יוציא אותו להורג אם מצרים לא תשחרר "נשים מוסלמיות" מבתי הכלא. למרות שם הסרטון, נראה כי הוא היה מכוון בראש ובראשונה לגורמים מערביים הפועלים במצרים, ובמיוחד לחברות בינלאומיות המשקיעות בה.

תגובת מצרים

גורמים מצריים רשמיים מדגישים שמצרים אינה עיראק או לוב: הצבא המצרי לא יברח ולא יתפרק. ואכן, בעודו נאבק לעצור את ההתקוממות בסיני, צבא מצרים מצליח להכיל את המצב. בנוסף לתגובה הצבאית, קהיר חוקקה שורה של חוקים שנועדו לחסום את זרם האזרחים המצריים המנסים להצטרף לג'האד בסוריה או בעיראק. כל אזרח מצרי בגילים 18 עד 40 צריך חתימה של רשויות הביטחון לפני שהוא עולה על מטוס לעיראק, לירדן או לסוריה. במקביל להתמקדותה של תכנית הפיקוח המצרית בפוטנציאל הגיוס לשורות 'המדינה האסלאמית', יש לה גם הקשרים פוליטיים. החל

מסוף 2014 צורפו גם טורקיה, הידועה כמרכז של חברי האחים המוסלמים הגולים, וקטאר, התומכת גם היא באחים המוסלמים, לרשימת מדינות היעד הבעייתיות.¹¹ המאבק של מצרים בטרור מבית הביא לכך שמעורבותה בקואליציה הבינלאומית נגד 'המדינה האסלאמית' בעיראק ובסוריה מצטמצמת לפעילות לא צבאית. במקביל, דיפלומטים מצריים קוראים לקואליציה הבינלאומית להרחיב את פעולותיה גם לגורמים המזוהים עם 'המדינה האסלאמית' בלוב, ואפילו להרחיב עוד יותר את היקף הפעולה ולכוונה אף נגד האחים המוסלמים.¹²

מלבד סיוע מודיעיני, הסיוע המצרי העיקרי למאבק נגד 'המדינה האסלאמית' מתמקד בלגיטימציה הדתית שנותנת לו אוניברסיטת אל-אזהר – אחד המוסדות הוותיקים ביותר ללימודי האסלאם. ניתן להצביע על שני פגמים עיקריים בהסתמכות על לגיטימציה זאת. ראשית, אוניברסיטת אל-אזהר היא מוסד שמרני המשתנה באטיות, דבר שהביא למשל את נשיא מצרים א-סיסי לצאת נגדה ביולי 2015 על שאינה פועלת למימוש קריאתו, שישה חודשים לפני כן, ל"מהפכה" בחשיבה האסלאמית;¹³ הבעיה הקשה יותר בהסתמכות על הלגיטימציה הדתית של אוניברסיטת אל-אזהר היא תדמיתה, שמסגירה את זיקתה ההדוקה למוסדות המדינה המצרית. בהקשר זה יש לציין את דבריו של המומחה למזרח התיכון המודרני השאם א. הלייר, שצוטט בסוכנות הידיעות AP לאחר קריאתו של א-סיסי לרפורמה באוניברסיטה, כאומר: "כל מי שנוטה, ולו במעט, לפרשנות אלימה, אינו צפוי להתרשם" ממסר אנטי-רדיקלי שייצא מאוניברסיטה זו.¹⁴

המלצות

הקהילה הבינלאומית חייבת לתמוך במאמצי מצרים להיאבק באיום הפנימי הנשקף מכיוון 'המדינה האסלאמית', לנוכח הרצון העז והיכולת המוכחת של 'וילאית סיני' לפגוע באינטרסים מצריים, ישראליים ובינלאומיים. על הסיוע למצרים לכלול שיתוף מודיעין, שיתוף פעולה באבטחת גבולות ומאמצים לעצור הברחות נשק והעברות כספים מ'המדינה האסלאמית' לשלוחתה בסיני. במקביל, על בעלות הברית של מצרים וישראל לעודד את מצרים ליישם תכניות שייתנו פתרון ארוך טווח לבעיות הקשורות בפיתוח חצי-האי סיני וכלכלתו – סוגיה שתורמת לליבוי האלימות נגד המדינה המצרית.

חשוב גם לפעול כדי לקעקע את הנרטיב של 'המדינה האסלאמית', שלפיו ממשלת מצרים מדכאת את המוסלמים במדינה. עבור הקהילה הבינלאומית קיימת דאגה מוחשית מההשפעה שעשויה להיות לדיכוי הפוליטי במצרים על המוטיבציה להתגייס ל'מדינה האסלאמית' – בין אם מדובר בהתגייסות לשורות 'וילאית סיני' ובין אם מדובר בהתגייסות לחימה מחוץ לגבולות המדינה.

הערות

- 1 לרקע מעמיק בנושא 'אנצאר בית אל-מקדס', ראו:
Zack Gold, "Security in the Sinai: Present and Future," International Centre for Counter Terrorism, The Hague, March 2014, <http://www.icct.nl/download/file/ICCT-Gold-Security-In-The-Sinai-March-2014.pdf>
- 2 Daveed Gartenstein-Ross, "Ansar Bayt Al-Maqdis's Oath of Allegiance to the Islamic State," *Wikistrat*, February 2015, <http://www.wikistrat.com/ansar-bayt-al-maqdis-oath-of-allegiance-to-the-islamic-state-report-released/>
- 3 "Not an Easy Scenario: How will Iraq affect Sinai?" *Ahram Online*, July 13, 2014, <http://english.ahram.org.eg/News/106137.aspx>
- 4 David Kirkpatrick, "Militant Group in Egypt Vows Loyalty to ISIS," *The New York Times*, November 10, 2015, <http://www.nytimes.com/2014/11/11/world/middleeast/egyptian-militant-group-pledges-loyalty-to-isis.html>
- 5 "New video message from Jamā'at Anṣār Bayt al-Maqdis' Abū Usāmah al-Maṣrī: 'Sermon Of 'Īd From the Sinai'," *Jihadology*, July 31, 2014, <http://jihadology.net/2014/07/31/new-video-message-from-jamaat-an%E1%B9%A3ar-bayt-al-maqdis-abu-usamah-al-ma%E1%B9%A3ri-sermon-of-id-from-the-sinai/>
- 6 "Egypt Security Watch, Monthly Briefing 4, January 2015," Tahrir Institute for Middle East Policy, February 13, 2015, <http://timep.org/esw/articles-analysis/egypt-security-watch-monthly-briefing-4-january-2015/>
- 7 "Assault in Sheikh Zuweid: A turning point in Egypt's fight against terrorism," Tahrir Institute for Middle East Policy, July 2, 2015, <http://timep.org/commentary/assault-in-sheikh-zuwaaid-a-turning-point-in-egypts-fight-against-terrorism>
- 8 "Wanted Egyptian Militant urges Jihad against Sisi: SITE," *Reuters*, July 22, 2015, <http://www.reuters.com/article/2015/07/22/us-egypt-militant-idUSKCN0PW0M220150722>
- 9 Damien McElroy, "Rome will be conquered next, says leader of 'Islamic State'," *The Telegraph*, July 1, 2014, <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/middleeast/syria/10939235/Rome-will-be-conquered-next-says-leader-of-Islamic-State.html>
- 10 Mahmoud Mourad, "Egypt's Sisi Tours Border with Libya after Bombing IS Targets," *Reuters*, February 18, 2015, <http://www.reuters.com/article/2015/02/18/us-egypt-libya-idUSKBN0LM1JK20150218>
- 11 "Country Reports on Terrorism 2014: Chapter 2. Country Reports: Middle East and North Africa Overview," *U.S. Department of State*, <http://www.state.gov/j/ct/rls/crt/2014/239407.htm>
- 12 "Egyptian rejection of taking the provisions of the international coalition strategy against ISIS," Egyptian Ministry of Foreign Affairs Facebook Page, August 1, 2015, <https://www.facebook.com/MFAEgypt/posts/902452593160021>
- 13 "El-Sisi Says Al-Azhar has Failed to Renew Islamic Discourse," *Ahram Online*, July 14, 2015, <http://english.ahram.org.eg/News/135369.aspx>
- 14 "From Egypt's Leader, an Ambitious Call for Reform in Islam," AP, January 8, 2015, <http://www.sfgate.com/world/article/From-Egypt-s-leader-an-ambitious-call-for-reform-6002441.php>

‘המדינה האסלאמית’ בלוב: האתגר והמענה

שאול שי ואב ברא”ס

ההתקוממויות במדינות המזרח התיכון ואפריקה שהחלו בסוף שנת 2010 לא פסחו על לוב, ובתחילת 2011 קרס השלטון הלובי לאחר מרי אזרחי. מנהיג לוב, מעמאר קדאפי, נלכד והוצא להורג על ידי המורדים באוקטובר 2011.¹ החלל השלטוני שנוצר בעקבות נפילת משטרו של קדאפי הוביל למאבקים אלימים בין המיליציות החמושות לצבא לוב, בעיקר סביב הערים בנגאזי וטריפולי. ביולי 2012 נערכו בחירות דמוקרטיות, שבהן נחלו נציגי המיליציות החמושות מפלה מול השלטון החילוני, המזוהה עם הצבא הלובי. מפלה זו גרמה להמשך המאבקים ולכאוס שלטוני, שהוביל להתדרדרות מתמשכת במדינה.² ביולי 2014 נערכו בחירות שבהן ניצח השלטון החילוני בשנית,³ אולם תוצאותיהן לא התקבלו על ידי גורמים סלפים-ג’האדיים.⁴ בחודש אוגוסט 2014 כבשו מיליציות אסלאמיות, המאוגדות תחת השם ‘פג’ר ליביה’ (השחר של לוב), את הבירה טריפולי, והפרלמנט נאלץ להעתיק את מקום מושבו לעיר החוף המזרחית טוברוק. במקביל הרחיבו המיליציות האסלאמיות את שליטתן גם לערים נוספות במזרח-לוב. בעקבות כך התקבעו בלוב שתי ממשלות, שני פרלמנטים ושני צבאות: מוקד אחד שבו ממשלה ופרלמנט חילוניים, המוכרים על ידי האו”ם ויושבים בטוברוק ובביידא; מוקד שני נשלט בידי ממשלה ופרלמנט בעלי אוריינטציה אסלאמית ומרוכז בטרפולי. מאבקי הכוח בין שתי הממשלות היריבות והמצב הכאוטי השורר בלוב אפשרו ל’מדינה האסלאמית’ להיכנס לוואקום ולהשיג שליטה באזורים שונים מדינה, ביניהם גם בערים דרנה וסירת לחוף הים התיכון.

ניתן למנות מספר סיבות לחשיבות שמייחסת ‘המדינה האסלאמית’ ללוב. ראשית, לוב, כמו סוריה ועיראק, היא “מדינה כושלת” נטולת שלטון מרכזי משמעותי או צבא מאורגן שיכול להילחם נגד כוחות ‘המדינה האסלאמית’ ולהקשות עליה להרחיב את שליטתה. שנית, מיקומה הגאוגרפי של לוב מהווה ציר חיוני לגישה ולתנועה של פעילי טרור במרחבי צפון-אפריקה (המגרב) ומדרום לסהרה (הסהל), אשר נתפסים

בעיני 'המדינה האסלאמית' כמרחבי התפשטות של הח'ליפות. שלישית, לוב מהווה נקודה אסטרטגית לגישה מהירה ונוחה יחסית דרך הים התיכון לאירופה, ו'המדינה האסלאמית' יכולה להשתמש בגלי ההגירה משטחה לאירופה כפלטפורמה להחדרת רעיונותיה ופעיליה ביבשת. רביעית, לוב עשירה בנפט ובגז, ומשאבים אלה עשויים לסייע במימון פעילותה של 'המדינה האסלאמית', אם תצליח להשתלט עליהם. לבסוף, מאגרי נשק עצומים שהותיר שלטון קדאפי לאחר נפילתו מהווים נכס יקר ערך ל'מדינה האסלאמית' בלוב – אלה עלולים לשמש את פעיליה לא רק במדינה, אלא גם בשאר חלקי יבשת אפריקה ומחוז לה.⁵

נוכחותה של 'המדינה האסלאמית' בלוב נחשפה בפומבי בפעם הראשונה באוקטובר 2014, באמצעות סרטון, שבו הוצגו מספר לוחמים החברים ב'מועצת השורא למען צעירי האסלאם' – ארגון שנשבע אמונים למנהיג 'המדינה האסלאמית', אבו בכר אל-בגדאדי. נכון לקיץ 2015, מרבית ההערכות הן כי לרשותה עומדים בלוב כמה אלפי לוחמים. חלק ניכר מאלה הם לוחמים ששירתו בארגונים אחרים לפני שנשבעו לה אמונים, ומיעוטם פעילי 'המדינה האסלאמית' שחזרו מאזורי הלחימה בסוריה ובעיראק.

המערכה על דרנה

עד אביב 2014 נשלטה העיר דרנה במזרח-לוב על ידי המיליציה האסלאמית 'אנצאר א-שריעה', שמוזהה מבחינה היסטורית עם אל-קאעדה, אך במהלך המלחמה הממושכת במדינה התפלגה לשתי קבוצות – פילוג רעיוני וגאוגרפי – האחת נמצאת בעיר בנגאזי והשנייה בעיר דרנה. ארגון זה ופיצולו משקפים היטב את השלכות הפיצול שהתרחש באפריל 2013 בין 'אל-קאעדה סוריה' בהנהגת אבו מוחמד אל-ג'ולאני ל'אל-קאעדה עיראק' בהנהגתו של אבו בכר אל-בגדאדי.⁶ 'אנצאר א-שריעה' בבנגאזי נשאר מזוהה עם אל-קאעדה, ואילו 'אנצאר א-שריעה' בדרנה עבר להזדהות עם אל-בגדאדי ו'המדינה האסלאמית'.⁷

באביב 2014 הגיעה לעיר דרנה קבוצת פעילים אסלאמים, ביניהם כאלה שלחמו בסוריה ובעיראק בשורות 'המדינה האסלאמית', שהכריזו על הקמתו של ארגון בשם 'מועצת השורא למען צעירי האסלאם'. הכרזה זו הובילה למאבקים על השליטה בעיר בין תומכי 'המדינה האסלאמית' לבין ארגונים סלפים, דוגמת 'מועצת השורא דרנה' ו'גודי אבו סלים'. הקרבות בין הצדדים נמשכו עד ספטמבר 2014, עת הגיעה לעיר דרנה קבוצה גדולה של פעילי 'המדינה האסלאמית' מסוריה, שסייעה להכריע את המאבק על העיר לטובת 'המדינה האסלאמית'.⁸ כחודש לאחר מכן, ראשי ארגון 'אנצאר א-שריעה' בדרנה נשבעו אמונים לאל-בגדאדי.⁹ בעקבות השבועה הוכרזה דרנה כעיר הנמצאת בשליטת הח'ליפות, ולמעשה הייתה לעיר הראשונה אשר סופחה לח'ליפות מחוץ לגבולות סוריה ועיראק.¹⁰

בנוסף להצהרת הנאמנות, פעילי 'המדינה האסלאמית' בדרנה הכריזו על הקמת אמירות ושלושה מחוזות במדינה תחתיה – מהלך שנתמך על ידי הח'ליף, שמצדו קרא לכל תומכיו בלוב להצטרף לארגון. בינואר 2015 הכריז אל-בגדאדי על שלוש הפרובינציות ('וילאיתים') החדשות של הח'ליפות: 'וילאית טראבלס' (טריפולי) הנמצאת בצפון-מערב המדינה, 'וילאית ברקה' בצפון-מזרח המדינה (הערים המרכזיות שבהן דרנה ובנגאזי) ו'וילאית פזאן', שנמצאת באזור הדרומי של לוב.¹¹ בעוד שב'וילאית פזאן' לא אירעו כמעט פעולות טרור, בשני המחוזות האחרים אירעו מספר פיגועים ואירועים אלימים, כפי שקרה עם הוצאתם להורג של 21 מצרים קופטים בפברואר 2015,¹² ובפיגוע התאבדות בעיר אלקובה במרס 2015 באמצעות שלוש מכוניות תופת, שגרם למותם של 47 אזרחים.¹³ בחודש יוני 2015 ביצעה 'המדינה האסלאמית' בדרנה מהלך שעלה לה בשליטתה על העיר ובאמירות שהקימה. תומכיה חיסלו בעיר שני מנהיגים מארגוני האופוזיציה הנלחמים בו. מיד לאחר החיסול פרצו קרבות בין הצדדים ומהחשש שיזלגו לכיוון מערב, הצבא פרס את כוחותיו. במהלך הימים הראשונים לקרבות הצליחו הארגונים הלוחמים בתומכי 'המדינה האסלאמית' לדחוק אותם ממרכז העיר לפרבריה במזרח, וכך להדיח אותה מהשליטה בעיר.¹⁴

ההשתלטות על סירת

בחודש אוגוסט 2015 הכריז המופתי של 'המדינה האסלאמית' בסירת, עיר השוכנת לחוף הים התיכון וממוקמת בין טריפולי לבנגאזי, על הקמתה של אמירות חדשה תחת הח'ליפות, במקום זו ששכנה בדרנה.¹⁵ ההכרזה התקבלה בעקבות כיבושה המוחלט של סירת, אשר רובה המכריע נכבש עוד ביוני 2015. נאמני 'המדינה האסלאמית' פלשו, הדפו מיליציות הנאמנות לממשלה ולפרלמנט היושב בטריפולי והשתלטו על מבני ממשל.¹⁶ בנוסף השתלטו הלוחמים על בסיס חיל האוויר גרדבייה שמדרום לסירת, שהלובים ממשיכים לראות בו מעוז אסטרטגי למרות שנהרס כמעט כליל בהפצצות נאט"ו ב־2011, במהלך התקיפה נגד קדאפי. בעיר סירת נטבחו מאות אזרחים, רובם אנשי דת סלפים אשר סרבו להישבע אמונים ל'מדינה האסלאמית'.¹⁷

בעוד הצבא הלובי בחר לא להתערב, למעט ביצוע תקיפות אוויריות נקודתיות,¹⁸ המיליציות בראשות 'פג'ר ליביה', הנאמנות לפרלמנט האסלאמי היושב בטריפולי, ניסו לפעול נגד 'המדינה האסלאמית', אולם מאמציהם עלו בתוהו.¹⁹ בעקבות ההצלחה בסירת הרחיבה 'המדינה האסלאמית' את פעילותה וניסתה להשתלט גם על מסריתה, העיר השלישית בגודלה בלוב.²⁰ כיבוש העיר סירת, כמו ההשתלטות על מעוזים נוספים בלוב, נעשה בסיוע מצד פעילים סלפים ג'האדים ממדינות נוספות. כך לדוגמה, 'המדינה האסלאמית' בלוב מקבלת סיוע מארגון בוקו חראם הניגרי, אשר שולח מאות פעילים לסייע לעמיתיו בלוב.²¹

ההשפעות האזוריות

להתבססות 'המדינה האסלאמית' בלוב קיים גם ממד חיזוני, המגלם את השפעותיה על סביבתה של לוב. כך למשל מצרים, החולקת גבול משותף עם לוב, נאלצת להתמודד עם האיום של 'המדינה האסלאמית' בשתי חזיתות. האחת, פגיעה של 'המדינה האסלאמית' באינטרסים ובאזרחים מצריים בלוב, כפי שקרה בדרנה. שנית, חדירת פעילי טרור מלוב למצרים והברחת אמצעי לחימה בהיקפים גדולים. כל אלה באים על רקע המאבק המר של מצרים בארגון 'אנצאר בית אל-מקדס' הפועל בעיקר בחצי-האי סיני, ואשר נשבע אמונים ל'מדינה האסלאמית' בנובמבר 2014 תוך הכרזה על הקמת שלוחה מטעמו – 'וילאית סיני'.²² לנוכח איומים אלה תגברה מצרים את כוחותיה בגבול עם לוב, ואת פעילות הצי המצרי באזור. בתגובה לרצח הקופטים על ידי פעילי 'המדינה האסלאמית' בדרנה, תקפו מטוסי חיל האוויר המצרי מטרות שלה בלוב.

תוניסיה היא מדינה נוספת המושפעת מהתבססות 'המדינה האסלאמית' בלוב. עבורה מדובר בסכנה ממשית, שכן מאות מתנדבים תוניסאים עושים דרכם חזרה מהמדינה השכנה לתוניסיה.²³ הפעילים עוברים אימונים במחנות האימון הנמצאים בחלקה המערבי של לוב, ומשם ממשיכים ליעדם – בין אם הוא סוריה, עיראק, לוב או תוניסיה.²⁴ מאז 2013 פועלת קבוצה של פעילים סלפים-ג'האדים באזורי הגבול בין תוניסיה ולוב נגד כוחות הביטחון התוניסאים. קבוצה זו מכנה את עצמה 'גדוד עוקבה בן נאפע'. בעבר נהגו לזהות את הקבוצה עם 'אל-קאעדה של המגרב האסלאמי' – שלוחת אל-קאעדה "הרשמית" בצפון-אפריקה, אולם בסוף 2014 הגיעו ידיעות שלפיהן הנהגת הקבוצה נשבעה אמונים לח'ליף אל-בגדאדי ול'מדינה האסלאמית'. שני אירועי טרור התרחשו בתוניסיה ב-2015, שניהם נגד יעדי תיירות. האחד, במרס 2015 במוזאון ברדו בעיר הבירה בו נהרגו 18 תיירים,²⁵ והשני בעיירת הנופש סוסה לחוף הים התיכון, בו נהרגו 38 תיירים (ביניהם 30 אזרחים בריטים).²⁶ המשותף לשני הפיגועים הוא יציאתם של המבצעים מלוב, שם התאמנו במחנות האימון טרם שובם לתוניסיה לביצוע הפיגועים.²⁷ היבט נוסף שמהווה מוקד עניין וקשור ב'מדינה האסלאמית' בלוב הוא הקרבה לאירופה, המדאיגה גורמים מערביים רבים.²⁸ 'המדינה האסלאמית' לא רק מגייסת פעילים מאירופה שילחמו בשורותיה במזרח התיכון ובאפריקה, אלא גם שולחת לוחמים לתוך אירופה. לפי מקור לובי, 'המדינה האסלאמית' בלוב מאפשרת למברחי מהגרים לפעול בחופשיות בתמורה למחצית מהרווחים שלהם, ומנצלת ערוץ זה להחדרת פעילים לאירופה במסווה של מהגרים.²⁹

מסקנות והמלצות

ארבע שנים אחרי סילוקו של קדאפי מהשלטון, לוב היא מדינה כושלת ללא שלטון מרכזי מתפקד הנתונה במלחמת אזרחים. שתי מיליציות חמושות התומכות בשתי

ממשלות יריבות – תוצר של מערכת הבחירות האחרונה במדינה – נלחמות זו בזו על השליטה ואינן מרכזות מאמץ על מנת להביס את 'המדינה האסלאמית'. לפיכך, אין בלוב שלטון מרכזי המסוגל לעצור את התפשטות 'המדינה האסלאמית', או אפילו להיות שותף אפקטיבי ליוזמות צבאיות של המערב נגדה. מציאות זו יוצרת איום גובר על שכנותיה של לוב – מצרים ותוניסיה – ומגלמת איום משמעותי גם על אירופה.

המערכה נגד 'המדינה האסלאמית' בלוב צריכה להיות חלק מהמערכה הכוללת נגדה בכל הזירות הגאוגרפיות, תוך סנכרון ותיאום בין המדינות הפועלות. בהיבט הצבאי, יש לפעול להרחבת פעילות הקואליציה נגד 'המדינה האסלאמית' בעיראק ובסוריה גם לשטחה של לוב. זאת, באמצעות תקיפות מן האוויר והטלת סגר ימי למניעת מעבר פעילים ואמצעי לחימה של 'המדינה האסלאמית' מלוב ואליה. יתרה מכך, יש להיענות ליוזמה המצרית להקמת כוח צבאי של הליגה הערבית, שיפעל בלוב נגד 'המדינה האסלאמית' (לפי הדגם המיושם נגד החות'ים בתימן). בנוסף יש להגביר את הפיקוח על ההגירה הבלתי־חוקית לאירופה ולהקים מנגנונים לבדיקה ולזיהוי של פעילי 'המדינה האסלאמית', המנסים להגיע לאירופה במסווה של פליטים ומחפשי מקלט.

לסיכום, לוב ותוניסיה אינן מסוגלות להתמודד באופן אפקטיבי עם התפשטות 'המדינה האסלאמית' בשטחיהן. מצרים נתונה במאבק חריף עם שלוחת 'המדינה האסלאמית' בסיני ובחלקים נוספים במצרים, ולפיכך אינה מוכנה לפתוח לבדה חזית נוספת בגבול עם לוב. בשלב זה, כוחה והשפעתה של 'המדינה האסלאמית' באזור מוגבלים, אולם ללא התערבות צבאית משמעותית ומהירה מצד המערב או מדינות הליגה הערבית, היא תוכל להכות שורשים וליצור איום חמור, שהמערב ומדינות האזור יתקשו להתמודד אתו. לכן יש להיערך בהתאם, ויפה שעה אחת קודם.

הערות

- 1 "Muammar Gaddafi Killed, Captured In Sirte," *The World Post*, October 20, 2011.
- 2 Daniel Wigmore-Shepherd, "The trend of increasing violence in post-Gaddafi Libya," *ACLED*, 6 August, 2014, <http://goo.gl/IUcosb>
- 3 Cameron Glenn, "Libya's Islamists: Who They Are - And What They Want," N.D, Wilson Center, <https://goo.gl/tBB9Ws>
- 4 "Libya: New Parliament Set to Be Inaugurated in Tobruk," *The World Post*, August 1, 2014, http://www.huffingtonpost.com/sasha-toperich/libya-new-parliament-set-_b_5640899.html
- 5 Charlie Winter, "Libya: The Strategic Gateway for the Islamic State," Quilliam Foundation, February 2015, <http://goo.gl/ZxBE6D>
- 6 "Qaeda in Iraq confirms Syria's Nusra is part of network," *Global Post*, April 9, 2013, <http://goo.gl/3Kwumi>
- 7 "War in Libya and its Futures: State of Play – Islamist Forces," *The Red Analysis*, February 26, 2015, <http://goo.gl/0kGDBi>

- Maggie Michael, "How a Libyan city joined the Islamic State group," *The Sydney Morning Herald*, November 10, 2014, <http://bigstory.ap.org/article/195a7ffb0090444785eb814a5bd a28c7/how-libyan-city-joined-islamic-state-group> 8
- "Groups Pledge Allegiance to ISIS in Eastern Libya," *Vocativ*, October 5, 2014, <http://www.vocativ.com/world/isis-2/isis-libya-parade/> 9
- Maggie Michael, "How a Libyan city joined the Islamic State group," *The Big Story*, November 9, 2015, <http://goo.gl/VbJY5x> 10
- Paul Cruickshank, Nic Robertson, Tim Lister and Jomana Karadsheh, "ISIS comes to Libya," CNN, November 18, 2014, <http://edition.cnn.com/2014/11/18/world/isis-libya> 11
- "Egypt eyes revenge after ISIS executes 21 Copts, releases video," *RT*, February 15, 2015, <http://www.rt.com/news/232583-isis-video-execution-egyptians> 12
- "Triple suicide blasts kill 47 in Libya's Qubbah," Anadolu Agency, February 20, 2015, <http://www.aa.com.tr/en/headline/468248--20-killed-as-suicide-bombings-rock-libyas-qubbah> 13
- 14 "לוב: מועצת א־שורה עצה את מפקד 'המדינה האסלאמית' בדונה וכתרה ברית עם תושביה" (ערבית), *FRANCE24*, 14 ביוני, 2015, <http://goo.gl/0gi9FL>
- 15 אח'באר ליביא 24, "'המדינה האסלאמית' הכריזה על סירת כנסיכות אסלאמית הכפופה לשליט אל'בגדאדי", 29 באוגוסט, 2015, <http://goo.gl/ZbjV2J>
- 16 "ISIS seizes another town in Libya," *Al-Arabiya*, June 5, 2015, <http://goo.gl/pxurv5>
- 17 "קורבנות דאע"ש בסירת עולים על 169" (ערבית), סקיי ניו בערבית, 14 באוגוסט, 2015, <http://goo.gl/Xh5E4O>
- 18 "IS kills dozens in Libya's Sirte, putting down uprising by local tribe," *Middle East Eye*, August 14, 2015, <http://goo.gl/M212Nv>
- 19 "ISIS 'beheads' 12 in battle for Libya's Sirte: media," *The Daily Star*, Aug 15, 2015, <http://goo.gl/MDcB3N>
- 20 Suliman Ali Zway and David D. Kirkpatrick, "Western Officials Alarmed as ISIS Expands Territory in Libya," *The New York Times*, May 31, 2015, <http://goo.gl/X65NrZ>
- 21 "Boko Haram strengthens ties with ISIS," *The New York Post*, August 22, 2015, <http://nypost.com/2015/08/22/boko-haram-strengthens-ties-with-isis>
- 22 Jon Lee Anderson, "Egypt, Libya And Isis," *The New Yorker*, February 17, 2015, <http://www.newyorker.com/news/news-desk/egypt-libya-isis>
- 23 "Libya a 'magnet' for jihadists from Tunisia and beyond," *News 24*, July 4, 2015, <http://goo.gl/BU9r0C>
- 24 Jack Moore, "5,000 Foreign Fighters Flock to Libya as ISIS Call for Jihadists," *Newsweek*, March 3, 2015, <http://www.newsweek.com/5000-foreign-fighters-flock-libya-isis-call-jihadists-310948>
- 25 A. Khelifa and Katharina Wecker, "Gunmen kill 20 in Tunisia museum rampage," *USA Today*, March 18, 2015, <http://www.usatoday.com/story/news/world/2015/03/18/reports-shots-tunisia-parliament/24948295/>
- 26 Sam Webb, "Tunisia attack: Latest updates as massacre British death toll may rise past 30," *Mirror*, June 29, 2015, <http://goo.gl/0I0zO4>
- 27 "Tunisia hotel attack: Authorities search for Libya-trained suspects," *The Irish Times*, July 2, 2015, <http://goo.gl/WtXKqy>
- 28 "החזית השנייה: דאע"ש מתחזק בצפון-אפריקה", *NRG*, 17 בפברואר, 2015.
- 29 "מדאיג: לוחמי דאע"ש מגיעים לאירופה", *ישראל היום*, 17 במאי 2015.

'המדינה האסלאמית' ושאִיפּוּתִיה באפריקה

סמדר שאול ויורם שוייצר¹

כחלק משאיפותיה של 'המדינה האסלאמית' להתפשט ברחבי העולם נבחר ארגון בוקו חראם הניגרי לשמש נציגה באזור מערב יבשת אפריקה. בוקו חראם היה הראשון שאותת על אודות רצונו להתאחד עם 'המדינה האסלאמית', ולאחר שזו בחנה את התאמתו לכך, התקבלה ההחלטה על איחוד בין השניים. המהלך לקראת ההודעה הרשמית של האיחוד החל עם שבועת האמונים של מנהיג בוקו חראם, אבו בכר שקאו, לאבו בכר אל-בגדאדי ב-7 במרס 2015, ונמשך בהכרזה של דובר 'המדינה האסלאמית', מוחמד אל-עדנאני, כמה ימים לאחר מכן, בדבר קבלתו של הארגון הניגרי כמחוז רשמי של 'המדינה האסלאמית' במערב-אפריקה. תהליך האיחוד של בוקו חראם עם 'המדינה האסלאמית' משמש דוגמה לאופן שבו נרקמות בריתות של 'המדינה האסלאמית' עם שותפיה-כפיפיה גם במקומות אחרים בעולם, מאפשר הצצה למניעים שעמדו בבסיס ההחלטה של כל אחד מהצדדים להשתתף בתהליך וכן מעניק הבנה לגבי שאיפותיהם ביבשת אפריקה.

ארגון בוקו חראם הוקם בשנת 2009 על ידי מוחמד יוסוף, מטיף דת ממידגורי שבצפון-מזרח ניגריה, ששאף לכונן מדינה אסלאמית באזור זה על פי עקרונות השריעה, כאשר חלק מפעיליו כבר החלו לפעול למען מטרה זו שנים קודם לכן. שמו הרשמי של הארגון הוא 'ג'מאעת אהל א-סונה לא-דעוה ולא-ג'האד', אך הוא מוכר בפי כול בשם בוקו חראם, שפירושו 'חינוך מערבי הוא אסור'. בעקבות התנגשות אלימה בין פעילי הארגון למשטרה שאירעה ב-2009 מאות פעילים נעצרו ומנהיג הארגון הוצא להורג. במקומו מונה סגנו, אבו בכר שקאו, אשר נשבע לנקום את מות מנהיגו ולהילחם מלחמת חורמה בממשל הניגרי ובמוסדות המדינה. ב-2010 החל הארגון בביצוע פעולות טרור בניגריה.²

לאחר מינויו כמנהיג הארגון הצהיר שקאו על תמיכה בארגון אל-קאעדה ובבן-לאדן, שהנהיג באותו שלב את מחנה הג'האד העולמי.³ כחלק ממאמציו להדק את הקשר עם ארגון הג'האד העולמי כתב שקאו מכתבים שמוענו לבן-לאדן, ואשר נמצאו

לאחר מותו בביתו באבוטאבאד, פקיסטן, במאי 2011.⁴ במקביל קיים בוקו חראם קשרים עם שותפיו 'אל-קאעדה במגרב האסלאמי' וא-שבאב הסומלי, אשר התבטאו באימונים, בהכשרות ובסיוע בכוח אדם ובציוד.⁵ הארגון הניגרי מצדו שלח לוחמים משורותיו לסייע לשלוחת 'אל-קאעדה במגרב האסלאמי' בלחימתו במאלי.⁶

את השפעתו של אל-קאעדה על מאפייני פעילותו של בוקו חראם ניתן היה לזהות כבר בשנת 2011, כאשר הארגון הניגרי אימץ את דפוס הפעולה של פיגועי ההתאבדות בהשראת אל-קאעדה. פיגועי ההתאבדות הפכו לדפוס פעולה שגרתי בפעילות הארגון מאז החל לבצעם ביוני 2011. במשך ארבע השנים שחלפו מאז ביצע הארגון למעלה מ-160 פיגועים כאלה בניגריה, וב-2015 אף שלח מתאבדים אל מעבר לגבולותיה: קמרון, צ'אד וניז'ר.⁷ בפיגועי ההתאבדות הראשונים שביצע הארגון בתחנת משטרה באבוג'ה, בירת ניגריה, ובחזית בניין האו"ם, הסתייע בהדרכה מפעילי 'אל-קאעדה במגרב האסלאמי', וייתכן שהללו סיפקו לו גם את חומרי הנפץ.⁸ הארגון הניגרי זכה, ככל הנראה, גם לחניכה מצד אנשי 'אל-קאעדה במגרב האסלאמי' בתחום התעמולה והתקשורת, והדבר ניכר ברטוריקה שבה השתמש מנהיג הארגון שקאו ובאיומים שהשמיע כלפי מדינות מערביות, בדגש על ארצות הברית ואף על ישראל.⁹

למרות קשריו של בוקו חראם עם שלוחות אל-קאעדה, הארגון לא זכה להתקבל באופן רשמי למערכת הבריתות שלו. ייתכן כי דרך התנהלותו של בוקו חראם לא תאמה את תפיסותיהם של בן-לאדן וממשיכו, איימן א-זואהירי, במיוחד בשל מדיניות ה'תכפיר' של הארגון הניגרי (הכרזה על מוסלמים ככופרים, ולכן בני-מוות), ופגיעתו חסרת האבחנה במוסלמים חפים מפשע, שממנה הסתייגו מנהיגי אל-קאעדה בשל חששם מאבדן תמיכה בקרב מוסלמים בעולם. בנוסף, שאיפתו הבלתי-מוסתרת של מנהיג בוקו חראם להכריז על הקמת מדינה אסלאמית בצפון-מזרח ניגריה הייתה מנוגדת לעמדתו של בן-לאדן, שטען כי הזמן אינו בשל לכך.¹⁰ בשל מערכת הקשרים שהתקיימה בין בוקו חראם לבין שותפיו אל-קאעדה ובהיעדר חלופה, המשיך הארגון לתמוך באל-קאעדה. מצב זה השתנה עם הופעת ארגון דאע"ש, שהפך בהמשך ל'מדינה האסלאמית', ובמיוחד לאחר ההכרזה על הקמת ח'ליפות ועל מנהיגו, אבו בכר אל-בגדאדי, כח'ליף ביוני 2014.

האיתות הראשון מצד ארגון בוקו חראם על אודות התערעורת תמיכתו באל-קאעדה ורצונו להתאחד עם 'המדינה האסלאמית' ולהיות חלק מהח'ליפות הגיע זמן קצר לאחר ההכרזה על הקמתה. ביולי 2014 פרסם מנהיג בוקו חראם תמיכה בח'ליפות ובעומד בראשה, אל-בגדאדי, שאותו כינה "מנהיג כל המוסלמים באשר הם". בשלב זה, שקאו לא נטש באופן רשמי את מחנה אל-קאעדה והביע עדיין תמיכה גם במנהיגו א-זואהירי ובמנהיג הטליבאן מולה עומר.¹¹ אולם, אזכורו של אל-בגדאדי כ"מנהיג כל המוסלמים" ביטא את תמיכת בוקו חראם בהקמת הח'ליפות על ידי 'המדינה האסלאמית' ואת

נטייתו לקבל את בגדאדי כמנהיג החדש של הג'האד העולמי. ביטוי נוסף לתמיכתו של בוקו חראם ברעיון הח'ליפות היה עם הכרזתו של שקאו, בסוף אוגוסט 2014, על הקמת מדינה (אמירות) אסלאמית בצפון-מזרח ניגריה, ששטחה ישתרע על כ-50 אלף קמ"ר.¹² מהלך זה שיקף את שאיפותיו של שקאו עצמו להשתלב בח'ליפות כאמיר וביטא את יתרונותיו של בוקו חראם כנציג מועדף של 'המדינה האסלאמית' במערב יבשת אפריקה. מאחר שבשלהי 2014 נדמה היה שהארגון הניגרי נמצא בשיא כוחו, ההכרזה על הקמת מדינה אסלאמית – המשתרעת על שטח נרחב – היוותה הפגנת כוח משמעותית ושימשה את שקאו להצגת יכולותיו לשמש אמיר לא רק להלכה אלא גם למעשה. תגובת 'המדינה האסלאמית' לא איחרה לבוא ובספטמבר 2014 פרסמה ב'דאביק', מגזין התעמולה שלה באנגלית, את תנאיה לקבלת נאמנויות מהארגונים השונים, בהזכירה את בוקו חראם הניגרי כמועמד לכך.¹³

החל מאוקטובר 2014 ניתן היה לזהות את השפעות ההתקרבות של בוקו חראם ל'מדינה האסלאמית' בתמורות שחלו בפעילותו התקשורתית של הארגון הניגרי. הדבר בא לידי ביטוי בסרטונים שהופצו באינטרנט מטעם הארגון ואשר שאבו השראה מסרטוני 'המדינה האסלאמית' – משימוש בסמל הדגל השחור המזוהה עם 'המדינה האסלאמית' שהתנוסס בהם, ועד איכות הצילום הגבוהה. סממנים אלה חיזקו את ההערכה כי 'המדינה האסלאמית' מסייעת לארגון הניגרי בביסוס יכולותיו בתחום זה.¹⁴ 'המדינה האסלאמית' סייעה לארגון הניגרי גם ביצירת זרוע תקשורת מקצועית. במסגרת זו הוקצה פעיל מומחה בתחום המדיה החברתית מטעם 'המדינה האסלאמית', שיצר בינואר 2015 חשבון טוויטר עבור הארגון הניגרי והחל בהפצת מסרים מטעם בוקו חראם, שחלקם הופצו גם בחשבונות האישיים של פעילי 'המדינה האסלאמית' ובערוצי המדיה הרשמיים שלה. נראה כי בדרך זו התאפשר ל'מדינה האסלאמית' לפקח על המסרים שהועברו מטעם בוקו חראם, כך שיותאמו לרוחה. כחודש לאחר מכן הועבר ניהול חשבון הטוויטר לידי בוקו חראם, שהפך לשופרה הרשמי של 'המדינה האסלאמית' במרכז אפריקה.¹⁵

עם הבשלת התנאים לאיחוד בין הארגונים שיגרה 'המדינה האסלאמית' בסוף פברואר 2015 צוות מטעמה לניגריה, שמטרתו הייתה לנהל את המשא ומתן עם בוקו חראם על תנאיה של הכרזת הנאמנות.¹⁶ עם תום המשא ומתן במרס 2015, הארגון הניגרי נשבע אמונים לח'ליפות ולעומד בראשה. לאחר מכן, ב-12 במרס, 'המדינה האסלאמית' פרסמה הודעה, שלפיה היא מקבלת את הצהרת הנאמנות הזו.¹⁷ כחלק מהשלמת האיחוד בין בוקו חראם לבין 'המדינה האסלאמית' פרסמה האחרונה סרטון וידאו בסוף אפריל 2015, שבו הכריזה על שינוי השם של הארגון הניגרי ל'פרובינציית המדינה האסלאמית' במערב-אפריקה' (ISWAP), ועל שילובו באימפריה האסלאמית

האיחוד בין בוקו חראם לבין 'המדינה האסלאמית' התרחש בתקופה שבה היה הארגון הניגרי תחת מתקפה צבאית רב־לאומית בראשות ניגריה וקואליציה של מדינות האזור, אשר גרמה לו לאבד את מרבית השטחים שהיו בשליטתו והעמידה אותו בפני סכנת תבוסה.¹⁹ לאחר האיחוד עם 'המדינה האסלאמית' ניתן היה להבחין בשדרוג יכולותיו של הארגון, שהתבטאו בהגברת היקף פעילותו, ביעילות פיגועיו ובפריסה הגאוגרפית שלהם. שינויים אלה מיצבו את הארגון הניגרי כאיום אזורי שיש למגרו והמחייב התגייסות רחבה של כלל מדינות האזור. אלה התאגדו לכוח רב־לאומי בהנהגת מוחמדו בוחארי, הנשיא החדש של ניגריה שהוא מוסלמי ואשר נבחר בסוף מרס 2015, לאחר שהביס את הנשיא הנוצרי ג'ונתן גודלאק ששלט בניגריה מאז 2010. עבור 'המדינה האסלאמית', קבלת בוקו חראם למערכת הבריתות שלה אפשרה לה דריסת רגל ראשונה ומשמעותית במערב יבשת אפריקה, אשר נותנת מענה לשאיפתה להתפשטות הח'ליפות לרחבי העולם. בנוסף, האיחוד עם הארגון הניגרי עשוי לאפשר ל'מדינה האסלאמית' יצירת רצף טריטוריאלי עם מחוזותיה הצפוניים ביבשת, בהם לוב ואלג'יריה, לצד הרחבת השפעתה למדינות נוספות ביבשת. סימנים למימוש כוונה זו ניתן לזהות, בין היתר, בכינונו של בוקו חראם לשגר מתאבדים למדינות שמחוץ לניגריה – דפוס שהחל רק ב־2015.²⁰

כחלק ממגמות ההתפשטות של 'המדינה האסלאמית' ביבשת, היא פועלת להרחבת הח'ליפות גם למזרח יבשת אפריקה ומקווה לעשות זאת באמצעות גיוסו של א־שבאב הסומלי.²¹ אמנם, הארגון הסומלי מצוי בברית עם אל־קאעדה מאז פברואר 2012, אבל מבחינת 'המדינה האסלאמית' קיימת שאיפה להעבירו לשורותיה.²² מעבר ליתרון הטריטוריאלי הטמון באיחוד זה, הרי מהלך כזה, אם יצלח, יהווה ניצחון משמעותי עבור 'המדינה האסלאמית' ביריבות עם אל־קאעדה על הבכורה במחנה הג'האד העולמי, המתקיימת גם ביבשת אפריקה. פירוק הברית של א־שבאב הסומלי עם אל־קאעדה עשוי לערער גם את הבריתות האחרות של אל־קאעדה עם שלוחות נוספות, בהן 'אל־קאעדה במערב האסלאמי' ו'אל־קאעדה בחצי־האי ערב', המצויות בקשרים הדוקים עם א־שבאב הסומלי. איחוד בין 'המדינה האסלאמית' – שנהנית מדימוי גלובלי מנצח המזוהה עם מימוש חזון הח'ליפות ואשר שופעת משאבים ואמצעים – מהווה פיתוי גדול עבור הארגון הסומלי, או לפחות עבור חלק מפעיליו. לא בכדי מצוי כיום ארגון זה – הידוע בחילוקי הדעות הקיימים בתוכו, שהובילו בעבר לחיסולים פנימיים בתוכו ותרמו, על פי השמועות, גם לחיסול מנהיג הארגון גודאנה בספטמבר 2014²³ – במחלוקת פנימית גם ביחס להמשך הנאמנות לאל־קאעדה, אל מול העתקת הנאמנות ל'מדינה האסלאמית'. מנהיגי הארגון פועלים ליישוב המחלוקת הזו כדי להימנע מפילוג.

לסיכום, אפשר לומר כי בעת הנוכחית בוקו חראם הוא שחקן הציר בפעילות 'המדינה האסלאמית' באפריקה, כשהאחרונה שוקדת על הרחבת השפעתה אל מזרח היבשת ולפיתוי ארגונים נוספים, ובראשם א־שבאב הסומלי, במטרה להעביר את נאמנותם אליה. אל אלה מתווספים ארגונים סלפים־ג'האדים מצפון יבשת אפריקה, בעיקר מלוב ומתוניסיה, הנכללים בשורות 'המדינה האסלאמית'. חלק משמעותי משיקולי 'המדינה האסלאמית' בנקיטת אסטרטגיה זו נוגע ישירות לתחרות הפנימית במחנה הג'האד העולמי, ונועד להחליש את מערכת הבריתות של אל־קאעדה בדרך לכיבוש ולביסוס מעמד בכורה במחנה זה.

למרות מה שנראה כתנופת הצלחות של 'המדינה האסלאמית' בחלקי היבשת האפריקאית, בוקו חראם, נציגה המרכזי במערב היבשת, סובל מיריבויות פנימיות ומהנהגה בלתי־יציבה ועומד בפני התקפה אזורית מגובשת ומשולבת. מכאן שאין ביטחון בהצלחתו, וכך גם לגבי נאמנותו המוחלטת ל'מדינה האסלאמית'. גם מבחינת אל־קאעדה, יריבה המושבע של 'המדינה האסלאמית', לא מדובר בסוף פסוק, ונראה כי הארגון לא ויתר בקרב על הבכורה מול 'המדינה האסלאמית' באפריקה. תחרות זו מותירה פתח לפעילות נגדית מצדה של הקואליציה האזורית בשיתוף הקואליציה הבינלאומית המערבית, כדי לתקוע טריז בין המחנות הניצים, להגביר את החיכוך ביניהם ולהחלישם במטרה להביסם. עם זאת, ניתן להעריך כי גם בשנים הקרובות תמשיך יבשת אפריקה להוות אזור מרכזי לפעילות טרור, הן מצד 'המדינה האסלאמית' והן מצד אל־קאעדה, והמערכה נגדם אינה צפויה להסתיים בקלות או במהרה.

הערות

- 1 המחברים מודים לעינב יוגב, חוקרת בתכנית למחקר טרור במכון למחקרי ביטחון לאומי, ולאדם הופמן, מלגאי ניובאואר במכון, על סיועם לפרסום מאמר זה.
- 2 David Doukhan, "Who Are You, Boko Haram?" International Institute for Counter-Terrorism (ICT), December 12, 2012, <http://www.ict.org.il/Article/991/Who-Are-You-Boko-Haram>
- 3 "Profile: Boko Haram," *Al-Jazeera English*, December 31, 2010, <http://www.aljazeera.com/news/africa/2010/12/2010123115425609851.html>
- 4 Eli Lake, "Boko Haram's Bin Laden connection," *The Daily Beast*, May 11, 2014, <http://www.thedailybeast.com/articles/2014/05/11/boko-haram-s-bin-laden-connection.html>
- 5 Ely Karmon, "Boko Haram's International Reach," *Perspectives on Terrorism*, Volume 8, Issue 1 (February 2014), <http://www.terrorismanalysts.com/pt/index.php/pot/article/view/326/html>
- 6 Sudarsan Raghavan, "Nigerian Islamist militant return from Mali with weapons, skills," *The Washington Post*, May 31, 2013, https://www.washingtonpost.com/world/africa/nigerian-islamist-militants-return-from-mali-with-weapons-skills/2013/05/31/d377579e-c628-11e2-9cd9-3b9a22a4000a_story.html
- 7 Virginia Comolli, "The regional problem of Boko Haram," *Survival: Global Politics and Strategy*, 22 July 2015, <http://www.iiss.org/en/publications/survival/sections/2015-1e95/survival--global-politics-and-strategy-august-september-2015-c6ba/57-4-07-comolli-cm-7fd1>

- 8 "Boko Haram: Growing Threat to the U.S.," Homeland. U.S. House of Representatives - Committee on Homeland Security, September 13, 2013.
- 9 שם.
- 10 Don Rassler, Gabriel Koehler-Derrick, Liam Collins, Muhammas al-Obaidi and Nelly Lahoud, "Letters from Abbottabad: Bin Ladin Sidelined?," Combating Terrorism Center, May 3, 2015, <https://www.ctc.usma.edu/posts/letters-from-abbottabad-bin-ladin-sidelined>
- 11 "Boko Haram voices support for ISIS' Baghdadi," *Al-Arabiya*, July 13, 2014, <http://english.alarabiya.net/en/News/africa/2014/07/13/Boko-Haram-voices-support-for-ISIS-Baghdadi.html>
- 12 "Nigerian town seized by Boko Haram 'part of Islamic caliphate', leader says," *The Telegraph*, August 24, 2014, www.telegraph.co.uk/news/worldnews/africaandindianocean/nigeria/11054219/Nigerian-town-seized-by-Boko-Haram-part-of-Islamic-caliphate-leader-says.html
- 13 *Dabiq*, Al-Hayat Media Center, issue 5, October 2014.
- 14 Gbenga Akingbule and Drew Hinshaw, "Boko Haram Denies Nigeria Cease – Fire Claim," *The Wall Street Journal*, November 1, 2014, <http://www.wsj.com/articles/boko-haram-denies-nigeria-cease-fire-claim-1414846770>
- 15 Jacob Zenn, "A Biography of Boko Haram and the bay'a to Al Baghdadi," Combating Terrorism Center, March 19, 2015, <https://www.ctc.usma.edu/posts/a-biography-of-boko-haram-and-the-baya-to-al-baghdadi>
- 16 שם.
- 17 "Islamic State 'accepts' Boko Haram's allegiance pledge," BBC, March 13, 2015, <http://www.bbc.com/news/world-africa-31862992>
- 18 Tomi Oladipo, "Africa blog: Islamic State strengthens ties with Boko Haram," BBC, April 24, 2015, <http://www.bbc.com/news/world-africa-32435614>
- 19 Colin Freeman, "Inside Boko Haram's 'caliphate' in Nigeria," *The Telegraph*, 11 May 2015, <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/africaandindianocean/nigeria/11596614/Inside-Boko-Harams-caliphate-in-Nigeria.html>
- 20 Virginia Comolli, "The regional problem of Boko Haram," *Survival: Global Politics and Strategy*, 22 July 2015, <http://www.iiss.org/en/publications/survival/sections/2015-1e95/survival--global-politics-and-strategy-august-september-2015-c6ba/57-4-07-comolli-cm-7fd1>
- 21 Robyn Kriel and Lillian Leposo, "In video, Somali ISIS members court al-Shabaab," CNN, May 22, 2015, <http://edition.cnn.com/2015/05/22/world/somalia-isis-al-shabaab-video>
- 22 Don Rassler, Gabriel Koehler-Derrick, Liam Collins, Muhammas al-Obaidi and Nelly Lahoud, "Letters from Abbottabad: Bin Ladin Sidelined?" Combating Terrorism Center, May 3, 2015, <https://www.ctc.usma.edu/posts/letters-from-abbottabad-bin-ladin-sidelined>
- 23 Isma'il Kushkush and Jeffrey Gettleman, "As Power of Terror Group Declines, Ones-Fearred Fighters Defect," *The New York Times*, November 4, 2014, http://www.nytimes.com/2014/11/05/world/africa/shabab-somalia-fighters-leave-terror-group-behind.html?_r=0

התפשטות 'המדינה האסלאמית' בדרום-אסיה - בין חזון למציאות

מירב משאלי-רם

דרום-אסיה הייתה בעשורים האחרונים לזירת מאבק מרכזית של ארגוני ג'האד אזוריים ועולמיים. מלחמת המג'אהדין נגד ברית המועצות באפגניסטן בשנות השמונים של המאה העשרים ואחת היוותה נקודת מפנה בהתפתחות הטרור העולמי, במרכזה עמדה התגייסות חוצת לאומים של מוסלמים למען הג'האד. בעקבות המלחמה באפגניסטן התבססו במדינה שני ארגונים בולטים במקביל, המייצגים שתי אידאולוגיות מרכזיות באסלאם הרדיקלי – אל-קאעדה, הנושא את דגל הג'האד העולמי נגד המערב המונהג על ידי ארצות הברית; והטליבאן, המתרכז בהקמת אמירות אסלאמית באפגניסטן. עד מהרה התפשטה השפעתם של שני ארגונים אלה באזור כולו, במיוחד בפקיסטן הסמוכה, שהסתבכה במלחמה הולכת ומחריפה של טרור אסלאמי. גם הודו, המצויה בסכסוך ארוך שנים עם שכנתה פקיסטן, מתמודדת עם השלכות הטרור האסלאמי במרחב.

כניסתה של 'המדינה האסלאמית' לזירה הדרום-אסיאתית במהלך 2014 התרחשה על רקע האלימות הפוליטית באפגניסטן, שגברה לקראת סיום הלחימה של ארצות הברית וכוחות נאט"ו במדינה, וכן על רקע חוסר האונים של ממשלות אפגניסטן ופקיסטן אל מול הטרור האסלאמי הגואה, בהיותן שקועות עד צוואר במאבקים פוליטיים פנימיים. 'המדינה האסלאמית', שבראשית דרכה קיבלה השראה מרעיונות הג'האד העולמי של אל-קאעדה ואף היוותה שלוחה של הארגון בעיראק, נפרדה מאז מהברית עם אל-קאעדה וכיום היא קוראת עליו למעשה תיגר.

מאמר זה יסקור את מגמת החדירה של 'המדינה האסלאמית' לאפגניסטן, לפקיסטן ולהודו, תוך בחינת האיום שהיא מהווה על התנועות הדומיננטיות באזור, אשר היו עד לא מכבר שותפותיה בדרך הג'האד. המאמר יתאר את חזון ההתפשטות של 'המדינה האסלאמית' בדרום-אסיה אל מול מגבלותיה במציאות, תוך בחינה של טיב המאבקים בין הישויות השונות והשלכותיהם האפשריות על זירות הטרור באזור.

הזירה האפגנית – הטליבאן נגד 'המדינה האסלאמית'

במחצית השנייה של 2014, חודשים אחדים אחרי שמוסול נפלה לידי 'המדינה האסלאמית' בעיראק, החלו להופיע סימנים מעידים לכוונות התפשטות של 'המדינה האסלאמית' לאפגניסטן. עצמאותה, דרכי הפעולה הברוטליות שהיא נוקטת ושאיפות ההתפשטות שלה נתפסו כאיום בעיני התנועות הסוניות הדומיננטיות באפגניסטן. בעקבות כך, בכירי הטליבאן האפגני מיהרו להצהיר אמונים למנהיג מולה עומר (אז עדיין לא נודע ברבים דבר פטירתו),¹ והבהירו שהמלחמה נגד ארצות הברית ובעלות בריתה חייבת להישאר מרוכזת תחת הנהגה אחת, כלומר תחת הנהגת הטליבאן.² היה זה האות לתחילתם של מאבקי כוח בין הטליבאן ובין 'המדינה האסלאמית', הנובעים מהאיום שזו מציבה בפני הטליבאן. איום זה מתבטא בשלושה היבטים עיקריים: מאבק על שליטה בזירה האפגנית; פערים אידאולוגיים; תחרות על הנהגת המאבק האסלאמי בכללותו.

ברמה המעשית, היריבות בין הטליבאן האפגני ובין 'המדינה האסלאמית' נסובה בעיקר סביב מאבקי שליטה וגיוס לוחמים. בראשית 2015, חודשים אחדים אחרי ש'המדינה האסלאמית' הופיעה לראשונה באפגניסטן, מנהיג טליבאן מקומי ערק משורות הארגון והקים מחנה אימונים של 'המדינה האסלאמית' בפרובינציית Farah. בעקבות זאת הונף הדגל השחור של 'המדינה האסלאמית' על ידי לוחמים ג'האדיסטיים גם במחוזות אחרים במדינה, אף כי אין ודאות שמדובר בהתארגנויות רשמיות של 'המדינה האסלאמית'. למלחמה על נאמנות התומכים והלוחמים הפעילים החלה להתלוות תעמולה שלילית הדדית: למשל, ביוני 2015 האשים דובר 'המדינה האסלאמית' את הטליבאן האפגני שהינו סוכן של ארגון הביון הפקיסטני. בניסיון למנוע התנגשות בין שני הארגונים, סגנו של מנהיג הטליבאן פנה אל מנהיג 'המדינה האסלאמית', אבו בכר אל-בגדאדי, וביקש שארגונו יפעל באפגניסטן תחת הנהגת הטליבאן; אלא של'מדינה האסלאמית' אין כל כוונה להכפיף עצמה למרותו של ארגון או מנהיג אחר. עד מהרה התלקחו עימותים צבאיים בין לוחמים משני המחנות במחוזות Nangarhar, Helmand ו-Farah,³ ובאפריל 2015 אף הוכרז ג'האד הדדי ביניהם.

במישור האידאולוגי, הטליבאן ו'המדינה האסלאמית' חולקים מצע רעיוני משותף. כמו 'המדינה האסלאמית', הטליבאן מבקש להחיל את ההלכה האסלאמית, ובתקופת שלטונו באפגניסטן בשנות התשעים של המאה העשרים הוא אכף את חוקי ההלכה באכזריות רבה. כמו ה'מדינה האסלאמית', הטליבאן האפגני פגע קשות במיעוט השיעי, החרבי מקדשים ואתרים היסטוריים ונהג בברוטליות נגד מי שנתפסו בעיניו כאויבי האסלאם. עם זאת, קיימים גם פערים אידאולוגיים בין שני הארגונים. כך למשל, הטליבאן הקים אמירות אסלאמית באפגניסטן, המתבססת על אידאולוגיה המשלבת בין חוקי האסלאם הסוני החנפי מצד אחד, לבין חוקי הפאשטונוואלי – הקוד האתני

של הפאשטונים – מצד אחר.⁴ 'המדינה האסלאמית' הפוריטנית דוחה את השילוב בין חוקי ההלכה האסלאמית לבין קודים תרבותיים, ומקדמת ח'ליפות עולמית, שעל הקמתה הכריז אל-בגדאדי באמצע 2014. ל'מדינה האסלאמית' גם שאיפות התפשטות טריטוריאלית החורגות מעבר לאלו של הטליבאן. בנוסף לכך, הג'האד הסלפי אותו מקדמת 'המדינה האסלאמית' אינו יודע פשרות ומאופיין בברוטליות מופגנת ובפגיעה נרחבת אפילו במוסלמים, החורגות משיטות הפעולה הנהוגות בידי הטליבאן. כן, מתנגדת 'המדינה האסלאמית' לכל שיתוף פעולה עם מי שמוגדרים על ידיה כאויבי האסלאם. לפיכך, היא מגנה בתוקף את נכונות הטליבאן לשתף פעולה עם סוכנות הביון הפקיסטנית ואת נכונותו להידבר עם ארצות הברית וממשלת אפגניסטן.

הפערים האידאולוגיים בין הטליבאן ובין 'המדינה האסלאמית' הם בעיקר מסווה למאבקי כוח אישיים ולתחרות על הנהגת המאבק האסלאמי. מולה עומר נחשב למנהיג עליון בקרב ארגוני ג'האד בולטים בעולם, בהם ארגון אל-קאעדה, הן תחת הנהגתו של אוסאמה בן-לאדן והן לאחריו, תחת הנהגתו של איימן א-זוואהירי. הכרזתו של אל-בגדאדי על עצמו כח'ליף של 'המדינה האסלאמית' הייתה, לפיכך, קריאת תיגר בוטה על מעמדו של עומר, "אמיר המאמינים". יריבות זו מקבלת ביטוי בהצהרות עוינות של שני הצדדים, הגולשות לעתים לפסים אישיים. כך, באפריל 2015 הצהיר דובר הטליבאן כי אל-בגדאדי הוא "ח'ליף מזויף" וכי הנאמנות לו אסורה על פי ההלכה האסלאמית. מנגד קבע אל-בגדאדי שמולה עומר הוא "ברון מלחמה אנאלפבית".⁵

כניסת 'המדינה האסלאמית' לזירה האפגנית היא בעלת השלכות משמעותיות הן ברמה האזורית והן ברמה הגלובלית. הטליבאן מבוסס היטב בקרב האוכלוסייה המקומית, בעיקר בקרב הפאשטונים בדרום המדינה. ההערכות לגבי כוחה של 'המדינה האסלאמית' באפגניסטן הן כי הוא מוגבל בהיקפו ומתבסס על זרים ועל עריקים משורות הטליבאן. עם זאת, האלימות הקיצונית של 'המדינה האסלאמית', המורגשת היטב במדינה, פוגעת במרקם היחסים העדין שבנה הטליבאן עם האוכלוסייה המקומית.⁶ הופעת 'המדינה האסלאמית' באפגניסטן מסבכת, אפוא, את המצב ומסלימה את המאבק על עתיד המדינה. כדי להישאר רלוונטי, הטליבאן עלול למצוא את עצמו מחויב להמשך מאבק אלים ועיקש על חשבון הליכה במסלול הידברות עם ממשלת אפגניסטן – מסלול שעד כה לא הניב תוצאות משמעותיות.⁷ ההכרזה על מותו של מולה עומר ומאבקי הירושה בצמרת הטליבאן, גם הם צפויים לפגוע במהלכי ההידברות עם המשטר.

בהיבט הבינלאומי הרחב, כניסת 'המדינה האסלאמית' לאפגניסטן, המתרחשת על רקע הוצאתם של כוחות ארצות הברית ונאט"ו מהמדינה, יוצרת שיתופי פעולה חדשים, ובמידה מסוימת מפתיעים: הנסיבות המשתנות דוחפות את הטליבאן – הארגון הסוני הרדיקלי – לקבל סיוע מאיראן השיעית, דבר שלא היה עולה על הדעת אך לפני שנים מעטות. מה שהחל בסיוע פיננסי התרחב לסיוע בגיוס ואימון לוחמים ובחימוש

הטליבאן על ידי איראן. איש אינו יודע לאן מועדות פניה של אפגניסטן לאחר הנסיגה האמריקאית, אך נראה שאיראן כבר מהמרת על הטליבאן.⁸ שיתוף הפעולה בינה ובין הארגון, שבלי ספק נשען על שיקולי נוחות הדדיים, נועד לדחוק את רגליה של ארצות הברית מהאזור, ובר-זמנית למגר את השפעת 'המדינה האסלאמית' בזירה האפגנית, המאיימת הן על הטליבאן והן על איראן.

'וילאית ח'וראסאן' – פלגים בטליבאן הפקיסטני תומכים ב'מדינה האסלאמית'

בעוד אפגניסטן נחשבת ל"יהלום שבכתר" הג'האד בדרום-אסיה, אי-אפשר לנתק אותה מזירת הג'האד בפקיסטן השכנה. למעשה, אזור הגבול בין שתי המדינות, המיושב בחלקו הגדול בשבטים פאשטונים, מהווה את אחת מזירות הפעולה המרכזיות של ארגוני טרור ואזורי ובינלאומי. המלחמות באפגניסטן ומדיניות ההתערבות של פקיסטן לאורך שנים בנעשה בה כרכו את שתי המדינות בשותפות מול אתגרי הטרור האסלאמי. למעשה, הטליבאן האפגני צמח על אדמת פקיסטן, במדרסות שקלטו אלפי פליטים אפגניים בעת המלחמה נגד ברית המועצות. בנוסף לכך, עשרות ארגוני ג'האד פקיסטניים נוסדו באזור השבטי של פקיסטן בראשית שנות האלפיים, לאחר פלישת ארצות הברית לאפגניסטן, עד שב-2007 הוקם הטליבאן הפקיסטני כארגון גג למגוון תנועות אסלאמיסטיות במדינה. ארגון זה פועל ומתפשט מאז ברחבי פקיסטן, תוך שיתוף פעולה עם הטליבאן האפגני ועם ארגון אל-קאעדה המבוסס באזור. אל כל אלה הצטרפה בסוף 2014 נוכחותה האקטיבית של 'המדינה האסלאמית' בפקיסטן, כהמשך טבעי ומידי להופעתה באפגניסטן.

למרות שהטליבאן הפקיסטני הוא ארגון גג שידע מאבקים פנימיים ואינספור פילוגים, הארגון מבוסס היטב באזורים השבטיים בפקיסטן, והקבוצות השונות המרכיבות אותו אינן מהוות איום מוחשי זו על זו. לעומת זאת, כניסת 'המדינה האסלאמית' לפקיסטן משנה את פני הדברים, מערערת את יחסי הכוחות ומהווה איום על הטליבאן במדינה. אחת התגובות להופעת 'המדינה האסלאמית' בפקיסטן הייתה ניסיון של מנהיגים בארגון הטליבאן לחבור אליה: באוקטובר 2014 הכריז דובר הטליבאן הפקיסטני, אבו עומר מקבול, על נאמנותו לאל-בגדאדי, וחמישה מנהיגים נוספים בארגון הצטרפו אליו. בתגובה לכך מיהר מנהיג הטליבאן הפקיסטני, מולה פזוללה, להודיע כי מקבול אינו עוד דובר הארגון וחזר על הצהרת האמונים של הטליבאן הפקיסטני למולה עומר. חודש מאוחר יותר הכריז ארגון ג'וּנְדָאָלְלָה, המסונף לטליבאן הפקיסטני, על נאמנותו לח'ליפות, ומנהיגיו נשבעו גם הם אמונים לאל-בגדאדי. לא מן הנמנע, כי אחת הסיבות לעריקת הבכירים בטליבאן אל 'המדינה האסלאמית' הייתה "קנייתם" על ידיה בכסף ובתמורות אחרות. גם היעדרו של מולה עומר מן הזירה, לאחר שלא הופיע בציבור מאז

שנת 2001, עשויה להיות מניע לצעד זה. פורשי הטליבאן הפקיסטני הקימו את 'וילאית ח'וראסאן' כעוגן שליטה של 'המדינה האסלאמית' בפקיסטן. מבחינה היסטורית, ח'וראסאן היא חבל גאוגרפי הכולל את אפגניסטן, פקיסטן וחלקים ממדינות שכנות. אף שהיקף הכוח והשליטה שהשיגה 'המדינה האסלאמית' בפועל באפגניסטן ובפקיסטן מוגבל, ההכרזה על הקמת הפרובינציה מהווה עדות נוספת לשאיפתה להתפשט באזור, וכן לרצינות כוונותיה.

אל-קאעדה – מפטרון 'המדינה האסלאמית' ליריב מר

אוסאמה בן-לאדן קשר את גורל ארגונו בזה של הטליבאן תחת מולה עומר, אשר אירח אותו במדינתו ונתן מחסה לפעיליו. עם זאת, יותר מכל ארגון סלפי-ג'האדי אחר, לאל-קאעדה דמיון אידאולוגי רב ל'מדינה האסלאמית', ואף רקע של שיתוף פעולה מעשי איתה: אבו מוסעב א-זרקאווי, מייסד דאע"ש, כרת ברית עם אל-קאעדה והפך את ארגונו לשלוחת אל-קאעדה בעיראק בשנים 2004–2013. אלא שגם אל-קאעדה, כמו טליבאן, התנגד למגמות ההתפשטות של דאע"ש תחת אל-בגדאדי. התחזקותו בצפון-עיראק, שלוותה בגילויי אלימות קיצוניים נגד לוחמים ואזרחים, מקומיים וזרים, הביאה את אל-קאעדה להסתייג לחלוטין מפעילות זו. הקרע בין הפטרון לבין שליחו בעיראק הגיע לכדי פילוג רשמי בפברואר 2014. מאחורי קרע זה עמד האיום שמהווה 'המדינה האסלאמית' על מקומה ומעמדה של אל-קאעדה בתנועת הג'האד העולמי. אין זה מפתיע, אפוא, שאל-קאעדה הצטרף למאבק התקיף של הטליבאן נגד 'המדינה האסלאמית' באפגניסטן ובפקיסטן. במסגרת זו, וכחלק מהמאבק על האחיזה במרחב הדרום-אסיאתי, מנהיג אל-קאעדה, א-זוואהירי, אף הכריז על הקמת ארגון גג של אל-קאעדה בתת-היבשת ההודית (AQIS). שיתוף הפעולה בין שני הארגונים הוותיקים באפגניסטן ובפקיסטן – הטליבאן ואל-קאעדה – צפוי להקשות מאוד על 'המדינה האסלאמית' לממש את כוונות ההתפשטות וההתעצמות שלה באזורים אלה.

הודו – חלק בלתי-נפרד מחזון הח'ליפות

בעוד השיח האסלאמיסטי תופס אחיזה במדינות המוסלמיות בדרום-אסיה, הודו, בעלת מיעוט מוסלמי גדול של כ-177 מיליון איש, נותרת חידה מורכבת. המוסלמים בהודו קשורים היסטורית, ולעתים קרובות גם אתנית, למוסלמים בפקיסטן. עם זאת, ארגוני האסלאם הרדיקלי הפועלים בהודו מחוץ לשטח המחלוקת בקשמיר מוגבלים יחסית בהיקפם. הערכות לגבי מספר הלוחמים המצטרפים לשורות הג'האד העולמי מצביעות על כך שמעטים בלבד יצאו מהודו. ואף על פי כן, בהודו יש היסטוריה ארוכת שנים של אסלאם רדיקלי. למעשה, הזרם הדאוב'נדי, המהווה בסיס רעיוני של כמה מהארגונים הרדיקליים ביותר בדרום-אסיה, מקורו בהודו.⁹ המפגש של הודו עם טרור

אסלאמי קשור בחלקו הגדול לסכסוך שלה עם פקיסטן ונובע במידה רבה מהמלחמה שזו מנהלת נגדה באמצעות ארגוני טרור שונים המשמשים שליחים מטעמה. דוקטרינת הג'האד העולמי ורעיון הח'ליפות הביאו את 'המדינה האסלאמית' למתוח את גבולות החזון והמטרות האופרטיביות שלה. הודו, שהייתה מטרה מוצהרת במלחמת הקודש של אוסאמה בן-לאדן, הפכה ליעד הצהרתי גם של 'המדינה האסלאמית'. בנאום ההכרזה על הקמת הח'ליפות בראשותו, הזכיר אל-בגדאדי את הודו שלוש פעמים. כמו בן-לאדן, הוא רואה בהודו מדינת אויב המדכאת מוסלמים ומדגיש את היותה חלק מהח'ליפות.¹⁰ מסמך באורדו, שנתפס באזורים השבטיים בפקיסטן, שופך אור נוסף על חזון 'המדינה האסלאמית' וחושף תכנית פעולה לאיחוד עשרות פלגים של ארגוני ג'האד באזור לכדי יחידה אחת, שתתקוף את הודו במטרה להצית עימות אפוקליפטי עם ארצות הברית.¹¹ עם זאת, מדובר במסמך המתאר שאיפות גרנדיוזיות שאינן מלמדות על יכולת ממשית. למעשה, נוכחות 'המדינה האסלאמית' בהודו מוגבלת כיום להתארגנויות ספורדיות של יחידים וקבוצות מקומיות בעלי דפוסי פעולה משתנים, וביטויי התמיכה בה ניכרים בעיקר ברשתות החברתיות. אף שאחיזתה של 'המדינה האסלאמית' בהודו הינה מצומצמת ורחוקה מאוד מזאת שאליה היא שואפת, אין להתעלם מהאיום הגלום בהשפעתה במדינה המורכבת והעצומה הזו.

סיכום

פעילות 'המדינה האסלאמית' והצהרות מנהיגיה אינן מותירות ספק בדבר חזון ההתפשטות שלה וראייתה את דרום-אסיה כנדבך חשוב בח'ליפות. בעוד שהממשלות באפגניסטן ובפקיסטן נאנקות תחת עול המאבק בארגוני הג'האד הוותיקים שהתבססו במדינותיהן, נראה שהמאמצים העיקריים לבלימת 'המדינה האסלאמית' נעשים על ידי ארגונים דומיננטיים אלה – הטליבאן ואל-קאעדה. אלה מבטאים בגלוי דאגה רבה מכניסת 'המדינה האסלאמית' לדרום-אסיה ומנהלים מאבק תעמולתי ומבצעי נגד פעיליה, במאמץ עיקש לשמור על מעמדם הדומיננטי בתנועת הג'האד האזורי והעולמי. אחיזתה של 'המדינה האסלאמית' בדרום-אסיה קטנה לאין שיעור מחזון ההשתלטות שלה, ואף על פי כן, כניסתה לאזור מעצימה את אידאולוגיית הג'האד הסלפי והופכת את הזירה לסבוכה ואלימה יותר מזו שהייתה עד כה. התפתחויות אלו הן בעלות פוטנציאל ממשי להחרפת מגמות הרדיקליזציה גם במדינות בהן 'המדינה האסלאמית' אינה מהווה כוח משמעותי, כפי שהקהילה הבינלאומית כבר נוכחה לדעת בעשורים האחרונים. המאמץ הבינלאומי לבלימת 'המדינה האסלאמית' במוקדי הכוח העיקריים שלו – עיראק וסוריה – חייב לפיכך להיות נחרץ ומהיר יותר, בטרם תבסס זו את השפעתה גם בזירות הג'האד הגועשות בדרום-אסיה.

הערות

- 1 ביולי 2015 פרסמה ממשלת אפגניסטן הודעה על דבר מותו של מולה עומר, ככל הנראה כבר בשנת 2013. גורמים בטליבאן האפגני אישרו את הפרסום, וסגנו של עומר, אחטר מנסור, מונה למנהיג הארגון.
- 2 Sharifi Najib, "ISIS Makes Inroads in Afghanistan, Pakistan," *Foreign Policy*, October 1, 2014, <http://foreignpolicy.com/2014/10/01/isis-makes-inroads-in-afghanistan-pakistan/>.
- 3 Bill Roggio, "Pakistani Taliban Confirms Death of Khorasan Province Spokesman," *The Long War Journal*, July 14, 2015, <http://www.longwarjournal.org/archives/2015/07/pakistani-taliban-confirms-death-of-khorasan-province-spokesman-calls-for-afghan-taliban-and-islamic-state-to-end-their-dispute.php>.
- 4 Meirav Mishali-Ram, "When Ethnicity and Religion Meet: Kinship Ties and Cross-Border Dynamics in the Afghan-Pakistani Conflict Zone," *Nationalism and Ethnic Politics*, 17 (2011), pp. 1-19.
- 5 "Taliban Leader: Allegiance to ISIS 'Haram'," *RUDAW Middle East*, April 13, 2015, <http://rudaw.net/english/middleeast/130420151>.
- 6 Talha Ibrahim, "Islamic State, Afghanistan and Pakistan," The Centre for Strategic Research and Analysis – CESRAN, February 25, 2015, <http://cesran.org/islamic-state-afghanistan-and-pakistan.html>.
- 7 Vanda Felbab-Brown, "Blood and Hope in Afghanistan," Brookings, May 26, 2015, <http://www.brookings.edu/research/papers/2015/05/26-isis-taliban-afghanistan-felbabbrown>.
- 8 Margherita Stancati, "Iran Backs Taliban with Cash and Arms," *The Wall Street Journal*, June 11, 2015, <http://www.wsj.com/articles/iran-backs-taliban-with-cash-and-arms-1434065528>.
- 9 "Jihadi Recruitment and Return: Asian Threat and Response," Middle East Institute, January 16, 2015, <http://www.mei.edu/content/map/jihadi-recruitment-and-return-asian-threat-and-response>.
- 10 Christine C. Fair, "Is Pakistan in ISIS' Crosshairs?" *Boston Review*, October 16, 2014, <http://bostonreview.net/world/c-christine-fair-isis-pakistan-militant-foreign-policy>.
- 11 Sara A. Carter, "Islamic State Recruitment Document Seeks to Provoke 'End of the World'," American Media Institute, July 28, 2015, <http://www.usatoday.com/story/news/world/2015/07/28/ami-isil-document-pakistan-threatens-india/30674099>.

שער ו

המעצמות

ארצות הברית נגד 'המדינה האסלאמית'

עודד ערן ואפיק ברק

באופן פרדוקסלי, העימות עם 'המדינה האסלאמית' שאליו נקלעה ארצות הברית הוא אחד מפירות הבאושים של הפלישה האמריקאית לעיראק ב-2003, אשר חיסלה את התשתית המדינית-צבאית במדינה זו ואפשרה את התבססותה הטריטוריאלית של 'המדינה האסלאמית' בחלל שנוצר. אותו כישלון ותוצאותיו, וכך גם הכישלון באפגניסטן, מחדדים את הדילמה בעימות של ארצות הברית עם 'המדינה האסלאמית' – האם להיות או לא להיות במזרח התיכון? מחד גיסא, ארצות הברית נחלה כישלונות סדרתיים בניסיון לעצב משטרים באזור, להכווין את התנהלותם ולהביס כוחות מתנגדים בעזרת שימוש באמצעים צבאיים. מאידך גיסא, פעם אחר פעם היא מגלה את המגבלות הנובעות מרתיעתה משימוש מלא בכוחה הצבאי – כולל לחימה על הקרקע – ומהגבלות של ההסתמכות על גורמים בינלאומיים ואזוריים לשם השגת תכליות מדיניות. הדילמות האמריקאיות התחדדו כאשר רוסיה נטלה לעצמה את אותה חרות שארצות הברית יחסה לעצמה בסוריה והפעילה כוח צבאי, קרוב לוודאי יותר מצורך לשמור על קיומו של בן הברית והשליט הפורמלי, אסד, מאשר העניין של הלחימה ב'מדינה האסלאמית'. המציאות שבה רוסיה, ארצות הברית, כוחות צבאיים של מדינות שכנות וביניהן ירדן וטורקיה, וכן חזבאללה מלבנון, פועלים קרקעית בסוריה כבר זמן רב, הופכת את סוריה למעין ספרד של שנות השלושים של המאה הקודמת – תחנת ביניים בדרך להתלקחות גדולה יותר. מנקודת המבט של ארצות הברית כל אלו מוסיפים לקושי לאבחן קו פעולה שיניב תוצאות חיוביות במערכה שבה היא מעורבת בסוריה.

אמנם, בעת הזו התמודדותה של ארצות הברית עם בעיות פנים-אמריקאיות שיוצרת 'המדינה האסלאמית' היא פשוטה יחסית, אך התמודדותה עם השלכות הצלחותיה של האחרונה במזרח התיכון סבוכה יותר. כישלונות העבר באפגניסטן ובעיראק יצרו רתיעה ברורה ממעורבות שהישיגה המדיניים אינם חד-משמעיים, שכן גם אם תובס 'המדינה האסלאמית' כליל, לא ברור אם ישות מדינית כלשהי, סורית או עיראקית,

המקובלת על הממשל האמריקאי, תוכל להשתלט על השטח שיפונה. הסתייגות עמוקה מהצבת כוחות אמריקאים לוחמים על הקרקע גם היא תוצאת כישלונות העבר, אלא שלפעילות אווירית – אפקטיבית ככל שתהא – יש מגבלות בלי כוחות הנמצאים על הקרקע. הפעילות שמנהלת 'המדינה האסלאמית' באזורים בנויים מצמצמת את נכונותה של ארצות הברית להשתמש בתקיפות אוויריות, העלולות להגדיל את מספר הנפגעים החפים ממעורבות בלחימה. יתרה מכך, לוחמה מהאוויר אינה משפיעה על יכולתה של 'המדינה האסלאמית' להרחיב בהדרגה את השפעתה בקרב אוכלוסיות במזרח התיכון, כמו למשל בירדן.

הלחימה ב'מדינה האסלאמית'

על מנת להילחם ב'מדינה האסלאמית' ללא פעולה קרקעית משמעותית, ארצות הברית יצרה שתי מסגרות לחימה. האחת היא מסגרת מקומית, שבה משתתפות קבוצות חמושות מקומיות מקרב תושבי עיראק וסוריה; השנייה היא מסגרת בינלאומית, אשר התאגדה לקואליציה צבאית ותפקידה להביס את כוחותיה של 'המדינה האסלאמית'. במסגרת המקומית שילבה ארצות הברית בעלות ברית שונות, שבהן תוכל לתמוך על ידי הכשרות, אימונים ואספקת ציוד צבאי. כנציגה בסוריה בחרה ארצות הברית, בשלב הראשון, את 'צבא סוריה החופשי' – קבוצת אופוזיציה סורית גדולה שהוקמה על ידי עריקי הצבא הסורי במהלך התקוממות 'האביב הערבי'. קבוצה זו שולבה בתכנית האמריקאית שנודעה בשם 'תכנית האימון והחימוש לסוריה'. על תכנית זו נמתחו ביקורות רבות, משום שהייתה אמורה להכשיר בשנתה הראשונה כ-3,500 לוחמים סורים מקומיים, אך עד לשלהי 2015, מספר חודשים לאחר תחילת תכנית האימון והחימוש, סיימו את הכשרתם רק כ-54 לוחמים. בנוסף, ארצות הברית תומכת בארגוני הכורדים בסוריה, שהוכנסו גם הם להכשרה במסגרת התכנית.¹ לכוחות המשתתפים בתכנית הוצבו שלוש מטרות: הגנה על העם הסורי מפני מתקפות 'המדינה האסלאמית' ואבטחתו של השטח הנשלט על ידי האופוזיציה הסורית; הגנה על הכוחות המאמנים של צבא ארצות הברית, בעלות בריתה והעם הסורי, מפני איום הטרור בסוריה; קידום התנאים להסדר מוסכם ולסיום הסכסוך בסוריה.² בעקבות ההבנה כי נכשלה בהשגת יעדיה, בוטלה תכנית האימון והחימוש האמריקאית בסוריה בחודש אוקטובר 2015. ממשל אובמה קבע כי כל בסיסי האימונים שאימנו עד כה את לוחמי ארגוני האופוזיציה בסוריה ייסגרו, ובמקומם יוקם בסיס קטן בטורקיה, שיאמן את מפקדיהם של ארגוני האופוזיציה בלבד. יש לציין שפרטי המדיניות האמריקאית החדשה בנושא טרם התבהרו בעת כתיבת שורות אלו.³

המתרחש בעיראק שונה, אך גם דומה במבנהו למתרחש בסוריה בהיבטים אלה. מצד אחד, בין הקבוצות הנתמכות על ידי ארצות הברית בעיראק ניתן למצוא את

כוחות הביטחון הממשלתיים העיראקיים, אשר בניגוד למשטר הסורי מהווים בעלי ברית לוויינגטון. מצד אחר, התמיכה מגיעה לגורמים דומים לאלה המשתפים פעולה עם האמריקאים בסוריה – הפשמרגה הכורדית וקבוצות מתנדבים מקרב השבטים הסוניים, התומכים בכוחות הביטחון העיראקיים בלחימתם נגד 'המדינה האסלאמית'. תכנית האימון והחימוש של הכוחות העיראקיים כוללת אספקת כלי נשק אמריקאים ואימון הכוחות בשימוש בהם, על ידי צוות של כ-3,100 חיילים אמריקאים הצפויים להכשיר ולאמן כ-23 גדודים עיראקיים.⁴

במקביל להקמתה של מסגרת הלחימה המקומית, הנשיא אובמה יזם את הקמתה של 'הקואליציה הבינלאומית למלחמה בארגון דאע'ש', אשר עליה הכריז ב-10 בספטמבר 2014, עת נשא נאום המבשר על תחילת המעורבות הצבאית האמריקאית במלחמה נגד 'המדינה האסלאמית'. במסגרת קואליציה זו התאגדו עד כה למעלה מ-60 מדינות וארגונים שונים, וכן הליגה הערבית והאיחוד האירופי. מקצת המדינות משתתפות באופן פעיל בתקיפות האוויריות נגד 'המדינה האסלאמית', ובכללן ארצות הברית, קנדה, אוסטרליה, גרמניה, ערב הסעודית, טורקיה, צרפת, ירדן ומדינות נוספות, כאשר שאר המדינות תורמות ללחימה באימון כוחות מקומיים, אספקת ציוד ותחמושת וכן סיוע כלכלי. חמש מטרות הקואליציה הן: תמיכה צבאית בשותפי הקואליציה המקומיים; פגיעה בזרם הלוחמים הזרים המגיעים לעיראק ולסוריה; עצירת מקורות המימון של 'המדינה האסלאמית'; טיפול במשברים ההומניטריים באזור; חשיפת טבעה האמיתי של 'המדינה האסלאמית' ופגיעה ביכולתה ההסברתית.⁵ בין חברות הקואליציה יש הבדלי גישות ביחסן הפרטני לשתי הזירות – הסורית והעיראקית – הן בהתייחסות המדינית והן מבחינה אופרטיבית. כך למשל טורקיה, המתייחסת באופן שונה לצפון הכורדי בעיראק ומשלימה עם האוטונומיה בפועל הנהוגה בו, ומנגד מנסה בכל האמצעים כמעט למנוע היווצרות זהות דומה בצפון-סוריה. לעומתה, צרפת למשל פועלת בעיראק, אך נמנעת ממעורבות צבאית בסוריה.

בשלהי 2015 נחשפה רשימת התנאים המוקדמים שמציבים האמריקאים בפני קבוצות המבקשות להצטרף לתכנית החימוש והאימון בסוריה שכלל הנראה הוחלט לסגרה. במסגרת תנאים אלה דרשה ארצות הברית מן המורדים לפעול בכוחם הצבאי נגד מטרות של 'המדינה האסלאמית' בלבד ולהימנע מפגיעה בכוחותיו של אסד או בבעלי בריתו.⁶ רשימת תנאים זו מעידה על מגוון הדילמות שבהן נתקל הנשיא אובמה בבואו להחליט נגד אילו אויבים לפעול מבין הכוחות הרבים הנלחמים בעיראק ובסוריה, כאשר ברור כי פגיעה באויב אחד משמעותה חיזוקו המידי של אויב אחר. דילמה דומה עולה כאשר בוחנים את השלכותיה של הצטרפות החברה הטרייה ביותר בקואליציה, טורקיה.⁷ הצטרפותה וסיועה לכוחות הקואליציה, הכולל בין השאר מתן אישור לשימוש בבסיס חיל האוויר הטורקי כבסיס יציאה למתקפות האוויריות של

הקואליציה נגד 'המדינה האסלאמית', גבו מחיר מן האמריקאים, עת ניצלו הטורקים את ההסכם על מנת לתקוף את הכוחות הכורדיים, הנלחמים זה שנים אל מול המשטר הטורקי, אך בה בעת מהווים בעלי ברית נאמנים של האמריקאים במלחמתם נגד 'המדינה האסלאמית'.⁸

המשך הלחימה ב'מדינה האסלאמית' בסוריה יצר במרוצת 2015 בעיה נוספת, והיא הכנסת גורם חיכוך נוסף בין ארצות הברית לרוסיה. האחרונה, במאמץ השימור של שני מאחזיה בסוריה הכרוכים זה בזה – משטרו של אסד והבסיס הצבאי לחוף הים התיכון – הציבה יחידות נוספות על אדמת סוריה והפעילה כוח אווירי ובליסטי. ארצות הברית תיאלץ להתמודד עם האיתות המדיני ועם המשמעויות האופרטיביות הכרוכות בכך. יש להניח שזו, שהסכינה במשך שנים עם הנוכחות הצבאית הרוסית בסוריה, תנסה לאתר את פוטנציאל החיכוך ולחזק את הדפוס הבלתי-פורמלי שהושג עד כה, שמשמעותו פעילות אמריקאית בסוריה שאינה מסכנת את האינטרס הרוסי בסוריה. חיכוך אפשרי בעקבות פעילות צבאית אווירית ישראלית ורוסית בשמי סוריה אינו, כביכול, עניינה הישיר של ארצות הברית, אבל היא אינה יכולה להתעלם מהשלכותיו האפשריות. בשלב זה צומצם פוטנציאל החיכוך בעזרת תאום ישראל-רוסי.

שאלה נוספת שתישאר על הפרק ללא מענה חד-משמעי היא השפעת הסכם הגרעין בין איראן למעצמות, וכן מערכת היחסים בין איראן לארצות הברית. בטווח הנראה לעין, יש להניח שארצות הברית תבקש לצמצם את הנראות של כל שיתוף הפעולה, אם הוא קיים ביניהן, בשתי החזיתות – בסוריה ובעיראק. מערכת הבחירות לנשיאות בארצות הברית במהלך 2016 תחייב, לפחות עד סיומה, זהירות כפולה בכל ניסיון להגיע להבנות והסדרים.

איום 'המדינה האסלאמית' בזירה הפנים-אמריקאית

זה זמן רב ש'המדינה האסלאמית' אינה מתקיימת אך ורק בתוך גבולות סוריה ועיראק. השימוש היעיל שזו עושה בתקשורת ההמונים בכלל וברשתות החברתיות בפרט מסייע לה להפיץ את משנתה וליצור איום אמיתי כלפי אויביה ברחבי העולם, גם אם הם מרוחקים מאדמות סוריה ועיראק. שימוש יעיל זה גרם לצמיחתן של שתי תופעות עיקריות העשויות לאיים על ביטחון הפנים של ארצות הברית.

הראשונה היא תופעת המתנדבים הזרים המצטרפים ללחימה בשורות 'המדינה האסלאמית', המהווה איום נוכח החשש הטמון באפשרות חזרתם של אזרחי המדינה לארצותיהם לאחר שרכשו ניסיון קרבי וחוו אינדוקטרינציה סלפית-ג'האדית. אולם, יש לציין שבשלב זה, מנקודת מבט אמריקאית, איום זה שולי ביותר, שכן מספר הלוחמים הזרים האמריקאים שניסו להצטרף עד כה לשורות 'המדינה האסלאמית' מוערך בכ-200 – מספר נמוך ביותר לעומת ארצות מערביות אחרות. בנוסף, רק חלק

קטן מהם אכן הצליחו להתגייס לשורות 'המדינה האסלאמית'. חזרתם של המעטים שהצליחו להצטרף ללחימה אל תוך שטחה של ארצות הברית צפויה גם היא להיות קשה עד בלתי-אפשרית, עקב פעילותם הרחבה של שירותי המודיעין במדינה.⁹ התופעה השנייה מתבטאת באיום הפיגועים המבוצעים על ידי מפגעים יחידים, לרוב ללא תשתית ארגונית מבוססת. אלה יחידים, שייתכן כי לא עלה בידהם להצליח להצטרף לשורות 'המדינה האסלאמית', וכתחליף הם עלולים לבחור באלטרנטיבה המוצעת מטעמה, קרי ביצוע פיגועים מקומיים בארצות מוצאם. תופעה זו נקראת בשיח העכשווי "טרור זאבים בודדים". בריאיון שנערך עמו הדגיש סגן ראש ה-FBI, מייקל סטנבאך, את איום הטרור מבית על ארצות הברית, אשר צפוי כי יבוצע על ידי "זאב בודד" המושפע ממשנתה של 'המדינה האסלאמית'. הוא הוסיף שהאיום משמעותי ומוחשי ביותר, שכן קיימים עשרות אלפי אזרחים אמריקאים שעלולים, עקב חשיפתם לתכניה התעמולתיים של 'המדינה האסלאמית', לבצע פיגועים על אדמת ארצות הברית. ואכן, בהצהרה שנשאו העידו דוברי 'המדינה האסלאמית' על קיומם של 71 תאי טרור שונים ב-15 מדינות בארצות הברית – נתונים המהווים מקור לדאגה בקרב שירותי הביטחון האמריקאים.¹⁰

גישה זו, שלפיה איום הטרור מבית חמור מאיום חזרתם של הלוחמים הזרים, מגובה במספר עובדות. עד כה התרחשו לפחות שני פיגועי טרור בתוך גבולות ארצות הברית, שמבצעים הזדהו או הונחו ישירות על ידי 'המדינה האסלאמית'. האחד בטקסס, במאי 2015, כאשר שני מוסלמים ביצעו ירי לעבר בניין שבו התקיימה באותה עת תחרות קריקטורות של הנביא מוחמד. שני היורים נהרגו ואדם אחד נפצע באורח בינוני.¹¹ השני התרחש ביולי 2015, בטנסי, כאשר מתאזרח מוסלמי אמריקאי ירה והרג חמישה חיילי מארינס.¹² עדות נוספת לניסיונותיה של 'המדינה האסלאמית' לחדור לתוך תחומי ארצות הברית התרחשה ביוני 2015, עת נעצרו על ידי ה-FBI כעשרה אנשים החשודים בהשתייכות ל'מדינה האסלאמית'. הם חשודים כי תכננו לבצע מתקפות טרור ביעדים שונים בארצות הברית ב-4 ביולי.¹³ על כן, גם גורמי ממשל אמריקאים וכן גורמים בארגון ה-FBI הצהירו לא פעם כי היעד מספר אחת להתמודדות עם התפשטותה הפנים-אמריקאית של 'המדינה האסלאמית' הוא מיגור השפעתה בקרב אוכלוסיית היעד הפוטנציאלית.

למרות ש'המדינה האסלאמית' אינה מהווה איום על ריבונותה בשטחה, לארצות הברית תפקיד מכריע כגורם המשפיע על הצלחתה ושרידותה של 'המדינה האסלאמית' בלחימה בעיראק ובסוריה. על פי פרסומי משרד ההגנה האמריקאי מאוגוסט 2015, מספר התקיפות האוויריות הכולל שבוצע נגד מטרות 'המדינה האסלאמית' על ידי הקואליציה בהובלת ארצות הברית עומד על 10,684 מטרות.¹⁴ לשם השוואה, ההערכות בדבר מספר התקיפות שביצעו כוחות נאט"ו נגד מטרות שונות בלוב בשנת 2011 עומד

על כ-1,500 בלבד.¹⁵ אף על פי כן, לאחרונה דווח כי בכירים אמריקאים הודו בכך ש'המדינה האסלאמית' הצליחה לשמר את כוח האדם שלה כך שמספר לוחמיה זהה כיום לזה שהוערך בתחילת הלחימה, על אף שיותר מ-10,000 מלוחמיו נהרגו בהפצצות.¹⁶

סיכום ומסקנות

ההצלחות האמריקאיות מול 'המדינה האסלאמית' מוגבלות עד כה. אמנם, חלק גדול (קרוב ל-10,000) מאנשיה נהרגו וחלק מהשטח שנכבש על ידיה נתפס בידי הכוחות השונים הנלחמים בה, אבל 'המדינה האסלאמית' ממשיכה לגייס מתנדבים ולשלוט על משאבים וכסף רב. הצטרפותה של טורקיה להתקפות והעמדת שדה התעופה בשטחה לשימוש מטוסים אמריקאים משפרות את היכולת הצבאית של הקואליציה הבינלאומית ומקלות על הכוחות הקרקעיים הנלחמים ב'מדינה האסלאמית', אבל עד כה לא חל שינוי מהותי במאזן בין הצדדים. גם הגדלת הסיוע הצבאי לכוחות המקומיים וזירוז תהליך הכשרתם של הלוחמים על הקרקע לא יוכלו, בסופו של דבר, לחפות על החולשות המובנות של פיצול אתני-דמוגרפי, הן בעיראק והן בסוריה. גם אם יוכנסו כוחות אמריקאים ללחימה על הקרקע, הם לא יוכלו להבטיח הצלחה צבאית במיגור 'המדינה האסלאמית', שתביא בעקבותיה פשרה פוליטית רצויה בין הכוחות המקומיים השונים, את נכונותם לשתף פעולה תחת קורת גג מדינית אחת ואת הפסקת מעורבותן של מדינות האזור כגון טורקיה, ערב הסעודית ואיראן, הבוחשות במתחולל בעיראק ובסוריה.

בהיעדר איום משמעותי על ארצות הברית עצמה, ובשל האזיק הצבאי שהיא כובלת בו את ידיה, נראה כי היא תיאלץ לבחור בין הדרכים הבאות: האחת – הכנסת כוחות אמריקאים בסדר גודל משמעותי ללחימה על הקרקע; השנייה – הצבת לוחמים אמריקאים בקדמת החזית הצבאית כדי לשפר את האפקטיביות של התקיפות מהאוויר ואת הביצועים של הכוחות הלוחמים המקומיים; השלישית – הגדלת הסיוע לכוחות המקומיים, אף אם כוחות אלה אינם משתפים פעולה זה עם זה וגם אם הסיכוי להביאם לשיתוף פעולה מדיני ארוך טווח הוא נמוך. המתווה האפשרי הוא חיזוק הכוחות הלוחמים של הסונים, השיעים והכורדים, ומשמעותה של דרך פעולה זו היא התעלמות מכל השיקולים האחרים והקרבתם למען מיגורה של 'המדינה האסלאמית'. בחינת הפעילות האמריקאית עד כה מלמדת שלא צפוי שינוי דרמטי במדיניות ארצות הברית בימי ממשל אובמה. בקשת התקציב של הממשל מן הקונגרס האמריקאי לשנת 2016 לציוד ואימון היא צנועה – פחות מ-1.5 מיליארד דולר – ולא נשקל, ככל הידוע, שינוי באופן המעורבות הצבאית נגד 'המדינה האסלאמית'. אף על פי כן, מספר מועמדים רפובליקאים במירוץ לנשיאות הודיעו שאם ייבחרו, הם יטילו למערכה את הכוח הנדרש להכרעה צבאית. התחזקות הנוכחות הצבאית הרוסית בסוריה, והאפשרות

שבכך תצליח רוסיה לא רק לשמר את משטרו של אסד, אלא גם לדחוק – אף אם חלקית – את 'המדינה האסלאמית', וכך להעצים את מעמדה של רוסיה במזרח התיכון, תסייע להוכיח את טעונו הרפובליקאים שהנשיא אובמה, במדיניות ההססנית שלו בכל המכלול הסורי, גרם לנוק בתדמית ההרתעתית של ארצות הברית. משוואת הכוחות המקומיים והאזוריים הפועלים נגד 'המדינה האסלאמית' מייצרת מצב שבו, מנקודת ראותו של הממשל האמריקאי, חוסר מוצא והיעדר פתרונות חד-משמעיים. כל אחד מהגורמים המעורבים יכול להשלים עם המצב הקיים, ואינו מוכן לשינוי דרסטי מוסכם ולתוצאותיו האפשריות של שינוי כזה. האם שינוי ממשל בושינגטון המביא עמו גם שינוי אידאולוגי יקטע את מעגל הקסמים הזה? ימים יגידו, וגם הבוחר האמריקאי.

הערות

- 1 Nick Paton Walsh, "Syrian rebels: This is what almost \$1m of U.S. training looks like," CNN News, August 18, 2015, <http://edition.cnn.com/2015/08/18/middleeast/new-syria-force-fighter-abu-iskander/index.html>
- 2 Christopher M. Blanchard and Amy Belasco, "Train and Equip Program for Syria: Authorities, Funding, and Issues for Congress," Congressional Research Service, June 9, 2015, <https://www.fas.org/sgp/crs/natsec/R43727.pdf>
- 3 Helene Cooper and Eric Schmitt, "Obama Administration Ends Pentagon Program to Train Syrian Rebels," *The New York Times*, October 9, 2015, http://www.nytimes.com/2015/10/10/world/middleeast/pentagon-program-islamic-state-syria.html?emc=edit_na_20151009&nid=57604295&ref=cta
- 4 "FY 2016 Overseas Contingency Operations (OCO) Iraq Train and Equip Fund (ITEF)," Office of the Secretary of Defense, March 2015, http://comptroller.defense.gov/Portals/45/Documents/defbudget/fy2016/FY16_ITEF_J_Book.pdf
- 5 John R. Allen, "Special Presidential Envoy for the Global Coalition to Counter ISIL," U.S. department of state, <http://www.state.gov/s/seci/>
- 6 "The Hidden Side of the US Train and Equip Program for Syria's Opposition," *Middle East Briefing*, June 11, 2015, <http://mebriefing.com/?p=1746>
- 7 Gordon Lubold And Dion Nissenbaum, "Turkey to Join Coalition's Airstrikes Against ISIS," *The Wall Street Journal*, August 25, 2015.
- 8 Dion Nissenbaum and Ayla Albayrak, "U.S. Concerns Grow About Turkish Bombardment of Kurdish Separatists," *The Wall Street Journal*, August 12, 2015, <http://www.wsj.com/articles/u-s-concerns-grow-over-turkish-bombardment-of-kurdish-separatists-1439422676>
- 9 James B. Comey, "Statement Before the Senate Select Committee on Intelligence, Washington, D.C.," FBI site, July 8, 2015, <https://www.fbi.gov/news/testimony/counterterrorism-counterintelligence-and-the-challenges-of-going-dark>
- 10 Catherine Herridge, "Purported ISIS warning claims terror cells in place in 15 states," Fox News, May 6, 2015, <http://www.foxnews.com/us/2015/05/06/purported-isis-warning-claims-terror-cells-in-place-in-15-states/>

- Holly Yan, "ISIS claims responsibility for Texas shooting but offers no proof," CNN News, 11 May 6, 2015, <http://edition.cnn.com/2015/05/05/us/garland-texas-prophet-mohammed-contest-shooting/index.html>
- "Terror in Tennessee," *The Soufan Group*, July 17, 2015, 12 <http://soufangroup.com/tsg-intelbrief-terror-in-tennessee/>
- Kevin Johnson, "Camey: Federal authorities disrupted Islamic State-linked July 4 plots," 13 *USA Today*, July 9, 2015, <http://www.usatoday.com/story/news/nation/2015/07/09/james-comey-july-fourth-terror-islamic-state/29916253/?csp=breakingnews>
- "Operation Inherent Resolve - Airstrikes in Iraq and Syria," U.S. Department of Defense, 14 June 22, 2015, http://www.defense.gov/home/features/2014/0814_iraq/
- "Nato operations in Libya: data journalism breaks down which country does what," *The* 15 *Guardian*, May 22, 2015, <http://www.theguardian.com/news/datablog/2011/may/22/nato-libya-data-journalism-operations-country>; https://docs.google.com/spreadsheets/d/11-MRQdTRY8iUeBsbptkRDF92fL6Zd7oFbSGxUQUuSuJ0/edit?hl=en_US#gid=0
- Rob Crilly, "US officials admit Isil just as strong as when air campaign began," *The Telegraph*, 16 July 31, 2015, <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/islamic-state/11776346/US-officials-admit-Isil-just-as-strong-as-when-air-campaign-began.html>

רוסיה ואתגר 'המדינה האסלאמית'

צבי מגן, שרה פיינברג, אילן שקלרסקי

קרוב לשני עשורים מתמודדת רוסיה עם האסלאם הסלפי-ג'האדי במספר מישורים: בשטחה הריבוני, במזרח התיכון ובמערכת הבינלאומית בכללותה. האיום ממשיך להתפתח בשטחה ובמרחב האינטרסים שלה במדינות ברית המועצות לשעבר. הוא כולל טרור מתמשך, לוחמת גרילה ואף מלחמות סדורות. במסגרת פעילותה של רוסיה במזרח התיכון היא נאלצה על מנת להתמודד עם איום זה, ולפתח פתרונות לבלימתו ולמניעת חדירתו לשטחה, אולם במקביל היא פועלת לניצולו כמנוף לקידום יעדיה באזור. בהתאם לשיקולים אלה התאימה רוסיה את גישתה גם לתופעת 'המדינה האסלאמית'. תחילה התאפיינה ההתייחסות אליה כאל עוד ארגון סלפי-ג'האדי אחד מני רבים, אולם מאז הכרזת הח'ליפות ביוני 2014, עם הפיכתו לאתגר מסוג אחר, חלו שינויים מהותיים בגישתה של רוסיה לנושא. זו נדרשת עתה לעצב מדיניות חדשה כלפי 'המדינה האסלאמית', שמתגבשת עתה בפועל "תוך כדי תנועה", ומשפיעה על התנהלותה הכוללת של רוסיה במזרח התיכון.

אשר לתופעת האסלאם ברוסיה, יצוין שבשטחה, לפי נתונים שונים, נמצאים למעלה מ-20 מיליון אזרחים מוסלמים, ובנוסף מיליונים אחדים של עובדים זרים מוסלמים ממדינות מרכז-אסיה והקווקז.¹ המוסלמים מרוכזים בשני אזורים: בצפון-הקווקז ובאזורי הוולגה ואורל (בשקורטוסטן וטטרסטן). מאז פירוקה של ברית המועצות לפני יותר מ-20 שנה, מתנהלת ברוסיה ובעיקר בצפון-הקווקז לחימה רציפה נגד גורמים מוסלמיים, לרבות שתי מלחמות בצ'צ'ניה (בשנים 1994-1996 ו-1999-2003). האוכלוסייה המוסלמית הרוסית בקווקז ובוולגה-אורל (מאז 2010) נתונה להשפעת האסלאם הסלפי-ג'האדי.² מעבר לצעירים המוסלמים באזורים אלה, התופעה הולכת ומתרחבת ונפוצה גם בקרב צעירים רוסים שהמירו את דתם לאסלאם, וכן בקרב מהגרים ממרכז-אסיה.

במהלך מרבית התקופה הנדונה כשלה רוסיה ביצירת מנהיגות מקומית היררכית סדורה, שבכוחה לשלוט באוכלוסיות המוסלמיות. אולם, מראשית 2015 דווקא ניכר

שיפור מסוים ביחסים בין האוכלוסייה המוסלמית לבין הממסד הרוסי. בולטת במיוחד היא התייצבותם המקיפה של הצ'צ'נים והמוסלמים האחרים ממחוזות צפון-הקווקז לימין הממשל הרוסי – מהלך שהוביל רמזן קדירוב, נשיא מחוז צ'צ'ניה. נראה שגם הממסד המוסלמי הדתי של רוסיה תומך במגמה זו. למרות זאת, נמשכת ואף גוברת ההתנגדות לשלטון הרוסי בקרב חלקים אחרים של הציבור המוסלמי, לרבות צ'צ'נים, אשר נמשכים לרעיונות הסלפיים ונוהרים למחנות היריבים: מספר גדודים מוסלמיים נלחמים נגד הרוסים באוקראינה, ואחרים פועלים במסגרות לוחמות שונות, שהבולטת ביניהן היא 'אמירות הקווקז'. התארגנות מוסלמית אזורית זו תומכת באל-קאעדה מאז הקמתה בשנת 2007 ולמעשה מובילה את עיקר הלחימה, בדגש על פעילות טרור נגד המשטר הרוסי, הן באזור הקווקז והן באזורי רוסיה האחרים. מאז החלה לפעול יוחסו לה כ-900 אירועי טרור ברחבי רוסיה.³

ביוני 2015 הכריזה 'המדינה האסלאמית' ש'אמירות הקווקז' נשבעה לה אמונים, והתקבלה כשותפה כפיפה. בכך הוכרע מעמדה של 'אמירות הקווקז', אבל המאבק בקווקז בין גורמי הטרור השונים עדיין נמשך, כמו זה המתנהל בקרב קבוצות שונות של הג'האד העולמי ברחבי תבל. על רקע זה עולה קרנה של 'המדינה האסלאמית' ברחבי רוסיה. ניכר מאמץ הסברתי שלה (לרבות פרסומים ברוסית) לצורך הרחבת ההשפעה בקרב הצעירים במדינה. כן נמשך המאמץ לכריתת בריתות עם גורמי טרור סלפיים-ג'האדים נוספים. במקביל גוברת הדאגה של השלטונות הרוסיים וגם של מדינות ברית המועצות לשעבר באסיה המרכזית מפני התפשטות התופעה בשטחן – תהליך שהחל עוד ב-2014 – ומשם לרוסיה כולה. גם ברוסיה עצמה התגייסו אזרחים לשירות כלוחמים ב'מדינה האסלאמית'. הרוסים מדווחים על כאלפיים מאזרחים הנמצאים באזורי הלחימה במזרח התיכון.⁴ ככל שחולף הזמן גובר החשש מחזרתם הצפויה לרוסיה ומן התפקיד שימלאו בהקמת תשתית טרור וגרילה במחוזות מגוריהם. בעקבות הסיטואציה הנרקמת, רוסיה ניצבת בפני משבר פוטנציאלי עתידי. השלטונות הרוסיים מודעים לכך שהכרזת מלחמה רחבת היקף על האסלאם הסלפי-ג'האדי עלולה להגביר את חוסר היציבות ולהוביל לעימות נוסף בצפון-הקווקז, כאשר הפעם ניצב מולם יריב מיומן וקשוח מבעבר, לנוכח הניסיון הנצבר של הלוחמים השבים משדות הקרב במזרח התיכון. זאת ועוד, משבר נוסף בצפון-הקווקז עלול לחולל עימות בין כוחות הביטחון הרוסיים לבין קדירוב ואנשיו, והמצב עלול לצאת מכלל שליטה.

למרות המכשולים הללו, לנוכח האיום החמור והמידי שמציבה 'המדינה האסלאמית' לרוסיה בשטחה היא, שונתה בקיץ 2015 הגישה העקרונית של רוסיה לתופעה זו. בעבר התייחסה רוסיה ל'מדינה האסלאמית' כאל תופעה זניחה וחולפת, עוד אחד מארגוני האופוזיציה הרבים בסוריה הנלחמים באסד – בן-חסותה של רוסיה. אי לכך ועל אף הכרזת הח'ליפות, ובעקבותיה האיום שהציבה 'המדינה האסלאמית' לאסד, לא נראה

היה מוצדק בעיני הרוסים להכריז מלחמה עליה, ובוודאי לא במתכונת של קואליציה בינלאומית רחבה בהובלה מערבית. זאת, היות שהאתגר העיקרי מבחינתה של רוסיה באזור המזרח התיכון הוא המערב עצמו, וגורמים שונים ברוסיה עדיין דבקים בגישה זו. ברם, החשש מ'המדינה האסלאמית' נעשה מוחשי גם בשל קרבתה הגאוגרפית לרוסיה, בשל הצהרות מנהיגיה על כוונתם להשתלט על רוסיה בעתיד וגם נוכח חדירתה הנוכחית לאזור צפון-הקווקז. כל אלה יוצרים איום מהותי על ביטחונה של רוסיה, הן חיצוני והן פנימי, ומצדיקים בעיני ההנהגה הרוסית שינוי מדיניות בנושא. בעוד רוסיה הייתה טרודה בסוגיית אוקראינה והשלכותיה, המשבר המתפתח סביב פעילותה של 'המדינה האסלאמית' יצר עבודה אתגרים חדשים, אך ייתכן שגם הזדמנויות חדשות. במסגרת שינוי המדיניות הרוסית ביחס ל'מדינה האסלאמית', רוסיה הכריזה בטון תקיף כי היא האויב העיקרי שלה, וכן איום מרכזי על אזור המזרח התיכון בכללותו. במסגרת זו נפלה במוסקבה ההחלטה להתערב צבאית בסוריה, לשם מאבק באסלאם הסלפי-ג'האדי ובסיוע למשטרו של אסד. ההתערבות הרוסית בסוריה מתרחשת בהמשך לפעילות מדינית נמרצת שלה באזור, תוך שהיא רושמת לעצמה הצלחה משמעותית למדי בשיקום מעמדה מול מדינות האזור. בעת כתיבת שורות אלה, ההתערבות כוללת את מיטב הכוחות הרוסיים, ביניהם מטוסי קרב מדגמי מיג 31 וסוחוי 34 (שצורפו רק בשנים האחרונות לחיל האוויר הרוסי), התקני לוחמה אלקטרונית מתקדמים, טילי שיוט "קליבר" (התשובה הרוסית לטילי ה"טומהוק" שארצות הברית תכננה לשגר) אשר שוגרו מפריגטת הדגל "דגסטן", הסטי"ל החדש ביותר בצי הרוסי ועוד – כל זאת כדי להציב אתגר משמעותי למערב, ל'מדינה האסלאמית' וכדי "להרשים את הצופים בבית", הנהנים להרגיש שוב כאזרחים של מעצמה.

בפועל, הלחימה הרוסית בשטח כוללת לרוב (נכון לזמן כתיבת שורות אלו), תקיפות אוויריות לעבר יעדי המורדים לסוגיהם, מהן מעט יחסית נגד יעדי 'המדינה האסלאמית'. אף כי צפוי שתקיפות אלה תורחבנה, הרי שנראה שלרוסיה עניין לסייע לאסד על ידי פגיעה במורדים "מתונים" יותר דווקא, אשר מאיימים על אזור לטקיה. מדיניות זו נועדה בעיקר לסייע להשתלטות על השטחים התפוסים על ידי המורדים, על מנת לאפשר ביסוס אזורי שליטה למשטר במרחב החוף הסורי. בשלב מתקדם יותר, מהלך זה אמור גם לסייע לקידום ההדברות הפנים-סורית בין המשטר למורדים, ולהקל על רוסיה את המשא ומתן על אודות הסדר, שיהיה רצוי מבחינתה.

מדיניותה המסורתית של רוסיה במזרח התיכון היא למלא תפקיד פעיל במתרחש באזור, והיא פועלת להשבת מעמדה כשחקנית משפיעה ולהעצמת מעמדה בינלאומי. בעקבות תהפוכות 'האביב הערבי' נותר אסד בעל-בריתה העיקרי של רוסיה באזור, כשבסוריה אף נמצאות תשתיות לוגיסטיות – היחידות שעומדות לרשותה של רוסיה במרחב הים התיכון. לאורך כל מלחמת האזרחים בסוריה נותנת רוסיה גיבוי לאסד,

שהוא למעשה קיומי מבחינתו, תוך הפקת רווחים לעצמה מהמצב שנוצר. במובנים מסוימים, מדיניותה זו של רוסיה מהווה מענה לאתגרים קשים אחרים הניצבים בפניה בזירה הבינלאומית. נראה שרוסיה מנצלת את המצב באזור להענקת תשומת הלב הבינלאומית מהזירה האוקראינית למזרח התיכון וליצירת חזית חיכוך נוספת מול המערב, כזו שתסיט את תשומת הלב מהמזרחש באוקראינה. בנוסף, ניכר שרוסיה מפנה את מאמציה דווקא ליצירת אפשרות להידברות עם המערב באמצעות קידום הרעיון של "תן וקח" בין הנושא הסורי (ויתור רוסי על אסד, למשל) לבין הנושא האוקראיני (הקלה בסנקציות הכלכליות שהוטלו על רוסיה על ידי מדינות המערב, היוצרות בהדרגה איום על יציבות השלטון הרוסי). במכלול זה התמידה רוסיה גם בתמיכה באסד וגם בהימנעות מהצטרפות לקואליציה הלוחמת ב'מדינה האסלאמית'. אפשר שמדיניות זו כוונה מלכתחילה להשיג קלף מיקוח נוסף להגברת הלחץ על המערב לשם קידום אותה משוואה של ויתורים לרוסיה בנושא האוקראיני.

אמנם נשמעים לא פעם טיעונים על כוונתה של רוסיה לשנות את מדיניות התמיכה באסד, אולם בפועל נראה שרוסיה תעדיף נוסחת פשרה מורכבת יותר. התהליך המועדף מבחינתה עשוי להתבסס על המאבק ב'מדינה האסלאמית' כציר המרכזי, כדי לחבר יחדיו מספר אינטרסים: כריכתם של המשבר בסוריה והמשבר באוקראינה והשגת פתרונות רצויים לה בשניהם, יחד עם פעולה נגד 'המדינה האסלאמית', במטרה להסיר את האיום המכוון כלפי רוסיה.⁵

מתחורר, אם כן, שכל השחקנים באזור, כולל המעצמות האחרות המעורבות במזרח התיכון, מעוניינים להפוך את נושא 'המדינה האסלאמית' למנוף לקידום יעדיהם האזוריים. בין אלה נכללת גם איראן, המעורבת בסוריה לצדה של רוסיה בתמיכה באסד, וככל הנראה גם היא מעוניינת להשתמש בקלף זה להסדרה האזוריים. כך גם המערב, הרואה בכך הזדמנות, כחלק מההסדר עם איראן, להטיל עליה את המשימה הזאת. אין להוציא מכלל זה גם את האפשרות שהנושא תואם בין משתתפי 'השישייה הבינלאומית', כלומר, בין רוסיה למערב. על כן, שאלת שיתוף הפעולה הרוסי-מערבי בענייני 'המדינה האסלאמית', וכנראה גם בנושא הסורי הכולל, הופכת בנסיבות המתהוות למציאותית בהחלט. יתרה מכך, ייתכן כי בנסיבות החדשות ובכללן הפיגוע נגד המטוס הרוסי בסיני שבוצע על ידי 'המדינה האסלאמית' נוצרה עבור רוסיה הזדמנות להתקרבות למערב ולהתנעת שיתוף הפעולה עמו. כביטוי לכך, נוסף להחמרת הרטוריקה הרוסית בנושא 'המדינה האסלאמית', ניתן לזהות מגעים ממשיים בין בכירים רוסים ואמריקאים לגבי הנושאים האזוריים כמכלול משולב ומתואם, שבו נכללים הנושא האיראני, הנושא הסורי וגם 'המדינה האסלאמית'. סביר להניח בהקשר זה שרוסיה ממשיכה במאמציה לכרוך בכך גם את הנושא האוקראיני, ובמיוחד את הסוגיה של

ההקלה בסנקציות הכלכליות כלפיה מצד המערב. על כן, בעקבות התהליכים הללו, אין להוציא מכלל אפשרות נכונות מצד רוסיה לסגת מתמיכתה במשטר אסד. לסיכום, רוסיה אכן ניצבת בפני אתגר משולב מבית ומחוץ מצד 'המדינה האסלאמית', אשר צפוי להחמיר. ההחלטה הרוסית לצאת למהלך צבאי נגד 'המדינה האסלאמית' משרתת את שאיפתה להכיל את האיום בשטחה היא, ובה בעת למצוא פתרון מתאים התואם את האינטרסים שלה בסוריה.

מוקדם עדיין להתייחס לתוצאות וההשלכות של המעורבות הרוסית בסוריה ביחס ללחמתה ב'מדינה האסלאמית'. אומנם, ניתן לזהות ניסיונות רוסיים ליצירת הקשר שבין כל ההיבטים האמורים לעיל, ובכלל זה נכונות מצד רוסיה לשיתוף פעולה עם השחקנים האחרים, באזור ובמערב, לבלימת התחזקות והתפשטותה של 'המדינה האסלאמית' בפועל – הן במרחב המזרח-תיכוני והן לשטחי רוסיה. אולם, קשה לחזות את יכולתה של רוסיה, בסיוע בנות בריתה באזור, לחסל את 'המדינה האסלאמית'. ברור שמאבק זה לא יהיה קל וקצר, ובסבירות גבוהה יועתק גם לתוך רוסיה עצמה, על כל מה האתגרים שיהיו גלומים בהתפתחויות בכיוון זה.

הערות

- 1 אומדן האוכלוסייה המוסלמית משוער. לדברי גורמים רוסיים רשמיים, בשטחה של רוסיה מתגוררים כ-20 מיליון מוסלמים, כ-80 אחוזים מהם אזרחי רוסיה וכל השאר מהגרים ממרכז-אסיה ומאזרבייג'ן. עם זאת, המספר המדויק של מוסלמים ברוסיה גבוה כנראה מזה שמפורסם רשמית, הואיל ורשות ההגירה הרוסית אינה מקיימת מעקב מסודר אחר עובדים זרים מוסלמים ממרכז-אסיה ומצפון-הקווקז. קרוב לוודאי שהמספר האמיתי של רוסים מוסלמים גבוה יותר ומגיע לכ-20 מיליון אזרחים מוסלמים ועוד כמה מיליונים של עובדים זרים ממוצא מוסלמי ברוסיה.
- 2 Alexey Malashenko, "Islamic Challenges to Russia, From the Caucasus to the Volga and the Urals," American Enterprise Institute, May 13, 2015, <http://carnegie.ru/2015/05/13/islamic-challenges-to-russia-from-caucasus-to-volga-and-urals/i914>
- 3 "Caucasus Emirate," *globalsecurity*, <http://www.globalsecurity.org/military/world/para/ik.htm>
- 4 "My trebuyem vpolnyat gosudarstvenuyu nacionalnuyu politiku, a ne nashi 'hotelki'," *Kommersant*, June 30, 2015, <http://www.kommersant.ru/doc/2778226>
- 5 זאת על אף שיש כאלה החושבים שרוסיה משחקת למעשה משחק כפול כלפי 'המדינה האסלאמית', וטוענים שהשירותים החשאיים של רוסיה העלימו עין מנהירת ג'האדיסטים מצפון-הקווקז לסוריה, להרחבה: Michael Weiss, "Russia is Sending Jihadis to Join ISIS," *The Daily Beast*, August 23, 2015, <http://www.thedailybeast.com/articles/2015/08/23/russia-s-playing-a-double-game-with-islamic-terror0.html>

האיחוד האירופי ועליית 'המדינה האסלאמית'

שמעון שטיין'

מאז פרוץ 'האביב הערבי' מתקשה האיחוד האירופי למצוא מענה לכאוס הפוליטי, המלווה במעשי אלימות, אליו נקלע האזור המצוי בשכנותו הדרומית – המזרח התיכון וצפון-אפריקה. המדיניות שבאמצעותה ניסה האיחוד, במשך קרוב לשני עשורים, להפוך את האזור הסמוך לו ליציב מבחינה פוליטית-חברתית ומשגשג מבחינה כלכלית נכשלה. במהלך שנת 2016 אמור האיחוד לגבש מדיניות חדשה, שתכליתה לתת מענה למציאות האזורית הנמצאת בשלב של "טרנספורמציה אלימה". הופעת 'המדינה האסלאמית'² כשחקן בעל שאיפות חובקות עולם בכלל, ובמזרח התיכון בפרט, יצרה מציאות גאו-פוליטית חדשה, המחייבת את האיחוד האירופי להידרש ביתר דחיפות למשבר האזורי ולהשלכותיו. מאמר זה יתאר את אופי האיום שמציבה 'המדינה האסלאמית' בפני האיחוד כמסגרת ובפני המדינות החברות בו, כל אחת בנפרד, ואת היערכותן לגבש לו מענה. זאת, בשלושה רבדים: הרובד האזורי המזרח-תיכוני, הרובד הפנים-אירופי, והבעיה ההומניטרית הנובעת מהמשבר.

קריסתן של סוריה, עיראק, לוב ותימן האיצה את התמוטטות הסדר המזרח-תיכוני כפי שנקבע בהסכמי סייקס-פיקו, אשר החזיקו מעמד קרוב למאה שנים. הופעת 'המדינה האסלאמית', כפועל יוצא מהאירועים בסוריה ובעיראק, מאיימת לשים לאל את העיקרון של שמירת השלמות הטריטוריאלית והגבולות של המדינות באזור – עיקרון שהוא אבן יסוד בסדר הבינלאומי. לו הייתה 'המדינה האסלאמית' כמו שאר ארגוני הטרור הפועלים במרחב המזרח התיכון, ניתן היה להתמודד עמה באמצעים המקובלים במאבק מסוג זה, קרי מאבק צבאי ישיר. אולם, בהכרזה על עצמה כח'ליפות, תוך ערעור הסדר הישן, מחריפה 'המדינה האסלאמית' את המצב ומקשה על המאמצים להילחם בה. היא גם יוצרת קושי למאמצים ליישב את הסכסוכים הפנימיים בסוריה ובעיראק – להם שותף האיחוד האירופי – שמטרתם היא להשיב את המצב לקדמותו ולמנוע את קריסתו של הסדר המדינתי הישן. הקמת שלוחות של 'המדינה האסלאמית' במספר גדל והולך של מדינות ערביות, בכללן מצרים, לבנון

וירדן, שנודעת להן חשיבות רבה מבחינת האינטרסים האירופיים, מאיימת להגביר את אי-היציבות בהן ובאזור בכלל.

למרות מרכזיותו של איום 'המדינה האסלאמית' במזרח התיכון, הוא אינו מתמצה בגבולותיה בלבד. שורה של פיגועים שבוצעו בידי תומכי 'המדינה האסלאמית' במספר בירות אירופיות (בריסל, פריז, קופנהגן) במהלך 2014-2015, ובראשן מתקפת הטרור הקטלנית בפריז ב-13 בנובמבר 2015 הבהירו למדינות אירופה את פוטנציאל ההיזק הטמון בתופעה זו והמחישו את הסכנה שבהחרפת האיום הגלום בה ובניסיון להמעט מחומרתה.

האלימות הקיצונית המלווה את המאבק הבין-עדתי בעיראק ואת מלחמת האזרחים בסוריה, בין היתר בשל השתלטות 'המדינה האסלאמית' על חלקים נרחבים משטחן, גרמה למשבר ההומניטרי הגדול ביותר שנרשם בזירה הגלובלית מאז מלחמת העולם השנייה. מיליוני סורים נטשו את בתיהם ונדדו למקומות אחרים בסוריה עצמה, מיליונים נוספים נמלטו למדינות השכנות (טורקיה, לבנון, ירדן, עיראק ומצרים), ורבים אחרים מנסים להגיע בדרכים לא דרכים לחוף המבטחים של אירופה. הסיוע ההומניטרי שהאיחוד האירופי הושיט לפליטים עד כתיבת שורות אלה מסתכם בכ-3.7 מיליארד אירו, וב-2015-2016 בכוונתו להקציב סכום נוסף בסך של מיליארד אירו. היקף הסיוע של האיחוד האירופי הציב אותו בראש רשימת המדינות התורמות לפליטים. בנוסף לתרומות ולסיוע מצד האיחוד כגוף, המדינות החברות בו מושיטות סיוע בילטרלי לפליטים הרבים.

מספרי הפליטים שהגיעו ועוד יגיעו למדינות השכנות לסוריה ולעיראק גבוה הרבה יותר ממספרם של הפליטים שהגיעו לאירופה ועוד צפויים להתדפק על שעריה. ועדיין, 28 החברות באיחוד האירופי מתקשות, מסיבות מגוונות, להתמודד עם התופעה. לגרמניה יגיעו עד סוף 2015 למעלה מ-800 אלף מבקשי מקלט.³ מדינות אירופיות נוספות מלבד גרמניה המשמשות מוקד משיכה לפליטים הן שבדיה, איטליה, צרפת והונגריה. זרם הפליטים, שכמוהו לא ראתה אירופה בעבר, מצא את מדינות האיחוד כשהן לא ערוכות להתמודד עמו. טביעתם של למעלה מ-850 פליטים מול חופי לוב באפריל 2015⁴ עימתה את הציבור האירופי ואת מקבלי ההחלטות (ולא לראשונה) עם הצורך לתת מענה רב-מערכתי דחוף לבעיה המתגברת.

מלבד ההיבט ההומניטרי של הבעיה, קיים האיום הפנימי, הנובע מהאטרקטיביות של הנרטיב המוצע על ידי 'המדינה האסלאמית' למוסלמים צעירים ממדינות האיחוד האירופי. אלה מתגייסים לשורותיה במספרים גדלים והולכים. ניכור, אבטלה, קשיי אינטגרציה, וכן נגישות לרשתות החברתיות המטיפות נגד המערב הדקדנטי, ובנוסף לכך העתיד ההרואי המובטח למצטרפים ל'מדינה האסלאמית' מול חוסר התוחלת ועתיד לא ברור במדינות האם, יוצרים קרקע פורייה להצטרפות ל'מדינה האסלאמית'.

על פי דיווח הצלב האדום הבינלאומי, כ-3,850 מתוך 20,000 הלוחמים הזרים בסוריה ובעיראק במחצית השנייה של 2014 הגיעו ממדינות האיחוד האירופי. האיום גובר לנוכח הצפי שאותם לוחמים ישובו לאירופה, כשהם עתירי ניסיון לחימה, שטופי אידאולוגיה אנטי-מערבית ומוכנים לבצע פיגועים בכל עת.⁵

הנחת העבודה של מדינות האיחוד האירופי בטיפולן באיום המתרחם בתחומן היא ששורשי המשבר שהביאו לעליית 'המדינה האסלאמית', כמו גם ליריבויות הבין-דתיות והבין-עדתיות בעיראק ובסוריה, נובעים מהמשברים הפנימיים במדינות אלו. לפיכך, יש לכוון את כל המאמצים לייצוב המצב בשתייהן. מילת המפתח בהקשר זה היא שילוב (inclusiveness) של כל הכוחות במציאת פתרון פוליטי, מתוך רצון לשמר את האופי הרב-לאומי, רב-דתי ורב-עדתי של החברות בעיראק ובסוריה.

מכיוון ש'המדינה האסלאמית' מאיימת לא רק על עתידן של סוריה ועיראק, אלא על האזור כולו ואף על יציבותה של אירופה, החיפוש אחר פתרון פוליטי מתנהל במקביל למאבק צבאי ב'מדינה האסלאמית'. האיחוד האירופי גיבש אסטרטגיה למאבק בטרור ובלוחמים הזרים (קרי הטרוריסטים שהתגייסו לשירות 'המדינה האסלאמית'), ואף ניסח שני מסמכים המהווים למעשה תכנית עבודה מפורטת ושפתנית לפתרון המשבר ולמניעת התפשטותו.⁶ במסמך הראשון מצוין כי יכולת האיחוד להשיג את יעדיו תלויה בהתפתחויות בשטח, ובכלל זאת בהתפתחות המאבק ב'מדינה האסלאמית' ובנכונות השחקנים הבינלאומיים והאזוריים לפעול למימוש היעדים. המסמך מבהיר כי יישוב המשבר רק בסוריה או בעיראק, ולא בשתייהן גם יחד, לא יקדם יציבות פוליטית ושגשוג כלכלי אזורי. בניסיון להימנע מטעויות העבר (המלחמות בעיראק ובאפגניסטן), שב האיחוד ומבהיר את הצורך של מדינות האזור להיות מעורבות יותר בטיפול במשבר וליטול למעשה על עצמן את האחריות להובלת המאמץ ליישובו. האיחוד, כחלק מהקהילה הבינלאומית, יכול לסייע במאמץ הצבאי, המדיני וההומניטרי, אך עיקר הנטל והאחריות חייב ליפול על שכמן של מדינות האזור.

אשר למענה הצבאי, למרות הבנתן של חברות האיחוד האירופי את ההכרח שבהפעלת כוח צבאי ככלי חשוב (אך לא בלעדי) במיגור 'המדינה האסלאמית', לא עלה בידן להגיע לקונצנזוס בנושא זה. ההחלטה שהתקבלה הייתה, לכן, לאפשר לכל אחת מהחברות לנהוג לפי הבנתה. האיחוד ברך על החלטות שקיבלו החברות לתרום את חלקן למאבק, תוך הבהרה שאינו מעורב כארגון – לא בלחימה עצמה ולא בתיאום פעילותן של החברות המעורבות בה. למעשה, מרבית חברות האיחוד מושיטות סיוע ללחימה נגד 'המדינה האסלאמית' – אמנם לא בהיקפים גדולים – וחלקן אף מסייעות להכשרת לוחמים של הצבא העיראקי ושל כוחות הפשמרגה הכורדיים. מעטות מבין חברות האיחוד (בריטניה, צרפת, בלגיה, הולנד ודנמרק) גם נוטלות חלק פעיל במתקפות

האווריות שמבצעת הקואליציה הבינלאומית, בהובלת ארצות הברית, נגד 'המדינה האסלאמית' בעיראק.

היעדר מנדט של מועצת הביטחון של האו"ם מונע לפי שעה השתתפות של מדינות האיחוד בתקיפת 'המדינה האסלאמית' בסוריה (אם כי אין בכך כדי להרתיע את חיל האוויר הבריטי מלבצע משימות סיור מעל שטחה של סוריה²). יתר על כן, היקף התקיפות האוויריות בעיראק (לעומת תקיפות נאט"ו ביוגוסלביה והפעילות האווירית באפגניסטן) מעיד שאין מדובר לפי שעה בנושא שהוא בעל עדיפות גבוהה במיוחד מבחינת המדינות המעורבות. זאת ועוד, נכון לשלהי 2015, אף לא אחת ממדינות האיחוד מתכוונת לשלוח כוחות קרקע ("להציב מגפיים על הקרקע") משלה לעיראק ולסוריה. עמדה זו מבטאת את הגישה שהוזכרה לעיל, לפיה על מדינות האזור להתמודד בעצמן עם האתגר ולא לצפות שהקהילה הבינלאומית תבצע עבורן את המלאכה. יש להבין עמדה עקרונית זו גם בהקשר הציבורי הפנימי במדינות האיחוד, שם רבים מתנגדים עקרונית לשיגור חיילים למזרח התיכון. שינוי בגישה זו עשוי להתרחש רק במקרה של אירועי טרור רבי-נפגעים, כמו זה שארע בצרפת בנובמבר 2015, שניתן יהיה ליחסם ישירות ל'מדינה האסלאמית', או אם יגדל הסיכון ש'המדינה האסלאמית' תציב לאינטרסים המדיניים והכלכליים של מדינות אירופה.

בצד המאמץ הצבאי להכרעת 'המדינה האסלאמית', ברור למדינות האיחוד כי ההתמודדות עם התופעה שהיא מגלמת חייבת להיות רב-ממדית. הכרה זו מתבטאת באסטרטגיה המפרטת את כל התחומים שיש להידרש אליהם בעת ובעונה אחת: אידאולוגיה, תקשורת, כלכלה, משאבים פיננסיים וטרור. תכליתו של מאבק משולב זה היא לסגור כל פרצה אפשרית שאותה תוכל 'המדינה האסלאמית' לנצל לקידום יעדיה ולמימושם.

אשר למענה הפנים-אירופי: התגייסות אלפים מאזרחי האיחוד לשורות 'המדינה האסלאמית', ההוצאות להורג הראוותניות ששודרו בתקשורת, ופיגועי הטרור שבוצעו הן באירופה והן מחוצה לה, שבהם היו מעורבים אזרחי האיחוד (פיגוע קטלני במיוחד התרחש בתוניסיה ביוני 2015), העלו את המודעות של ההנהגות הפוליטיות ושל הציבור באירופה לאיום שאותו מציבה 'המדינה האסלאמית' ולצורך לתת לו מענה. התוויית אסטרטגיה מקיפה, בניסיון להתמודד עם האיום בשטח עצמו, הינה היבט אחד של ההתמודדות; ההיבט השני והלא פחות חשוב נוגע להיערכות להתמודדות עם האיום מבית הנשקף מצד "בוגרי הקרבות", שחלקם שבו לארצות מוצאם ואחרים צפויים לשוב, וכן מ"זאבים בודדים" שמעולם לא עזבו את אירופה, אך עלולים לנסות לבצע פעולות טרור בשם הרעיון המנחה את 'המדינה האסלאמית'. יש להניח כי אטרקטיביות הנרטיב של 'המדינה האסלאמית', לצד הקושי להתמודד בטווח הקצר עם שורשי הבעיה בהקשר הכלכלי-חברתי-חינוכי שלה, יגדילו את מספר המתגייסים לשורות

'המדינה האסלאמית' באירופה. ככל שמספרם יעלה, כן יתעצם האיום הנשקף מצד "ותיקי הקרבות" שישבו לאירופה ומצד "הזאבים הבוודים".

ההתמודדות עם האיום שמציבה 'המדינה האסלאמית' בזירה הפנים-אירופית, כמו עם איומים פנימיים אחרים מצד קיצונים משמאל ומימין, שבה ומעלה את הדילמה שעמה מתמודדות חברות דמוקרטיות במאבקן בטרור. במרכזה של דילמה זו עומד הצורך למצוא איזון בין חופש הפרט מחד גיסא, ובין האמצעים שיש לנקוט כדי לצמצם איומים הנשקפים לו, הכרוכים בהגבלת חירויות הפרט מאידך גיסא.

אירועי הטרור שהתרחשו בשנה החולפת בצרפת ובתוניסיה אמנם הגבירו את המודעות לאיום שמהווה 'המדינה האסלאמית', אך מרבית מדינות אירופה שבהן קיימים ריכוזים גדולים של אוכלוסייה מוסלמית – המקור לגיוס צעירים לשורות 'המדינה האסלאמית' – טרם נערכו כיאות להתמודד עם הבעיה. הדברים אמורים בעיקר לגבי גרמניה, בלגיה, אוסטריה, דנמרק ושבדיה. לעומת זאת, צרפת ובריטניה, שחוו פיגועים, הפיקו לקחים, וכעת הן ערוכות טוב יותר להתמודד עם האיום. אף על פי כן, אין בכך די. ראש ממשלת בריטניה, דיוויד קמרון, הדגיש לאחרונה את הצורך להתמודד עם הנרטיב הרדיקלי של 'המדינה האסלאמית', שמרעיל לדבריו את מוחות האנשים הצעירים.⁸ בנאום שנשא בפרלמנט הבריטי לאחר הפיגוע שאירע בתוניסיה, הוא אף השווה בין האתגר שמציב האסלאם הסלפי-ג'האדי לבין האתגר הקומוניסטי בשנות המלחמה הקרה. "הרעלתם" של אותם אנשים צעירים, שמוצא רובם, ובעיקר מוצא הוריהם, הוא מצפון-אפריקה והמזרח התיכון, היא תוצאה של כישלון מאמצי האינטגרציה של המדינות שבהן הם גדלו. כישלון זה הוביל לרדיקליזציה, ששימשה קרקע פורייה לכוח המשיכה של 'המדינה האסלאמית' וקבוצות דומות. מכאן הצורך של אותן מדינות, שבהן יש ריכוזים גדולים של אזרחים מארצות האסלאם, לנקוט צעדים כלכליים, חברתיים וחינוכיים אקטיביים, כדי לשלב את הצעירים המועדים בחברות המקומיות. צדק ראש ממשלת בריטניה כשציין כי מדובר במאבק שיארך דורות. המשבר הנמשך בסוריה ובעיראק מתבטא, כאמור, במשבר הומניטרי מחריף ובזרם גדל והולך של פליטים ומבקשי מקלט, שהגיעו וממשיכים להגיע לאירופה. היבשת אינה ערוכה לקליטתם ולהתמודדות עם התופעה בטווח הקצר, וכל שכן לא בטווח הארוך, ועד כה לא עלה בידי האיחוד האירופי והחברות בו לגבש מדיניות בנושא זה.⁹ טביעתם של פליטים רבים בים התיכון אילצה את האיחוד לנקוט שורת צעדים שנועדו למנוע, ככל הניתן, הישנות מקרים דומים. בהקשר זה נשמעו, בין היתר, הצעות (לא ריאליזיות) להתמודד עם שורשי הבעיה, קרי עם המצב הפוליטי והכלכלי במדינות המוצא.

חוסר האונים האירופי כלפי בעיית הפליטים משתקף בסיכום שהושג על ידי חברות האיחוד לאחר דיונים ארוכים: פיזורם של כ-40,000 מבקשי מקלט למוקדים שונים, כשבעיקר הנטל נושאות גרמניה, שבדיה, צרפת, איטליה, יוון והונגריה.¹⁰ אין ספק כי

היו אלה, בין השאר, דיווחי התקשורת על ממדי המשבר שהשפיעו על הדרג הפוליטי באירופה, שנאלץ להכיר בצורך למצוא פתרונות כבר בטווח הקצר; לעומת זאת, פתרון לטווח ארוך, שיצמצם משמעותית את היקף מבקשי המקלט, אינו נראה לפי שעה באופק. בצד ההבנה שמגלה חלק מהציבור האירופי למצוקת הפליטים, המשפיעה גם על נכונותו לסייע, אחרים בקרב ציבור זה נוהים אחרי מפלגות פופוליסטיות, הקוראות להנהיג מדיניות שתגביל בצורה דרסטית את ההגירה לאירופה. אין ספק כי הטיפול בסוגיה זו לא יירשם כשעתה היפה של אירופה הליברלית, שכדרכה מקווה כי הזמן יעשה את שלו וימציא פתרון כלשהו לדילמות המוסריות והפוליטיות שמציבה בעיית הפליטים.

מאז השקתו של "תהליך ברצלונה" ב-1995¹¹, מנסה האיחוד האירופי להתמודד עם המשברים הנמשכים בשכנותו הדרומית – עד כה ללא הצלחה רבה. התמוטטות הסדר המדינתי במזרח התיכון, ובמיוחד המשברים בסוריה ובעיראק שהולידו איומים כמו 'המדינה האסלאמית', מאלצים את האיחוד לנסות פעם נוספת, מתוך ראייה אינטרסנטית, לתת מענה לאיומים החדשים. האסטרטגיה המקיפה שהאיחוד גיבש נועדה לסייע לסוריה ולעיראק ליישם פתרון רב-מערכתי למשברים הפוקדים אותן, ובו בזמן לאפשר למדינות אירופה להתמודד עם האיום הנשקף להן מצד אלה מאזרחיהן התומכים ב'מדינה האסלאמית'.

יכולתו של האיחוד האירופי לתרום לפתרון המשבר בסוריה ובעיראק, וכפועל יוצא מכך גם להקטנת ממדי האיום מצד 'המדינה האסלאמית', תהיה תלויה בנחישות ובהתמדה שיפיגין, מתוך הכרה שמדובר במאבק ארוך שנים הכרוך גם בנכונות להקצאת משאבים. כל זאת, כדי שהמציאות אותה אירופה מתחילה לחוש בהדרגה, המתגלמת באמרה "אם אירופה לא תבקר במזרח התיכון, אזי המזרח התיכון יפקוד את אירופה", לא תהפוך לאיום שלא ניתן יהיה לשלוט בו.

הערות

- 1 המחבר מבקש להודות לנועה זלצמן על הסיוע באיסוף החומר למאמר.
- 2 השימוש במונח 'המדינה האסלאמית' נעשה מתוך רצון להשתמש בטרמינולוגיה אחידה בקובץ זה. יש לציין כי האיחוד האירופי עצמו משתמש במונח דאע"ש. ראש ממשלת בריטניה, דיוויד קמרון, שנדרש לנושא, אמר כי המונח 'המדינה האסלאמית' פוגע במוסלמים רבים, ולכן הוא מעדיף להשתמש בקיצור דאע"ש.
- 3 המספרים של מבקשי המקלט כוללים, מלבד מבקשי המקלט מסוריה ועיראק, גם את מבקשי המקלט ממערב-הבלקן, שהינם הקבוצה הגדולה מבין הפליטים, כמו גם כאלה המגיעים מסומליה, אריתריאה, סודאן ואפגניסטן.
- 4 על פי דיווחי האו"ם, מספר הפליטים שמצאו את מותם בטיביעה עד סוף יולי 2015 מגיע לכאלפיים.
- 5 במאמר שפרסם החוקר דניאל ביימן, הוא מעריך שהאיום הנשקף מלוחמים זרים החוזרים לארצות מוצאם נמוך ממה שחושבים. הסיבות לכך הן: לוחמים רבים נהרגים במהלך הקרבות, חלקם לא ישובו אלא ימשיכו לסכסוך הבא, וחלק מהשבים מתפכחים ואינם מהווים איום. ראו: Daniel L.

- Byman & Jeremy Shapiro, *Be Afraid. Be a Little Afraid: The Therapy of Terrorism from Western Foreign Fighters in Syria and Iraq* (Washington, DC: The Brookings Institute, January 2015).
- 6 Council Conclusion on the EU regional strategy for Syria, Iraq as well as the ISIL/Da'esh threat, March 16, 2015; European Council, Council of the European Union Response to foreign terrorist /foreign fighters and recent terrorist attack in Europe.
- 7 Justine Drennan, "Who has Contributed what in the לפירוט מעורבותן של חברות האיחוד ראו: Coalition against the Islamic State," *Foreign Policy*, November 12, 2014.
- 8 "David Cameron speech in Birmingham," *The Independent*, July 20, 2015.
- 9 למרות שמספרם של הפליטים מסוריה נמצא בעלייה מתמדת, פליטים אלה הם רק חלק מתוך מספר גדול יותר של פליטים שרובם מגיע, כאמור, ממערב־הבלקן. לגבי האחרונים, באירופה יש מגמה להחזירם לארצות מוצאם, הנחשבות לבטוחות מבחינה פוליטית.
- 10 "Which EU Countries had the Most Assylum Seekers," *The* לנתונים נוספים בנושא זה ראו: *Guardian*, May 11, 2015; Alex Norrington in Stat Watch, "2015 Mediterranean Crisis: The Facts So Far," Migrant Report, June 20, 2015.
- 11 "תהליך ברצלונה" ("השותפות האירופית־ים תיכונית" – Barcelona Process – Euro-Mediterranean Partnership) הוא ביטוי למדיניותו של האיחוד האירופי כלפי אזור הים התיכון. מדיניות זו מצאה את ביטוייה ב־1995 בחתימת אמנת ברצלונה בין 15 מדינות האיחוד ל־12 מדינות ים תיכוניות: מרוקו, אלג'יריה, תוניסיה, מצרים, ישראל, ירדן, לבנון, סוריה, קפריסין, מלטה, טורקיה, וכן הרשות הפלסטינית. יעדה של האמנה הוא לכוון שותפות אירופית־ים תיכונית, שעיקריה: יצירת מרחב משותף של שלום, יציבות ושגשוג (כולל הקמת אזור סחר חופשי עד 2010) ושיפור ההבנה הדדית בין עמי האזור.

סין ו'המדינה האסלאמית': הסכנה שאין לומר את שמה

אייל כרופר

מאז קיץ 2014 חוזה העולם כולו בדאגה בצמיחתה ובהתפשטותה של 'המדינה האסלאמית', ובהשפעתה חוצת הגבולות. סין הרחיבה במהלך השנים את פעילותה, ולפיכך את האינטרסים הכלכליים והמדיניים שלה במדינות רבות, כולל במזרח התיכון, וחברות ואזרחים סינים יכולים להוות מטרה לגורמי הטרור הקיצוניים, בעיקר כשמנהיג 'המדינה האסלאמית' התייחס בנאום הרמדאן ביולי 2014 ל"אחים הסובלים" ונקב בשמות מדינות ובראשן סין,¹ "הפוגעת באחים" האויגורים במחוז סינג'יאנג (Xinjiang).² קרוב לוודאי שמעיני הסינים לא נעלמת ההשוואה בתקשורת העולמית בין הכיבוש והרוע האכזרי של 'המדינה האסלאמית' לבין אכזריותו של ג'ינג'יס חאן המונגולי, שבתקופת השיא שלו שלט במרכז-אסיה ובסין.³ לפיכך, ראוי לבחון מה השתנה בתפיסה הסינית מאז עלייתה של 'המדינה האסלאמית', אם בכלל, באיזה אופן בא לידי ביטוי החשש הגובר מהשפעתה של תופעת 'המדינה האסלאמית' על ערעור היציבות בסין ועל הסכנה לחיי אזרחים סינים מחוץ לסין, וכיצד נערך המשטר אל מול האיום החדש – כולל בהקשר של שיתופי פעולה בינלאומיים במאבק בטרור.

פעילות 'המדינה האסלאמית' ושלוחותיה בסין

במסיבת עיתונאים בשולי המפגש השנתי של הפרלמנט הסיני במרס 2015 אישר ג'אנג צ'ון-שיאן (Zhang Chunxian), חבר הפוליטבورو ומזכיר המפלגה של סינג'יאנג, כי "אזרחים סינים מסינג'יאנג עזבו באופן בלתי-חוקי והצטרפו לכוחות 'המדינה האסלאמית', חלקם חזרו ובעקבות זאת מושפע המחוז מפעילות טרוריסטית". דבריו פורסמו בתקשורת הסינית הרשמית.⁴

ג'אנג לא פירט את המידע שמצוי בידי הרשויות לגבי מספר המוסלמים שבחרו להצטרף לכוחות הסלפים-ג'האדים, אולם, פרסומים בסין הצביעו על כ-300 סינים שהצטרפו למעגל הלוחמים הזרים בסוריה ועיראק.⁵ טורקיה מהווה מוקד לגיוס

סטודנטים וצעירים מוסלמים מסין, שנשלחים למחנות אימונים ולפעילות בסוריה ועיראק. במאמר שפורסם בדצמבר 2014 בגלובל טיימס, המשמש לעתים כלי להקצנת מסרים מפלגתיים, מאשים מומחה טרור סיני את מדיניותה הדו-משמעית של טורקיה, שמאפשרת הענקת דרכונים לצעירים סינים ממוצא אויגורי, ובסיועה הם עוברים לסוריה ומצטרפים ל'מדינה האסלאמית'.⁶ סרטון שפרסמה 'המדינה האסלאמית' בסוריה בתחילת יוני 2015 הציג אויגורי כבן 80, בעברו אימאם בסינג'יאנג, שעזב עם משפחתו על מנת להצטרף ללוחמים, לאחר "60 שנות דיכוי סיני", לדבריו. בסרט מוצגים ילדים בני עשר שמתאמנים במטרה "לסלק את הכופרים הסינים מטורקיסטן".⁷ דוברת משרד החוץ הסיני הגיבה לשאלה באשר לדיווחים על הצטרפות סינים ל'מדינה האסלאמית' ואמרה כי "סין רשמה לפניו דיווחים אלה, מנסה לאמת המידע ועוקבת אחר הנושא". מיד לאחר מכן המשיכה הדוברת ואמרה כי סין עומדת בפני סכנה ישירה של טרור המופעל על ידי 'התנועה האסלאמית של מזרח-טורקיסטן'.⁸ סגן שר החוץ, צ'נג גואו-פינג (Cheng Guoping), חידד את העמדה הסינית באומרו במסיבת עיתונאים שפורסמה רק בתקשורת מחוץ לסין, כי קיים קשר ממשי בין 'התנועה האסלאמית של מזרח-טורקיסטן' ל'מדינה האסלאמית'.⁹

פיגועי טרור בסין

בעקבות התרחשותם של מספר פיגועי טרור בסין, שבהם נפגעו אזרחים סינים וזרים, הממשל מיהר להטיל אחריות על 'התנועה האסלאמית של מזרח-טורקיסטן'. להבדיל מפיגועים קודמים שבוצעו בסינג'יאנג וכוונו כלפי מבנים ממשלתיים וכוחות ביטחון, חלק מהפיגועים בוצע במקומות שונים בסין, כולל בבייג'ינג, וכוונו כלפי אוכלוסייה אזרחית.¹⁰ ב-28 באוקטובר 2013 פגעה מכונית נהוגה בידי מוסלמים מסינג'יאנג בהולכי רגל בכיכר טיאן-אן-מן, ועלתה באש. בפיגוע נהרגו שלושת נוסעי המכונית ושני עובדי אורח, וכ-40 נפצעו. פיגוע הטרור, שאירע סמוך למבני השלטון במרכז בייג'ינג, הדליק נורה אדומה בקרב ראשי המפלגה הקומוניסטית. הממשל האשים את 'התנועה האסלאמית של מזרח-טורקיסטן' ובוצעו מעצרים נגד פעיליה.¹¹ באחד במרס 2014 ביצעה קבוצת חמושים תקיפה בסכינים בתחנת הרכבת בקוונמינג, בירת מחוז יונאן בדרום-מערב סין, ובעקבות כך נהרגו 29 אזרחים ו-140 נפצעו. ב-30 באפריל 2014 הופעל מטען נפץ בתחנת הרכבת באורומצ'י, בירת מחוז סינג'יאנג – אדם אחד נהרג ו-79 נפצעו. חודש לאחר מכן, ב-20 במאי 2014, הושלכו כמה מטעני נפץ במרכז השוק באורומצ'י, 39 אזרחים נהרגו ו-94 נפצעו.¹² רצף הפיגועים הוביל את הנהגת המפלגה לקיים, מיד לאחר הפיגוע במאי 2014, מפגש מיוחד בן יומיים של 'קבוצת העבודה המרכזית בנושא סינג'יאנג', בראשות המזכ"ל והנשיא שי ג'ין-פינג. לאחר המפגש צוטט שי בתקשורת כאומר שסין תחזק את שיתוף הפעולה הבינלאומי במאבק

בטרור, ותבנה "קירות של נחושת ופלדה" ו"רשתות מהקרקע לשמים" במטרה לתפוס את הטרוריסטים.¹³

בהתאם להחלטות שהתקבלו במפגש תוגברה נוכחות כוחות הביטחון באזורים בסינג'יאנג שבהם יש רוב מוסלמי, הורחבו המעקבים אחר רשתות התקשורת שבהן משתמשים מוסלמים והופעלה יד קשה נגד מוסלמים – כולל חידוד האיסור על נשים ללבוש בורקה ולעטות כיסוי פנים במקומות ציבוריים, איסור גידול זקן לגברים,¹⁴ וכן הופצו דיווחים שלפיהם נאסר על סטודנטים ועובדי ממשל מוסלמים לצום בחודש הרמדאן.¹⁵ באופן מעשי נערכת סין לאפשרות של מתקפות טרור בערים הגדולות ונכוחות הביטחון מבצעים תרגילי חירום למקרה של פגיעת טרוריסטים במקומות ציבוריים מרכזיים.¹⁶

סין ושיתוף פעולה בינלאומי במאבק בטרור

האם בעקבות התגברות החשש מזליגתם של פיגועי טרור לשטחה, החליטה סין לחזק את שיתופי הפעולה עם מדינות המערב נגד גורמי 'המדינה האסלאמית'? התשובה לשאלה נעוצה בהימנעותה העקבית של סין מהצטרפות לקואליציות ולבריתות עם מדינות אחרות, בין היתר, כחלק מאותה תפיסה מסורתית של אי-התערבות גלויה בענייני פנים של מדינות אחרות. במסגרת זו מציגה סין את מדיניותה כעצמאית ונפרדת מזו של ארצות הברית ומדינות המערב. הסינים מצהירים שאין לסווג את כלל מאמני האסלאם כאויב ויש לבודד את מבצעי פיגועי הטרור כפושעים שאינם מייצגים את האסלאם האמיתי. על פי אותה טענה סינית, התפשטות תופעה כמו 'המדינה האסלאמית' בסוריה ובעיראק נובעת מחוסר יציבות, שנגרמת בין היתר על ידי שימוש אמריקאי בכוח צבאי, במקום לפעול ברגישות ובשיתוף פעולה עם העולם המוסלמי.¹⁷ כחלק ממדיניותה העצמאית, סין לא הצטרפה לקואליציה הבינלאומית שהקימה ארצות הברית למאבק ב'מדינה האסלאמית' ואינה מעורבת בפעילות צבאית מחוץ לסין, המכוונת נגד גורמים סלפים.¹⁸

הצהרת הסיכום המפורטת שעליה הסכימו ארצות הברית וסין בתום הדיאלוג האסטרטגי השנתי שהתקיים ביניהן בסוף יוני 2015, ואשר נוהל בידי גורמים בכירים משני הצדדים, מאפשרת לבחון את הפערים הקיימים בין שתי המדינות. למרות מעורבותה הישירה של ארצות הברית במאבק ב'מדינה האסלאמית' והצהרות ברורות של הנשיא אובמה בנוגע למאבק הגלובלי נגד התופעה, הסעיפים המשותפים בהצהרה שדנו במצב בסוריה, בעיראק ובמאבק בטרור לא כללו אזכור ישיר לסכנת 'המדינה האסלאמית' – קרוב לוודאי בשל התנגדות סינית. בהתייחס למצב בסוריה ובעיראק נכתב כי "שתי המדינות מסכימות שיש צורך לפתור את הבעיות בדרכים מדיניות... וצורך לפתור את הסוגיה ההומניטרית". בפסקה על אודות המאבק בטרור נכתב כי

"שתי המדינות מגנות כל צורה של טרור, ומתואמות לגבי הסכנה הגלובלית הנובעת מארגוני הטרור".¹⁹

כחברה קבועה במועצת הביטחון תמכה סין בהחלטות שהתקבלו בקונצנזוס נגד ארגוני טרור סלפים-ג'האדים. ההחלטות האחרונות, כמו החלטת מועצת הביטחון 2199 מ-12 בפברואר 2015 והחלטת מועצת הביטחון 2170 מ-15 באוגוסט 2014 כווננו נגד 'המדינה האסלאמית' ופעילותה, כשהראשונה התקבלה תחת הנשיאות הסינית במועצה. השגריר הסיני לאו"ם ליו ג'יה־אי (Liu Jieyi) צוטט בתקשורת הסינית, בין היתר, בדבריו כי "סין פעלה באופן קונסטרוקטיבי במהלך ההתייעצויות על טיוטת הצעת ההחלטה" המכוונת להרחבת הסנקציות נגד "קבוצות טרור רלוונטיות". בדבריו, כפי שפורסמו, לא הוזכר השם המפורש: 'המדינה האסלאמית'.²⁰ כך גם בוועידת פסגה של חברות מועצת הביטחון בנושא 'התמודדות משותפת מול איום הטרור החדש', שנערכה במהלך עצרת האו"ם בספטמבר 2014. שר החוץ הסיני וואנג אי (Wang Yi) דיבר על סכנות הטרור הגלובליות, הזכיר את 'התנועה האסלאמית של מזרח-טורקיסטן' שפועלת באלימות בתוך סין, ולמרות שדיבר על כוונתה של סין להקציב 60 מיליון יואן לסיוע הומניטרי לעיראק, לא נקב בכתובת האחראית לכך.²¹ סימן ראשון לשינוי בתפיסה זהירה זו ניתן אולי לראות בהצהרת הסיכום של פסגת חמש 'מדינות הבריקס' (BRICS) בפסגת אופה (Ufa) שנערכה ברוסיה ביולי 2015, אשר גינתה את הטרור, את האלימות ואת הפגיעה הקשה בזכויות אדם על ידי מה שמכונה 'המדינה האסלאמית'.²² מבחן אשר יעיד על המשך מגמה זו הוא מדיניותה של סין על רקע הוצאתו להורג של אזרח סיני בידי 'המדינה האסלאמית' בנובמבר 2015, אירוע שזכה לגינוי חריף של הנשיא שי.

סיכום

מאז תחילת שנות האלפיים התחזק בהדרגה ובהתמדה מעמדה המדיני והכלכלי של סין, עת הפכה למעצמה הכלכלית השנייה בעולם. חברות סיניות הרחיבו את פעילותן ואזרחים סינים עובדים ומטיילים ברחבי הגלובוס, כולל במזרח התיכון. הקריאה האמריקאית שהופנתה לסין לפני כעשור, לנהוג "כבעלת מניות אחראית" לגבי בעיות גלובליות, הופכת רלוונטית יותר ויותר במהלך השנים.²³ זאת ועוד, המאבק תוך שימוש בכוח בסינג'יאנג מול האויגורים מציב את סין כיעד נוסף של 'המדינה האסלאמית', ומהווה סכנה ממשית כלפיה וכלפי אזרחיה. מדיניותה המסורתית של סין, הנמנעת מהתערבות גלויה בענייני פנים של מדינות אחרות, עומדת למבחן כאשר נמחקים מהמפות במזרח התיכון גבולות מוסכמים בין מדינות, והכוח ההרסני שמבצע זאת מתעתד, אם יצליח, להמשיך לטשטש גבולות נוספים ולהשפיע גם על סין גופא.

בחינת ההצהרות ודרך הפעולה הסינית במישור הרב־צדדי והדו־צדדי מראה כי למרות האתגרים המתעצמים, סין לא שינתה את מדיניותה "המאופקת", הכוללת שמירה על פרופיל תקשורתי נמוך ורצון שלא להיות מעורבת בבריתות ובקואליציות באופן שיסמן אותה כשחקנית מרכזית במחנה הנאבק באסלאם הסלפי־ג'האדי, לצד התמקדות באתגרי הטרור שלה ומאבק בדרישות העצמאות בסינג'יאנג. מבחינת דרכי הפעולה האפשריות מול סכנת הטרור והלוחמים הזרים מעדיפה סין, כמו בסוגיות אחרות שעמן היא מתמודדת, לפעול באופן עצמאי, תוך שיתופי פעולה דיסקרטיים שיאפשרו לה לשפר את יכולותיה, אולם לא יאלצו אותה לחשוף מידע לגבי דרכי פעולתה מול מוסלמים וקבוצות אחרות שעלולות, בראיית המפלגה, לסכן את היציבות ואת שלטון המפלגה.

כחלק מהלקחים שהפיק הממשל בעניין חיזוק שליטתו בדרכי הפעולה של גורמים עוינים, הואצו הדיונים לניסוח חוק חדש בנושא המאבק בטרור, ובמרס 2015 הוצגה טיוטת 'חוק הטרור' במליאה השנתית של הפרלמנט העממי הסיני. הטיוטה העידה על כוונת הממשל להדק את הפיקוח על תעבורת המידע ועל המדיה החברתית. הטיוטה זכתה לביקורת חריפה מחוץ לסין, בעיקר בנוגע למעקב בלתי־מבוקר אחר תעבורת האינטרנט וחברות זרות בסין – מה שיחייב את הממשל בבייג'ינג לבחון את ניסוח החוק בטרם אישורו הסופי.²⁴

במישור הבינלאומי הביעה סין לא אחת אכזבה מהמערב, בהובלת ארצות הברית, שבמקום לתמוך במאבק נגד הטרור האויגורי הרים גבה לגבי נכונות המידע מבייג'ינג, תוך מתיחת ביקורת על מדיניות הקשורה בזכויות האדם ונקיטת יד קשה מדי נגד האוכלוסייה המוסלמית בסינג'יאנג. לפיכך, סין מעדיפה לנסות לקדם שיתופי פעולה עם מדינות שאינן מתערבות בענייניה הפנימיים (כמו מדינות ה'בריקס') ואף יכולות לסייע לה בהבנת דרכי הלחימה בטרור. בין היתר, סין מקיימת אימונים משותפים עם רוסיה ועם מספר מדינות במרכז־אסיה במסגרת 'ארגון שנגחאי לשיתוף פעולה' (SCO) ומחפשת שותפות עם משטרים יציבים במזרח התיכון, בראייתה, כמו איראן וישראל.²⁵ האידאל מבחינתה של סין הוא למצוא את המסלול שינתק אותה מהתוהו ובוהו שמתרחש בחלקים נרחבים במזרח התיכון, יחצוץ בינה ובין הטרור הסלפי־ג'האדי, ימנע את חדירתו לתוך שטחי סין ויאפשר לשמור על היציבות הפנימית ושלטון המפלגה – בין היתר באמצעות בניית יכולות מבצעיות בתחום המאבק בטרור וחומות אש' נוספות לשליטה בתעבורת המידע.

חזרתם לסין של אויגורים בעלי ידע וגישה מהפכנית מבית היוצר של 'המדינה האסלאמית', הכשרה וניסיון בהכנת פיגועים, מימון טרור וקשרים ארגוניים ובין־אישיים יכולה לסכן את היציבות בסינג'יאנג, ולהזין פעילויות טרור בתוך סין וכלפי סינים מחוץ למדינה. בעקבות כך עשויה סין לנסות לחזק את התיאום הביטחוני והמודיעיני

עם מדינות אחרות המאוימות על ידי הטרור הסלפי-ג'האדי, כמו ישראל. האפשרות לרתום את סין כחברה פעילה בקואליציה הבינלאומית תלויה ביכולתן של מדינות המתמודדות עם איום 'המדינה האסלאמית' להביא לכך שמקבלי ההחלטות בבייג'ינג ישוכנעו כי שיתוף פעולה מעין זה יחזק את סין במאבקה נגד הבדלנות בשטחה ויגביר את הלגיטימיות של המשטר במאבקו בטרור ובשמירת היציבות. ככל שהאיום יגבר, כך תתבהר אותה הבנה בקרב ראשי המפלגה.

הערות

- 1 “Abdallah Suleiman Ali, Baghdadi vows revenge in announcing ‘Islamic State’,” *Al Monitor*, July 3, 2014, <http://www.al-monitor.com/pulse/security/2014/07/iraq-syria-baghdadi-call-muslims-caliphate.html#>
- 2 אויגורים הם מוסלמים ממוצא טורקי. מונים כיום כעשרה מיליון מתוך כ-22 מיליון תושבי מחוז סִינְגְ'יאַנג (Xinjiang) בצפון-מערב סין.
- 3 Dan Murphy, “ISIS leader Baghdadi cementing reputation as the new Hulagu Khan,” *The Christian Science Monitor*, February 5, 2015, <http://www.csmonitor.com/World/Security-Watch/Backchannels/2015/0205/ISIS-leader-Baghdadi-cementing-reputation-as-the-new-Hulagu-Khan>
- 4 Cui Jia, “IS recruits Xinjiang residents,” *China Daily*, March 3, 2015, http://www.chinadaily.com.cn/china/2015twosession/2015-03/10/content_19770997.htm
- 5 המספר 300 מסתמך על פרסום סיני. דיווח אחד מציין כי בווייטנאם נעצרו בשנה אחת 800 אויגורים שניסו לחצות את הגבול כדי לעבור משם למזרח התיכון. על פי אותו דיווח הקימו הסינים יחידת משטרה מיוחדת שכינויה '4.29', במטרה להיאבק במבריחי הגבול בדרום-סין. ראו: Kyle Mizokami, “China has an ISIS problem,” *The Week*, March 2, 2015, <http://theweek.com/articles/541531/china-isis-problem>; Oliver Holmes, “Thailand forcibly sends nearly 100 Uighur Muslims back to China,” *The Guardian*, July 9, 2015, <http://www.theguardian.com/world/2015/jul/09/thailand-forcibly-sends-nearly-100-uighur-muslims-back-to-china>
- 6 דיווח נוסף מספר על שבעה סינים שנעצרו בגבול הטורקי כשניסו להצטרף לכוחות 'המדינה האסלאמית'. ראו: Qiu Yongzheng, “Turkey’s ambiguous policies help terrorists join IS jihadist group,” *Global Times*, December 15, 2014, <http://www.globaltimes.cn/content/896765.shtml>
- 7 ‘O Chinese kaffar (non-believers), know that we are preparing in the land of the khilafah (caliphate) and we will come to you and raise this flag in Turkestan with the permission of Allah.’ - Tom Wyke and Jenny Stanton, “Is this the oldest jihadi in ISIS? Elderly man flees China with his family to fight alongside terror group in Syria,” *Mail on Line*, June 3, 2015, <http://www.dailymail.co.uk/news/article-3110022/Is-ISIS-oldest-jihadi-Elderly-man-flees-China-family-fight-alongside-terror-group-Syria.html>
- 8 FM press conference, September 10, 2014, http://news.xinhuanet.com/english/bilingual/2014-09/11/c_133635859.htm; מוזרח-טורקיסטן הוא שמו האחר של מחוז סִינְגְ'יאַנג בצפון-מערב סין.
- 9 מוזרח-טורקיסטן התקיימה לתקופות קצרות כמדינה כשהשלטון הסיני היה חלש (כמו בין השנים 1934-1949). התושבים המוסלמים נאבקים כיום על עצמאותם מול השלטון הסיני. “Rivals Pakistan, India to start process of joining China security bloc,” Reuters, July

- 6, 2015, <http://www.reuters.com/article/2015/07/06/us-china-russia-pakistan-india-idUSKCN0PG09120150706>
- “Acceptance of India, Pakistan into SCO on Ufa summit agenda,” *English.news.cn*, July 6, 2015, http://news.xinhuanet.com/english/2015-07/06/c_134387348.htm
- “Update: China’s Xi demands action after 3 killed in attack,” *The Asahi Shimbun*, May 1, 2014, <http://ajw.asahi.com/article/asia/china/AJ201405010022>
- “Five Detained over Tian’anmen Terrorist Attack,” *English.news.cn*, October 30, 2013, http://news.xinhuanet.com/english/china/2013-10/30/c_132845415.htm
- “Xi urges anti-terrorism ‘nets’ for Xinjiang,” *China Daily*, May 29, 2014, http://www.chinadaily.com.cn/china/2014-05/29/content_17552457.htm
- שם.
- מנהל המרכז ללימודים אתניים בבית הספר של המפלגה מציין במאמרו שגורמי טרור קיצוניים משכנעים לעשות שימוש בסיסיים אלה על מנת לחזק התמיכה בהם, ומאשר שהמפלגה נאבקת בתופעה. ראו: Jin Wei, “Burqas, hijabs and beards in the governance of Xinjiang,” *China Policy Institute Blog*, April 29, 2015, <http://blogs.nottingham.ac.uk/chinapolicyinstitute/2015/04/29/regulating-burqas-hijabs-and-beards-to-push-or-pull/>
- “China bans Ramadan fasting in Muslim province,” *Al-Jazeera*, July 3, 2014, <http://www.aljazeera.com/news/asia-pacific/2014/07/china-bans-ramadan-fasting-muslim-province-20147371648541558.html>
- “Counter-terrorism exercise in Shanghai,” *CCTV News*, July 3, 2015, <https://www.youtube.com/watch?v=Ua-nsc4Zv4>
- “Commentary: Muslims, their religion should not take blame for terrorists’ crimes,” *English.news.cn*, June 28, 2015, http://news.xinhuanet.com/english/2015-06/28/c_134362926.htm;
- הצהרת התמיכה באסלאם לא סייעה לסין, שספגה הודעות גינוי מממשלת טורקיה בעקבות הכתבות על כך שהמשטר הסיני מחייב מוסלמים לאכול בתקופת הרמדאן. הודעות גינוי אלו הובילו לאלימות נגד סינים ברחבי טורקיה, כולל שרפת דגלי סין ופגיעה במסעדות בבעלות סינית. ראו: “Turkey expresses concern over China’s Ramadan bans on Uighurs,” *Today’s Zaman*, June 30, 2015, http://www.todayszaman.com/diplomacy_turkey-expresses-concern-over-chinas-ramadan-bans-on-uighurs_392385.html
- “Joint Statement Issued by Partners at the Counter-ISIL Coalition Ministerial Meeting,” Media Note, Office of the Spokesperson, U.S. State Department, Washington, DC, December 3, 2014, <http://www.state.gov/r/pa/prs/ps/2014/12/234627.htm>;
- עיתונאי כי בשיחתו במהלך עצרת האו"ם בניו יורק בספטמבר 2014 עם שר החוץ הסיני, אמר וואנג אי כי העקרונות המדיניים של סין לא מאפשרים לה להצטרף לקואליציה, והיא תסייע לעיראק מחוץ לקואליציה. דובר משרד החוץ הסיני נשאל על כך והגיב באופן עמום כי “סין נאבקת בטרור ומסייעת בדרכה לעיראק ולכורדים.” “China offers military help to Iraq to defeat ISIS – Report,” *TV-Novosti*, December 14, 2014, <http://rt.com/news/214243-china-iraq-military-isis>
- “U.S.-China Strategic & Economic Dialogue Outcomes of the Strategic Track,” Media Note, Office of the Spokesperson, Washington, DC, June 24, 2015, <http://www.state.gov/r/pa/prs/ps/2015/06/244205.htm>
- Amy He, “China more proactive at UN,” *China Daily USA*, March 2, 2015, http://usa.chinadaily.com.cn/epaper/2015-03/02/content_19692303.htm

- 21 Working Together to Address the New Threat of Terrorism – Statement by Wang Yi At the UN Security Council Summit on Terrorism, Statement by H.E. Wang Yi, Minister of Foreign Affairs of the People's Republic of China, At the UN Security Council Summit on Terrorism, New York, 24 September 2014, <http://www.china-un.ch/eng/zywjyjh/t1196288.htm>
- 22 VII BRICS Summit Ufa Declaration, Ufa, the Russian Federation, 9 July 2015, <http://www.china-embassy.org/eng/zgyw/t1282066.htm> בקבוצת מדינות ה'בריקס' חברות הודו, רוסיה, ברזיל, דרום-אפריקה וסין.
- 23 Robert B. Zoellick, "Whither China: From Membership to Responsibility?" Remarks to National Committee on U.S.-China Relations, Washington, September 21, 2005, <http://2001-2009.state.gov/s/d/former/zoellick/rem/53682.htm>
- 24 ראו טיוטה ראשונה של החוק למאבק בטרור: <http://chinalawtranslate.com/en/ctldraft/> Scott D. Livingston, "Will China's New Anti-Terrorism Law Mean the End of Privacy?" *China File*, April 22, 2015, <http://www.chinafile.com/reporting-opinion/viewpoint/will-chinas-new-anti-terrorism-law-mean-end-privacy>
- 25 ראו כתבה על שיגורו לאיראן של שליח מיוחד מטעם הנשיא שי, במטרה לקדם שיתוף פעולה עם איראן במאבק בטרור: Cao Siqi, "Beijing, Tehran to fight terrorism," *Global Times*, November 19, 2014, <http://www.globaltimes.cn/content/892520.shtml>; אימון קצינים מהמשטרה החמושה של סין באימוני לוחמה בטרור בבסיס ההדרכה של משמר הגבול: חומי ברמן, מה עשו קצינים סיניים חמושים היום במג"ב? <http://www.jdn.co.il/news/24139>

שער ז

הערכת האיום וההתמודדות האסטרטגית

האתגר האסטרטגי: הדרכים להתמודדות עם 'המדינה האסלאמית'

אודי דקל

תמונת מצב

ארצות הברית, המערב ואף ישראל הופתעו מהופעתה של 'המדינה האסלאמית' (דאע"ש) – גודל התופעה, עוצמתה והרחבת השפעתה על פני המזרח התיכון ואף מעבר לו. מדובר בסוג חדש של שחקן היברידי, המשלב מספר תצורות: ארגון טרור, תנועה אידאולוגית-דתית, וגם "מדינה אסלאמית" הפועלת על בסיס חוקי השריעה, מפעילה פונקציות שלטוניות, חולשת על שטחים נרחבים ושואפת לח'ליפות שתשלוט על כל העולם הערבי ואף הרחק מעבר לו. מגוון ההגיונות והממדים, התצורות והאתגרים ש'המדינה האסלאמית' מציבה בפני האזור והעולם מחייב, לפיכך, גיבוש מענה רב-ממדי ובר-זמני לטיפול בתופעה.

ארצות הברית נתפסה בלי אסטרטגיה להתמודדות עם עליית 'המדינה האסלאמית', אף שזו הוגדרה על ידיה "הבעיה האסטרטגית העיקרית" במזרח התיכון, שיש לה השלכות שליליות על המערכת העולמית.¹ היעד שהוגדר על ידי הנשיא אובמה – הבסת 'המדינה האסלאמית' – התברר כיומרי מדי, בוודאי בטווח הזמן הקצר. המחויבות האמריקאית להבסת 'המדינה האסלאמית' נובעת ממידה של אחריות לתופעה ולהשלכותיה: דאע"ש (ובהמשך 'המדינה האסלאמית') צמח מתוך ההתקוממות הסוניית בתגובה לפלישה האמריקאית לעיראק ולכינונו שם של משטר עם דומיננטיות שיעית, שהתחבר לציר השיעי בהובלת איראן. סייעו לצמיחת הארגון גם הנסיגה המהירה של ארצות הברית מעיראק, התפקוד הלקוי של מדינות האזור והוואקום שנוצר במדינות שבהן אין ממשל אפקטיבי (סוריה) או בכאלו הסובלות מממשל כושל (עיראק). התפשטותה של 'המדינה האסלאמית' למרחבים נוספים, כגון תימן, לוב וחצי-האי סיני, מנצלת את הוואקום בשטחים נטולי משילות אלה ומתבססת גם על נגישותה לכלי נשק ולכסף. לאחר ההפתעה הראשונית, ארצות הברית גיבשה תפיסה אסטרטגית טורית, הגורסת כי קודם כול נדרש לטפל בבעיית עיראק – תשתית הצמיחה של 'המדינה

האסלאמית' – ובהמשך יש לטפל בסוריה, בה המאבק מורכב יותר בשל ריבוי השחקנים והגורמים הזרים המעורבים. עד מהרה התברר כי 'המדינה האסלאמית' ניצלה היטב את היכולת לנוע בין שתי הגזרות (עיראק וסוריה), להשתלט על שטחים וקהילות ולבנות דימוי של הצלחה.

כל עוד אין פתרון למשבר בסוריה, המהווה שדה מערכה מרכזי בין הסונים לשיעים ונתון למעורבות נמרצת איראנית וגם רוסית, כך גדלה המוטיבציה של גורמים סוניים להצטרף לארגונים האסלאמיים הסלפים ג'האדים – בעיקר 'המדינה האסלאמית' וג'בהת א-נוסרה.² במקביל נמשכת התמיכה של מדינות סוניות בארגוני אופוזיציה בסוריה, במטרה לצמצם את ההשפעה האיראנית ולהפיל את המשטר המונהג על ידי הנשיא בשאר אל-אסד. 'המדינה האסלאמית' מנצלת את המאבקים בין הכוחות השונים בסוריה, וכאשר היא מזהה שהניצים שוחקים זה את זה, היא שולחת זרועות קדמיות במטרה להשתלט על אזורים נוספים או לפחות להפגין יכולת גישה כמעט לכל אזור בסוריה.

גיבוש קואליציה ותפיסה מבצעית

למרות שארצות הברית הצליחה לכוון קואליציה רחבה של יותר מ-60 מדינות שהתחייבו להירתם ללחימה ב'מדינה האסלאמית', התברר שהיעד של הבסתה קשה להשגה ועשוי להימשך שנים רבות – יותר מעשור – אם המערכה תתנהל במתכונתה הנוכחית (קיי 2015).³ גם יעד הביניים של בלימת התפשטותה של 'המדינה האסלאמית' עתיד להימשך זמן רב – בין שלוש לחמש שנים.

למרות כינון הקואליציה הבינלאומית והאזורית הרחבה נגד 'המדינה האסלאמית', לא נבנתה מאסה קריטית של כוחות ויכולות. בעיקר בולט היעדרם של כוחות קרקעיים ("מגפיים על הקרקע") בעלי יכולות המאפיינות כוחות מיוחדים, עם נחישות ומוטיבציה הנדרשות ללחימה בכוחותיה של 'המדינה האסלאמית'. מרבית התקיפות האוויריות נגד יעדי 'המדינה האסלאמית' מבוצעות על ידי טייסות אמריקאיות, ובמהלכן נהרגו עד אוגוסט 2015 כ-12,500 אנשי 'המדינה האסלאמית' ונפגעו כ-7,600 מטרות שלה.⁵ ואולם, 'המדינה האסלאמית' מונה מעל ל-30,000 לוחמים וממשיכה לגייס, על פי הערכות שונות, כאלף מתנדבים חדשים מדי חודש, המגיעים ממספר רב של מדינות ברחבי העולם. במקביל, היא ממשיכה למשול באזורים נרחבים בעיראק ובסוריה ולהרחיב את השפעתה באזורים נוספים, באמצעות ארגונים סלפים ג'האדים המקבלים את מרות 'המדינה האסלאמית' ומכריזים על מחוזות הנתונים לשליטתה, כמו בלוב ובחצי האי סיני.

היכולות האמריקאיות הפוטנציאליות גדולות באופן משמעותי מהמאמץ הצבאי ההתקפי הנוכחי של ארצות הברית נגד 'המדינה האסלאמית'. כוחות האוויר האמריקאים

יכולים להשמיד 7,600 מטרות בפחות משבוע של מאמץ מרוכז. לדוגמה, במבצע האווירי נגד הצבא העיראקי בשנת 2003 הטיל חיל האוויר האמריקאי בממוצע 1,039 חימושים ביום, במסגרת 600 גיחות בממוצע ביום. לעומת זאת, במבצע נגד 'המדינה האסלאמית', קצב התקיפות האמריקאי עד קיץ 2015 עמד על ממוצע של הטלת 43 חימושים ליום ושל 11 גיחות תקיפה ליום. היעדר אפקטיביות מבצעית נובע גם ממחסור במודיעין למטרות, מחוסר רציפות בכיסוי המודיעיני, מריחוק מאזורי הלחימה, ממניעת כינון אזורים האסורים לטיסה ולתנועה, מקושי לקיים שיתוף פעולה מספק עם שחקנים מקומיים, וכאמור מהיעדר פעילות של כוחות קרקעיים.

למעשה, התפיסה המבצעית למלחמה ב'מדינה האסלאמית' שהותוותה בווינגטון לא הגיעה לכדי יישום מלא, לא כל שכן למיצוי מכלול מרכיביה. תפיסה זו, שהתבססה בין השאר על לחימת כוחותיה של ממשלת עיראק ב'מדינה האסלאמית' על הקרקע, התבררה עד מהרה כמוטעית. כוחות אלה התגלו כחלשים ונטולי מוטיבציה להילחם, את מקומם תפסו מיליציות שיעיות המופעלות בעיקר על ידי איראן ומיליציות כורדיות הפועלות בעיקר בגזרתן. גם המאמץ האמריקאי להעצמת המיליציות והשבטים הסוניים נכשל בשל חוסר אמון של האוכלוסייה הסונית כלפי ארצות הברית וממשלת עיראק. בד בבד נוצר היסוס אמריקאי להעביר אמצעי לחימה למיליציות הסוניות המתנגדות ל'מדינה האסלאמית', וזאת בעקבות מקרים שבהם נשק כזה נפל שלל בידי אויבי ארצות הברית.

גם בניית כוחות אופוזיציה לבשאר אל-אסד בסוריה, המבוססים על גורמים שאינם סלפים-ג'האדים, התבררה כמשימה כמעט בלתי-אפשרית: היא נמשכת זמן רב ותלויה במידה רבה ברצון הטוב של ירדן, ובעיקר טורקיה, הגובלות בסוריה. הכוחות הראשונים ששוגרו לשדה המערכה בסוריה חוסלו או פורקו מיד על ידי ג'בהת אל-נוסרה. מעבר לכל אלה התברר כי ל'מדינה האסלאמית' יכולות למידה והסתגלות מהירות לתנאים חדשים. תכונות אלו מקשות הן על אפקטיביות הלחימה בה והן על היכולת לבלום ולהכיל אותה.

ככל שמתבררת החיוניות של הפעלת כוחות מיוחדים ומבצעים מיוחדים נגד ה'מדינה האסלאמית', כך גדל הקושי לגייס כוחות מקרב החברות בקואליציה הבינלאומית, בעיקר עקב רתיעתן משליחת כוחותיהן להילחם. גם הגדלת מספר התקיפות האוויריות התבררה כאפקטיבית פחות משהוערך תחילה. הסיבות לכך, מלבד החוסר במודיעין, היו רצון להימנע מפגיעה באוכלוסייה בלתי-מעורבת, היעדר מרכזי כובד, והמראה משדות תעופה מרוחקים בלי יכולת שהייה רציפה מעל לשטחי הלחימה. בנוסף לכך, הגדלת מספר הכוחות האמריקאים שהוקצו לאימון ולחניכה מבצעית של הכוחות העיראקיים, ובתוך כך הקצאת תצפיתנים ורכזים אמריקאים ליחידות מבצעיות עיראקיות קדמיות, לא נשאו פרי.

בסופו של דבר, המאמץ שהשקיעה ארצות הברית נגד 'המדינה האסלאמית' לא הניב את התוצאות המקוות. היו אלה בעיקר אי־מימוש רכיבים של התפיסה המבצעית והיישום החלקי של הרעיון האופרטיבי שלא אפשרו את הבסת 'המדינה האסלאמית' ואת חיסול השפעתה בעיראק, בסוריה ומניעת הרחבת השפעתה לאזורים נוספים. בעיה מרכזית במאמץ הבינלאומי נגד 'המדינה האסלאמית' היא התגייסות חלקית בלבד של חלק מחברות הקואליציה. טורקיה, שמלבד חברותה בנאט"ו לה תפקיד מרכזי במאבק ב'מדינה האסלאמית' בשל חשיבותה הגאואסטרטגית, נוהגת בכפל פנים, כאשר למעשה היא מסייעת רוב הזמן בעקיפין ל'מדינה האסלאמית'. טורקיה רואה ב'מדינה האסלאמית' אמצעי להפלת משטר אסד בסוריה – מטרה עליונה של נשיא טורקיה ארדואן – ובחסות המלחמה ב'מדינה האסלאמית' מנהלת מלחמה פרטית נגד המחתרת הכורדית (פ.ק.ק) והמיליציות הכורדיות בצפון עיראק ובצפון סוריה.⁶ שחקנים נוספים בקואליציה הבינלאומית, ביניהם ערב הסעודית ומדינות המפרץ, משחקים גם הם משחק כפול. מצד אחד, מדינות אלה רואות ב'מדינה האסלאמית' איום מרכזי, אך מצד אחר הן מכירות בכך שהיא מהווה איום ואתגר כלפי השיעים באזור, ובעיקר כלפי איראן, שהיא האויבת העיקרית שלהן.⁷ לבסוף, ארצות הברית עצמה – מובילת הקואליציה הבינלאומית – חסרה נחישות מספקת במאבק נגד 'המדינה האסלאמית'. ארצות הברית יכולה להביס את 'המדינה האסלאמית' בשדה הקרב בעיראק, וקרוב לוודאי גם בסוריה, אולם הסיכויים שממשל הנשיא אובמה יירתם למאמץ הנדרש לשם כך נראים קטנים מאוד. בציבור ובקונגרס האמריקאים גדלה ההתנגדות לסיכונים בלתי־מחויבים, לאחר שנים של השקעה במזרח התיכון (אפגניסטן, עיראק) שלא הביאה תשואות חיוביות.⁸ במצב זה אין סיבה להאמין כי ארצות הברית תצליח הפעם במקומות שבהם היא נכשלה בעבר.

מה נדרש כדי לבלום ולהחליש את 'המדינה האסלאמית'

כדי לממש את המטרה האסטרטגית של בלימה ולבסוף הבסת 'המדינה האסלאמית', יש לקדם רעיון רב־ממדי חדש המבוסס על קביעת הישגים נדרשים ברורים במגוון של תחומים: מהצגת אידאה מתחרה לזו של 'המדינה האסלאמית', דרך הפעלת עוצמה חכמה בשילוב אמצעים מדיניים, צבאיים, כלכליים, חברתיים, אידאולוגיים, תודעתיים ותשתיתיים. להלן עשרה מאמצים נדרשים:

- **יישום לחימה מוכוונת תודעה:** היעד הראשון והמידי הוא למנוע כל הצלחה מ'המדינה האסלאמית', הפועלת לאור ההיגיון של יצירת דימוי של רצף הצלחות, ובמקביל ממוזערת את השלכות כישלונותיה. הצלחות 'המדינה האסלאמית' מושגות על ידי גורם ההפתעה, פעולה במקביל בשלושה מרחבים – (מקומי, אזורי ועולמי) ניידות גבוהה של כוחות, סיוע של גורמים מתוך השטח והשימוש בממד ההפחדה,

שגורם לכך שהכוחות היריבים (כמו בעיר רמאדי בעיראק²) נמלטים טרם קרב. בנוסף, 'המדינה האסלאמית' מנצלת את האזורים שבהם קיימים ואקום או חולשה שלטונית כדי להשתלט עליהם בקלות יחסית. בסוריה, לדוגמה, 'המדינה האסלאמית' צופה מהצד במאבקים בין קבוצות המורדים לבין הכוחות התומכים בנשיא אסד, ובינם לבין עצמם, וכאשר הכוחות הנלחמים מגיעים לרמת שחיקה הדדית גבוהה, היא בוחרת לחדור בהפתעה לשטחים אלו, בראש ובראשונה כדי להפגין הצלחה ולאזן דווקא כדי להיאחז בשטח לאורך זמן. רצף הצלחות מעודדות הצטרפות של ארגונים, קבוצות ויחידים לשורות 'המדינה האסלאמית'. לפיכך, חיוני לגבש תודעה נגדית של כישלונות של 'המדינה האסלאמית', להדביק למנהיגיה תדמית של חבורת פושעים כושלים, להמחיש כי כוחה בשדה הקרב מוגבל, להעמיק את בידודה, ולהוכיח כי אינה משפרת כלל את תנאי החיים והצרכים של האוכלוסייה הסוניית בשטחים שבשליטתה.

- **צורך בהפעלת כוחות קרקעיים איכותיים:** כדי להשיג את האפקטיביות המבצעית נגד כוחות 'המדינה האסלאמית' נדרשת הפעלה של כוחות קרקעיים בעלי יכולות משופרות, בדגש על כוחות מיוחדים. המערב חושש משליחת כוחות קרקעיים, בשל הערכה כי יסתבך במערכה עוקבת של התגייסות כוחות מקומיים נגד הכוחות הזרים, ולאור הכישלונות באפגניסטן ובעיראק. לפיכך, כשלב ראשון, ולאור התקדים בתימן, נדרש להפעיל כוחות קרקעיים של המדינות הסוניות (ולא של איראן, שמעורבותה מעודדת דווקא התגייסות לשורות 'המדינה האסלאמית') עם הכוונה צמודה של מפקדות משולבות, שיכללו כוחות אמריקאים ויספקו להם חיפוי אווירי. מדובר במדינות כמו טורקיה, ירדן, ערב הסעודית, מצרים, מדינות המפרץ ומיליציות של מיעוטים כמו הכורדים. בד בבד, יש להפעיל מאמץ מודיעיני רב-שכבתי כדי לשפר את האפקטיביות המבצעית של הכוחות הלוחמים ב'מדינה האסלאמית'.
- **הקמת מסגרת של כוח רב-לאומי:** יש להקים כוח כזה על בסיס ארגונים קיימים כמו נאט"ו, כדי להגדיל את סדר הכוחות המשתתפים בלחימה ב'מדינה האסלאמית' לייצר מסה קריטית ולהגביר את התאום בין המדינות המשתתפות.
- **סיכול ממוקד של מפקדי 'המדינה האסלאמית' ומניעת פיגועי טרור:** לארצות הברית היו מספר הצלחות במבצעי סיכול ממוקד נגד מנהיגי 'המדינה האסלאמית' מאז החלו תקיפות הקואליציה.⁰¹ זו דרך יעילה לשיבוש פעילותם ולהפיכתם לנרדפים. בד בבד, יש לרדת בדרג הסיכולים לרמות הביניים של המפקדים, היועצים בתשלום, מפקדים לשעבר בצבא עיראק וחברי מפלגת הבעת' בעבר, המהווים כיום חלק מפעילי 'המדינה האסלאמית'. רדיפת המפקדים והפעילים המובילים של 'המדינה האסלאמית' חייבת להתבצע בשיתוף מודיעיני בין מדינות הקואליציה ועל פני כל הגלובוס.

- **התחלת חשיבה במושגים של מבנה מדינתי חדש:** רצוי להפנים שנגזז החלום של "עיראק המאוחדת" או "סוריה המאוחדת" בעתיד המזרח התיכון. ארצות הברית והקהילה הבינלאומית נדרשות לגלות יותר יצירתיות וגמישות בשרטוט הגבולות העתידיים של מדינות או ישויות אחרות באזור. "כלל אצבע" לתהליך זה הוא הימנעות ממצב בו שיעים שולטים בסונים, או להפך. יש לאפשר כינון אוטונומיות על בסיס עדתי, שבטי ותרבותי. כמו כן, נדרש לאפשר לקבוצות אתניות לאומיות, כמו הכורדים, את הזכות להגדרה עצמית, כולל כינון מדינה כורדית בחבלים הכורדיים, לכל הפחות בצפון-עיראק ובצפון-מזרח סוריה.
- **איראן היא הבעיה,** שכן הישענות גוברת עליה טומנת בחובה השלכות הרסניות. וושינגטון והמערב רואים באיראן מנוף לפתרון בעיות האזור יותר מאשר גורם חתרני שמעודד אי-יציבות ומפעיל מיליציות שיעיות וגורמים סוררים מטעמו (proxies).¹¹ המדינות הסוניות אינן יכולות להשלים עם העובדה שלאיראן תפקיד מרכזי בפתרון, ולכן אותן מדינות תפעלנה את מגוון יכולות ההיזק שלהן, כולל סיוע עקיף ל'מדינה האסלאמית' ולארגונים סלפים ג'האדיים, אם ייווצר מצב שאיראן ובאי כוחה יילחמו בסונים ויקבלו לגיטימציה והכרה מהמערב למעמדה ההגמוני באזור.
- **הפחתת המתח הפנימי במחנה הסוני,** ובתוך כך חיזוק הגורמים הפרגמטיים יותר, המוכנים לקבל את כללי המשחק של המערכת הבינלאומית – ירדן, מצרים, ערב הסעודית ומדינות המפרץ. כדי שמדינות אלו תשרודנה ותוכלנה לנטרל צמיחה מבפנים של בודדים וקבוצות התומכים ברעיון המהפכני של 'המדינה האסלאמית', עליהן לשפר את המשילות, לטפל בשחיתות, לפעול להפרדת הדת מהמדינה, להקפיד על הצדק השיפוטי, להשקיע בחינוך לפתיחות ולייצר נתיבים של תעסוקה ומיצוי עצמי עבור שכבת הצעירים, בעיקר המשכילים. כן עליהן למקד מאמץ בשיפור מצבן של שכבות האוכלוסייה המשמשות מאגר לגיוס מתנדבים ל'מדינה האסלאמית' – עניים ונחשלים, צעירים מתוסכלים, שבטים סוניים מאוימים ומבודדים ואנשים הנתונים להטפה דתית קיצונית בלי יכולת להמציא טיעוני נגד כדי להתמודד עם מאמצי השכנוע.
- **עצירת זרם המתנדבים:** נדרש מאמץ רחב היקף של מדינות למניעת גיוסם והצטרפותם של המתנדבים הזרים ל'מדינה האסלאמית' בסוריה ובעיראק, שמספרם נאמד בקיץ 2015 בכ-20,000.²¹ קיימת סכנה רבה לביטחון הפנים של מדינות המערב וגם של מדינות ערב עם חזרתם של מתנדבים אלה לארצותיהם. לכן, על מדינות המערב לעצור את זרם המתנדבים ל'מדינה האסלאמית' באמצעות בקרת גבולות קפדנית, פיקוח על מטיפים במסגדים וברשתות החברתיות וגיבוש רעיונות ואידאולוגיה

מתחרים לרעיונות הסלפיים, וזאת בנוסף למניעת העברת כספים ולמניעת מסחר עם 'המדינה האסלאמית'..

• **אין לדחות את המאמץ לייצב את סוריה ולנטרל את השפעת הגורמים הרדיקליים**

בה. האסטרטגיה חייבת לכלול טיפול בבעיות היסוד של המזרח התיכון שמזינות את המוטיבציה של קבוצות גדלות באוכלוסייה הסוניית להזדהות עם הרעיון של 'המדינה האסלאמית'. כדי להביס את 'המדינה האסלאמית' נדרש פתרון בר-קיימא לבעיית סוריה, שכן למרות ש'המדינה האסלאמית' צמחה בעיראק, סוריה היא המקום שבו הוכרזה הח'ליפות, והפכה לבסיס האמור לסייע להרחבת שליטתה בכל המזרח התיכון. המדיניות האכזרית של משטר אסד שואבת מתנודים לשורות האופוזיציה למשטר, כולל ל'מדינה האסלאמית'. יתר על כן, סביר להניח שרוב הסונים בסוריה, לו היו יכולים לבחור, היו מעדיפים להילחם באסד על פני לחימה ב'מדינה האסלאמית'.³¹ הקואליציה הנגדית של רוסיה, איראן, אסד וחזבאללה מעודדת תגובת נגד של תמיכה ב'המדינה האסלאמית'. כמו כן, הבלבול והתוהו ובוהו בשמייצרות הקואליציות השונות הפועלות בסוריה מאפשרים ל'מדינה האסלאמית' לשגשג שם. לפיכך, על ארצות הברית והמערב לא לאפשר הישגים לקואליציית רוסיה-איראן נגד המורדים במשטר אסד.

• **ניהול לוחמת מודיעין וסייבר: נדרש מאמץ משולב של מדינות וארגוני מודיעין נגד**

'המדינה האסלאמית' בתחום הסייבר ולוחמת המידע, במטרה לשלול ממנה את מרכיב ההפחדה המגולם בהצגת פעולות ברבריות, ולנטרל את יכולות התעמולה ברשת ואת יכולתה להשפיע על המונים ויחידים דרך הרשתות החברתיות והאינטרנט. בד בבד, הרשת מאפשרת לזהות ולנטר את המגייסים, המתנדבים, המעריצים וכלי התקשורת המשמשים להעברת הנחיות, במטרה לנטרל את פעילותם ואת מגמת ריבויים. כמו כן, נדרש מאמץ ממוקד להורדה מידית מהרשתות של קמפיינים של תעמולה מטעם 'המדינה האסלאמית' המיועדים לאתר מקורות תמיכה בה, אידאולוגית, כלכלית וכספית כדי לחסום אותם ולבודד את 'המדינה האסלאמית' מסיוע חיצוני.

סיכום

ארצות הברית, יחד עם העולם המערבי והערבי, נדרשים לגבש מחדש את התפיסה האסטרטגית של הלחימה ב'מדינה האסלאמית'. זאת, תוך שילוב של עשרת הרכיבים שנמנו לעיל. לשם כך דרושה תחושת דחיפות, נחישות והתגייסות של העולם החופשי כדי למוטט את יכולותיה הכלכליות, החברתיות והתודעתיות של 'המדינה האסלאמית', לעצור את גיוס המתנדבים לשורותיה ולהביא בסופו של דבר להבסתה. אולי פיגועי

הטרור בפריז בנובמבר 2015, שהוכוונו נגד התרבות המערבית, יהוו את נקודת המפנה בהתגייסות העולם נגד 'המדינה האסלאמית'.

הערות

- Tom Cohen, "Obama outlines ISIS strategy: Airstrikes in Syria, more U.S. forces," CNN, 1
September 11, 2014, <http://edition.cnn.com/2014/09/10/politics/isis-obama-speech/>; "Statement
by the President on ISIL," The White House: Office of the Press Secretary, September 11,
2014, <https://www.whitehouse.gov/the-press-office/2014/09/10/statement-president-isil-1>
- Michael Weiss, "Why some secular Sunnis support ISIS," *Business Insider*, March 14, 2015, 2
<http://www.businessinsider.com/why-some-secular-sunnis-support-isis-2015-3>.
- Aaron Mehta, "Odierno: ISIS Fight Will Last '10 To 20 Years'," *Defense News*, July 17, 3
2015, [http://www.defensenews.com/story/defense/2015/07/17/odierno-isis-fight-last-10-20-](http://www.defensenews.com/story/defense/2015/07/17/odierno-isis-fight-last-10-20-years/30295949/)
[years/30295949/](http://www.defensenews.com/story/defense/2015/07/17/odierno-isis-fight-last-10-20-years/30295949/)
- Barbara Slavin, "Who has 'boots on the ground' in fight against IS?" *Al-Monitor*, July 8, 4
2015, [http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2015/07/us-kurd-shiite-allies-fight-islamic-](http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2015/07/us-kurd-shiite-allies-fight-islamic-state-iran.html)
[state-iran.html](http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2015/07/us-kurd-shiite-allies-fight-islamic-state-iran.html)
- "Operation Inherent Resolve: Targeted Operations against ISIL Terrorists," U.S. Department 5
of Defense, August 7, 2015, [http://www.defense.gov/News/Special-Reports/0814_Inherent-](http://www.defense.gov/News/Special-Reports/0814_Inherent-Resolve)
[Resolve](http://www.defense.gov/News/Special-Reports/0814_Inherent-Resolve)
- Danny Kemp, "Allies tolerate Turkey's double game to boost ISIS fight," *The Daily Star* 6
(Lebanon), July 30, 2015, [http://www.dailystar.com.lb/News/Middle-East/2015/Jul-30/308909-](http://www.dailystar.com.lb/News/Middle-East/2015/Jul-30/308909-allies-tolerate-turkeys-double-game-to-boost-isis-fight.ashx)
[allies-tolerate-turkeys-double-game-to-boost-isis-fight.ashx](http://www.dailystar.com.lb/News/Middle-East/2015/Jul-30/308909-allies-tolerate-turkeys-double-game-to-boost-isis-fight.ashx)
- Lori Plotkin Boghardt, "Battling ISIS and Beyond in the Gulf," The Washington Institute, 7
August 6, 2015, [http://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/battling-isis-and-](http://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/battling-isis-and-beyond-in-the-gulf)
[beyond-in-the-gulf](http://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/battling-isis-and-beyond-in-the-gulf)
- Stephen M. Walt, "Top 10 Lessons of the Iraq War," *Foreign Policy*, March 20, 2012, 8
<http://foreignpolicy.com/2012/03/20/top-10-lessons-of-the-iraq-war-2/>
- "Iraq's Ramadi falls to ISIS after army deserts city," *Al-Arabiya*, May 17, 2015, 9
[http://english.alarabiya.net/en/News/middle-east/2015/05/17/Iraq-Ramadi-falls-to-ISIS-](http://english.alarabiya.net/en/News/middle-east/2015/05/17/Iraq-Ramadi-falls-to-ISIS-after-army-leaves-city-.html)
[after-army-leaves-city-.html](http://english.alarabiya.net/en/News/middle-east/2015/05/17/Iraq-Ramadi-falls-to-ISIS-after-army-leaves-city-.html)
- Greg Miller, "U.S. launches secret drone campaign to hunt Islamic State leaders in Syria," 10
The Washington Post, September 1, 2015, [https://www.washingtonpost.com/world/](https://www.washingtonpost.com/world/national-security/us-launches-secret-drone-campaign-to-hunt-islamic-state-leaders-in-syria/2015/09/01/723b3e04-5033-11e5-933e-7d06c647a395_story.html)
[national-security/us-launches-secret-drone-campaign-to-hunt-islamic-state-leaders-in-](https://www.washingtonpost.com/world/national-security/us-launches-secret-drone-campaign-to-hunt-islamic-state-leaders-in-syria/2015/09/01/723b3e04-5033-11e5-933e-7d06c647a395_story.html)
[syria/2015/09/01/723b3e04-5033-11e5-933e-7d06c647a395_story.html](https://www.washingtonpost.com/world/national-security/us-launches-secret-drone-campaign-to-hunt-islamic-state-leaders-in-syria/2015/09/01/723b3e04-5033-11e5-933e-7d06c647a395_story.html)
- Barak Ravid, "Ya'alon: Israel Sees Iran as a Problem, U.S. Sees Solution," *Haaretz*, June 11
29, 2015, <http://www.haaretz.com/news/diplomacy-defense/.premium-1.663506>
- Peter R. Neumann, "Foreign fighter total in Syria/Iraq now exceeds 20,000; surpasses 12
Afghanistan conflict in the 1980s," *ICSR*, January 26, 2015, [http://icsr.info/2015/01/foreign-](http://icsr.info/2015/01/foreign-fighter-total-syriairaq-now-exceeds-20000-surpasses-afghanistan-conflict-1980s/)
[fighter-total-syriairaq-now-exceeds-20000-surpasses-afghanistan-conflict-1980s/](http://icsr.info/2015/01/foreign-fighter-total-syriairaq-now-exceeds-20000-surpasses-afghanistan-conflict-1980s/)
- Jamal Khashoggi, "Who should go first, Assad or ISIS?" *Al-Arabiya*, August 17, 2015, 13
[http://english.alarabiya.net/en/views/news/middle-east/2015/08/17/Who-comes-first-ISIS-](http://english.alarabiya.net/en/views/news/middle-east/2015/08/17/Who-comes-first-ISIS-or-Assad-.html)
[or-Assad-.html](http://english.alarabiya.net/en/views/news/middle-east/2015/08/17/Who-comes-first-ISIS-or-Assad-.html)

אתגרי 'המדינה האסלאמית' – "הכצעקתה?"

עמוס ידלין

ביוני 2014, לאחר שהביסו חמש דיביזיות של הצבא העיראקי שאומן וצויד על ידי ארצות הברית, כבשו מספר אלפים של לוחמי דאע"ש את העיר מוסול בצפון עיראק. התפתחות מפתיעה זו, שהתרחשה לפני החלפת השם דאע"ש ב'מדינה האסלאמית', כביטוי לשינוי מהותי של האסטרטגיה והיעדים של הארגון, עוררה תחושה של היווצרות אויב חדש, בעל עוצמה צבאית ניכרת ומאיימת. תחושת האיום נבעה גם משיטות הלחימה האכזריות שנקטו כוחות 'המדינה האסלאמית'. השימוש הנרחב והמיומן שהם עשו ברשתות החברתיות להפצת מסרים מזעזעים – חטיפות, עריפת ראשים, שריפת שבויים בעודם בחיים, מכירה לעבדות וסחר בנשים, הוצאות להורג המוניות במגוון שיטות אכזריות והרס תשתיות אזרחיות ואוצרות תרבות היסטוריים – תרם רבות לתחושת הפחד שהתעוררה ולהערכה כי 'המדינה האסלאמית' נמצאת בראש רשימת האיומים על המערב ועל מדינת ישראל.

בקיץ ובסתיו של שנת 2014 נראה היה ש'המדינה האסלאמית' משנה את מאזן האיומים והבריתות במזרח התיכון: היא האירה באור של מתינות את אל-קאעדה – הארגון שממנו התפצלה – מיצבה את איראן כמדינה התורמת ליציבות ואף החזירה את ארצות הברית למזרח התיכון, שנים ספורות לאחר שהנשיא ברק אובמה השלים את הוצאת כל הכוחות האמריקאיים מעיראק, כפי שהבטיח במהלך המרוץ לנשיאות. "פניית פרסה" זו של ארצות הברית נתמכה על ידי הציבור האמריקאי – אותו ציבור שלא תמך בהתערבות בסוריה שנה קודם לכן, כאשר הנשיא בשאר אל-אסד חצה את הקווים האדומים שהציב אובמה והשתמש בנשק כימי נגד בני עמו. תמיכה זאת באה רק לאחר עריפת ראשיהם של שני עיתונאים אמריקאים על ידי אנשי 'המדינה האסלאמית', שהביאה את הציבור בארצות הברית לקבל את המערכה נגדה ביתר הבנה. כבר בעבר הצבעתי על הערכת יתר של כוחה הצבאי והפוליטי של 'המדינה האסלאמית'¹, ואף הצעתי "לכבות את הסירנות", לפחות בישראל. ניתוח הסוגיה העלה שיש ארבע אפשרויות של איום מצד 'המדינה האסלאמית' על ישראל, וכולן בעלות

סבירות נמוכה להתממש: הראשונה – הגעה של 'המדינה האסלאמית' לגבולות ישראל ברמת הגולן ובסיני; השנייה – התבססות האידיאולוגיה שלה בשטחים הפלסטיניים; השלישית – טרור ראווה במאפייני הפיגועים של אל-קאעדה' מהעשור הקודם; הרביעית – החלטה של 'המדינה האסלאמית' למקד את מאמציה בממלכת ירדן ולהפוך אותה ליעד ולמטרה שלה. זוהי ההתפתחות האסטרטגית המשמעותית ביותר מבחינתה של ישראל, שגבולה עם ירדן הוא הארוך בגבולותיה ושמניעת ערעור היציבות בממלכה היא אינטרס עליון שלה.²

בהתאמה לתחזית זו, 'המדינה האסלאמית' לא הפכה בשנת 2015 להיות איום צבאי על ישראל. היא התבססה באזורים בעלי אוכלוסייה סונית ניכרת בעיראק ובסוריה, אך נבלמה בכל מקום שבו לחמה בקהילות ובקבוצות שנאבקו על ארצן ועל ביתן – הכורדים בצפון עיראק, השיעים בפאתי בגדאד (בסיוע איראני ואמריקאי), הכורדים בקובאני, ואפילו כוחותיו של בשאר אל-אסד במקומות שבהם חשוב היה לו להילחם. ניסיונותיה של 'המדינה האסלאמית' להרחיב את גבולותיה ללב עיראק, לירדן וללב סוריה (לדמשק) לא צלחו. אמנם, אנשיה כבשו אזורים סוניים, דוגמת רמאדי ופלוג'ה בעיראק ותדמור בסוריה, אך ניסיונה להתקדם באזורים השיעיים או הכורדיים בעיראק נתקל כאמור בהתנגדות מקומית משמעותית, שעצרה את תנופתה. גם החששות ש'המדינה האסלאמית' תכבוש את הבירה בגדאד ותשתלט על כל עיראק התבדו בשלב מוקדם. נראה שהדבר נבע, בין השאר, מחששה מעימות צבאי עם האוכלוסייה השיעית בעיר, עם המיליציות השיעיות ועם כוחות קודס האיראניים, שהביא אותה להימנע מלנסות לתקוף את בגדאד.

סיבה מרכזית להצלחותיה של 'המדינה האסלאמית' בשדה המערכה נגד צבא עיראק בצפון-מערב המדינה, בשטחים המאוכלסים בסונים, היא שיחידות הצבא העיראקי מורכבות בעיקרן מלוחמים שיעים, שלא הסכימו להילחם כדי להגן על שטח שבו גרה אוכלוסייה סונית, ולפיכך נטשו את שדה הקרב. גם הטענה ש'המדינה האסלאמית' התפשטה ב"אופן גלובלי", מעבר לסוריה ועיראק, אל לוב, ניגריה, אפגניסטן וחצי-האי סיני, מחייבת הבהרה: למעשה, "התפשטות" זאת מסתכמת על פי רוב בהצהרת נאמנות של ארגוני טרור מקומיים, שפעילותם ויעדיהם מוגבלים ברובם לאזור מוגדר ותחום. עם זאת מתברר, כי המדינה האסלאמית, היא תופעה רחבה בהרבה מהבסיס הטריטוריאלי והמבנה המדינתי, שהתבסס בצפון מזרח סוריה וצפון מערב עיראק. לדאע"ש ארבעה ממדים: הוא מדינה, הוא כולל אוסף ארגוני טרור הנאמנים לו באתרים רבים בעולם, כמו מחוזות סיני ולוב, הוא ארגון טרור עולמי, התוקף בפאריס ומפיל מטוס רוסי בסיני, והוא מעל לכל רעיון דתי קיצוני, אידיאולוגי, המתפשט ויראלי ווירטואלי, עם נוכחות והשפעה, באתרי האינטרנט וברשתות החברתיות.

מבחינה צבאית, שיטות הפעולה של 'המדינה האסלאמית' אינן פורצות דרך. הן מסתמכות על שימוש בכלי רכב מובילי חומר נפץ, הנהוגים בידי מתאבדים ומתואמים לפיצוץ ברזומני, על שריוניות קלות, נשק נ"ט ומכונות ירייה. ניסיונות 'המדינה האסלאמית' להשמיש אמצעי לחימה כבדים ומשוכללים יותר, שאותם תפסה שלל, לא התגבשו לכדי מהלכים משמעותיים בשדה הקרב. לעומת זאת, השימוש בכלים קלים העניק ל'מדינה האסלאמית' יכולת תמרון גבוהה במערכת הכבישים הענפה והמתקדמת שנבנתה בסוריה ובעיראק. בדרך זו היא רכשה את היכולת לרכז כוחות בזירות ולהפתיע אויבים הנמצאים במרחק רב. טכניקות וכלים אלה אינם מותאמים ללחימה בצבא מערבי מודרני, כמו צבא ארצות הברית או צה"ל, המפעילים כוחות אוויריים מבוססי מודיעין, עבורם כלי הרכב שמפעילה 'המדינה האסלאמית' הם טרף קל יחסית. בנוסף לכך, ההכשרה הקרבית של מרבית לוחמי 'המדינה האסלאמית', כמו גם מבנה הפיקוד והשליטה המבוזר שלה התגבשו בלחימת גרילה בסביבות עירוניות בעיראק ובסוריה, ואינם מותאמים למבצע סדור בהיקף רחב נגד מדינה כמו ירדן, ובוודאי שלא נגד מדינת ישראל.

נוכח הנאמר לעיל, נשאלת השאלה מדוע בכל זאת, למרות יכולותיה הצבאיות המוגבלות של 'המדינה האסלאמית', היא כה מדאגה את מדינות המזרח התיכון, האיחוד האירופי, רוסיה וארצות הברית? התשובה לכך טמונה במידה רבה ברכיבים הלא צבאיים של פעילותה: מסריה הדתיים והאידיאולוגיים, האמצעים התקשורתיים שבהם מופצים מסרים אלה וכן האפקט הפסיכולוגי, ובכלל זה הפחד, שמעוררים מעשיה הברוטליים של 'המדינה האסלאמית' נגד אדם ורכוש.

הטלטלה האזורית, שהחלה עם "האביב הערבי", שיקפה את היקפו ועומקו של המתח ששרר לאורך שנים בין הציבור במדינות ערב לבין המשטרים השונים בהן. התהפוכות שבאו בעקבות טלטלה זאת ביטאו את שיאו של החיפוש הגובר אחר "רעיון מסדר" חדש בעולם הערבי. הרעיון הלאומי הפאן-ערבי, כמו גם הרעיונות הסוציאליסטיים-קומוניסטיים, איבדו בסוף המאה העשרים את האטרקטיביות שלהם ולא שימשו עוד מצפן ערכי ופוליטי לחברות במדינות ערב. הרעיון הדמוקרטי-ליברלי-קפיטליסטי הכזיב בתחילת המאה ה-21, וכמוהו הכזיב גם האסלאם הפוליטי בהובלת האחים המוסלמים, שלרגע היה נראה שייתן את המענה החלופי. המשבר החברתי-כלכלי-פוליטי הלך והחריף, והציבור, ובמיוחד הצעירים, המשיך לחפש דגל חדש להניפו כאות לרעיון מנחה כולל. האסלאם הסלפי-ג'האדי הציע רעיון חדש-ישן של ח'ליפות, המתקיימת על פי חוקי השריעה. זה הרקע להבנה ולחשש השוררים במזרח התיכון ומערב לו, לפיו גם אם 'המדינה האסלאמית' תיבלם במישור הצבאי, האידיאולוגיה שהיא מקדמת תמשיך ללבות את המתח החברתי-פוליטי ולהזין חתירה לשינוי בדרכים אלימות.

האידיאולוגיה הסדורה של 'המדינה האסלאמית' והנכונות שלה להקרבה בשם הג'האד הן בגדר "עוצמה רכה", הניתנת להפצה גם באמצעות האינטרנט והרשתות החברתיות. בדרך זו הן מאיימות על יציבותם של מבנים חברתיים ומשטרים במדינות ערב. איום זה יכול להתממש על ידי פעולות טרור שיערערו את מדינות הסטטוס קוו מבחינה פוליטית, חברתית וכלכלית, או באמצעות מהפכות עממיות מקומיות בהשראת 'המדינה האסלאמית'.

מהפכה אסלאמית או איום צבאי טריטוריאלי אינם תרחיש ריאלי עבור מדינות אירופה. לעומת זאת, קיימת אפשרות להתרחשותו של גל טרור במדינות אירופיות שבהן יש אוכלוסיות מוסלמיות גדולות, כמו זה שהיינו עדים לו בפריז בנובמבר 2015 ואף יותר מכך. סבירותו של תרחיש כזה, שאפשרות מימושו היא מקור לדאגה רבה, גברה עקב האפשרות שאזרחים של אותן מדינות, שיצאו להילחם בשורות 'המדינה האסלאמית', ישובו אליהן לאחר התנסות בקרב, כשהם טעונים במטען אידיאולוגי כבד הקורא לפעול בשם הג'האד. האיחוד האירופי מתקשה להילחם בתופעת "הלוחמים הזרים", בעיקר בשל מגבלות חוקיות, תרבותיות ופוליטיות.

לעומת אירופה, ארצות הברית וישראל מוגנות יותר מול הרכיב ה"רד" של 'המדינה האסלאמית'. זאת, בין השאר, מתוקף מאפייניהן הגאוגרפיים: ארצות הברית רחוקה מאזור פעילותה של 'המדינה האסלאמית', וגבולותיה של ישראל סגורים ומוגנים. גם הרכב אוכלוסייתן של שתי מדינות אלו, חוקי ההגירה הנהוגים אצלן, וסייגים הקיימים בהן ביחס למה שקרוי "תקינות פוליטית" – יסוד המקשה עד מאוד על מדינות אירופיות להתמודד עם ההקצנה האסלאמית בכלל ועם זו המתרחשת בשטחן בפרט – מקלים עליהן את ההתמודדות עם אתגרי 'המדינה האסלאמית'. חשוב לציין בהקשר זה את התמיכה המועטה ביותר לה זוכה 'המדינה האסלאמית' בקרב ערבים אזרחי ישראל. בעוד שמספר האזרחים המוסלמים במדינת ישראל שווה לזה שבבריטניה, היקף אירועי הטרור המתבצעים בישראל בשם הג'האד הסלפי, ואף עוצמת הרטרוריקה התומכת ברעיונות הסלפיים-ג'האדיים, נמוכים בה לאין שיעור מאלה שנרשמו בשנים האחרונות בדמוקרטיות אירופיות. למעשה, ארצות הברית וישראל אינן רואות ב'מדינה האסלאמית' איום ישיר עליהן, אלא איום עקיף, וזאת כתוצאה מהאיום שהיא מהווה על היציבות, ואולי על עצם השרידות של אותן מדינות ערב החולקות עמן אינטרסים משותפים, ובהן מצרים, ירדן, ערב הסעודית ויתר מדינות המפרץ.

דווקא איראן, טורקיה ואפילו רוסיה פגיעות הרבה יותר לאיום מצד 'המדינה האסלאמית' מאשר ישראל וארצות הברית. 'המדינה האסלאמית' רואה בשיעים ככלל כופרים, ובאיראן – מדינת אויב. כוחות איראניים הם גם גורם מרכזי בעימות עם כוחות 'המדינה האסלאמית' בתכרית ובבגדאד. זאת ועוד, איראן, הרואה בהמשך קיומו של משטר אסד בסוריה נכס אסטרטגי, צפויה להמשיך ואף להעמיק את מעורבותה

בלחימה קרקעית נגד 'המדינה האסלאמית', אם ישירות ואם באמצעות שלוחתה בסוריה ובלבנון – חזבאללה.

אשר לטורקיה, זו העלימה עין במשך תקופה ממושכת ממעבר של ג'יהאדיסטים משטחה לשטח סוריה, עד שבמהלך 2015 חלה עליה בפיגועי הטרור שבוצעו בטורקיה בידי 'המדינה האסלאמית', ונשיאה ארדואן אף הוכרז ככופר על ידי 'המדינה האסלאמית'. רוסיה, שבה מיעוט מוסלמי סוני גדול, ואשר חלק ניכר מן המתגייסים לצבאה הם מוסלמים, רואה ב'מדינה האסלאמית' אויב מרכזי מכמה סיבות: היא מאיימת באופן ישיר על בעלת בריתה, סוריה של אסד, וכן מאיימת על שטחה הריבוני של רוסיה עצמה ועל מדינות חבר העמים לשעבר, הנחשבות לאזורי השפעה שלה. ראייה ברורה לעמדה זו של רוסיה ניתן למצוא בהחלטת הנשיא פוטין לשגר כוחות אוויר, אמצעי הגנה אווירית, טילי שיוט וכוחות קרקע מיוחדים מרוסיה לסוריה. למעשה, מאז אוקטובר 2015, רוסיה מעורבת צבאית ובאופן ישיר בלחימה ב'מדינה האסלאמית'. מה שעשוי לשנות את חוקי המשחק הוא המגמה שהחלה להתחדד באסטרטגיית 'המדינה האסלאמית' בסוף 2015. היחלשות צבאית ואיבוד שטחים בצפון סוריה, צפון עיראק ובלוב, לצד פגיעות מוראליות כדוגמת ההתנקשות האמריקאית המשוערת במוחמד אמוואזי ('ג'ון הג'יהאדיסט') הביאו את 'המדינה האסלאמית' לקדם את מדיניות ייצוא הטרור אל מחוץ לשטחים שבשליטתה כדי לחפות על הפסדיה מבית. מעידים על כך שרשרת האירועים שביצעה באוקטובר-נובמבר 2015, אשר התאפיינו בהיקף נרחב לעומת העבר וכווננו נגד שחקנים הנלחמים בהם בעיראק ובסוריה (רוסיה, חזבאללה וצרפת): התרסקות המטוס הרוסי בסיני, הפיגוע ברובע דאחיה בביירות ומתקפת הטרור בפריז. בעת כתיבת שורות אלה עוד מוקדם להעריך את השלכות מגמה זו.

אולם, אם האיום שמהווה 'המדינה האסלאמית' הוא כה משמעותי ונוגע למספר רב כל כך של מדינות, מדוע טרם גובש מענה משמעותי לו ומדוע 'המדינה האסלאמית' טרם הוסגה לאחור או הובסה בשדה הקרב? יתר על כן, מדוע "הקואליציה הרחבה ביותר בהיסטוריה" שהוקמה נגד 'המדינה האסלאמית' – 64 מדינות בהובלת ארצות הברית הנתמכות מבחוץ על ידי מדינות נוספות, ביניהן ישראל ואפילו איראן, ואף על ידי שחקנים לא-מדינתיים, ביניהם מיליציות האופוזיציה הסורית ג'בהת א-נוסרה – אינה מצליחה להתמודד אתה ו"להכילה ואף להביסה"?³ חשוב להדגיש ששאלה זו אינה מכוונת למיגור האסלאם הסלפי-ג'יהאדי כאידיאולוגיה, או ללחימה בארגון טרור חסר מסגרת ארגונית נוקשה ושליטה בטרטוריה מוגדרת, כמו אל-קאעדה; אדרבא, מדובר בלחימה בישות השולטת בטרטוריה תחומה, אשר כוננה בה מסגרת מדינתית, מקיימת שגרה שלטונית, מפעילה בתי משפט ועיריות, מפיקה נפט כמקור הכנסה עיקרי מהשטחים שכבשה ומנצלת את האזור בעל המבנה הטופוגרפי המוכר והנחוץ יחסית ללחימה מודרנית. צבאות המערב – טורקיה, ירדן ואפילו רוסיה – נבנו

למלחמה מול מדינות. אולם, הקושי בלחימה מול אויב א־סימטרי תקף פחות מול 'המדינה האסלאמית'.

התשובה לשאלה מדוע ה'המדינה האסלאמית' טרם הובסה היא, שעל אף שהיא מוקפת במדינות הרואות בה איום, אף אחת ממדינות הקואליציה שגובשה נגדה לא רואה בה איום העומד בראש רשימת האיומים על הביטחון הלאומי שלהן: טורקיה מוטרדת יותר מהאפשרות שהכורדים ימשיכו לגבש לעצמם אוטונומיה בצפון סוריה ומהשפעתה של התפתחות כזו על שאיפותיהם הלאומיות של הכורדים בתחומה, ומכך שמשטר אסד יוותר על כנו; רוסיה מוטרדת בראש ובראשונה מהתפשטות נאט"ו לאוקראינה ומאפשרות של נפילת משטר אסד בסוריה; ההנהגה האיראנית רואה ביריבות עם ארצות הברית וישראל את האיום הגדול ביותר על שרידות המשטר; ערב הסעודית חוששת בעיקר משאיפותיה האסטרטגיות של איראן במפרץ ובמזרח התיכון בכלל.

זאת ועוד, 'המדינה האסלאמית' משכילה לנהל מערכת יחסים מורכבת עם שכנותיה – סוריה וטורקיה – שניתן להגדירה כ"יריבות־ידידות". יעידו על כך רכישת הנפט ממנה על ידי משטר אסד ועל ידי גורמים המקורבים לשלטון בטורקיה, וגם העובדה שרוב גיחות התקיפה של טורקיה ושל רוסיה בסוריה בוצעו נגד הכורדים והמורדים "המתונים" (בהתאמה), ומיעוטן בלבד נגד 'המדינה האסלאמית'. גם משטרו של אסד פועל על פי סדר עדיפויות דומה. מאמציו מופנים קודם כל לאופוזיציה הסורית החילונית – ג'בהת א־נוסרה וגורמים אחרים – בעוד ש'המדינה האסלאמית' מצויה מבחינתו רק בשולי המאבק.

סיבה נוספת לכך ש'המדינה האסלאמית' טרם הובסה היא חוסר הקוהרנטיות באסטרטגיה האמריקאית. אסטרטגיה זו קבעה מחד גיסא יעד שאפתני – "לשחוק ולהשמיד את 'המדינה האסלאמית'" – אך מאידך גיסא לא תורגמה לנכונות פוליטית הנדרשת להצבת "מגפיים על הקרקע" ולהקצאת משאבים מתאימים – פוליטיים, כספיים וצבאיים – להשגת היעד מרחיק הלכת.

'המדינה האסלאמית' מהווה איום גם מבחינת ישראל, אך עוצמתו פחותה באופן משמעותי מהאיום הגלום באיראן, בחזבאללה, בשאריות צבאה הקונבנציונלי של סוריה ואפילו בחמאס. אמנם, 'המדינה האסלאמית' אינה מתחשבת בכללי משחק, כגון אלה שהתמסדו לאורך השנים בין גורמי טרור ומדינות עוינות לבין ישראל, אך יכולת הפגיעה שלה בישראל מוגבלת לפעולות טרור נקודתיות, שאינן מהוות איום מערכתי או אסטרטגי, ובוודאי שלא איום קיומי. זאת ועוד, פעילותה של 'המדינה האסלאמית' מלווה בניסיונות לנצל הזדמנויות ולהפגיע במבצעים נקודתיים המתוכננים היטב (כמו בשיח' זויד במצרים ביולי 2015⁴), אך אין ברשותה אמצעי לחימה בעלי משמעות אסטרטגית, כמו רקטות ארוכות טווח, טילים בליסטיים, חיל אוויר או הגנה אווירית. נחיתות זו של 'המדינה האסלאמית' קשורה בכך שהיא נעדרת תמיכה

מעצמתית – צבאית או דיפלומטית – וזאת בניגוד לחזבאללה, למשל, המקבל נשק משוכלל מאיראן, מסוריה ומרוסיה.

לישראל יש בעת הזו שתי נקודות מגע אפשריות עם 'המדינה האסלאמית' – בחצי-האי סיני וברמת הגולן. הכרזת הנאמנות של 'וילאית סיני' (בעבר 'אנצאר בית אל-מקדס') ל'מדינה האסלאמית' הקנתה לארגון המקומי בסיני יכולת ארגונית משופרת כתוצאה מהזרמות כספים ואמצעי לחימה. על אף שכוחותיו של ארגון טרור זה מהווים איום מסוים על ישראל, בעיקר על יישובי הגבול ובכללם העיר אילת, וכן על נתיבי התחבורה לדרום, עיקר תשומת הלב שלו מופנית למאבק במשטר המצרי, שמצדו מבצע מערכה צבאית נחושה ומתמשכת כנגד הג'יהאדיסטים.

נוכחות גורמים המזוהים עם 'המדינה האסלאמית' בחזית הגולן היא זניחה ביחס לנוכחותם של לוחמי ג'בהת א-נוסרה ומורדים מארגונים אחרים שם. היכרותה המודיעינית העמוקה של ישראל עם מרחב הגבול, יכולת האש המדויקת והמסיבית של צה"ל והנחלת חוקי משחק ברורים לגבי ירי לשטחה, הוכיחו עצמן עד כה כמדיניות נכונה. השתלטות גורמי 'המדינה האסלאמית' על אזור הגבול עם ישראל ברמת הגולן תחייב עדכון האסטרטגיה הישראלית, אך לישראל יכולות מתקדמות של מודיעין ולחימה להתמודדות עם אתגר זה.

'המדינה האסלאמית' מצדה מרכזת כיום את עיקר תשומת הלב והמשאבים שלה בלחימה במשטר אסד ובעלי בריתו – קרי הציר השיעי – כמו גם בישויות מתחרות במרחב, ביניהן ג'בהת א-נוסרה, ארגוני מורדים נוספים והתארגנויות שבטיות-מקומיות. השקט היחסי בגולן מדגיש את העובדה ש'המדינה האסלאמית' אינה תופסת את ישראל כאויבתה העיקרית; מי שמהווים אויב עיקרי מבחינתה הם המשטרים הערביים "הכופרים". ניתן להניח שאם 'המדינה האסלאמית' תפנה את פעילותה נגד ישראל, הדבר יתרחש רק בשלב מאוחר יותר. בינתיים, אחד היתרונות האסטרטגיים הלא מכוונים שישראל מפיקה מפעילותה של 'המדינה האסלאמית' הוא הקזת דמם של אנשי חזבאללה הלוחמים לצד משטרו של אסד. כך נפגע גם מעמדה של איראן, המגבה את משטר אסד ואת חזבאללה, ואשר אנשי צבא בכירים שלה נפגעים גם הם בסוריה.⁵ לאחר עשרות שנים של לחימה בארגוני טרור על תצורותיהם המגוונות, וכן בצבאותיהן של מדינות עוינות, אין לישראל סיבה להיבהל ולחשוש יתר על המידה מעלייתו של ארגון טרור נוסף הפועל הרחק מגבולותיה וללא תמיכה מעצמתית. עם זאת, יש להפנות משאבי מודיעין למעקב אחרי התפתחות 'המדינה האסלאמית' כדי ללמוד ולהבין לעומק את אופן פעולתה ואת נקודות החוזק והתורפה שלה; להעריך אילו טקטיקות היא עלולה לפתח נגד צבאות מודרניים; לעקוב אחר פיתוח יכולות צבאיות מתקדמות שלה, כגון נשק נ"מ, הגנה אווירית או טק"ק; ולנטר מקרוב את רמת הגולן הסורית והשטחים הפלסטיניים כדי לזהות סימנים ראשוניים לנוכחותה

בהם, לעצב מענה מבצעי הולם ולהוציאו לפועל בעיתוי הנכון. נוסף לכך, על ישראל להמשיך ולתמוך בירדן במאבקה נגד ניסיונותיה של 'המדינה האסלאמית' להרחיב את השפעתה לתחומיה. כמו כן, יש לחשוב על תפניות פחות סבירות אך מסוכנות, כמו תרחיש אפשרי שבו 'המדינה האסלאמית' תצליח להקים מדינה סוניית קיצונית שיהיה לה גבול משותף עם ישראל. הסבירות להתממשותו של תרחיש זה היא נמוכה מאוד, בעיקר נוכח התמיכה האיראנית והרוסית במשטר אסד בסוריה. עם זאת, במזרח תיכון בלתי צפוי ורב תהפוכות, חובה לבחון האם מתפתחים גם תרחישים שנראים כרגע לא סבירים.

לבסוף, על ישראל לפעול על סמך הזדמנויות הדיפלומטיות והצבאיות הנובעות מהמציאות הנוכחית. במסגרת זו, יש להטמיע ראשית לכל את ההבנה שמדינת ישראל היא אי של יציבות ושפיות במזרח התיכון ולהפריך את הטענה שהסכסוך הישראלי-ערבי הוא גורם מרכזי לאי-היציבות במרחב. ההזדמנות העיקרית מבחינת ישראל גלומה באפשרות להמחיש את היותה נכס אסטרטגי ובעלת ברית אמינה למדינות המערב ולארצות הברית. ישראל יכולה לתרום לחיזוקה של הקואליציה המערבית נגד 'המדינה האסלאמית' ולשינוי אופי הפעולה שלה, במיוחד כשאירופה מתמודדת עם תופעת הפליטים המציפים אותה, ארצות הברית נרתעת ממחויבות נוספת במזרח התיכון, הקואליציה המערבית מדשדשת והקואליציה הרוסית-איראנית עוסקת בעיקר בשאלת שרידותו של משטר אסד בסוריה.

ישראל היא בעלת יכולות מודיעיניות, אוויריות וקיברנטיות, וכן עומדים לרשותה כוחות מיוחדים איכותיים ביותר. הממדים האידאולוגיים של 'המדינה האסלאמית' והתכנים שמעבירים אוהדיה ברשתות החברתיות מחייבים לפעול לגיבוש אסטרטגיה משותפת לישראל ולמדינות החולקות עמה אינטרסים אסטרטגיים, וזאת כדי ליצור "עליונות קיברנטית" שתשבש את יכולתה של 'המדינה האסלאמית' לנצל את הרשת במטרה להפיץ מסרים מסוכנים. בנוסף, לישראל היכרות טובה מאוד עם המרחב המזרח תיכוני ויכולת השפעה על הזירה – נכסים העשויים להיות ערכיים ביותר לבעלות בריתה הנלחמות ב'מדינה האסלאמית'.

שנת 2014 הייתה השנה שבה הפתיעה 'המדינה האסלאמית' בהשתלטות על צפון-מערב עיראק וצפון-מזרח סוריה וביססה את הח'ליפות כרעיון מסדר אטרקטיבי ביותר לעולם הערבי ולמוסלמים בכללותם, וכן כאיום סלפי-ג'האדי מרכזי על מדינות המזרח התיכון ואף מעבר לו. בשנת 2015 נבלמה התקדמותה הגאוגרפית של 'המדינה האסלאמית', ונוצרו שתי קואליציות עולמיות ששמו להן למטרה להילחם בה. לישראל ניתנה ההזדמנות לתרום למאבק העולמי ב'מדינה האסלאמית', כך ששנת 2016 תסמן את עצירת התפשטותה הגאוגרפית, ויותר מכך – תביא לבלימת התפשטותו של הרעיון אותו היא מקדמת.

הערות

- 1 Amos Yadlin, "ISIS no Existential Threat to Israel," Ynet, September 3, 2014, <http://www.ynetnews.com/articles/0,7340,L-4567128,00.html>
- 2 איתי אשר, "האם ישראל צריכה לפחד מדאע"ש?", **ליברל**, 15 בספטמבר, 2014, <http://snipurl.com/2ac4c6y>
- 3 "President Barak Obama: "We will Degrade and Ultimately Destroy ISIL"," September 10, 2014, <https://www.whitehouse.gov/blog/2014/09/10/president-obama-we-will-degrade-and-ultimately-destroy-isil>
- 4 Erin Cunningham and Loveday Morris, "Militants launch major assault in Egypt's Sinai," *The Washington Post*, July 1, 2015, <http://snipurl.com/2ac4dea>
- 5 "Two More Iranian Military Commanders Killed in Syria," Fars News, Iran, October 13, 2015, <http://english.farsnews.com/newstext.aspx?nn=13940721001386>

אחרית דבר

'המדינה האסלאמית': בין הנסתר לגלוי

יורם שוייצר ועומר עינב

המצב הסוער ורב-ההתפוכות שבו נתון המזרח התיכון מאז 2011 היווה רקע להיווסדה של 'המדינה האסלאמית', ובמסגרתו היא פועלת. מצב זה אינו מאפשר להעריך בשלב זה את משקלה ההיסטורי ואת יכולתה להתפשט ולשרוד לאורך זמן. אופייה הייחודי של 'המדינה האסלאמית' ושאיפותיה המוצהרות מקשים עלינו להגדירה במדויק: האם היא ארגון טרור רב-ממדים? האם ישות מדינתית-דתית-טרוריסטית, או אולי יצור כלאיים שבכוונתו להפוך לאימפריה על-לאומית? כך או אחרת, נדמה כי מדובר בתופעה החורגת מההגדרות המוכרות של ארגונים לא-מדינתיים, אשר הצליחה ליצור תהודה עולמית המעצימה את ממדיה ואת השפעתה הרבה מעבר להיקפה ולעוצמתה בפועל.

מאפיינים

'המדינה האסלאמית' היא במהותה ישות מתריסה, הקוראת תיגר על העולם המערבי ועל ערכיו, ובמעשיה היא מתעלמת מנורמות שהתמסדו בעולם בעשורים האחרונים, ביניהן אלה המתאייסות לדיני מלחמה, יחס לאוכלוסיות כבושות, יחס לשבויים, שמירה על זכויות נשים, אי-פגיעה בילדים והימנעות מגיוסם של ילדים ללחימה. כן קוראת 'המדינה האסלאמית' תיגר על הסדר הקיים במחנה הג'האד העולמי בראשות אל-קאעדה, בהנהגת אימן א-זואהירי, שמתוכו היא צמחה. החלטתה להקים ח'ליפות אסלאמית ולהכתיר את אבו בכר אל-בגדאדי בלי לקבל אישור הלכתי מבכירי חכמי ההלכה כפרה בסמכותם הדתית, והתגרתה בכלל מנהיגי העולם המוסלמי ושליטיו אשר הוכפפו, כביכול, לח'ליף המוכרז.

'המדינה האסלאמית' ניצלה בנחישות וביעילות את התפוררותם של משטרים ערביים שאיבדו את הלגיטימציה שלהם לשלוט במדינותיהם ובאוכלוסיות המקומיות על רקע הטלטלה האזורית, השתלטה על שטחים בתחומיהן של חלק ממדינות האזור וביססה

בהם את ריבונותה. 'המדינה האסלאמית' מערערת את הסדר האזורי באמצעות ביטול הגבולות, כפי שנקבעו בהסכמי סייקס-פיקו. מחיקת הגבול בין סוריה לבין עיראק במסגרת מסע הכיבושים שהיא מנהלת ממחישה באופן ברור את כוונתה להמשיך בכיוון זה, ולבסס את שליטתו במדינות כושלות הסובלות מחוסר יציבות כרוני, דוגמת תימן ולוב. כן שולחת 'המדינה האסלאמית' זרועות ליבשת אפריקה, לקווקז ולדרום-אסיה. ראוי לזכור כי למרות ש'המדינה האסלאמית' ידעה לנצל לטובתה את המצב הגאוגרפי, קיומה אינו רק תוצאה של הטלתה האזורית במזרח התיכון אלא גם גורם מחולל, המשפיע על התפתחותה ומאיץ את תוצאותיה.

'המדינה האסלאמית' מבוססת על השלטה בכוח של האסלאם הסלפי באמצעות ג'האד אלים, ובשמו היא מנמקת ומצדיקה את פעולותיה. האידאולוגיה הסלפית-ג'האדית שואפת להרוס כל אידאולוגיה ודרך חיים אחרת, ובמהותה היא מבוססת על שלילת האחר. השחרת יריביה הפכה למדיניות מרכזית של 'המדינה האסלאמית', הדוגלת באסלאם סלפי טהור ונוקשה, שכל חריגה ממנו תיחשב סטייה מדרך הישר. יצירת דגם זה – באמצעות הטלת אימה וטרור בקרב יריביה וגם בקרב התומכים בה והכפופים לה – מעניקה לה דימוי של עוצמה כישות מצליחה ובלתי-יניתנת לעצירה, בהשוואה ליריביה מתוך מחנה הסלפיה-ג'האדיה ומחוץ לו. על פי השקפת עולמה של 'המדינה האסלאמית', אויביה כוללים אף מוסלמים – שיעים וסונים כאחד – שאינם נכנעים ומצייתים לדרכה ולכן מוגדרים על ידיה ככופרים, וכמובן, בני כל שאר הדתות, ובפרט בני מיעוטים שאינם מוסלמים. עליונותה המוסרית, לפי תפיסתה, מצדיקה בעיני אנשיה טיהור אתני, רצח אזרחים, אונס, שוד, גזל והרס של עתיקות ואתרים היסטוריים.

למרות היותה ישות אסלאמית פונדמנטליסטית במהותה, השואפת להחזיר עטרה ליושנה על פי הדגם הסלפי, מנהיגיה אינם מהססים להשתמש במודרנה כדי לקדם את מטרותיהם, ואנשיה עושים שימוש מרבי בטכנולוגיה ובאמצעי התקשורת המגוונים. כך מתעדים אנשי 'המדינה האסלאמית' את הזוועות שהם מבצעים ודואגים להפיץ את התיעוד לעיני כול במדיה החברתית, כדי להשפיע על מיליוני צופים מבוועתים ועל אוהדים נלהבים ברחבי העולם. תכליתה של התנהלות זו של 'המדינה האסלאמית' היא לבטא בגלוי בוז לערכי העולם האחר ואת דחייתם המוחלטת מהם, וכן להציג את הערכים שבהם היא דוגלת ושעל פיהם היא פועלת כחלופה הנכונה, שאותה היא מתכוונת להשליט ברחבי העולם.

בהתחשב בצביונה של 'המדינה האסלאמית' כישות מתריסה, השאלה הגדולה שמרחפת מעליה היא עד כמה הסכנה הנשקפת ממנה אכן מהותית ונרחבת, את מי היא מסכנת ובאיזו מידה? בשיח הבינלאומי קשה למצוא רבים שיחלקו על כך ש'המדינה האסלאמית' מהווה סכנה ברורה ליציבות המזרח התיכון ואף מעבר לכך – לסדר העולמי. שאלה שמטרידה רבים היא – האם מדובר בתופעה חולפת, או שמא 'המדינה

האסלאמית' תשרוד כישות מדינית סלפית-ג'האדית, תוססת ומתסיסה? האם יהיה ביכולתה להתפשט מעבר לאזורים שבהם היא שולטת כיום, גם למרחבים לא-סוניים, או שמא כבר מיצתה את יכולת התפשטותה? תוצאות המערכות בסוריה, בעיראק ואולי אף בלוב ישמשו אבן בוחן להערכת כוחה וחיותה.

שאלה מרכזית נוספת טמונה בסוגיית הח'ליף והח'ליפות. חלק ניכר מעוצמתה של 'המדינה האסלאמית' טמון ביכולתה לשמר את מעמד הח'ליף, ולתקף את יומרתה להקים ח'ליפות. יכולתה זו היא שאפשרה לה לגייס המונים ולהציע להם חלופה שלטונית בת-קיימא ובעלת אופי אסלאמי-הלכתי אטרקטיבי. גורלו של הח'ליף עצמו, אבו בכר אל-בגדאדי, קשור באופן הדוק לסיכויי שרידותה של הח'ליפות. זיהוי העצמי עם פרויקט הח'ליפות תרם לאין שיעור לבניית הדימוי העוצמתי והאותנטי של 'המדינה האסלאמית' בעיני תומכיה, בבחינת הרועה המוביל את העדר ומשיב את האומה האסלאמית לשעתה היפה והטהורה ביותר. גם ברמה האסטרטגית-צבאית, לדמות הח'ליף הנבחר ולקיומו תפקיד חשוב בייצוג וביישום החזון הנשגב, ובגיבוי היומרה להגשמתו. מאז ההכרזה על כינון הח'ליפות ניצל אל-בגדאדי ממספר ניסיונות התנקשות, כשהפך ליעד מרכזי של כלל יריביו מקרב הקואליציה המערבית-ערבית שהתאגדה נגד 'המדינה האסלאמית'. הנחת היסוד היא שבמוקדם או במאוחר הוא יוצא מהמשחק – כפי שקרה לקודמו שניצב בראש המחנה הסלפי-ג'האדי, אוסאמה בן-לאדן. מכיוון שכך, יש חשיבות מכרעת להבנת מידת התלות בין דמותו של הח'ליף אל-בגדאדי לבין רעיון 'המדינה האסלאמית', ולהערכת השלכותיה של הסתלקותו על עתידה. שאלה זו חורגת מהדילמה המוכרת בעניין יעילות החיסול של ראשי ארגוני טרור והצדקתו, בשל מאפייניה הייחודיים של ה'מדינה האסלאמית'.

תובנות

בעת כתיבת קובץ זה, כשנה וחצי מאז הוכרזה הקמתה של 'המדינה האסלאמית', ניכרת יציבות (יחסית) במצבה. שליטתה בשטחים שכבשה בסוריה ועיראק, אשר מנוהלים ממרכזי השלטון בא-רקה ובמוסול נשמרה תוך תמורות טריטוריאליות שוליות, כתוצאה מהישגים וכישלונות עתיים בשדה הקרב. 'המדינה האסלאמית' העמיקה את אחיזתה באוכלוסייה שנמצאת תחת שליטתה באמצעות הקמת מנגנון משילות, וביססה לעצמה תשתית כלכלית למימון פעילותה. הלחימה ביריביה בסוריה ובעיראק, ובכלל זה הקואליציה הבינלאומית שבהובלת ארצות-הברית וגם זו שהקימה רוסיה, פגעה בה אך לא שחקה אותה עד כדי התמוטטותה. יתר על כן, 'המדינה האסלאמית' נמנעת מלחימה בשטחים המאוכלסים בקהילות שאינן ערביות-סוניות, ולמעשה לא נבחנה עד כה בלחימה מול צבא בסדר גודל משמעותי. אובדן מפקדים משורותיה לא גרם זעזוע מערכתי בשל המבנה המבוזר, שמעניק עצמאות לדרגי הפיקוד הזוטרים. בה

בעת, למרות אבדותיה, מספר נכבד של לוחמים, כולל מתנדבים זרים, עדיין מבקשים להצטרף לשורותיה.

האתגר הוא, על כן, לאתר דרכים להחליש את 'המדינה האסלאמית' ולהביא לדעיכתה. המלצות מדיניות שתקדמנה יעדים אלה צריכות להתבסס על מספר אבחנות חיוניות. ראשית, יש להפנים כי מדובר בתופעה רב־ממדית, שאינה מוגבלת להיבט הצבאי בלבד. זוהי תופעה ששורשיה נטועים עמוק בחברות שבקרן צמחה, והיא מהווה תוצאה של כשלים מובנים ומתמשכים בפוליטיקה המקומית המזרח־תיכונית. חיוני להיאבק בה גם מתוך הבנת המצוקות של האנשים שבחרו לאמץ את רעיונותיה, בין אם הם בני האזור או מתנדבים מרחבי העולם. מעבר לכך, גם בפן האופרטיבי, תהיה זו טעות להתייחס ל'מדינה האסלאמית' כאל מסגרת צבאית, שפועלת בכלים קינטיים בלבד. כוחה נובע במידה רבה מטשטוש הגבולות בין לחימה לתעמולה, בין גיוס לוחמים לבין גיוס המונים.

שנית, לצד טיפול בתופעה כמקשה רעיונית אחת, מתחייבת התייחסות פרטנית ממוקדת לנבדלות, לשונות ולניואנסים הגלומים בה. זאת, מתוך נקודת המוצא שלפיה קיימים מאפיינים שונים למרחבים שבהם פועלת 'המדינה האסלאמית'. בראש ובראשונה, גישה זו נכונה לגבי השטחים שבהם מושלת 'המדינה האסלאמית' דה פקטו – חלקים מעיראק ומסוריה. כך למשל, אין דין המרקם הפנימי בעיראק – שבה יש רוב שיעי ומיעוט סוני שנשלל ממנו השלטון ללא כל פיצוי הולם, והיא למודת עימותים בין־מגזריים ופנים־מגזריים אלימים – כדין הדינמיקה בסוריה, שם התהוותה מציאות שבה שלט מיעוט על רוב סוני למעלה מ־40 שנה. זאת ועוד, קשה יהיה להשוות, מבחינת השלכות התפשטותה של 'המדינה האסלאמית', בין סכנת ההתערערות של לבנון מרובת־המגזרים ובעלת האיוון הפוליטי הייחודי, לבין האיום על יציבותה של ירדן הסונית, החתומה על הסכם שלום עם ישראל ונהנית מגיבוי אמריקאי. דוגמה נוספת מגולמת בפעילותה של 'המדינה האסלאמית' מול איראן ומול ערב הסעודית. לכל אחת מהמדינות הללו אינטרסים שונים ומנוגדים, ורק התאמתה של תוכנית הפעולה הבינלאומית לשיקולים גאופוליטיים מוגדרים ולאינטרסים פרטניים תאפשר פעולה מתואמת ויעילה למיגור האיום.

שלישית, אחת מתופעות הלואי המסוכנות של הבהלה שמחוללת 'המדינה האסלאמית' היא "הלבנת" פשעים ומעשים חמורים, שביצעו משטרים וגורמי טרור אחרים. אלה רצחו באכזריות ובאלימות נוראה מאות ואלפי אזרחים חפים מפשע ברחבי העולם, עוד בטרם נוסדה 'המדינה האסלאמית' וגם לאחר מכן. כך, אל־קאעדה ושותפיו או ג'בהת א־נוסרה מוצגים לעתים כארגונים סלפים־ג'האדים "מתונים", הפועלים בפרגמטיות ומובאים בחשבון כשותפים אפשריים למלחמה נגדה. חזבאללה, המוכר בעולם כארגון טרור, והמיליציות השיעיות בעיראק נעשו על רקע לחימתם נגד 'המדינה

האסלאמית' שותפים בלחימה בטרור לצד משטרו של בשאר אסד – שרצח מאות אלפים מבני עמו – ולצד איראן, הנתפסת יותר ויותר כגורם מייצב במזרח התיכון. חרף הקושי התפיסתי, בעת המאבק ב'מדינה האסלאמית' יש לזכור שאויב משותף אינו הופך בהכרח את יריביו לבעלי ברית לאלה הנלחמים בהם.

בהתבסס על אבחנות אלה, האתגר הוא גיבוש והוצאה לפועל של אסטרטגיית פעולה שתאזן בין האינטרסים השונים, ותתבסס על הבנה כי אופייה וערכיה של 'המדינה האסלאמית' שוללים אפשרות להגיע איתה לפשרה ולהסכמות. ברור כי היא תהווה בהכרח גורם חתרני מתמיד, שיפעל בכוח להפיץ את האידאולוגיה ההרסנית שלו ברחבי העולם. לכן, בלימתה והבסתה כדי למנוע את שרידותה ואת התפשטותה הם כורח היסטורי, החל לגבי מדינות רבות. אתגר זה קשה למימוש, אך מחויב המציאות. שאלת מפתח, שהתשובה לה עשויה ללמד על המגמות הצפויות בהקשר המאבק ב'מדינה האסלאמית' היא עד כמה תוכלנה מדינות המערב להתגבר על הזיכרון הצורב שנחרת בהן מהמערכות האחרונות באפגניסטן ובעיראק. בשנים האחרונות ניכרת הסתייגות במדינות המערב מהתערבות צבאית ישירה בלחימה במדינות ערביות ומוסלמיות כדי לפתור את בעיותיהן, ובכלל זה נגד 'המדינה האסלאמית'. הסתייגות זו מובנת בראייה היסטורית. קיימת "עייפות", המלווה חשש מפני היגררות נוספת ללחימה כבדת מחיר בנפש ובמשאבים במזרח התיכון. בנוסף, התערבות צבאית של כוחות מערביים במדינות מוסלמיות עלולה לשחק לידי תועמלני 'המדינה האסלאמית'. אלה יציגו את הכוחות המערביים כפולשים הכובשים ועושקים את אדמות האסלאם, ואשר חובה על כל מוסלמי להתגייס למאבק נגדם.

אולם, כל הסייגים הללו צפויים להשתנות, לנוכח מעשי הזוועה הממושכים שמבצעת וצפויה לבצע 'המדינה האסלאמית' – בשטחה וברחבי העולם. כבר בעת כתיבת שורות אלה נאלצות מדינות רבות, ובכלל זה מדינות המערב ובראשן מדינות אירופה, לקלוט לשטחיהן מאות אלפי מהגרים שנפלטו מארצותיהם כתוצאה ישירה של מלחמות אזרחים במדינות המזרח התיכון – חלקם בשל מעשי הזוועה שבוצעו על ידי 'המדינה האסלאמית'. סוריה היא הדוגמה העיקרית, אך לא היחידה, למדינה שמתקיים בה שילוב בין מלחמת אזרחים אכזרית וממושכת לבין הזוועות שמבצעת 'המדינה האסלאמית' נגד אזרחים, אשר הביא להגירתם של כמחצית מתושבי המדינה אל המדינות השכנות ולאירופה. שטף הגירה זה ישנה את המאזן הדמוגרפי באירופה בעתיד והוא צפוי ללבות עוד יותר את המתח, הקיים ממילא, בין תושביהם "הישנים" של מדינות היבשת לבין המהגרים המוסלמים החדשים והוותיקים, ולעורר תנועות פשיסטיות מהימין הקיצוני. התפתחויות בכיוון זה עלולות להתברר כחמורות הרבה יותר מפגיעי טרור, דרמטיים וקטלניים ככל שיהיו וכפי שהומחשו למשל במתקפת הטרור הנרחבת ב־13 בנובמבר 2015 בפריז. בנוסף, יש למערב אינטרס מובהק להחליש

את 'המדינה האסלאמית' כדי למנוע הישנות התופעה שהתרחשה בעקבות התפזרות "בוגרי אפגניסטן" – הפעם על ידי "בוגרי" הג'האד בסוריה ובעיראק. בעבר חזרו חלקם לארצות המוצא שלהם והעלו בהן את רף האלימות; חלק מהם נדדו לאזורי לחימה אחרים; אחרים הקימו רשתות ותאי טרור אד הוק במערב; הלוחמים האיכותיים מביניהם צורפו בזמנם לשורות אל-קאעדה.

אירוע משמעותי נוסף – המצוי עדיין בראשיתו ומבטא את התפניות הבלתי-צפויות המאפיינות עידן הפכפך כמו זה המתרחש כיום במזרח התיכון – הוא החלטתה של רוסיה לנקוט מדיניות של מעורבות צבאית ישירה בסוריה בראשות קואליציה הכוללת את איראן, משטר אסד, חזבאללה והכוחות השיעיים בעיראק. פעילות זו צפויה להשפיע על התפתחויות בזירה הסורית ואף מעבר לה. האם מעורבות זו תציל את משטרו של אסד? האם תוביל לביסוס שליטתו בחלקי "סוריה החיונית" בלבד, או תוביל לכיבוש מחדש של שאר חלקי המדינה הנשלטים בידי ארגונים סלפים-ג'האדים, ובכלל זה את אלה שבידי 'המדינה האסלאמית' (כולל ביטול שליטתה בא-דקה)? קשה להעריך את תוצאותיה של מעורבות זו ואת אופן התגובה של מדינות המערב לפעילות הרוסית בסוריה. האם תנקוטנה התערבות צבאית משמעותית, או תפעלנה בעיקר בערוץ הדיפלומטי לגיבוש הסדר פוליטי-מדיני לייצוב המצב בסוריה, תוך חלוקתה? כך או כך, כישלון של הקואליציה המערבית-ערבית בלחימה ב'מדינה האסלאמית' עלול לתת את אותותיו בהתחזקותה של האחרונה, ועל הקואליציה המערבית-ערבית להיערך גם לתרחיש זה.

המלצות

בעידן הזעזועים והשינויים התכופים המתרחשים במזרח התיכון כגלי הדף מתמשכים של הטלטלה האזורית, ניתן לצפות לתמורות נוספות ולתפניות שונות. כך למשל, לא מן הנמנע כי יתרחשו זעזועים נוספים במדינות האזור – ובכללן גם אלה שעד כה לא קרסו המשטרים בהן. אין הכרח כי שינויים כאלה יהיו קשורים ישירות ל'מדינה האסלאמית', אולם השפעתה על עצם התרחשותם והתפתחותם עלולה להיות משמעותית, והיא צפויה, כמובן, לנסות לנצלם לקידום מטרותיה. תפניות בלתי-צפויות אחרות עשויות להתרחש גם כתוצאה מהחלטות של מדינות מסוימות לשנות את מדיניותן כלפי 'המדינה האסלאמית'. למשל מעורבות של מדינות מערביות או ערביות בסוריה כתוצאה מפיגוע או מפעולה חריגה הפוגעת בהן.

נראה כי חיוני שהקהילה הבינלאומית תסתגל לרוח התקופה במזרח התיכון, שעיקרה ערעור הסדר המדינתי והתפרקות לקהילות, ותפתח גמישות ביחס לגבולות המדיניים המוכרים באזור במאה השנים האחרונות. לא ניתן להתעלם ממאוייהם של בני המגזרים השונים במזרח התיכון ומשאיפותיהם הקהילתיות, במיוחד בהתחשב בכך

שחלק ניכר מהתסכול שנצבר בקרבם הוביל להתדרדרות ביציבות הפנימית ולצמיחת תופעות כמו 'המדינה האסלאמית'. במציאות האזורית הנוכחית, יש לשקול הסדרים חדשים וגיבוש מסגרות חלופיות, שיתנו מענה הולם להלכי הרוח המתהווים בקרב הקהילות השונות. חשיבה בכיוון זה עשויה להקל את ההתמודדות נגד התפשטות 'המדינה האסלאמית'.

בבסיס המערכה קיימת שורה של כשלים מובנים ונקודות תורפה של 'המדינה האסלאמית', ואותם כדאי לנצל לקידום הבסתה: היא צברה אויבים רבים שמספרם גדל והלך – אויבים תאבי נקם בקרב האוכלוסיות הכבושות, בקרב בני מיעוטים שנרצחו, נבזזו והוגלו (במזרח התיכון יש לנקמת דם משמעות מיוחדת); קואליציות בינלאומיות עם מספר הולך וגובר של מדינות המצטרפות למאמץ המשותף להביסה; יריבים מרים מבית, ממחנה הג'האד העולמי, המבקשים לסייע להבסתה. הדבר פותח ערוצי פעילות מודיעיניים לגיוס ולהפעלה נגד הארגון במישור האופרטיבי והמבצעי; הבטחותיה החוזרות ונשנות של 'המדינה האסלאמית' לניצחונות מובטחים ולהתקדמות מתמדת לקראת הגשמת חזון הח'ליפות והקמתה בפרק זמן קצוב וקצר מהווים קרקע פורייה לחשיפת כישלונותיה ופגיעה בדימויה כמנצחת; תפיסתה האסכטולוגית של 'המדינה האסלאמית', שלפיה העולם עומד בפני הקרב האחרון שבו יובטח נצחון האסלאם בדרך שהיא מובילה אותו, מאפשרת להציג את הח'ליף כמשיח שקר מוליך שולל, הגורר את האסלאם בדרך הרת אסון אשר תסתיים עם מותם שלו ושל מנהיגיה וההולכים אחריהם – ומי שישרוד, קרוב לוודאי שיסיים את חייו כפושע מלחמה בבתי הדין הבינלאומיים.

באופן מעשי, המפתח להצלחת המאבק ב'מדינה האסלאמית' הוא ניהול מערכה משולבת – צבאית והסברתית-אידאית – שאותה יובילו כוחות משולבים מערביים וערביים-מוסלמיים. במישור הצבאי, המטרה האסטרטגית צריכה להיות בלימת ההתפשטות של 'המדינה האסלאמית' והכאתה במדיניות פרו-אקטיבית, שתכלול כלים קינטיים לצד עוצמה רכה. אמנם לא ניתן יהיה להעלים לחלוטין את התופעה בטווח הזמן הקצר, אבל ניתן לדחוק אותה בהקדם למרחב מצומצם. הצלחותיה של 'המדינה האסלאמית' לכבוש שטחים היו תוצאה של הימנעותה מעימות ישיר עם צבאות סדירים וחזקים במרחבים עוינים, לצד היערכותה במבנה מבוזר שביטל את חיוניותה של שרשרת הפיקוד. לכן, יש לגבש נגדה כוחות סדירים בהכוונה בינלאומית, ובמקביל לאתר נקודות תורפה ונכסים החיוניים לה שבהם ניתן לפגוע. כל אלה יסייעו לקעקוע של דימוי ההצלחה והתנופה המתמדת שאותו מבקשת 'המדינה האסלאמית' לשוות לעצמה.

לפעילות הצבאית חייבת להתלוות הפעלת עוצמה רכה. 'המדינה האסלאמית' מתיימרת להיות גוף ריבוני המתנהל כישות מדינתית לכל דבר, ובנקודה זו יש לחפש

את הדרך לערער את יסודותיה והשפעתה. דרך אחת לעשות כן יכולה להיות דחיקתה ממאגרי הנפט שברשותה, וכך להפחית בצורה משמעותית את מקורות ההכנסה הפוטנציאליים שלה. ברמה אחרת, ניתן לנסות להגיע לאוכלוסייה האזרחית שתחת שלטון 'המדינה האסלאמית', וגם לזו הנמצאת תחת איום שתוכפף לשליטתה, ולספק להן פתרונות משילותיים אלטרנטיביים בתחומי החינוך, הבריאות, הרווחה, התעסוקה ושאר ההיבטים האזרחיים. כך ניתן יהיה להתחרות בשירותים המוצעים על ידי 'המדינה האסלאמית' ולפגוע בנכס תדמיתי חשוב שלה. בהתבוננות רחבה יותר יש לסייע למדינות מאוימות כמו ירדן, לבנון ומצרים, באופן שיספק מענה למצוקותיהן החברתיות ויפחית את סכנת הגיוס של צעירים ממדינות אלה ל'מדינה האסלאמית'. בהתמקדות במחנה הסלפי-ג'האדי, מוטב לזנוח במהרה את רעיון העוועים של שיתוף הפעולה עם גורמים מקרבם המוצגים בטעות כ"פרגמטיים" כדוגמת אל-קאעדה ושותפיו – ביניהם ג'בהת א-נוסרה ואחרים. שיתופם כבעלי ברית להבסת 'המדינה האסלאמית' תניח יסודות לזרע הפורענות של המחר. על כן, יש דווקא לנצל את הפילוג והפיצול במחנה הסלפי-ג'האדי לשם העמקת היריבות והאלימות בין 'המדינה האסלאמית' ושותפיה-כפיה, לבין אל-קאעדה ושותפיו. מדיניות כזו תסייע לפגוע בגופים אלה מבפנים ולשבש את יכולתם להיערך ליצירת תנופה לפעילותם בעתיד. בהנחה שמדובר במערכה ארוכה וממושכת, חשוב לוודא כי המענה לאתגרים קצרי טווח שמציבה 'המדינה האסלאמית' לא יסתרו את המענה ארוך הטווח הנדרש למאבק במחנה הסלפי-ג'האדי כולו, לא רק ב'מדינה האסלאמית'.

במערכה ההסברתית-אידאית נדרש לפעול נגד אוכלוסיית היעד הפוטנציאלית לתמיכה ולהתגייסות, על יסוד שני מסרים עיקריים: הראשון הוא קעקוע דימוי ההצלחה והתנופה שאותו מקרינה 'המדינה האסלאמית'; השני הוא הצגתה כגורם סוטה בעולם המוסלמי.

כדי לקעקע את דימוי ההצלחה של 'המדינה האסלאמית', על המערכה נגדה להתמקד בחשיפת כשליה. כך למשל, ראוי להבליט את ההגירה ההמונית מסוריה כביטוי לכישלון רעיון ההג'רה, מאחר שהוא מהווה עקרון יסוד בחזונו של אל-בגדאדי: להפוך את מרכזי הח'ליפות בסוריה ובעיראק לאבן שואבת למאמיניו. הגירת מיליוני מוסלמים מסוריה מבטאת את חששם וסלידתם מדרכה ומאופן התנהלותה. כן ראוי להדגיש כי למרות מספרם הגבוה יחסית של המתנדבים הזרים לשורות 'המדינה האסלאמית' (המושגים במערב למספר המתגייסים לשורות המג'אהדין באפגניסטן בשנות השמונים), מספרם נותר עדיין מזערי ושולי יחסית למספר המוסלמים בעולם ולפוטנציאל הגיוס מקרבם. במשתמע, חזונו של אל-בגדאדי לגיוס המוני מוסלמים לשורות 'המדינה האסלאמית' נכשל.

במקביל, קיימת חשיבות מכרעת לגיוס ההנהגות המדיניות והדתיות בעולם המוסלמי ולשילובם במאמצים למניעת חטיפתה של דת האסלאם בידי ישות רדיקלית בלתי־מוסמכת, המובילה אותה לאסון בשם פנטזיה אסכטולוגית. ביכולתם של מנהיגי המדינות המוסלמיות לגייס את חכמי ההלכה שלהן, המוכרים כבני־סמך, כדי להעניק סמכות ותוקף דתיים לחשיפת הסטייה ההלכתית שבהתנהלות 'המדינה האסלאמית'. עליהם להירתם למאמץ משותף עם גורמים מקבילים במערב, בעלי יכולת, כישורים וכלים לגיבוש מערכת הסברתית יעילה, שתהפוך את מותגי וסמלי 'המדינה האסלאמית' מנחשקים למגוונים. דוגמה לנושא שיכול למקד מאבק משותף הוא הפרכת ההתרה ההלכתית להוצאות ההמוניות להורג של אזרחים – בני מיעוטים, אזרחים מערביים ומוסלמים – ובאמצעותה קעקוע הסמל המסחרי של 'המדינה האסלאמית', עריפת ראשים. ערך רב מיוחס להוכחה הלכתית סמכותית ומשפיעה כי מעשים אלה אינם בגדר מנהג אסלאמי, וכי הם מנוגדים לרוח השריעה. על ההמונים להיחשף למסר חד ובלתי־משותף לשתי פנים: חריצת דין ללא משפט, עריפת ראשים והצגתם לראווה על גופת הקורבן הם סטייה, בבחינת חדשנות ("בדעה") אסורה וחסרת ביסוס הלכתי מקובל, ומכאן שביצועה הוא כפירה לשמה.

במישור ההסברתי־אידיאלי, יש להעצים תהליכים שכבר מתרחשים בפלטפורמות אינטרנטיות נגישות. מתווה פעולה אפקטיבי עשוי להיות מסגרת מתכללת רב־לאומית, שתופעל כחלק מהקואליציה הבינלאומית המערבית־ערבית הפועלת נגד 'המדינה האסלאמית'. במסגרת זו ישולבו מנהלי קמפיינים פרסומיים מיומנים מהמערב ומהעולם הערבי, בשילוב חכמי הלכה בעלי הכרה ומעמד בעולם המוסלמי. אלה יפיקו מערכות הסברה נגדית, שיכללו מסרים מתאימים לאוזניהם של מוסלמים צעירים ומתאסלמים, הרואים בפרשנות הסלפית־ג'האדית אמת מוצקה ובלתי־ניתנת לערעור. מסרים אלה יופצו בהתאמה לקהלי היעד השונים באמצעות המדיה החברתית על תצורותיה השונות, כשההיגיון המנחה הוא שימוש בכללי המשחק של 'המדינה האסלאמית' במאבק נגדה. מדובר באתגר מתמשך, שידרוש קשב וערנות מתמידים לשינויים המתרחשים בשיטות הפעולה ובמסרים הרעיוניים של 'המדינה האסלאמית' ובהתאם להתפתחות המערכה הכוללת המתנהלת נגדה, תוך התאמתה לתמורות בקהלי היעד השונים.

לבסוף, מתחייבת ההתייחסות לזיקה שבין ישראל לבין תופעת 'המדינה האסלאמית'. יש לדייק ולהדגיש שבשלב הנוכחי ישראל אינה מהווה רכיב מרכזי במאבק הבינלאומי ב'מדינה האסלאמית'. הריחוק היחסי של כוחות 'המדינה האסלאמית' מגבולותיה של ישראל ומעמדה האזורי מציבים אותה כגורם מסייע, אך בלתי־מעורב. מכאן עולה שעיקר העיסוק ב'מדינה האסלאמית' בישראל מתמקד בהכנות בסיסיות לעימות עתידי ובדאגה מערעור היציבות במדינות שכנות לה. עניין זה מבטא, בין היתר, הנחת יסוד ישראלית, שלפיה האיום החמור ביותר לביטחונה הוא הציר איראן־אסד־חזבאללה.

למרות הצידוקים הרבים התומכים בטיעון זה, ייתכן שסדר עדיפויות זה ישתנה עקב הדינמיות של ההתפתחויות באזור בכלל ובסכסוך הישראלי-פלסטיני בפרט. בעוד האיום האיראני הוא מוכר, מוכל ומשוחק לפי כללי "הסדר הישן", כניסתה האפשרית בעתיד של 'המדינה האסלאמית' לזירה – סביר להניח שכך יקרה באחד מגבולותיה של ישראל – עלולה לשנות את פני הדברים. זאת ועוד, איראן וחזבאללה מייצגים את האינטרס השיעי במזרח התיכון, ולכן השפעתם על החברה הפלסטינית והערבית בישראל מוגבלת. אולם, 'המדינה האסלאמית' כבר הוכיחה (אם כי עדיין בהיקף מצומצם) שקיים פוטנציאל להטמעת רעיונותיה בקרב חלקים מסוימים באוכלוסייה זו, שרובה סונית. פוטנציאל זה עלול לבוא לידי מימוש בעיקר במקרה של התלקחות אלימה בזירה הישראלית-פלסטינית. על כן, על ישראל להיערך לקדם את פני הרעה הצפויה מפני 'המדינה האסלאמית' – מבחוץ ומבפנים.

הכותבים

העורכים

יורם שוייצר – חוקר בכיר וראש התכנית לטרור ומלחמה בעצימות נמוכה במכון למחקרי ביטחון לאומי. שרת בקהילת המודיעין בישראל כראש מדור טרור בינלאומי בצה"ל, חבר בכוח המשימה העוסק בנושא השבויים והנעדרים הישראליים במשרד ראש הממשלה. כן שימש כיועץ בתחום הלוחמה בטרור במשרד הביטחון ובמשרד ראש הממשלה ומרבה להרצות בנושא בארץ ובחו"ל. בין פרסומיו: **הפתעה צפויה – אל-קאעדה ומתקפת 11 בספטמבר, גלובליזציה של טרור המתאבדים ואל-קאעדה והאודיסאה אל הג'האד העולמי**.

עומר עינב – חוקר במכון למחקרי ביטחון לאומי ודוקטורנט בבית הספר להיסטוריה באוניברסיטת תל אביב. מחקרו במכון מתמקד בסכסוך הישראלי-פלסטיני, בסוריה ובלבנון. עורך את "שורטי" – הבלוג של המכון למחקרי ביטחון לאומי. עבודת הדוקטורט שלו עוסקת בכדורגל ככלי לבחינת היחסים בין יהודים לערבים בפלשתינה-א"י. בעל תואר ראשון בלימודי האסלאם והמזרח התיכון ויחסים בינלאומיים מהאוניברסיטה העברית בירושלים, ותואר שני בהיסטוריה של המזרח התיכון ואפריקה מאוניברסיטת תל אביב.

הכותבים

קרן אבירם – עוזרת מחקר בתכנית למשפט וביטחון לאומי במכון למחקרי ביטחון לאומי. היא מתמחה במשפט בינלאומי, משפט חוקתי, משפט מנהלי, זכויות מיעוטים וכן במחקר בתחום התהליך המדיני בין ישראל והפלסטינים. גב' אבירם היא בעלת תואר ראשון במשפטים מהקריה האקדמית אונו ותואר שני במשפטים מהאוניברסיטה העברית, במסלול משפט ציבורי ובינלאומי.

שמואל אבן – חוקר בכיר במכון למחקרי ביטחון לאומי. בעל תואר דוקטור למדעים מטעם הטכניון ואוניברסיטת חיפה. לצד עבודתו במכון, עוסק ד"ר אבן במחקר וייעוץ

במגזר העסקי, במסגרת חברה שבבעלותו, ומכהן כדירקטור מקצועי בחברות. כתב במסגרת המכון למחקרי ביטחון לאומי מחקרים בתחומים הבאים: כלכלת ישראל, קניין רוחני, משק הגז והנפט, אסטרטגיה בתחומי החוץ והביטחון, הוצאות הביטחון, סייבר, מודיעין, התהליך המדיני עם הפלסטינים ועוד.

עפרה בנג'ו – פרופסור אמריטה להיסטוריה של המזרח התיכון וחוקרת בכירה במרכז משה דיין לחקר המזרח התיכון באוניברסיטת תל אביב. תחומי המחקר המרכזיים של פרופ' בנג'ו הם עיראק, טורקיה והכורדים. היא גם עוסקת בתרגום מערבית ומטורקית.

אב ברא"ס – מתמחה בתכנית לטרור ומלחמה בעצמות נמוכה. במסגרת מחקרו עוסק בטרור במצרים, ברצועת עזה, בלוב ובתוניסיה. בעל תואר ראשון בחוג להיסטוריה של המזרח התיכון ואפריקה באוניברסיטת תל אביב.

שלמה ברום – חוקר בכיר וראש התכנית ליחסי ישראל-פלסטינים במכון למחקרי ביטחון לאומי. תא"ל (מיל') ברום שירת בצה"ל כראש חטיבת התכנון האסטרטגי באגף התכנון. הוא השתתף במשא ומתן לשלום עם הפלסטינים, עם ירדן ועם סוריה, וכיהן כסגן ראש המועצה לביטחון לאומי. תחומי המחקר העיקריים שלו הם יחסי ישראל-פלסטינים ודוקטרינת הביטחון הלאומי. הספרים שהיה שותף לעריכתם הם: **מלחמת לבנון השנייה: היבטים אסטרטגיים** (2007); **הערכה אסטרטגית לישראל (כל הסדרה)**. כן ערך את הקובץ **צוק איתן: השלכות ולקחים** (2014).

בנדטה ברטי – עמיתת מחקר במכון למחקרי ביטחון לאומי, מרצה באוניברסיטת תל אביב, עמיתת TED ויועצת עצמאית. ד"ר ברטי פרסמה שלושה ספרים, ביניהם: *Armed Political Organizations: From Conflict to Integration* (2013). ומחקרית התפרסמו, בין היתר, בכתבי העת *Foreign Policy*, *Foreign Affairs*, *Studies in Conflict and Terrorism*, *Mediterranean Politics*, *Middle East Journal*.

אפיק ברק – מתמחה בתכנית לטרור ומלחמה בעצמות נמוכה. במסגרת מחקרו עוסק במדיניות נגד הטרור של ארצות הברית, קנדה, אוסטרליה וסין. בעל תואר ראשון מאוניברסיטת בן גוריון בלימודי המזרח התיכון, וסטודנט לתואר שני בתכנית ללימודי ביטחון של אוניברסיטת תל אביב.

יואל גוז'נסקי – עמית מחקר במכון למחקרי ביטחון לאומי. בעבר שימש כראש תחום לנושאים אסטרטגיים במטה לביטחון לאומי, שם ריכז את הטיפול בנושא איראן.

מתמחה בסוגיות של ביטחון המפרץ וסוגיות אסטרטגיות במזרח התיכון ומייעץ ומרצה בנושאים אלה בארץ ובחו"ל. משמש חבר בצוות הניהול של המכון למחקרי ביטחון לאומי, מנהל תכנית המתמחים ומנהל "פורום החשיבה" במכון, חבר בצוות המערכת של כתב העת **עדכן אסטרטגי** של המכון ונציגו ברשת המחקר האירופית EuroMeSCO. פרסם לאחרונה את ספרו *The Arab Gulf States and Reform in the Middle East* (2015).

זאק גולד – עמית מחקר אורח במכון למחקרי ביטחון לאומי ועמית בפרויקט הביטחון האמריקאי בושינגטון. מר גולד מתמחה בביטחון בחצי-האי סיני וביחסים בין מצרים, ישראל, רצועת עזה וארצות הברית. בעל תואר שני במשפט ודיפלומטיה מבית הספר פלטשר באוניברסיטת טאפטס, ותואר ראשון מאוניברסיטת דלאוור.

אודי דקל – מנהל המכון למחקרי ביטחון לאומי. תא"ל (מיל') דקל היה ראש מנהלת המשא ומתן עם הפלסטינים בזמן כהונתו של אהוד אולמרט כראש הממשלה, במסגרת תהליך אנאפוליס. תפקידו האחרון בצה"ל היה ראש החטיבה האסטרטגית באגף התכנון. עמד בראש הוועדה המשולשת לישראל, לאו"ם וללבנון אחרי מלחמת לבנון השנייה, ובראש ועדות צבאיות עם מצרים ועם ירדן. כן היה ראש קבוצות עבודה לתיאום אסטרטגי-אופרטיבי עם ארצות הברית לפיתוח מענה לאיום טילי קרקע-קרקע ולשיתוף פעולה צבאי בינלאומי. השתתף בוועדה לעדכון תפיסת הביטחון (2005/6), שבמסגרתה ריכז את גיבוש אסטרטגיית צה"ל.

אדם הופמן – עמית מחקר ניובאואר בתכנית לטרור ולוחמה בעצימות נמוכה במכון למחקרי ביטחון לאומי ודוקטורנט במחלקה למדע המדינה באוניברסיטה העברית. מחקריו מתמקדים בשימוש במדיה חברתית על ידי ארגונים סלפים-ג'האדים. מתמחה באידאולוגיה סלפית-ג'האדית, 'המדינה האסלאמית', תנועות אסלאמיות רדיקליות בעיראק ובסוריה ושימוש במדיה חברתית לצורכי ג'האד.

יותם הכהן – מייסד שותף של קבוצת "דואלוג" לייעוץ אסטרטגי. משמש חוקר במכון לחקר המודיעין וכיועץ מטעם חברת "שיתופים" במסגרת הרפורמה בנציבות שירות המדינה. בעבר עמד בראש הצוות לבחינה מחדש של תפיסת הביטחון הלאומית של ישראל במכון "ראות", וכן הוביל במשותף את המאמץ לבחינת האסטרטגיה הישראלית לנוכח המשבר בסוריה. קצין מודיעין במילואים ובעל תואר ראשון בהצטיינות בסוציולוגיה ובתכנית הרב-תחומית מהאוניברסיטה העברית.

אופיר וינטר – עמית מחקר ניובאואר במכון למחקרי ביטחון לאומי ומרצה באוניברסיטת אריאל בשומרון ובמכללת עמק יזרעאל. מחקריו של ד"ר וינטר מתמקדים בסכסוך הישראלי-ערבי, ביחסי דת ומדינה בעולם הערבי ובהלכה המוסלמית בת זמננו. עבודת הדוקטורט שלו עסקה במאבקם של המשטרים במצרים ובירדן על הלגיטימיות של הסכמי השלום עם ישראל בשנים 1973-2001.

כרמית ולנסי – עמיתת מחקר במכון למחקרי ביטחון לאומי. ד"ר ולנסי מתמחה בלימודי המזרח התיכון בן זמננו, ארגוני טרור ואלימות פוליטית ולימודים אסטרטגיים. עבודת הדוקטורט שלה באוניברסיטת תל אביב עסקה בהופעתם של "שחקנים היברידיים אלימים" ובמקרי הבוחן של חמאס, חזבאללה ו-FARC. פרסמה מחקרים ומאמרים בנושאי הטלטלה האזורית במזרח התיכון, התפתחותן של תפיסות צבאיות בקרב ארגונים אסלאמיים קיצוניים ומשילות של ארגונים חמושים.

רונן זיידל – חוקר בכיר במרכז משה דיין לחקר המזרח התיכון ואפריקה באוניברסיטת תל אביב, מתמחה בעיראק וב'מדינה האסלאמית'. ד"ר זיידל מרכז את "פורום עיראק והמדינה האסלאמית" במרכז משה דיין ומלמד קורסים בנושא זה באוניברסיטאות חיפה ותל אביב, וכן במרכז הבינתחומי בהרצליה.

אייל זיסר – סגן הרקטור אוניברסיטת תל אביב, דקאן הפקולטה למדעי הרוח באוניברסיטה בשנים 2010-2015. קודם לתפקיד זה שימש פרופ' זיסר כראש מרכז משה דיין ללימודי המזרח התיכון ואפריקה (2007-2010) וכראש החוג להיסטוריה של המזרח התיכון ואפריקה (2004-2008), שניהם באוניברסיטת תל אביב. תחום התמחותו הוא ההיסטוריה המודרנית של סוריה ולבנון, וכן הסכסוך הישראלי-ערבי. בין ספריו: **סוריה של אסד – על פרשת דרכים** (1999); **פניה של סוריה – משטר, חברה ומדינה בסוריה המודרנית** (2003); **בשם האב, בשאר אל-אסד: שנים ראשונות בשלטון** (2004); **לבנון: דם בארזים, ממלחמת האזרחים למלחמת לבנון השנייה** (2009); **סוריה – מחאה, מהפכה, מלחמת אזרחים** (2014).

עמוס ידלין – ראש המכון למחקרי ביטחון לאומי מנובמבר 2011, לאחר 40 שנות שירות בצה"ל, תשע מתוכן כחבר המטה הכללי. בשנים 2006-2010 כיהן אלוף (מיל') ידלין כראש אמ"ן. לפני כן שימש נספח צה"ל בארצות הברית ומפקד המכללות של צה"ל, בהן המכללה לביטחון לאומי, לאחר שהועלה לדרגת אלוף בשנת 2000. קודם לכן שירת כסגן מפקד חיל האוויר, כמפקד של שתי טייסות קרב וכמפקד שני בסיסים של חיל האוויר, וכן עמד בראש מחלקת התכנון בחיל. השתתף כטייס קרב במלחמת

יום הכיפורים, במבצע "שלום הגליל" ובמבצע "תמוז" לתקיפת הכור הגרעיני בעיראק. בעל תואר ראשון בהצטיינות בכלכלה ובמנהל עסקים מאוניברסיטת בן-גוריון בנגב, וכן תואר שני במנהל ציבורי מאוניברסיטת הרווארד. בין הפרסומים שהיה שותף לכתיבתם: **יציבות משטרים במזרח התיכון: מודל לניתוח ולהערכת סיכוי לשינוי שלטוני** (2013).

מאיר ליטבק – ראש מרכז אליאנס ללימודים איראניים ופרופסור חבר בחוג להיסטוריה של המזרח התיכון באוניברסיטת תל אביב. תחומי העיסוק העיקריים שלו הם היסטוריה של איראן והשיעה המודרנית, וכן תנועות אסלאמיות מודרניות. בין פרסומיו: יחד עם אסתר וובמן, **מאמפתיה להכחשה: תגובות לשואה בעולם הערבי** (2015); *Shi'i*; *Scholars of Nineteenth Century Iraq: The 'Ulama' of Najaf and Karbala* (1998).

גליה לינדנשטראוס – עמיתת מחקר במכון למחקרי ביטחון לאומי ומתמחה במדיניות החוץ העכשווית של טורקיה. תחומי העניין הנוספים שלה הם סכסוכים אתניים, מדיניות החוץ של אזרבייג'ן, הסוגיה הקפריסאית והכורדים. בעלת תואר דוקטור מהמחלקה ליחסים בינלאומיים באוניברסיטה העברית. מאמרי הדעה והפרשנות שלה הופיעו בכל ערוצי המדיה המרכזיים בישראל, כמו גם ב-*National Interest* *Hurriyet*, *Daily News*, *Insight Turkey*. ד"ר לינדנשטראוס מרצה במרכז הבינתחומי בהרצליה, ובעבר הרצתה גם באוניברסיטה העברית.

צבי מגן – חוקר בכיר במכון למחקרי ביטחון לאומי. הצטרף לסגל המחקר של המכון ביולי 2009 לאחר יותר מעשרים שנה בהם שימש בתפקידים שונים בשרות החוץ של ישראל. מ-1993 ועד 1997 כיהן כשגריר ישראל באוקראינה, בשנים 1998–1999 שימש כשגריר ישראל ברוסיה. מ-1999 עד 2006 עמד בראש ארגון "נתיב". מ-2006 עד 2009 עמד בראש המכון ללימודי אירואסיה במרכז הבינתחומי בהרצליה. צבי מגן שרת באגף המודיעין בצה"ל וסיים את שירותו בדרגת סא"ל. ב-2012 ראה אור מזכר שכתב – **רוסיה במזרח התיכון – מדיניות במבחן**, מזכר 118, המכון למחקרי ביטחון לאומי, אוניברסיטת תל אביב, תל אביב, יוני 2012. ב-2013 ראה אור מזכר נוסף של מגן – *Russia and Israel in the Changing Middle East - Conference Proceedings*, Zvi Magen and Vitaly Naumkin, Editors, Memorandum No. 129, July 2013.

קובי מיכאל – חוקר בכיר במכון למחקרי ביטחון לאומי. שימש כחבר סגל באוניברסיטאות בן-גוריון ואריאל וכמרצה אורח באוניברסיטת נורת'ווסטרן בארצות הברית. תחומי מחקריו העיקריים: אסטרטגיה ולימודי ביטחון, צבא ופוליטיקה, הסכסוך הישראלי-

פלסטיני ומבצעי שמירת שלום ובניית מדינה. פרסם וערך 12 ספרים ומונוגרפיות וכ-50 מאמרים בתחומי התמחותו. ד"ר מיכאל שירת כקצין בכיר באמ"ן, ובשנת 1994, בעקבות הסכם אוסלו, נמנה על מקימי ומפקדי מנגנון התיאום הביטחוני הישראלי-פלסטיני ברצועת עזה. בשנים 1999-2000 פיקד על מנגנון התיאום הביטחוני ביהודה ושומרון. בשנת 2007 שימש כראש תחום פלסטינים וכוחות שמירת השלום ב"מועצה לביטחון לאומי", ובשנים 2009-2013 שימש בתפקיד המשנה למנכ"ל וראש אגף פלסטינים ומדינות שכנות במשרד לנושאים אסטרטגיים.

אביעד מנדלבאום – מתמחה בתכנית לטרור ומלחמה בעצימות נמוכה במכון למחקרי ביטחון לאומי. בעל תואר ראשון במדעי המדינה מאוניברסיטת תל אביב ובוגר סמינר לשפה ולתרבות הערבית בגבעת חביבה. במסגרת התמחותו מתמקד במחקר של ארגוני טרור סלפיים-ג'האדים (בהם אל-קאעדה ו'המדינה האסלאמית'), חמאס, הג'האד האסלאמי הפלסטיני וארגוני טרור הפועלים נגד ישראל.

מירב משאלי-זרם – מרצה במחלקה למדעי המדינה באוניברסיטת בר-אילן ועמיתת מחקר בפרייקט להתנהגות במשברים בינלאומיים (ICB). ד"ר משאלי-זרם פרסמה מספר מאמרים בכתבי עת בנושא יחסים בינלאומיים – האחרונים שבהם על הסכסוכים באפגניסטן ובפקיסטן. מחקריה מתמקדים בסכסוכים אתניים ומגזריים, לימודים אזוריים, שחקנים לא מדינתיים ומלחמות אזרחים שפרצו בסכסוכים ברחבי העולם, בעיקר בדרום-אסיה.

גבי סיבוני – חוקר בכיר במכון למחקרי ביטחון לאומי, ראש תכנית צבא ואסטרטגיה וביטחון סייבר ועורך כתב העת **צבא ואסטרטגיה** במכון. ד"ר אל"מ (מיל') סיבוני הצטרף לסגל החוקרים של המכון למחקרי ביטחון לאומי ב-2005, במהלך שירותו הצבאי שירת כלוחם ומפקד בחטיבת גולני. במילואים שירת כראש מטה חטיבת גולני וכראש מטה אוגדה. גבי סיבוני הוא בעל תוארי B.Sc. ו-M.Sc. בהנדסה מאוניברסיטת תל אביב ותואר דוקטור במערכות מידע מאוניברסיטת בן-גוריון בנגב. הוא יועץ לארגוני מדינה, תאגידים, תעשייה וחברות הזנק בתחומי ביטחון סייבר ומידע, פיתוח עסקי וניהול סיכונים ביטחוניים-תפעוליים-טכנולוגיים למערכות מחשוב ותקשורת.

דוד סימן טוב – חוקר במכון למחקרי ביטחון לאומי בתחומי המודיעין והסייבר. במסגרת עבודתו במכון מעורב בתהליכי למידה מרכזיים. כן היה מעורב בשינויים תפיסתיים וארגוניים בצה"ל ובאמ"ן, דוגמת גיבוש תפיסת המערכה בין מלחמות (מב"ם), הקמת חטיבת ההפעלה באמ"ן והקמת מטה הסייבר הצה"ל. משמש יועץ

לחברות במגזר הביטחוני. שירת בצה"ל 25 שנה בתפקידי מחקר ואיסוף באמ"ן, וכן בחטיבה לתכנון אסטרטגי באג"ת, בה היה אחראי לכתיבת איום הייחוס ועסק בגיבוש אסטרטגיית צה"ל בתחום הצבאי. בשנים האחרונות היה חוקר במכון לחקר המודיעין באמ"ן. פרסם, בין היתר, יחד עם שי הרשקוביץ, את הספר **אמ"ן יוצא לאור** (2013), ויחד עם שמואל אבן את המזכר **לוחמה קיברנטית – מושגים, מגמות ומשמעויות לישראל** (2011).

אשר ססר – פרופסור אמריטוס להיסטוריה של המזרח התיכון וחוקר בכיר במרכז משה דיין לחקר המזרח התיכון ואפריקה באוניברסיטת תל אביב, וכן פרופסור באוניברסיטת אריזונה בארצות הברית. פרופ' ססר שימש כראש מרכז משה דיין במשך 12 שנים ולימד למעלה מ-30 שנה בחוג להיסטוריה של המזרח התיכון באוניברסיטת תל אביב.

עודד ערן – חוקר בכיר במכון למחקרי ביטחון לאומי ולשעבר ראש המכון. לפני הצטרפותו למכון כיהן כנציב הקונגרס היהודי העולמי בישראל וכמנכ"ל המשרד הישראלי שלו. ד"ר ערן כהן כחיר מדיני בשגרירות ישראל בווינגטון, כשגריר ישראל באיחוד האירופי ובנאט"ו, כשגריר ישראל בירדן וכראש צוות המשא ומתן עם הפלסטינים ליישום הסכמי הביניים והסדר הקבע (1999–2000), וכן כיהן כסמנכ"ל משרד החוץ. הוא משמש יועץ לוועדת המשנה של ועדת החוץ והביטחון של הכנסת.

שרה פיינברג – חוקרת במכון למחקרי ביטחון לאומי ומרצה אורחת בבית הספר ע"ש הרולד הרטוג לממשל ומדיניות באוניברסיטת תל אביב. ד"ר פיינברג היא בעלת תואר דוקטור במדע המדינה מ-Sciences Po Paris ובוגרת École normale supérieure בפריז. שימשה בעבר כמרצה אורחת בבית הספר לשירות החוץ של אוניברסיטת ג'ורג'טאון בווינגטון (2009–2012). לאחרונה פרסמה שני ספרים: *Les Discriminés: L'antisémitisme Soviétique après Staline* (2014); *Secularism on the Edge: Church-State Relations in the US, France and Israel* (2014, with Jacques Berlinerblau and Aurora Nou).

אייל פרופר – סגן ראש האגף לעניינים אסטרטגיים במשרד החוץ, מרצה אורח על מדיניות החוץ הסינית בחוג ללימודי מזרח-אסיה באוניברסיטה העברית ובמרכז הבינתחומי בהרצליה. ד"ר פרופר שירת בשגרירות ישראל בבייג'ין למעלה משבע שנים בשני תפקידים: לאחר כינון היחסים בשנת 1992 שימש כיועץ לענייני תקשורת, תרבות ואקדמיה הראשון בסין, ובין השנים 2002–2006 חזר לשם בתפקיד הציר המדיני וממלא מקום השגריר.

אורית פרלוב – חוקרת במכון למחקרי ביטחון לאומי. גב' פרלוב היא מומחית לענייני רשתות חברתיות ועוסקת בניתוח הלכי רוח ומגמות באמצעות המדיה החדשה במדינות ערב. עבודתה כוללת שיח יומיומי עם החברה האזרחית הפלסטינית, המצרית, הירדנית, הסורית, הלבנונית, הלובית והתוניסאית, שמטרתו הבנה ואפיון תהליכי העומק של החברות האזרחיות הערביות ושימוש בפלטפורמות המדיה החדשה כמנוף השפעה על דעת הקהל במדינות אלו. בנוסף משמשת אורית פרלוב יועצת ומרצה אורחת בגופי מחקר, ביטחון וממשל שונים. בשנים 2002–2008 עבדה במשרד החוץ ובמהלכן שירתה, בין היתר, בשגרירויות ישראל בירדן ובמדינות המפרץ הפרסי כיועצת מדינית.

אפרים קם – חוקר בכיר במכון למחקרי ביטחון לאומי. ד"ר אל"ם (מיל') קם שימש כסגן ראש המכון בשנים 1995–2013. לפני הצטרפותו למכון שירת בחטיבת המחקר באמ"ן, ובתפקידו האחרון בה שימש כעוזר ראש החטיבה להערכה. בוגר האוניברסיטה העברית בלימודי המזרח התיכון ובכלכלה, ובעל תואר שני ושלישי בממשל מאוניברסיטת הרווארד. כתב שני ספרים: **מתקפת פתע; מן הטרור ועד הגרעין; משמעותו של האיום האיראני**. מלמד בתכנית ללימודי ביטחון לתואר שני באוניברסיטת תל אביב.

סמדר שאל – מתמחה בתכנית לטרור ומלחמה בעצמות נמוכה במכון למחקרי ביטחון לאומי וחוקרת את ארגוני הטרור בניגריה, סומליה, תימן וערב הסעודית. בעלת תואר שני בפסיכולוגיה חברתית מאוניברסיטת חיפה. בעברה הייתה עוזרת מחקר במרכז הבינתחומי בהרצליה ובמוסד שמואל נאמן למחקר בתחום מדיניות לאומית. בנוסף לכך הייתה חברה בצוות מחקר במרכז לחקר הביטחון הלאומי באוניברסיטת חיפה.

שמעון שטיין – חוקר בכיר במכון למחקרי ביטחון לאומי. שימש שגריר ישראל בגרמניה (2001–2007) ולפני כן היה סמנכ"ל משרד החוץ לענייני חבר המדינות, מזרח ומרכז אירופה. השגריר שטיין כיהן בתפקידים נוספים בשירות החוץ הישראלי בוויינגטון, בגרמניה ובאירופה והיה חבר במשלחות ישראל לתהליכים רב-צדדיים בנושאי בקרת נשק.

שאל שי – מרצה במרכז הבינתחומי בהרצליה ומנהל המחקר במכון למדיניות ואסטרטגיה במרכז. ד"ר אל"ם (מיל') שי שירת 25 שנים במערך המודיעין, מילא בו תפקידים בכירים וזכה בפרס ראש אגף המודיעין לחשיבה יוצרת (1995). במלחמת יום הכיפורים היה לוחם בצנחנים ובמלחמת שלום הגליל היה קצין המודיעין של עוצבה שלחמה בגזרה המזרחית בלבנון. בשנים 2000–2007 היה ראש מחלקת היסטוריה של צה"ל. בשנים 2007–2009 היה סגן ראש "המועצה לביטחון לאומי".

אילן שקלרסקי – קצין בשירות קבע ועוזר מחקר במכון למחקרי ביטחון לאומי. בוגר תכנית ההתמחות ללוחמה בטרור ומלחמה בעצימות נמוכה של המכון. בעל תואר ראשון במדעי המדינה ובהיסטוריה מאוניברסיטת תל אביב, וכיום לומד לתואר שני בלימודי ביטחון באוניברסיטת תל אביב.

INSS Memoranda, May 2014–Present

- No. 151, December 2015, Udi Dekel, Nir Boms, and Ofir Winter, *Syria: New Map, New Actors – Challenges and Opportunities for Israel* [Hebrew].
- No. 150, October 2015, Arik Rudnitzky, *Arab Citizens of Israel Early in the Twenty-First Century*.
- No. 149, October 2015, Gabi Siboni and Ofer Assaf, *Guidelines for a National Cyber Strategy* [Hebrew].
- No. 148, September 2015, Meir Elran and Gabi Sheffer, eds., *Military Service in Israel: Challenges and Ramifications* [Hebrew].
- No. 147, June 2015, Zvi Magen and Tatyana Karasova, eds., *Russian and Israeli Outlooks on Current Developments in the Middle East*.
- No. 146, April 2015, Shmuel Even, *The Cost of Defense in Israel: Defense Expenditures and Recommendations for Drafting the Defense Budget* [Hebrew].
- No. 145, December 2014, Yoav Zacks and Liran Antebi, eds., *The Use of Unmanned Military Vehicles in 2033: National Policy Recommendations Based on Technology Forecasting Expert Assessments* [Hebrew].
- No. 144, November 2014, Oded Eran, Dan Vardi, and Itamar Cohen, *Political Feasibility of Israeli Natural Gas Exports to Turkey*.
- No. 143, November 2014, Azriel Bermant, *The Russian and Iranian Missile Threats: Implications for NATO Missile Defense*.
- No. 142, September 2014, Emily B. Landau and Anat Kurz, eds., *The Interim Deal on the Iranian Nuclear Program: Toward a Comprehensive Solution?*
- No. 141, September 2014, Emily B. Landau and Anat Kurz, eds., *The Interim Deal on the Iranian Nuclear Program: Toward a Comprehensive Solution?* [Hebrew].
- No. 140, July 2014, Oded Eran, Dan Vardi, and Itamar Cohen, *Exporting Israeli Natural Gas to Turkey: Is it Politically Possible?* [Hebrew].
- No. 139, July 2014, Arik Rudnitzky, *Arab Citizens of Israel at the Start of the Twenty-First Century* [Hebrew].
- No. 138, June 2014, Pnina Sharvit Baruch and Anat Kurz, eds., *Law and National Security: Selected Issues*.
- No. 137, May 2014, Emily B. Landau and Azriel Bermant, eds., *The Nuclear Nonproliferation Regime at a Crossroads*.
- No. 136, May 2014, Emily B. Landau and Anat Kurz, eds., *Arms Control and National Security: New Horizons* [Hebrew].